STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04127

TSURIKBLIKN

Nachman Blumental

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן בלומענטאַל

★

צוריקבליקן

נחמן בלומענטאַל

צוריקבליקן

פאַרלאַג „ה מ נ ו ר ה" תל-אביב
תשל"ג — 1973

N. BLUMENTAL
MEMORIES

VOLUME I

נחמן בלומענטאַל / צוריקבליקן

פאַרלאַג "המנורה", רח' זנגביל 24, תל־אביב, ישראל
"HAMENORA" PUBLISHING HOUSE, 24, ZANGWILL ST., TEL-AVIV, ISRAEL

©
אַלע רעכט געזיכערט

נדפס בישראל תשל"ג
PRINTED IN ISRAEL 1973

סידור: משה חמיאל הדפסה: "חבצלת", הרצליה
SETTING : MOSHE HAMIEL PRINTING : "HAVATZELET", HERZLIA

אריה מירון'ען — מיין זון

ערב שבועות תשל"ג — מאי 1972

נ. ב.

א י נ ה אַ ל ט

הקדמה 9
חיה רויזעס ע"ה פיר זין 13
צוויי געשוועסטערקינדער 36
מיין עלטער-פעטער יאָסל 63
בתיהלע עסט אָן אַן עדה יידן מיט טריפהס . . . 81
הרב הגדול החריף ובקי המפורסם,
ר' יחיאל מיכל האַלפערן 114
פרוי עטל עבנער 125
שרה די באָבע 147
באָרשטשיוו און סקאַלע 200
וויינען איז געזונט 217

הקדמה

די טעמע פון בוך — די פאַרגאַנגענהײַט, אויף ווי ווייט איך בין מיט איר געקומען אין פערזענלעכן קאָנטאַקט, פון אָנהייב פון מיינע דערינערונגען ביז... „ליטעראַטור" ווערט נאָר געבראַכט, ווען עפּעס איז מיר אַליין אין די זכרונות נישט קלאָר, פּרוּוו איך דאָס אויפקלערן קודם כל פאַר זיך מיט דער הילף פון פרעמדע זכרונות אָדער אַזוי געדרופּענע מקורות.

דאָ און דאָרט וועט זיך אָבער טייל מאָל אַרויסווייזן פאַר נויטווענדיק — פאַרבײַגייענדיק — אָפּשטעלן זיך אויף דער קעגנוואָרט, וואָס איז דאָך אַ פּועל יוצא פון עבר, אויך פון דעם קליינעם אָפּשניט, וואָס איך באַשרייב.

איך שרייב, ווי איך געדענק דאָס. צי איז אַלץ טאַקע דערינערונג, צי האָט זיך עפּעס דאָ נישט צוגעקלעפּט פון אַ שפּעטערדיקער פאַנטאַזיע-פאָרשטעלונג, פון אַ פרעמדנס דערצײַלן וכו' — קאָן איך די פראַגע נישט פאַרענטפערן. כ'בין נישט מסוגל זיך אַליין צו פאַלמעסן און צעשניידן אויף שטיקער: זכרון, פאַנטאַזיע, אויסגעלערנטער מאַטעריאַל וכו'. איך שרייב, וויאַזוי איך אַלײַן געדענק און זע די זאַכן היינט-צו-טאָג. אין געוויסע ערטער שטרייך איך אונטער דעם אונטערשייד, וויאַזוי איך האָב דאָס געשעענע אַמאָל אויפגענומען, און וויאַזוי איך זע דאָס היינט-צו-טאָג.

אויב עמעץ וועט דאָ און דאָרט אַרויספּילן — אויפן סמך פון זיינע זכרונות אָדער אַ היסטאָריקער אויפן סמך פון זיינע גריב-לענישן — אַז זיין אמת איז נישט אין הסכם מיט מיין אמת, איז אדרבה ואדרבה... זאָל ער זיינע אויסבעסערונגען ברענגען. כ׳וועל זיך נאָר פרייען, אַז מ׳וועט דאָס טאָן. זאָל מען וועגן די אומגע-בראַכטע יידישע ישובים און מענטשן שרייבן און שרייבן.

אַז כ׳האָב מיין זון, אַ צברא, אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן מיין אַמאָל, מיין היימשטאָט, באָרשטשיוו, האָט ער פון אָנהייב נישט געוואָלט מיך אויסהערן. דער ענין האָט אים נישט אינטע-רעסירט!

ווען איך האָב שפּעטער — צו זיינע 16 יאָר — ווידער אָנגע-הויבן מיינע דערציילונגען, האָט ער אויסגעהערט מיט אינטערעס און לסוף אויסגעשריען: „הלא זה חלם!”, דאָ האָב איך דער-פילט, אַז ער האָט באַנומען דעם ענין; ס׳האָט אים פאַראינטע-רעסירט. יאָ, ס׳איז געווען אַ כעלם, ווי אַלע איבעריקע יידישע ישובים אין מזרח-אייראָפּע, און זיכער אויך אין אַנדערע מקומות. מ׳האָט זיך געהאַלטן אין פּרינציפּן; מען האָט געגלויבט אין אמתן, וואָס האָבן זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן פאַר פאַרפירערישע שקרים; מ׳האָט געבויט אַ וועלט אויף... גאָרנישט, אָן דאָס צו וויסן, ביז ס׳איז געקומען דער ענדגילטיקער סוף.

צום בעסערן פאַרשטיין פון בוך — מיין איך — איז כדאי צו וויסן מיין געבוירן-דאַטע, וואָס וועט העלפן די לייענער צו לאָקאַ-ליזירן דאָס באַשריבענע אין דער צייט, דאָרט ווו איך גיב נישט אָן גענוי, ווען אַ געשעעניש האָט פּאַסירט. ובכן, איך בין געבוירן דעם 12.5.1902.

די באַשריבענע אין דעם באַנד פּאַסירונגען דערגייען מיט זיי-ער אָנהייב ביז צו דער מיט פון פאָריקן יאָרהונדערט — און גרייכן ביז צום ערשטן וועלטקריג.

זאָל מיר דער לייענער מוחל זיין, וואָס די דערציילונגען זע-נען אפשר כראָנאָלאָגיש נישט געאָרדנט. קאָן מען דען מיט זכרו-

נות קערעווען; לאָזן זיי זיך דען שניידן אויף שטיקער; זיי האָבן זיך זייער גאַנג און זייער לאָגיק; פון דעסטוועגן פרווו איך די שטיקער זכרונות גרופּירן אַרום געוויסע „ליטעראַרישע" הויפּט-טעמעס, וואָס אַסאָציאירן זיך, פאַרשטענדלעך אומווילקירלעך, מיט אַנדערע. אַזוי — מיין איך — ווערט געגעבן אַ שטיק פון אַמאָ-ליקן אונדזער לעבן אָן צו צעשניידן עס אויף נאָך קלענערע שטיק-לעך.

דאָס לעצטע קאַפּיטל — „וויינען איז געזונט" — געשטיצט אויך אויף אַ דערינערונג, אָבער פון אַ נענטערער פאַרגאַנגענהייט, פון אַן אַנדערער וועלט, איז אַ מין עקסטראַקט פון גאַנצן, שליסט אָפּ דעם ערשטן באַנד און דאַרף זיין אַן איבערגאַנג צום צווייטן.

חיה־רויזעס ע״ה פיר זין

זי אַליין האָב איך נישט געקענט. זי איז געשטאָרבן אַ סך פריער איי־דער איך בין געבוירן געוואָרן. איז זי דאָך געווען די מוטער פון מיינע על־טער פעטערס, קוזינס פון מיין זיידן, בעריש בלומענטאַל. איר מאַן איז גע־ווען אַ ברודער פון זיידנס טאַטע, משולם. אירע פיר זין האָבן אויך געטראָגן דעם נאָמען „בלומענטאַל״. דער מאַן איז אַפּנים יונג געשטאָרבן. פון אים קיין מאָל נישט געהערט. אין ספּאָדיק איז נישט ער — נאָר חיה־רויזע — געגאַנגען. — אַזוי לערנט אונדז די געשיכטע.

געשמט האָט חיה־רויזע אַלס גרויסע חכמעס, ווילע און ענערגישע יידענע, אַ צדקנית. זי האָט מפרנס געווען די משפחה — נישט דער מאַן. מ׳פלעגט אויך פון איר נאָכדערציילן מעשיות און חכמות. נאָר אַלץ האָט זיך פאַרגעסן. איינס געדענק איך. פאַר וואָס געדענק איך דאָס און בכלל איר נאָמען? ווייל איינעם פון אירע זין האָט מען גערופן „חיים כאַרויסעס״. אַז כ׳האָב געפרעגט די מאַמען: פאַר וואָס עפּעס דער צונאָמען „כאַרויסעס״, האָט זי מיר דערקלערט, אַז ס׳איז נישט קיין צונאָמען, נאָר די מאַמע זיינע האָט אַזוי געהייסן, חיה־רויזע, און זי איז געווען אַ חכמעס, איז כדאי נאָך איר צו הייסן. נישטאָ וואָס צו שעמען זיך מיט אַזאַ נאָמען!

ביי אונדז קינדער — און אפשר אויך ביי דערוואַקסענע — איז פון דעם נאָמען געוואָרן די פסחדיקע חרוסת!

איז ווידער די פראַגע: פאַר וואָס האָט מען אַזוי נישט גערופן די אַנדערע דריי זין פון חיה־רויזען? איז דער ענטפער: די אַנדערע דריי האָבן

געהאַט זכות עצמי; אַליין עפּעס געווען, געקאָנט לערנען, געהאַט אַ מעמד אין שטעטל, מיט איין וואָרט: געראָטן אין דער מאַמען! האָט מען שוין נישט געדאַרפט איר זכות! דער פערטער זון אָבער איז געווען נעבעך — לא עלינו — אַ שטיקל עם־האָרץ. איך זאָג אַ „שטיקל״ — למען כבוד הדוד. ער האָט אויך געהאַט אַ פּשוטע נישט בכבודיקע פּרנסה: פאַרמאָגט אַ שטאַל מיט אַ פערד (צי אפשר צוויי פערד?) און אַ פּשוטן וואָגן. נאָר ער אַליין איז חלילה נישט געפאָרן מיט דער פור, נישט אָנגעטריבן. געהאַט דערצו אַ שמייסער (אַ גוי). מיט דער פור האָט מען געפירט שטיינער, ציגל, זאַמד, ליים, קאַלעך — אויב עמעץ האָט זיך געבויט. און אַזוי ווי דער פעטער חיים האָט זיך שוין דערמיט פאַרנומען — ביי אים האָט מען דאָך באַשטעלט די פערד און וואָגן, די פערד — צוויי אין צאָל — זענען געגאַנגען פון ביידע זייטן דישל; נישט קיין איינשפּענער (איין פערד צווישן צוויי האָלאָבליעס) — איז ער שוין במילא געוואָרן אַ שטיקל אינזשיניער. ער פלעגט שוין וויסן, וויפל מ׳דאַרף האָבן שטיינער צו אַ פונדאַמענט, וויפל ציגל צו די ווענט און וויפל קאַלעך אויף אויסצוקאַלכן אַ שטוב וכדומה.

ס׳איז כדאַי אונטערצושטרייכן, אַז אין באַרשטשיוו, אַ קרייז־שטאָט — פּאָוויאַטאָווע מיאַסטאָ (אויף פּויליש) — איז קיין בוי־אינזשיניער, אַרכי־טעקט, קיין מאָל נישט געווען; אַלנפאַלס נישט ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ד.ה. ביז צו דער צייט, וואָס יידן האָבן דאָרט גע־וווינט. און יאַקאָס איז באַרשטשיוו געווען אַ שטאָט, אַפילו מיט אַ פּאָר שטאָ־קיקע הייזער און באַלקאָנס — אָן אַרכיטעקטן, ווער דאַרף זיי?! און וועגן איינגעפאַלענע הייזער אין באַרשטשיוו האָט מען געהערט וויניקער, ווי אין די גרויסע שטעט: לעמבעריק, ווין, אָבער דאָס איז אַן ענין פאַר זיך.

ובכן: חיה־רויזעס פיר זין!

מ׳פלעגט אין דער משפּחה זיך איבערגעבן, אַז חיה־רויזע האָט אירע זין פאַרגליכן צו אַ גלאָז מילך, וואָס „מ׳שטעלט אויף״ (ס׳זאָל זיך איינ־שטיין, איינזיירערן). נאָכן איינשטיין — ווי באַקאַנט זומער געדויערט עס אַ גאַרנישט: אַ טאָג־צוויי; ווינטער באַדייטנדיק לענגער. עס הענגט אָפּ פון דער וואַרעמקייט פון שטוב, קעלער. נאָר ספּעציעל דאָס וואַרעמען טויג אויך נישט. ווייל וואָס פאַר אַ טעם האָט וואַרעמע זויערמילך? סיידן מ׳וויל פון

איר מאַכן קעז. אָבער דאָס איז אַ פּרשה פאַר זיך! אַן עקסטרע מעשה. — ווערט פון דער איינגעשטאַנענער מילך כּידוע: פון סאַמע אויבן אַ דינע שיכט: סמעטענע. די גראָב פון דער שיכט הענגט אָפּ דערפון, צי די מילך איז געווען אַ פעטע, צי ווידער דער גוי, וואָס ברענגט די מילך, האָט צו איר (אָך און וויי צו מיר!) נישט צוגעגאָסן קיין וואַסער... און סמעטענע איז נישט קיין זויערמילך!

נאָך דער סמעטענע גייט די צווייטע דינע שיכט: פידסמעטאַני; ספּק־סמעטענע, ספק זויערמילך. נאָך איר גייט ערשט די גרעסטע שיכט, די זויערמילך, פון סאַמע אונטן: די סערוועטקע. נישט נאָר מיטן טעם אונטער־שיידן זיך די פיר שיכטן; אויך דער קאָליר, דער ריח איז אַן אַנדערער. פון אויבן ווייס־געלבלעך פונעם פעטס, סמעטענע־פידסמעטאַני; דערנאָך דאָס קאַלאַמוטנע ווייס פון דער זויערמילך און פון סאַמע אונטן די גרינלעכע פליסיקייט — די סערוועטקע. אמת, אויך פון דער סערוועטקע מאַכן עפּעס, פאַרנוצן, גוטע באַלעבאָסטעס, בריאות. אָדער מ׳גיט עס צו צו אַ באָרשטש, ער זאָל זיין וואַניק, אָדער מ׳טרינקט עס ווי עס גייט און שטייט. זומער־צייט איז עס ממש אַ דערקוויקעניש אין די גרויסע היצן. אָדער מ׳פאַרקנעט אַ טייגעכץ מיט סערוועטקע (אַנשטאָט וואַסער). אָבער ס׳איז פאָרט סער־וועטקע! נאָר אויך פון דער סערוועטקע — אויב מ׳וויל זי אַליין נישט פאַר־נוצן, קאָן מען נאָך עפּעס האָבן און נישט גלאַט אויסגיסן אויף דער גאַס, ווי דאָס טוען שלימעזאַלניצעס! אַ גוטע באַלעבאָסטע גיסט צונויף די סער־וועטקע אין אַ פּיטניע (אויף רוסיש־יידיש — אַן עמער. אויך מיר אַ נאָמען!), ווּהין מ׳גיסט אַריין אויך די רעשטלעך פון אַ מיטאָג, פון אַ פליישיקער יויך. דאָס איז פאַרן גוי צי גויע פאַר זייערע בהמות, און אויב נישט בהמות איז פאַר די חזירים! אמת, פאַר אַזאַ פּיטניע צאָלט דער גוי גאָרנישט אָדער כמעט גאָרנישט. אָבער דערפאַר איז די מילך אַ בעסערע. און דער גוי האָט אַ בעסער הארץ; ער איז דאַנקבאַר, וואָס מ׳האָט אין זינען זיין כּודאָבע און ווייזט אַרויס זיין דאַנקבאַרקייט מיט אַ ברייטן „דזיען דאָברי" וכדומה.

אָט צו אַזאַ מין גלאָז מיט די פיר מינים זענען געגליכן די פיר בנים פון חיה־רויזען.

דער עלטסטער, דער בכור — די סמעטענע — איז: יוסל פון סקאַלע, ווי מיר האָבן אים גערופן. אַ ייד מיט אַן הדרת פּנים, מיט אַ לאַנגער, ברייטער, פּריער, אין די ייִנגערע יאָרן, געלער באָרד. דערפאַר האָבן אים די סקאַלער יידן גערופן: „דאָס געלעכל״. נאָר אין אונדזערע צייטן איז שוין די באָרד געווען היפּשלעך ברודיק — גרוי־ווייס, אָבער דער נאָמען „געלעכל״ איז אים געבליבן. ברייטע — אויך געלע — ברעמען. דער ייד איז געווען אַ למדן, דערצו אַ חכם. אין די יונגע יאָרן זיינע איז ער געווען — האָט מען נאָכדערציילט: אַ פּשוטער מלמד; אמת, געלערנט האָט ער מיט עלטערע בחורים גמרא מיט תוספות, אָבער פאָרט אַ מלמד. האָט ער זיך דעראָביעט און צוגעבויט אין מיטן מאַרק אַ שטאָק צום הויז, אונטן איז געווען דאָס געוועלב(ל): גאַלאַנטעריע, הינטערן געוועלבל אַ פינצטערער דורכגאַנג צום גרויסן צימער. פון דורכגאַנג האָבן געפירט הילצערנע טרעפּ אויפן שטאָק מיט צוויי צימערלעך. אמת, אויפן שטאָק האָט מען געמוזט גיין און שטיין אַ ביסל איינגעבויגן, ווייל די סטעלע איז געלעגן אויפן קאָפּ. נאָר ווען האָט עס געאַרט? אַז אַ גאַנצן טאָג איז מען געווען פאַרטרויט אין געשעפט, אָדער אין דער גרויסער שטוב, אונטן, וואָס האָט געהאַט אַן עקסטערן איינגאַנג פון דער הינטער־גאַס; דאָס געשעפט האָט געהאַט דעם אַריינגאַנג פון דער הויפּט־גאַס, די מאַרק־גאַס. די ברייט פון גאַנצן הויז איז טאַקע געווען די ברייט פון געוועלב. אויפן שטאָק איז מען געגאַנגען בלויז שלאָפן; און שלאָפן כידוע שלאָפט מען ליגנדיק. איז ווער דאַרף די הויך — ביזן הימל — אין אַ יידישער שטוב? ס׳זאָל שטעכן אין די אויגן די גויים, צי פון די נישט פאַרגינערס, די יידישע שכנים! צום שלאָפן האָבן דווקא די צימערלעך זייער גוט געטויגט, געהאַט ברייטע, הילצערנע בעטן —מיט בעטגעוואַנט אָן אַ שיעור: קישנס, פּערענעס, שיין צונויפגעלייגט און איבערגעדעקט מיט אַ קאָפּע, בפרט אַ יום־טוב. די פענצטער — אין איין צימער איינס צום פראָנט, אין צווייטן צו דער הינטער־גאַס זענען געווען קליינע, געטיילטע אין פיר רעמעלעך, קליינע שייבעלעך אין זיי. אַ סגולה — זומער זאָל נישט זיין צו הייס, די זון האָט אַהער נישט געקאָנט אַריין. ווידער ווינטער איז דאָרט געווען וואַרעם, הייס; די קעלט האָט נישט געהאַט דורך וואָגן אַריין און די וואַרעמקייט דורך וואָגן אַרויס. כדאי

אפשר צו דערמאָנען, אַז אויך סקאַלע האָט זיך געבויט נוסח באַרשטשיוו, ד.ה. אָן אינזשיניערן און אָן אַרכיטעקטן. ס׳האָט גענוגט אַ בוימייסטער. פולשטענדיק! אין סקאַלע איז עס געווען אַ ייד: פייערשטיין; געווען אויך אַ גויישער — מאַרטיניוק, נאָר ווער איז געגאַנגען צום גוי?!

דאָס געוועלב האָט חלילה יוסל אַליין נישט געפירט. דערצו האָט ער דאָך געהאַט אַ ווייב. נאָך דעם, ווי זי איז געשטאָרבן, האָט דאָס געוועלבל געפירט זיין איידעם, צוזאַמען מיטן ווייב רחל, אַ טאָכטער פון יוסלען. באַלד זענען נאָך צוגעקומען, ווי געוויינטלעך אין אַ יידישער משפחה, איי־ניקלעך: צוויי בחורים און צוויי מיידלעך. ביי אַזוי פיל אַרבעט־מענטשן האָט זיך שוין יוסל געקאָנט דערלויבן צו זיצן איבער אַ ספר, אָדער — וואָס ס׳האָט אים אַמייסטן געצויגן — פירן אַ בוררות. זיין שם אַלס בורר איז געגאַנגען ווייט מחוץ סקאַלע. אין דעם בוררות האָט ער זיך אויסגע־לעבט, באַוויזן זיין חריפות, דערפאַרונג און למדנות.

חוץ דעם האָט ער נאָך געהאַט אַנדערע קהלס־ענינים אויפן קאָפּ. גע־ווען אַ וויזשניצער חסיד — ווי אַלע בלומענטאַלס פון גאַנץ באַרשטשיווער פּאָוויאַט — און געדאַרפט זאָרגן, ס׳זאָל זיין ווו צו דאַווענען, דער חזן זאָל דאַווענען מיטן נוסח וויזשניצע (באַקאַנט זענען געווען באַזונדערס דער „נשמת כל חי״, „ובכן ישתבח שמך״), מ׳זאָל חלילה נישט דאַרפן אָנקומען צום טשאַרטקיווער קלייזל! צי צו דער גרויסער שול, וואָס איז געווען פאַר כל ישראל. דערנאָך איז דאָך עפּעס געווען אַ קהילה אויך: מיט אַ רב, דיינים, שוחטים. אַ קלייניקייט! אַ שטאָט.

האָט דאָס אַלץ נאָך נישט גענוגט. יוסל האָט זיך אויך געמישט אין פּאָליטיק, פאַרשטאַנען זיך אויף דיפּלאָמאַטיע, געוווּסט גענוי, וואָס פּאָניע גנב וויל נעבעך פון אונדזער קייזער פראַנץ יוסף, קיר״הן, און אַזוי ווי ער איז געווען אַ גרויסער עסטרייכישער פּאַטריאָט, האָט ער געהאַט פאַר די וואַלן צום פּאַרלאַמענט אין ווין צי אין דעם גאַליצישן סיים אַ סך צו טאָן.

אין די ענינים פלעגט ער אויך קומען אָפט קיין באַרשטשיוו, צו הערן אונדזער קאַנדידאַט, למשל אין יאָר 1911 ד״ר מיכל רינגעל; וואָס האָט קאַנדידירט קעגן אַ צווייטן יידן, אַן אַסימילאַנט, שטערן פון ביטשוטש. דער

פעטער יוסל איז געווען פאַר ארץ ישראל, דערפאַר איז ער געגאַנגען מיט די ציוניסטן: דעם נאָמען ציוניזם האָט ער לאָו דווקא געמוזט באַנוצן.

יוסף, אַ געבירטיקער אין באַרשטשיוו, און אַן אָפּשטאַמיקער פון די באַרשטשיוווער בלומענטאַלס, האָט זיך אָפּנים צוליב פרנסה אַריבערגעכאַפּט קיין סקאַלע און שוין דאָרט פאַרבליבן אויף כל ימי חייו. דאָרט חתונה געהאַט און גענומען נדן: אַ ווייב מיט אַ פרנסה; דאָס געוועלבל מיטן פאַרטערהויז זענען קענטיק געווען אירס, דער כלהס. יוסף האָט צו אַזעלכע זאַכן נישט געטויגט! אָבער פון דעסטוועגן האָט זיך צו אים די גאַנצע שטוב, די גאַנצע משפחה, באַצויגן מיט יראת הכבוד. צו זיינס אַ וואָרט האָט מען זיך צוגעהערט. און ווי אין שטוב — אַזוי אויך אין שטעטל. יוסל האָט געהערט צו די בכבודיקסטע יידן פון סקאַלע. אַן אמתע סמעטענע. אַ מיניסטער־קאָפּ. נישט אַנדערש!

*

דער צווייטער זון, די פידסמעטאַניע, איז געווען אלתר בלומענטאַל, אלתר גלעזער. אויך אַ ייד אַ למדן — אפשר געקענט מער לערנען פון יוסלען — אַ קלוגער, ווילער ייד. נאָר וואָס דען? ער איז געווען — פון היינט געזען — אַ שטיקל ציניקער, אין גוטן, אַלט־גריכישן זינען. האָט אָפּגעלאַכט פון אַלץ און אַלעמען. געווען קלוג — נאָר ווער האָט פון אים געהערט אַ וואָרט? געווען אַ למדן — אָבער נאָר פאַר זיך. ער האָט זיך נישט געמישט אין קהלשע ענינים און אַפילו נישט זיך משתתף געווען אין די שמועסן,ביים „קהלן זיך”, וואָס צווישן מנחה און מעריב.

אויב עמעץ פון אונדז האָט אים געוואָלט אַריינציען אין אַ שמועס און אים געשטעלט אַ פראַגע, האָט ער גוטמוטיק, מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן, אים געענטפערט: „ביסט דאָך אַ קינד דערמיט” און ווייטער געשוויגן. אַזוי אַז מ׳האָט קיין מאָל נישט געוווסט, וואָס פאַקטיש קלערט ער. מ׳האָט אפילו נישט געוווסט, וואָס פאַר אַ ספרל ער האַלט אין האַנט, בעתן דאַווענען, ווייל אלתר פלעגט קומען פינקטלעך — אפשר פאַר אַלעמען — צום דאַווענען, אַנגעטאָן דעם טלית, אַרויסגענומען אַ ספרל פון שאַנק ספרים, וואָס אין קלויז, צי געבראַכט מיט זיך, זיך פאַררוקט אונטערן אויוון און דאָרט

אַריינגעקוקט אין ספרל. דער עולם האָט דערווייל געמעגט דאַווענען צי בלחש צי בקול רם, צי מיטן חזן, צי אָן דעם חזן. צו אלתרן האָט דאָס קיין שייכות נישט געהאַט. האָט מען זיך געשטעלט זאָגן די שטילע שמונה־עשרה, איז אלתרן דווקא אויסגעקומען זיך אַנידערצוזעצן. ס׳האָט קיינעם נישט געאַרט, ווייל ראשית האָט מען אים נישט געזען: ער פלעגט זיך פאַררוקן אונטער דער ברייטער הרובע, וואָס איז געשטאַנען אין עק קלויז און היג־טער זיך האָט ער געהאַט בלויז די מערבדיקע אויסן־וואַנט פון דער קלויז. ער פלעגט דאָרט אָפּשטיין — זעלטענער זיך צוזעצן אויף אַ בענקל — פון פאַרן אָנהייבן דאָס דאַווענען ביז העט נאָכן דאַווענען, ביז אין קלויז איז קיינער שוין נישט געווען.

ער האָט נישט גערעדט, נאָר פון יעדן זיין ריר, פון זיין שמייכל, פון זיין גאַנצער התנהגות האָט מען אַרויסגעפילט זיין ביטול צו דער וועלט, צו די מענטשן און אפשר צו נאָך עפּעס. אפילו צו דער תורה — ווען מ׳האָט אים אַ מאָל אין אַ יובל אויפגערופן — פלעגט ער צוגיין אָן דעם יראת הכבוד, וואָס אַנדערע האָבן ביי דעם אַרויסגעוויזן. פאַרקערט, ער פלעגט אַרויסווייזן אַ מין ווידערווילן, ווי איינער רעדט, נאָך וואָס האָט איר מיר געשטערט אין מיין מנוחה? אָפּגעפּאַרטיקט די תורה, איז ער תיכף צוריק אַוועק צום הינטערן אויוון, צו זיין סטאַבילן פּלאַץ; נישט אָפּגעשטאַנען ביים באַלעמער ביז דער קומענדיקער אויפגערופענער צו דער תורה האָט אָפּגעזאָגט די ברכות.

צו שלוש־סעודות האָט ער זיך נישט געזעצט צום טיש. נישט מיט־געזונגען און נישט טועם געווען פון דעם ווינציקן, וואָס ס׳איז געשטאַנען אויפן טיש, און אויך נישט גענומען קיין טרונק בראָנפן פשוט אויף אַ לחיים — הגם, ווי מען האָט זיך געקאָנט פאָרשטעלן, איז ער געווען טויט־הונגעריק, נישט רעדנדיק שוין וועגן דער מצווה.

נאָר זייער זעלטן, ווען ס׳איז שוין נישט געווען קיין אַנדערע ברירה — אַ יאָרצייט נאָך אַ בלומענטאַל, וואָס איז דאָך געווען אויך זיינס אַ קרוב און אַלע דערוואַקסענע בלומענטאַלס פון גאַנץ באָרשטשיוו זענען געקומען צום שלוש־סעודות, האָט זיך אויך אלתר צוגעזעצט אויפן עק באַנק ביים סוף טיש, ווי נישט אים מיינט מען, און טאַקע תיכף — נאָכן אָפּטרינקען

דעם לחיים און אָנווינטשן זיך, די נשמה זאָל האָבן אַן עליה — איז ער אַוועק אין זיין הינטערפלעט, נישט שטערנדיק קיינעם, ווייל ער האָט דאָך נישט געדאַרפט אַרויסקריכן פון צווישן די מיטטישלער, וואָס זענען ענג געזעסן אויף דער באַנק, גאָר נאָענט צום טיש.

אַן אביון איז אלתר געווען, אַז גאָט זאָל שומר און מציל זיין! נאָר קיין מאָל זיך פאַר קיינעם נישט געקלאָגט, אפילו נישט — כ׳זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד — פאַרן רבונו של עולם. פאַרקערט, ער פלעגט תמיד שמייכלען, אויך צו קיינעם קיין תרעומות נישט געהאַט און אויך קיין שונאים נישט געהאַט. אַ הויכע מדרגה אין אַ היימיש שטעטל. אַז ער האָט גאָרנישט פאַרמאָגט און גאָרנישט פאַרלאַנגט, איז וואָס האָט מען נאָך געקאָנט צו אים האָבן ?!

יאָ, פאַרמאָגט האָט ער אַן אייגן הייזל, וואָס איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק, אין דער שורה הייזער צום פראָנט פון דער הויפט־גאַס, נישט ווייט פון זיידנס מויער (שטאָקיק הויז). דאָס הייזל — באַשטאַנען פון איין גרויסער שטוב (צימער) מיט צוויי פענצטערלעך צו דער גאַס, הינטער דעם אַ קלע־נער צימערל, אַ טונקלס, און אַן האַלב פינצטער הויז (קאָרידאָר), דורך וועלכן מען איז פון דער גאַס אַריין אין דער שטוב און ווו ס׳האָט זיך אויך געפונען צום סוף אַ קליין קיכל. דאָס איז אַלץ! דאָס הייזל האָט אַפּנים אלתר באַקומען בירושה נאָך זיין מאַמען.

זיין פּרנסה אַזוי צו זאָגן — ווייל קיין פּרנסה האָט ער קיין מאָל נישט געהאַט — האָט ער געצויגן פון זיין פאַך, האָט מען דאָך אים גערופן גלעזער. נאָר פאַקטיש איז ער קיין גלעזער נישט געווען. דעם נאָמען האָט ער באַ־קומען דערפון, וואָס זיין פרוי — רייזי איז געווען אַ גלעזערין. די איינציקע פרוי — אַ בעלת מלאכה אין גאַנץ באַרשטשיוו און אפשר אויך אין גאַנצן קאַנט. אַ יידינע אַ גלעזערין ?! אַ יידינע האָט געקאָנט זיין אַ סוואַטשקע (גע־נייט העמדער), אַ שניידערין פאַר פרויען, אַ יידינע האָט געקאָנט ווערן אַ קעכין, אַ סאַרווערין, אפשר אויך אַ טיקערין אין באָד, צי להבדיל אַ פיר־זאָגערין ביים דאַווענען אין שול, צי קלויז. אָבער טאָקע אַ בעל־מלאכה, וואָס

נאָר מענער טוען דאָס ?! דערצו האָט זוכה געווען איין שטאָט אין דער וועלט — באַרשטשיוו און דאָס מיט אַ הונדערט יאָר צוריק!

געווען איז אלתרס ווייב אַ נידעריקע, אַ קליינע, דאַרע, מיט אַ תמיד פאַרזאָרגט פּנים; פאַרשטענדלעך — דאגת פּרנסה. — אויך זי איז געווען אַ שווייגעריק. אויב גערעדט, האָט זי דאָס געטאָן מיט אַ שטיל הכנעהדיק קול. מ׳האָט וועגן איר דערציילט, אַז זי איז אין דער יוגנט געווען זייער אַ שיינע און דעריבער האָט זיך אין איר אלתר פאַרליבט (אין יענע יאָרן!), הגם זי האָט געשטאַמט פון נידעריקן שטאַנד — האָט ער מיט איר חתונה געהאַט, מסתמא קעגן ווילן פון זיינע עלטערן. נאָך דער חתונה האָט זי אים אויסגעלערנט דעם פאַך, נאָר ער אלתר, דער למדן, איז דאָס גאַנצע לעבן געווען אַ פאַרטאַטש און זי האָט אים נישט אָנפאַרטרויט קיין בעסער שטיקל אַרבעט. אויב מ׳האָט געדאַרפט אַריינשטעלן אַ שויב ביי אַ פריץ, צי אין עפּעס אַן אַמט, איז זי, די אשת חיל, געגאַנגען. נאָר וויפל מאָל אין יאָר שטעלט מען אַריין אַ שויב — אין רויִקע פרידלעכע צייטן? חוץ דעם איז דאָך געווען נאָך גלעזערס אויף דער וועלט!

אלתר פלעגט נאָר אַריינשטעלן אַ שויב ביי באַקאַנטע (קרובים), און דאָס אויך נאָך דער אַרבעט איז זי געקומען אָנקוקן, צי די אַרבעט איז גוט געמאַכט, עווענטועל מיט אַ ברייטן קורצן מעסער פאַרגלעט דעם קיט. אויך דאָס נעמען געלט פאַר דער אַרבעט האָט אלתר איבערגעלאָזט פאַר איר — פאַר רייזלען. און וואָס מ׳שטיינס געזאָגט האָט מען פאַר דעם געצאָלט!

זי רייזי — נישט אלתר — פלעגט שטענדיק אומגיין מיטן כלי זין: אַ ווירע, אין אַ פּאַפּיר אַ שטיק קיט (אויסגעזען האָט עס ווי פּעט ליים), און אין קעשענע האָט זיך געפונען דאָס טייערסטע, דאָס דימענטל — מיט אַ הענטל, מיט וועלכן מ׳האָט געשניטן דאָס גלאָז, פּשוט ווי מ׳שנייט מיט אַ מעסער פוטער... אין קעשענע פון פאַרטוך צי פון דער קורצער יובקע — אַ וואַטענע ס׳זאָל וואַרעמען אין ווינטער — זענען אין אַ שקאַרמיצל געווען קליינע צוועקעלעך, מיט ברייטע קעפּלעך. בעתן אַריינשטעלן אַ שויב האָט מען קודם געמוזט אויסמעסטן די גרויס פון דער פענצטער־ראַם, דערנאָך צושניידן דאָס גלאָז; דערנאָך אַריינגעשטעלט די שויב, און אַרומגעשטעקט דאָס גלאָז מיט די קליינע טשוועקעלעך, וואָס מ׳האָט מיטן הענטל פון די־

מענטל אַריינגעקלאַפּט אין דער ראָם. נאָך דעם האָט מען די קעפּלעך פון די טשוועקעלעך פאַרקלעפּט מיט קיט, מ׳זאָל זיי ניט אַרויסזען, דער קיט האָט אויך פאַרדעקט די שפּעלטעלעך — דורך וועלכע ס׳האָט געקאָנט אין אַ ווינטער אַריינכאַפּן זיך דער פראָסט. נאָך אַ פּאָר שעה איז דער קיט פאַר־טריקנט געוואָרן, און אַלץ איז געווען פאַרטיק!

כ׳געדענק, ווי רייזי פלעגט אַ מאָל אַריינקומען אין שטוב, אַריינכאַפּן אַ שמועס מיט דער מאַמען; תמיד געזיפּצט און... געווען הונגעריק. נאָר געבן איר עפּעס אָפּצועסן — האָט נישט געפּאַסט. זי וואָלט זיך געווען גע־פּילט באַליידיקט, דערנידעריקט, עפּעס אַנדערש איז אַ גלאָז הייסע טיי — ביי וועלכן מ׳האָט געקאָנט ווינטער־צייט אָנוואַרעמען די קאַלטע, פאַרפרוי־רענע הענט. געהאַלטן האָט זי דאָס גלאָז מיטביידע הענט אַרומגענומען. און צו דער טיי האָט מען געגעבן אַ פּאָר פּלעצעלעך צוקער, וואָס מ׳קאָן נעמען אין מויל און האַלטן עס אַ לענגערע צייט. וואָס האַרטער דער צוקער — אַלץ בעסער איז ער געווען. צו דער טיי האָט די מאַמע צוגעגעבן עפּעס אַ מזונות (מזוינעס), מעשה כבוד פאַרן ליבן גאַסט, וואָס דערצו דאַרף מען זיך נישט וואַשן און וואָס — וואָס שטילט אַ ביסל דעם הונגער.

ביי דעם אַלעמען איז דאָס פּאַרל אלתר־רייזי — ממש אויסגעגאַנגען פון הונגער — אָבער מיט כבוד, נישט געפאַלן ביי זיך, נישט ער — איז ער דאָך געווען אַ גרויסער למדן, הגם דאָס נישט אַרויסגעוויזן; אָבער — ווי ס׳שיינט — אויף דעם געווען שטאָלץ און געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די איבעריקע למדנים אין שטאָט. זי ווידער איז אויך געווען שטאָלץ: אַזאַ מאַן! דערצו נאָך אַ ליבע! דריטנס, איז זי דאָך אויך נישט געווען אַבי־ווער. זי האָט דאָך געהאַט אַ פאַך, אַ פּרנסה, אין דער האַנט!

דער זיידע פלעגט אלתרן שיקן יעדע וואָך אַ „מתן בסתר" אויף שבת, אָבער ער איז קיין מאָל צום זיידן, דעם גביר, נישט געקומען. נישט אַ שמחת תורה, ווען די גאַנצע קלויז־יידן פלעגן זיך צונויפזאַמלען צו דער סעודהביים זיידן און דערנאָך גיין — מיט געזאַנג — אין שול צו די הקפות שפּעט ביי נאַכט. ער איז אויך נישט געקומען צו דער סעודה אין פּורים.

אויך די משפחה פלעגט אים שיקן עפּעס אויף אַ שבת, אַ יום־טוב — בסתר — כדי אלתרן נישט באַליידיקן. ממש „אונטערגעוואָרפן" און נישט געגעבן.

וואָס ס'האָט זיך געטאָן אין אלתרס האַרץ — ווייסן מיר נישט. און וועלן שוין קיין מאָל נישט וויסן. צי האָבן אים גענוגט די ספרים, מיט וועלכע ער פלעגט זיך נישט צעשיידן און די ליבע צום ווייב דאָס גאַנצע לעבן ?! — — —

ווי שטיל געלעבט, אַזוי שטיל אויסגעגאַנגען אין הויכן עלטער, גע־לאָזט אַן אלמנה — די פרוי און צוויי טעכטער; איינע אַ נידעריקע, אַ שיינע — געראָטן אין רייזין — פּערל, געהאַט אַ מאַן און דריי קינדער. די צווייטע אַן הויכע, מיאוסע, אַפּנים געראָטן אין אלתרן — טשאַרנע. כשמה — כן היא: אַ שוואַרצן גורל האָט זי געהאַט. לאַנגע יאָרן איז זי געווען אַ ווײַסטע עגונה. און ווען מ'האָט סוף־סוף אָפּגעזוכט איר פאַרלוירענעם מאַן ערגעץ אין דער ווייט און פון אים אַרויסבאַקומען אַ גט, האָט זיך שוין אויף דער מיאוסער טשאַרנען — און דערצו נאָך אַ גרושה — קיין בעלן מער נישט געפונען.

רייזי די גלעזעריך, אַן אַלטיטשקע, אַן אלמנה, איז קלענער געוואָרן. קיין אַרבעט האָט מען שוין איר נישט געגעבן. זי קען זיך נאָך חלילה ביים גלאָז איינשניידן אַ פינגער! איז זי געזעסן ביי זיך אין שטוב, געפרירט, גע־הונגערט. פון צייט צו צייט אַריינגעכאַפּט זיך צו דער משפחה אויף אַ גלעזל טיי — ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און זי איז נאָכגעגאַנגען אַ פאַרבענקטע אלתרן...

אַזוי האָט אויסגעזען די פּידסמעטאַני.

נאָך אַ קלייניקייט: אלתר גלעזערס פּאות! עפּעס האָט מען זיי נישט אַרויסגעזען. צי האָט ער, צי אפשר זי, דאָס שיינע כשרע אמתע יידישע געטרייע ווייב — זיי מקצר געווען? אויף אלתרן האָט מען אַלץ געקאָנט גלייבן, נישט דערפאַר חלילה — ווייל ער איז געווען אַן אויסגעלאַסענער, אַ פּורק פון אַלע מצוות, פאַרקערט, נאָר זיין פאַרשוויגנקייט, זיין נישט טיילן זיך מיט דער וועלט — ווי דאָס איז נהוג ביי אָפּענע מענטשן, ביי יידן, לאָזט פלאַץ פאַר די פאַרשיידנסטע השערות. וואָס האָט ער דען געהאַט וואָס צו

פאַרהיימלעכן ?! זיינע געשעפטן, וואָס ער האָט נישט געפירט ? זיינע הכנסות, פאַרמעגן, וואָס ער האָט נישט פאַרמאָגט ?! זיינע זינד, וואָס ער האָט — לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן — נישט געהאַט ?! אָבער זיין שווייגן — וועקט ספקות ; צי בין איך אים אומזיסט און אומנישט חושד ? — גאָט, שטראָף מיך נישט פאַר מיינע רייד !

נאָר ווו זענען זיינע פאות, וואָס זענען אַ צירונג פאַר אַ יידנס פנים !

וויפל כוונות לייגט אַריין אַ כשרער, פרומער ייד ביי קרייזלען עטלעכע מאָל אין טאָג — לשם שמים — זיינע פאות ? און דאָס מאַכן די פאות. — טייל האָבן נישט געקרייזלט זיי, נאָר געלאָזט זיי פאַלן, אַ ברייטע פאַסמע האָר, וואָס אויב זיי זענען מיט גאָטס הילף אונטערגעוואַקסן ביז צו די אַקס־לען, האָט מען זיי פאַרלייגט, נישט הינטערן אויער — ווי דאָס האָבן געטאָן די ייִנגערע, מאָדערנע יונגעלייט — נאָר פאַרלייגט זיי פון אונטן הינטער דער פאַסמע, וואָס איז געגאַנגען פון אויבן אַראָפּ, אַרויף — אַזוי אַז עס איז אויסגעקומען צוויי פאַסמעס, אַ דאָפּלטע פאה. וויפל מי און קונסט האָט מען געדאַרפט אַריינלייגן אין זיי, זיי זאָלן זיין גלייך ברייט, און זאָלן זיך האַלטן גלייך, שטייף, מ׳זאָל נישט אַרויסזען די אונטערשטע פאה נאָר ביידע זאָלן זיין איין גלייכע, ברייטע צווייפאַכיקע גראָבע פאה. פשוט גאָטס וווּנדער, ווי אַזוי אַזאַ פאה האָט זיך געהאַלטן. יחידי סגולה האָבן צו דעם זוכה גע־ווען. נישט אַלע האָר האָבן דאָך זיך געלאָזט אַזוי איינלייגן ! דאָס האָט מען געדאַרפט מאַכן אַן אַ קעמל. — ווייל אַזוי ווי אַ גאָל־מעסער טאָר נישט אָנרירן אַ יידנס באָק, וואָס איז אַ בפירושער איסור מן השמים ; אַזוי טאָר אַ קעמל נישט אָנרירן אַ יידנס אַ באָרד און פאות, הגם דאָס איז נישט קיין תורה מסיני.

אויב שוין יאָ גלעטן, צי קרייזלען אַ פאה — האָט דער רבונו של עולם דערצו געגעבן דעם מענטשן העגט מיט פינגער. ווייטער האָט מען דערצו נישט געדאַרפט גאָרנישט. נישט קיין ברילאַנטין, נישט קיין פאָמאַדע, נישט קיין אַנדערע „קונסט־מיטלען”. העכסטנס האָט מען איינגעטונקען די פינגער אין וואַסער, צי באַנעצט זיי מיט שפייעכץ, פאַרן אָנהייבן קרייזלען די פאות. בפרט האָט מען דאָס געטאָן אין דער פרי, ווען מ׳איז אויפגעשטאַנען פון שלאָף, צי נאָך אַ קורצן נאָכמיטאָג־דרימל. אַ וווּנדער וואָס דאָס פשוטע

וואָסער האָט געהאַלטן די גלעקלעך פּאות, ווי אַ רערל, זיי האָבן זיך גע־הוידעט אין אַלע זייטן, בפרט, אַז מ׳איז געגאַנגען גיך, צי ס׳האָט געבלאָזן אַ שטאַרקער ווינט; די פּאות זענען געבליבן געקרייזלט — אָן אַ הייסער שער, צי אַנדערע היינטצייטיקע מכשירים.

מיט איין וואָרט, אַ פרומער ייד האָט אַריינגעלייגט אַרבעט און צייט אין זיינע פּאות, נישט ווינציקער ווי אַ פּרויענצימער להבדיל אין מאַכן אירע האָר. דער חלוק איז די כוונה, וואָס אונטערשיידט זיי ביידן: איינער איז דערביי זיך מתכוון צו עבודת הבורא, טוט דאָס צוליבן רבונו של עולם, די צווייטע — בעסער נישט צו זאָגן. אַז פון אַ מצווה ביז אַ זינד — איז איין שריט — ווייסן מיר דאָך אַלע.

נאָר איינס קאָן מען אויף אלתרן, מיטן גאַנצן אחריות פאַרן וואָרט, זאָגן, אַז מיט קיין שפּיגל האָט ער זיך נישט באַנוצט, ווייל קיין שפּיגל האָט זיך אין גאַנצן אין זיין פאַרמעגן נישט געפונען. לכל היותר האָט ער זיך געשפּיגלט אין אירע אויגן, און זי אין זיינע. און דאָס האָט געגוגט!

אלתר — ווי אַ ציניקער — דערמאָנט אומווילקירלעך אין גלייך־גע־זונטן אַלט־גריכישן פילאָזאָף, דיאָגענעסן, מיט דעם עיקרדיקן אונטערשייד: א. וואָס יענער איז געלעגן אין אַ פאַס אויף דער גאַס און דערמיט זיך קונה שם געווען; אלתר דאַקעגן איז געשטאַנען הינטערן אויוון אין אַ מקום קודש.

ב. נאָך דיאָגענעסן זענען געבליבן אַ פּאָר מימרות, נאָך אלתרן — מיינע זכרונות...

דערפאַר טאַקע קומט אלתרן דער פּערעד פאַר דיאָגענעסן.

*

דער דריטער זון — יצחק — די זויערמילך — האָט זיך גאָר פאַר־קליבן ביז קיין לעמבעריק. פאַרשטייט זיך, ער איז געווען אַ שומר מצוות, געקאָנט לערנען און אַלץ, וואָס אַ ייד באַדאַרף. נאָר ווי אַזוי קאָן מען אין אַ גרויסער שטאָט, ווו מ׳וווינט צווישן גויים, אפילו די נאָענטסטע שכנים זענען טייל מאָל נישט יידן, בלייבן אַ ייד? און וואָס פאַראַ יידן קאָן מען דאָרט געפינען!! אוממעגלעך דאָרט צו וווינען און נישט אָנגעשטעקט צו ווערן, סיידן מ׳איז אַ רב, אַ שוחט, וואָס זייער עבודה, זייער פאַך,

איז אויף זיי מגן. קיין רב אָבער איז דער פעטער יצחק נישט געווען. נאָך מער זענען גאָר זיינע קינדער געגאַנגען אין די שקאָלעס: איין זון איז גאָר מיט דער צייט געוואָרן אַן אַדוואָקאַט און איין טאָכטער האָט שפּעטער־צו חתונה געהאַט מיט אַ רעדאַקטאָר פון דער פּויליש־יידישער טאָג־צייטונג.

דאָס אַלץ האָט חיה־רויזע פאַרויסגעזען מיט איר געזונטן פאָלקס־אינ־סטינקט, אָנרופנדיק דעם זון זויערמילך מיט יאָרן פריער! עפּעס בעסערס איז אים נישט געקומען!

*

כ׳קער זיך אום צום אויסגאַנג־פּונקט, צו חיים כאַרויזעס, דער סער־וועטקע. זיין שטאָל, אַ געמויערטע, איז געווען צוגעבויט צו דער שטוב פון וועלכער ס׳איז געווען אַ דירעקטע טיר אין שטאָל. כמעט געווען אַ המשך פון דער שטוב. ווען חיים כאַרויזעס האָט חתונה געמאַכט מיט מזל איינע פון זיינע טעכטער, די בכורה — האָט מען פון שטאָל אַרויסגעפירט די פערד און אַהין אַריינגעשטעלט אַ לאַנגן טיש מיט לאַנגע צוויי בענק פוןביידע זייטן פאַר די מענער... צווישן זיי האָט זיך אויך — אייגנטלעך דער עיקר — געפונען דער חתן, געזעסן בנעימות, סטאַטעטשנע, גערעדט שטיל — בעת אין דער גרויסער שטוב האָבן געטומלט די ווייבער, דערנאָך אפילו גענומען טאַנצן דעם נייעם און באַרשטשיוו טאַנץ: קאַדריל. געטאַנצט האָט מען אונטער דער קאָמאַנדע פון אַ טאַנץ־לערערין, „טאַנצמייסטערין", וואָס האָט מיט אַ הויך קול אַרויסגעלאָזט די קאָמענדעס, נישט ווינציקער חשוב, ווי אַ גענעראַל אויפן שלאַכטפעלד: „טורדעמיי, באַלאַנסיי — איינע דאַמע פּאַר" וכדומה. די חתונה איז ווערט, מ׳זאָל זי עקסטרע באַשרייבן. דאָס איז געווען די ערשטע חתונה אין מיין לעבן. פאָרגעקומען איז זי, ווען כ׳בין אַלט געווען נישט מער, ווי אַ 6־7 יאָר. גאָט איז אַן עדות, אַז כ׳פאַרקלענער נישט די צאָל פון מיינע יאָרן כנהוג, ווייל ראשית, איז סיי ווי פון יענער צייט אַדורך אַ שיין ביסל יאָרן, אַזוי אַז צען יאָר אַרויף, צען יאָר אַראָפּ, שפּילט שוין נישט קיין ראָל; שנית, צוליב אַזאַ נאַרישקייט וועל איך דאָך נישט אַראָפּ פון וועג פון אמת און פאַרלירן חס וחלילה דעם צוטרוי פון לייענער!

נאָך אַ זאַך וועל איך מגלה זיין פאַרן לייענער, אַז געגאַנגען בין איך

אויף דער חתונה נישט קיין געבעטענער. פשוט ; אַלע פון שטוב : טאַטע־מאַמע, עלטערע קינדער זענען אַוועק אויף דער חתונה, בעת איך בין שוין געלעגן אין בעט און... געשלאָפן. נאָר ביי נאַכט — געווען אפשר צוועלף אַזייגער ביי נאַכט ! — האָט מיך אויפגעוועקט די מוזיק, די קאַפּעלע, פון דערנעבנדיקן הויז, ווו די חתונה איז פאָרגעקומען... כ׳האָב לאַנג נישט גע־טראַכט. — טראַכט דען אַ קינד בכלל ?! — כ׳האָב אַרויפגעצויגן אויף זיך די קורצע הייזלעך — צו יענע צייטן איז נאָך אַ קינד געווען אַ קינד ! — בין אין די שיך, צי אָן די שיך (באָרוועס) — שיך טוען זיך אָן שווער ! — אַוועק אויף דער חתונה ! וואָס איך האָב דאָרט געזען און געהערט ! נאָר אין חלומות זעט מען אַזוינס !

געטאַנצט האָבן דאָרט — איך קאָן דערויף שווערן ביי אַ ספר תורה — מיידלעך מיט מיידלעך, נישט, ווי היינט צו טאָג : אַ ייִנגל מיט אַ מיידל, וואָס שלאָגט צו דער גאַל.

צווייטנס : — אויך אויף דעם קאָן איך שווערן — אָבער נישט ביי קיין ספר תורה — אַז דער איינציקער מאַנס־פּאַרשוין, וואָס האָט אַריינגעקוקט פון דער מענער־שטאַל דורך דער האַלב־אָפענער טיר אין סאַלאָן, ווו די ווײַ־בער האָבן געטאַנצט, בין איך געווען !

דריטנס, וועל איך דעם ענין חתונה מוזן אָפּלייגן אויף אַ באַזונדער קאַפּיטל.

*

יאָ, חיים — אַ ווױלער ייִד געווען. אַ פּשוטער, תמיד באַשעפטיקט — אָבער נאָר מיט חיצוניות — האָט אָנגעהויבן אַ ביסל אונטערצוהאַנדלען. אַז מען האָט שוין אַ פּאָר פערד, אַן אייגענע גרויסע שטאַל, מיט אַ בוידעם איבער איר, און די פערד דאַרפן עסן — קויפט מען האָבער, קלייען — אַ מאָל עפּעס מער, וויפל מ׳דאַרף — ד.ה. פאָרן באַלעבאַס איז עס צו פיל, נישט פאַר די פערד. ווייל פערד קאָנען אויפפרעסן אַ וועלט ! אַז זיי טוען גאָרנישט נישט מער — ווי שטייען אַ גאַנצע נאַכט און האַלטן אין איין קייען ! נאָר אַ גוטער באַלעבאַס גיט נישט אַזוי פיל, וויפל זיי וואָלטן גע־קאָנט אויפפרעסן און מאַכן אים, דעם באַלעבאַס גופא, בדיל הדל ! זיי —

די פערד — אַליין וואָלט עס אויך געקאָנט פאַרשאַטן. וואָס צו פיל — איז איבעריק.

איז ביי אַזאַ מין ווירטשאַפט, קאָן מען שוין אָפּשפּאָרן אַ ביסל האָבער און פאַרקויפן אַ צווייטן; פאַר וואָס זאָלן מענטשן זיין ערגער פון פערד ?! פאַרט מען שוין מיטן פערד־און־וואָגן איבער דער וועלט — ברענגט מען פון מיל אַהיים אַ זעקל מעל, צי צוויי זעקלעך, מ׳פאַרדינט דערביי אַ גראָשן ביי אַ קילאָ מעל, וואָס מ׳פאַרקויפט ליחידים. אַז דאָס ברענגען דאָס מעל פון מיל צי פון פריץ אַהיים קאָסט נישט גאָרנישט; די פערד גייען דאָך סיי ווי דעם וועג — קאָן מען באמת ווערן אַ ראָטשילד!

נאָר קיין ראָטשילד איז חיים נישט געוואָרן. אָבער איינס האָט ער יאָ דערלעבט. ער איז געוואָרן גבאי אין דער וויזשניצער, רויטער קלויז, אין דער קלויז פון זיידן. — דער זיידע האָט שוין דעמלט נישט געלעבט. די קלויז האָט אויפגעלעבט. געווען ריין, ציכטיק, ווינטער — וואַרעם, צו שלוש־סעודות איז תמיד געווען אַ חלה מיט אַ הערינג און פאַרשטייט זיך אַ ביסל יי״ש; אָבער טאָקע נישט מער, ווי אויף צו מאַכן אַ „שהכל״; נישט חלילה אויף אָנצושיכורן זיך.

נאָר איין זאַך האָט דער גבאי נישט געטאָן: צום ספרים־שאַנק האָט ער זיך נישט צוגערירט.

נאָך איין זאַך האָט ר׳ חיים געטאָן, ער האָט אויפן לאַנגן טיש, וואָס פאַר זיין אָרט אין דער לאַנגער דרום־באַנק, אַנידערגעשטעלט פאַרן דאַווע־נען אין אַ שבת, צי יום־טוב, אויפן שבתדיקן טישטוך, אַ ניי גרויס טאַבעקע־פושקעלע, פול אָנגעשטאָפּט מיט גרינלעכער שאַרפער טאַבעקע. יידן פון דער גאַנצער קלויז — אויך מיר קינדער (ער האָט אונדז געלאָזט: אַ גוטער גבאי, דערצו אַ קרוב!) — האָבן אַריינגעשטעקט צוויי פינגער אין פושקעלע, אָנגענומען אַ ביסעלע טאַבעקע, אָנגעשטופּט איין נאָזלאָך און באַלד דעם צווייטן — ס׳האָט זיך דערהערט אַן „אַפּטשי״. חיים האָט פון דער הויך פון זיין אַמט געווונטשן „לעבן זאָלט איר״ און יענער האָט געענטפערט...

מיט דער טאַבעקע האָט זיך חיים געקויפט עולם הזה... אפשר אויך עולם הבא; ס׳איז דאָך ביי אַ יידן געווען פשוט אַן עונג שבת אַרויסצונעמען אַ שמעק־טאַבעקע פון אַ פרעמד פושקעלע...

*

ווי אינערלעך אַזוי אויך אויסערלעך האָבן זיך די ברידער צווישן זיך אונטערשיידט. איך מיין נישט חלילה דעם גוף, וואָס קומט פון רבונו של עולם דורך דער מאַמעס טראַכט. אין דעם פּרט זענען זיי אַלע געווען זיך כמעט גלייך, אַלע געלע (בלאָנדע — הייסט דאָס היינט), רויטלעכע. אַלע פון אַ הויכער וווקס. חיה־רויזעס אַ קינד!

אונטערשיידט האָבן זיי זיך מיטן לבוש: אָנגעהויבן פון ראש, קאָפּ, ביז די פיס. יאָסל, די סמעטענע, איז געגאַנגען אין אַ רונדן, סאַמעטענעם קאַפּע־ליוש, מיט ברייטע ברעגעס, קריזעס, ווי עס פּאַסט פּאַר אַ ייד, אַ חסיד און אַ סטאַטעטשנעם באַלעבאָס. דער קאַפּעליוש, אָן אַ ברעקל שטויב, איז גע־ווען אָן אַ קנייטש אין מיטן, ד. ה. דער אויבן פון קאַפּעליוש (דענעק) — אַ גלאַטער. אַ קנייטש אין קאַפּעליוש איז שוין מעשה טשוקטשיק, אַ וועלט־מענטש, וואָס קלערט אַריין אין עולם הזה. אַ קנייטש אין קאַפּעליוש מאַכט זיך ביים הייבן דעם קאַפּעליוש, ווען מ׳באַגריסט יענעם, און דאָס האָט יאָסל נישט באַדאַרפט.

פון אונטערן קאַפּעליוש האָט פאַרשטייט זיך אַרויסגעשטעקט פון הינטן — קונציק פאַרשטעקט, אָבער פאָרט מ׳זאָל זי זען, די סאַמעטענע יאַרמולקע.

ביי אלתרן איז געווען אַ געוויינטלעכער, טוכענער קאַפּעליוש, אַן אַלטער, צעקנייטשטער, איינגעפאַלענער פון אַלע זייטן — אָבער אויך אָן דעם קנייטש אין מיטן, אָבער בדרך כלל האָט דעם קאַפּעליוש קיין קנייטשן נישט געפעלט. אין דער אמתן, איז דאָס שוין קיין קאַפּעליוש נישט געווען, נאָר אַ מין „אַבי אַ קאַפּעליוש". אונטערן קאַפּעליוש איז אויך געווען אַ יאַרמולקע, אַ לייוונטענע, צי אפשר איז דאָס אויך געווען אַמאָל אַ סאַמע־טענע, נאָר פון יאָרן איז דער סאַמעט אַראָפּגעקראָכן; געבליבן איז דער טוך.

ביי אלתרן האָט זיך אַ מאָל געטראָפן, אַז ער איז געקומען אין קלויז צום דאַווענען אָן דעם קאַפּעליוש, אין דער בלויזער יאַרמולקע. ווען דער עולם האָט אים אַ פרעג־געטאָן, ר׳ אלתר, ווו איז דער קאַפּעליוש, האָט ער אויף גיך אַרויפגעוואָרפן אויפן קאָפּ זיין טלית, פאַרדעקט די חרפּה, און כדרכו אויף דער שאלה נישט געענטפערט, נאָר געשמייכלט...

אַ ייד, אַ בכבודיקער, איז אין דער יאַרמולקע אַליין נישט אַרויסגע־גאַנגען אין גאַס. מ׳האָט זיך פשוט געשעמט. — די ייִנגערע, די פאַרהאַרע־ווטע אין געוועלב, צי ביי אַ מלאכה, האָבן זיך שוין דערלויבט צו אַרבעטן בלויז אין דער יאַרמולקע, אָבער אויך זיי, אַז זיי זענען אַרויסגעגאַנגען אַזוי זיך סתם אויף דער גאַס — נישט ווען זיי זענען געווען פאַרשמייעט מיט געשעפט — האָבן אָנגעטאָן דעם קאַפעליוש.

*

דער יינגסטער חיים איז אויך געגאַנגען אין אַ טוכענעם קאַפעליוש, אָבער דער איז געווען שטייפער, נישט ווי אלתרס — אָבער אָן אַ קנייטש. נאָר אונטערן קאַפעליוש — כ׳וויל נישט אויסטראַכטן קיין בילבול! — איז דאַכט זיך קיין יאַרמולקע נישט געווען. אַ ראיה: כ׳האָב אַ מאָל געזען — אין אַ הייסן זומערטאָג, ר׳ חיימען אַראָפּנעמען זיין קאַפעליוש, איז ער גע־בליבן אין הוילן קאָפּ! גאָט, פאַרגיב אים זיין חטא! פאַר אַ פאַרענטפערונג פאַר חיימען זאָל דינען דאָס, וואָס ס׳איז געווען אַ גרויסע היץ. ר׳ חיים האָט אַראָפּגענומען דעם קאַפעליוש, געהאַלטן אים ביים ראַנד אין איין האַנט אַראָפּגעהאַנגען און מיט די פינגער פון דער צווייטער האַנט האָט ער אויס־געווישט דעם שווייס פון לעדערנעם באַנד, אינעווייניק פון קאַפעליוש, וואָס דריקט אויפן קאָפּ און נעמט דערפאַר פון אים צו דעם שווייס. — אַז מ׳טוט אויס אַ קאַפעליוש, בפרט אַז ער איז אַ ביסעלע ענג אויפן קאָפּ, זעט מען אויפן שטערן אַ רויטן פאַס.

אַ קאַפעליוש האָט די טבע, אַז מ׳טוט אים אָן — פאַרן אַרויסגיין אין גאַס, טוט מען אים אויס ערשט אָדער ווען מ׳קומט אין שול, מ׳לייגט טלית־און־תפילין און מ׳פאַרדעקט די יאַרמולקע מיטן טלית, אָדער דער קאַפעליוש זיצט אויפן קאָפּ אַזוי לאַנג, ביז מען קומט נישט אַהיים, ווו מ׳קאָן שוין פראַנק און פריי אַרומגיין אין דער הוילער יאַרמולקע אין שטוב. דאָס מעג מען: אפילו לערנען צי אַריינקוקן אין אַ ספר מעג מען אין אַ בלויזער יאַרמולקע! אין גאַס דאַקעגן פאַסט עס נישט.

דאָס געזאָגטע איז אוודאי חל אויפן שטריימל. אין גאַס נעמט מען קיין שטריימל נישט אַראָפּ.

וואָס שייך שטריימל — איז אויך געווען צווישן די דריי ברידער אַן אונטערשייד:

ר׳ יוספס שטריימל איז געווען אַ הויכס; דער סאַמעט אַ שוואַרצער, בלישטשענדיקער. דאָס פוטער פון די דרייצן שווענץ — טונקל־ברוין. מעשה נגיד.

ר׳ אלתרס שטריימל — אַן איינגעפאַלנס, דער סאַמעט אָפּגעקראָכן, אָפּגעבליאַקעוועט. די שווענץ פון פוטער מאָגערע, העלע, ענלעך מיטן קאָליר צו אַ בינטל שטרוי. כ׳בין אויך נישט זיכער, צי ס׳וואָלטן זיך אָנגעציילט אין שטריימל אַלע דרייצן שווענץ. כ׳האָב קיין מאָל נישט נאָכגעציילט. — אגב, זיין שפּיציק בערדל איז אויך געווען אַן אויסגעקראָכנס, אַ מאָגער בערדל, מיט נישט קיין פיל געלב־ווייסלעכע האָר, אַ ביסעלע שוואַרצלעכע (פון טאַבעקע־ניוכען? אלתר האָט דאָס ליב געהאַט). — אַבי אַ שטריימל! כ׳האָב קיין מאָל נישט געזען, אַז ר׳ אלתר זאָל ווען עס איז, ווי דאָס האָבן געטאָן די מזרח־באַלעבאַטים, פּוצן דעם שטריימל נאָכן אָפּדאַווענען, פאַרן אַרויפלייגן עס אויפן קאָפּ ביים אַהיימגיין, מיטן אַרבל פון דער זשיפּיצע. דעם עק פון אַרבל האָט מען געהאַלטן אין דער פאַרמאַכטער פויסט און גע־ריבן מיטן אַרבל דאָס שטריימל.

ר׳ חיימס שטריימל איז געווען אַ גאַנצס: פוקסענע, געוויינטלעכע שווענץ — העל־געלע — געפּאַסט צום קאָליר פון זיין באָרד...

אַ ייד האָט נישט געדאַרפט אָפּהייבן דעם קאַפּעליוש — און אוודאי נישט דאָס שטריימל — בעת ער איז געגאַנגען אין גאַס. געווען גענוג אַנ־דערע פאַרמען פון באַגריסן זיך. האָט ער געטראָפן אַן הימישן יידן, זיינס־גלייכן, האָט ער בכלל נישט באַגריסט, נאָר גלייך אַריין אין שמועס. — „אַ, משה, וואָס הערט זיך?״ — „ווען ביסטו צוריקגעקומען״ (פון אַ יאַריד!) „וואָס טוט די פלוניתטע?״ (אויב זי איז געווען קראַנק), „דאָס קינד?״ וכדו־מה וכדומה. תמיד איז געווען מיט וואָס אָנצוהייבן אַ שמועס!

האָט אַ ייד געטראָפן אַן עלטערן יידן, נישט זיינסגלייכן, האָט ער אים באַגריסט — חלילה נישט מיט אַראָפּנעמען דעם קאַפּעליוש. עס וואָלט גע־ווען אַ באַליידיקונג פאַרביידע צדדים! וואָס, ער איז אַ פּריץ, אַ גוי? אָדער

איך אַ גוי, אַ שמדניק? — מען האָט געזאָגט: „גוט מאָרגן״, „גוט ב׳אָוונט ר׳...

האָט מען אַ יידן אַ לענגערע צייט נישט געזען, האָט מען אים פון דער ווייטנס אויסגעשטרעקט אַן האַנט (מיטן קאַפּעליוש אויפן קאָפּ!) צו אַ „שלום־עליכם״...

האָט מען געטראָפן אַן ערל, האָט מען אים געזאָגט: „דאָברי דען״, „דאַי באָזשע זדאָראָווליע״ (אויך מיטן קאַפּעליוש אויפן קאָפּ!).

האָט מען געטראָפן אַ גאָר חשובן יידן, נישט זיינסגלייכן, האָט מען שוין נישט געקאָנט אַזוי מיר־נישט, דיר־נישט, אַריין מיט אים אין אַ שמועס. יענער האָט געקאָנט אַ ברום־טאָן אונטער דער נאָז און, נישט אָפּשטעלנדיק זיך, ווייטער גיין. אַזאַ איינעם האָט מען שוין געדאַרפט אַקעגן טראָגן אַ שיינעם „גוט־מאָרגן״; — אבער חלילה נישט אפילו אָנרירן דעם קאַפּעליוש, ווייל יענער וואָלט דיר געקאָנט אַריינפּאָרן: „וואָס בין איך עפּעס אַ יויזל, דו זאָלסט פאַר מיר הייבן דעם קאַפּעליוש?״ ער וואָלט זיך געפילט באַליי־דיקט און מיט רעכט. איז ער דען נישט קיין ייד? און דערצו אַ שיינער ייד! עפּעס אַנדערש, ווען דער בכבודיקער ייד וואָלט דיך אָפּגעשטעלט און אַ פרעג־געטאָן, וואָס הערט זיך מכוח, לאָמיר זאָגן, מרחץ, (וואָס האָט דעם לעצטן פרייטיק אַזוי געדימעט (גערויכערט), אַז אַלע נאָכן אָפּוואָשן זיך — זענען געוואָרן שוואַרץ, ווי קויל, אָדער וועגן אַן אַנדערן קהלשן ענין, אויב ער האָט נישט געדאַרפט גראַד אין זיינעם אַ פּריוואָטן ענין צו דעם געמיי־נעם יידן. דעמלט איז שוין עפּעס אַנדערש. דעמלט האָט זיך דער שמועס אַליין פון זיך אָנגעהויבן און ווייטער געגאַנגען. דער אָנהויב פון שמועס — די שווערסטע זאַך. — נישט אומזיסט האָט דער רבי שמעון (שמעון מלמד), וואָס האָט אונדז געלערנט אויך שרייבן דייטש — אָנגעהויבן זיין ערשטן שיעור מיטן זאַץ Aller Anfang ist schwer. — אין אַזאַ פאַל האָט זיך שוין דער געשפּרעך אַליין פון זיך אָנגעהויבן, מ׳קאָן זאָגן: אָנגעוואָרפן, ווי פאַלגט:

„גאָט אַליין האָט אייך צוגעשיקט... כ׳דאַרף אייך טאַקע, צו אייך, אָדער מיט אייך, אַ שמועס טאָן...״

אָדער:

„כ׳זאָל געווען קלערן וועגן משיחן, וואָלט ער געווען געקומען. כ׳האָב געקלערט (געחלומט) וועגן אייך און אָט שטייט איר פאַר מיר...״

„רב... וואָס הערט זיך מיט מיין מלבוש״, (שיך, תבואה... אָפּהענגיק פון באַרוף פון אָנקומענדיקן יידן)?

אַזוי הייבט אָן זיין געשפּרעך דער נגיד מיטן פּשוטן יידן.

ערגער איז געווען, אַז מ׳האָט אָנגעטראָפן אַ שררה: אים האָט מען שוין געדאַרפט זאָגן: „דזיען דאָברי״, צוגעבן „פּאַניע דירעקטאָזשע״ (וכדומה)... און צורירן זיך מיט דער האַנט צום קאַפּעליוש, האָט שוין יענער פאַרשטאַנען, אַז דער ייד וואָלט נעבעך געוואָלט אַראָפּנעמען פאַר אים דעם קאַפּעליוש, נאָר וואָס זאָל ער טאָן, אַז דער „זאַקאָן״, די רעליגיע, לאָזט אים דאָס נישט טאָן. דער פּריץ, אויב ער איז נאָר נישט געווען קיין שונא ישראל — האָט דאָס פאַרשטאַנען. און פאַרשטיין — זאָגן פילאָזאָפן — הייסט: מוחל זיין. דער ייד האָט זיך דערביי געטראַכט: „כ׳האָב דיך... כ׳ווייס, ווער דו ביסט, נאָר וואָס זאָל מען טאָן, אַז כ׳דאַרף צו דיר...״

נאָך ערגער איז געווען, אַז מ׳האָט אָנגעטראָפן אַ גאָר גרויסן פּריץ. דעם סטאַראָסטע אַליין למשל. דאָ האָט מען געמוזט אונטערהייבן אַ ביסל דעם קאַפּעליוש, און אים תיכף אַראָפּלאָזן; דערפאַר געצויגן דעם: „דזיען דאָ־ברי... פּאַניע סטאַראָסטאָ״.

דאָס לעצטע וואָרט האָבן יידן נישט תמיד גראַמאַטיקאַליש אַרויסגע־זאָגט. און נישט איינמאָל האָט זיך געטראָפן, אַז מ׳האָט דאָס וואָרט — אַ שווער וואָרט, פאַרדרייט, צי אַפילו געזאָגט „פּאַניע סטראַראָסטוואָ״ — ווי ס׳איז בפירוש געשטאַנען אָנגעשריבן מיט גרויסע אותיות אויף דער גע־ביידע פון סטאַראָסטווע: „סטאַראָסטוואָ פּאָוויאַטאָווע וו (יידן האָבן געזאָגט, „איף״, „איוו״) באָרשטשאָוויע״.

דער סטאַראָסטע — אויב ער איז נאָר נישט געווען קיין דבר אחר — האָט זיך געמוזט דערמיט באַגנוגענען.

נאָר וויפל מאָל האָט זיך געטראָפן, אַז אַ ייד האָט זיך באַגעגנט פּנים אל פּנים מיטן סטאַראָסטע אויף דער גאַס? וואָס האָט ער צו טאָן אויפן

מאַרק, צי אין שול-געסל! אַז ער דאַרף... שיקט ער זיינס אַ זשאַנדאַר... און מיט אַ זשאַנדאַר באַגריסט מען זיך שוין אַנדערש...

*

ס׳וועט זיך אַוודאי חידושן דער חשובער לייענער (יז), הלמאי כ׳האָב זיך אָפּגעשטעלט אויפן מוזיניק, און אַפּנים פאַרגעסן אין זיין עלטערן ברו־דער, יצחקן?

ביין, ליבער לייענער (יז), כ׳האָב אין אים נישט פאַרגעסן; נאָר כ׳האָב דאָס אומיסטנע געטאָן. ס׳קומט אים אַזוי! ווייל יצחק איז גאָר אין קיין קאַפּעליוש נישט געגאַנגען. מעשה דייטש, איז ער געגאַנגען אין אַ שטייפּ־הוט, אַ דאַרן קאַפּעליוש, ווי מען האָט דאָס גערופן אויף פּראָסט יידיש. אין תוך גענומען, איז אויך אַזאַ כסוי הראש כשר, נאָר וואָס דען! אַזאַ דאַרער הוט הייבט זיך אַליין פון קאָפּ; מיט בלויז צוויי פינגער קאָן מען אים אַראָפּ־נעמען פון קאָפּ אויף דער גאַס, ווען מ׳דאַרף מעשה דייטש, באַגריסן אַ מענטשן. און אַז מ׳נעמט אים אַראָפּ, קאָן זיך מאַכן, מ׳זאָל אים פאַרגעסן צוריק אַרויפצולייגן. נאָך אַ זאַך. אַזאַ שטייפהוט פאַרטראָגט זיך בשום אופן נישט מיט קיין יאַרמולקע און אין אַ שבת מיט קיין שטריימל...

בין איך נישט גערעכט, וואָס האָב אים, יצחקן, געשטעלט אויפן לעצטן אָרט?! אדרבה, זאָגט איר אַליין?!

נאָכן קאַפּעליוש... קומט די קאַפּאָטע, אויך דאָס אין פיר פאָרמען: ביי יאָסלען — אַ שוואַרצע, ריינע, ברייטלעכע.

ביי אלתרן — אַן אָפּגעריבענע, אַ גרוילעכע, צי שטויביקע, מיט פאַר־צערעוועטע און נישט פאַרצערעוועטע לעכער, אַן ענגע, קוים וואָס זי נעמט אַרום זיין דאַרן גוף.

ביי חיימען אין דער וואָכן אַ כאַלאַט פון סאַטין, גרין-גרוילעך; שבת אַ קאַפּאָטע, ווי ביי לייטן — נישט פון זייד, נאָר סאַטין.

ביי ר׳ יצחקן גאָר אַ מין... שלאַסראָק, יאָ יידישלעך — נישט יידיש־לעך: אַ זויערמילך, היינט איז עס זויערמילך, מאָרגן קעז און סערוועטקע...

ביי ר׳ יאָסלען זענען די שיך — האַלבע שיך, צי פאַנטאָפל, אַן בענד־

לעך צו פֿאַרבינדן, שטיוועלעטן, געווען אָפּגעפּוצט, בלישטשענדיקע. ביי ר׳ אלתרן אַ פּאָר צעריסענע שקראַבעס, וואָס ער האָט געשלעפּט מיט זיך. ר׳ חיים — אין אַ ווינטער־טאָג, אין די גרויסע בלאָטעס, אפילו אין שטיוול; אָבער אין אַ שבת פּשוטע אָפּגעפּוצטע שיך מיט בענדלעך.

ביי ר׳ יצחקן אַ פּאָר הויכע לאַקס־שיך, דעלקאַ־שיך (לעמבעריק!), מיט בענדלעך אָדער צום פֿאַרקנעפּלען.

פֿיר זין, פֿיר ברידער — יעדער אין זיין מין — און אַלע אין איינעם קינדער פֿון איין מאַמען, פֿון חיה־רויזען. אַ ליכטיקן גן־עדן זאָל זי האָבן! זי האָט זיך דאָס פֿאַרדינט; נישט נאָר מיט אירע מעשים, מיט אירע מצוות, נאָר אויך מיט די מעשים פֿון אירע פֿיר זין, מיט וועלכע מ׳האָט זיך נישט געדאַרפֿט שעמען — אָנגעהויבן פֿון דער סמעטענע און ענדיקנדיק מיט דער סערוועטקע.

כשרע, פֿרומע יידן געווען, יעדער אויף זיין שטייגער.

צווי געשוועסטערקינדער

רעדנדיק וועגן איר גלאָז־מילך האָט חיה־רויזע ע"ה נישט דערמאָנט — און מיט רעכט! — אַזוי האָבן אויך מיר געטאָן — איר טאָכטער; ווייל וואָס האָבן געמיינזאַמעס פּרויען מיט מענער, וואָס זענען נעבעך באַלאַדן מיט די תרי"ג מצוות און דער עול פון דער תורה ליגט אויף זיי אַ גאַנץ לעבן? וואָס מער דו לערנסט, פילסטו, אַז „אין סיג לתורה", נישטאָ קיין גרענעצן. דו שווימסט אין אַ ים און מוזסט זיך היטן, ער זאָל דיך נישט איינשלינגען. וואָס מער דו לערנסט — פילסטו, אַז אַלץ ווייניקער קענסטו; אַז ביסט נישט מער, ווי אַ קליין ווערימל אין דער גרויסער וועלט — און פון השי"ת ווייסטו אַזוי פיל, ווי פאַרן אָנהייבן לערנען, ד.ה. גאָרנישט. ווייסט נאָר: אַז „מלוא עולם כבודו". דאָס ווייסט דאָך אַן עם־הארץ אויך! אפילו פון די אומות העולם... די אויסדערוויילטע.

און די ווייבער? — אַ לייכט, פּוסט לעבן: זאָגן קרישמע, נעמען חלה, בענטשן ליכט און נאָך אַ פּאָר אַזעלכע קלייניקייטן — און הפקר אַ וועלט! דעריבער טאַקע איז אין דעם גלאָז־מילך פון חיה־רויזען פאַר איר טאָכטער קיין פּלאַץ נישט געווען!

דערפאַר קומט איר און איר געשוועסטערקינד אַן עקסטרע קאַפּיטל.

ווי די מענער ברידער האָבן זיך אונטערשיידט איינער פון צווייטן אַזוי האָבן זיך נאָך מער אונטערשיידט די צווי קוזינעס צווישן זיך. כרחוק מזרח ממערב. איינע אַן אַריסטאָקראַטקע; די צווייטע, אַ שוועסטער פון די פיר בנים, אַ פּראָלעטאַריערין. איינע שטענדיק אַ שמייכלענדיקע; די צווייטע

שטענדיק אַ פּאַרוויינטע. נישט אַנדערש, נאָר אַ גלגול פון די צוויי אַלט־גריכישע פילאָזאָפן, וואָס זענען אַריין אין דער געשיכטע מיט די צונעמען דער „לאַכנדיקער" און דער „וויינענדיקער". — אַזוי אויך זאָלן אַריינגיין אין דער געשיכטע — אונטער די נעמען — די צוויי פרויען, ריכטיקער געזאָגט: איינע אַ דאַמע, די צווייטע... אַ יידענע.

אויב איר האָט זיך נאָך נישט אָנגעשטויסן, אין וועמען עס גייט — וועל איך אייך זאָגן: אין דער מומען וויציען און אין רייזי שטאַק. ביידע פון דער היים: בלומענטאָל: די ערשטע אַ שוועסטער פון זיידן בעריש, די צווייטע אַ קוזינע.

מאַמע זיסע, ווי אַזוי אַ קינד קאָן זיין נישט ענלעך צו זיין שטאַם, דער מוטער!

חיה־רויזע די אַקטיווע, תמיד פאַריאָגטע, פאַרהאָרעוועטע — אויס־קאָרמען אַזעלכע פיר בנים, דאגות פרנסה, און נאָך, דערצו אַ מיידל, מיט וועלכער מ'הויבט אָן צו האָבן צרות — נישט ווי ביי די מענער מיטן מאָ־מענט, ווען זיי ווערן געבוירן — אַ ברית, אַ חדר (צו דריי יאָר), אַ בר־מצווה — נאָר מיטן מאָמענט, ווען זי ווערט רייף... פאַר אַנדערע. נאָך אַ צרה אויף דער מאַמעס קאָפּ: דאָס היטן איר כשרות, אַ שדכן, אַ שדוך, אַ... חתן — דערצו נאָך — דאָס וויכטיקסטע — אַ נדן, אַבי צו פּטרן די סחורה...

אָבער דאָס זענען זאַכן שהיו; ווייל אין דעם מאָמענט, ווען מיר האָבן זיך באַקענט מיט די צוויי פרויען־געשטאַלטן, איז איינע שוין געווען אַן אלמנה — נישט יונגע — און די צווייטע האָט געהאַלטן אין ווערן אַן אלמנה. חיה־רויזע איז שוין פון לאַנג געווען אויפן עולם־האמת. ווען מיר טאַקע אָנהייבן פון די... לעבנדיקע.

די מומע וויציע: אַ נידעריקע, קליינע, דאַרע. געזען האָט מען זי — ווען מ'איז געגאַנגען אין מאַרק — שטיין צי אפשר זיצן — הינטער דער טיר — וואָס איר אונטערשטער טייל איז געווען פון האָלץ, דער אייבערשטער פון גלאָז; מיט איין וואָרט: אַ גלאָזטיר. פון הינטער דער טיר האָט שטענ־דיק אַרויסגעקוקט די מומע וויציע צו דער גאַס־צו און געשפּיזלט מיט אירע קליינטשיקע אייגעלעך אַ יעדן דורכגייענדיקן. דאָס איז געווען איר איינציקע

אַרבעט. אַז איך פלעג דאָרט־אַרומעט אַדורכגיין און דערפילט איר בליק אויף זיך, האָב איך תיכף אַוועקגעדרייט דעם קאָפּ, ווייל די מומע וויציע איז געווען מיט אונדז ברוגז. זאָגנדיק „אונדז", מיין איך — דעם שטאָם פון בעריש בלומענטאַל, איר ברודער. וואָס איז געווען דער מקור פון דער שנאה — ווייס איך נישט. דאָס איז געשען נאָך אין פאַרגעשיכטלעכן פעריאָד, אין אַלטערטום, ווען איך בין געקומען צום שכל, איז שוין די שנאה געווען אַ פאַקט, אַ נאַטירלעכע דערשיינונג וואָס אויף איר פרעגט מען נישט קיין קשיות. ווען ס'איז מיר איינגעפאַלן — אין די שפּעטערדיקע יאָרן — פאָרט פרעגן, וואָס איז געווען די סיבה פון דער טויט־שנאה צווישן דער שוועסטער און ברודער — איז שוין נישט געווען קיינער, וואָס זאָל קאָנען ענטפערן אויף דער פראַגע. אין די געשיכטלעכע מקורות איז אויך נישטאָ קיין שפור פון דעם.

גאָט געטרייער! וויפל וויכטיקע געשעענישן גייען אַזוי אַרום פאַרפאַלן פאַר דער מענטשהייט! זיי ווערן אפילו נישט דערמאָנט אין דער וועלט־געשיכטע! און די געשעענישן זענען זיכער וויכטיקער פון דעם, וואָס די „געשיכטע" ווייסט יאָ צו דערציילן: ווי למשל, וויפל געליבטע האָט געהאַט נאַפּאָלעאָן דער ערשטער, צי להבדיל אונדזער קייזער פראַנץ־יאָסעף. די דערמאָנטע ליבעס האָבן געדויערט בס"ה איין (נישט גאַנצן) דור!

בשעת די שנאה פון דער מומע וויציע צום זיידן איז איבערגעגאַנגען אויף זיינע קינדער, און פון די קינדער צו די קינדס־קינדער. אַזוי אויך ביז צו מיר, ד.ה. געדויערט אַ קימא לן פון דריי דורות!

ביז צום טויט פון זיידן האָט זי מיט אים נישט גערעדט; צו אים אין שטוב נישט געקומען — אפילו נישט נאָך זיין טויט.

צו אונדז אין שטוב איז זי אויך נישט געקומען, אפילו נישט נאָכן טויט פון טאַטן, ווייל דעמלט האָט נאָך זיין טאַטע, איר ברודער, געלעבט. ערשט שפּעטער פלעגט זי זיך זייער זעלטן אַריינכאַפּן צוליב עפּעס אַ וויכטיק משפחה־געשעעניש: אַ קרענק, אַן אומגליק וכדומה. איז שוין פאַרשטענדלעך, אַז כ'האָב צו איר — גאָט זאָל היטן — נישט אַריבערגעקוקט. כ'האָב זי פיינט געהאַט ממש ווי אַ שפּין! וואָס האָט געטראָגן פייער בעת דאָס בית־המקדש האָט געברענט און ס'איז אַ מצווה — וואָס מיר קינדער

האָבן זי מקיים געווען מיטן גאַנצן כוח פון אונדזער אמונה און מיט דער גאַנצער קראַפט פון אונדזערע כוחות. מיט גבורה האָבן מיר צעטראָטן אַ יעדע שפּין, וואָס האָט זיך ערגעץ ווו באַוויזן!

די מומע וויציע איז זיך געזעסן ביי דער טיר, געשפּיזלט די מענטשן און געשמייכלט מיט די דינע, פאַרצויגענע ליפּן. דאָס איז נישט געווען דער גוטמוטיקער שמייכל פון אלתר גלעזער, נייערט אַ שלעכט, בייזוויליק אָפּ־חוזקן פון אַ מענטשן. אָנגעקוקט אים פון אויבן אַראָפּ, אויב זי האָט אים שוין יאָ געשענקט אַ בליק!

זי פלעגט נישט אַ סך רעדן; אפילו נישט דעמלט, ווען זי איז געקו־מען צו אונדז. זי האָט נאָר ליב געהאַט אויסצופרעגן, געוואָלט אַלץ וויסן; נאָר זעלטן עפּעס געזאָגט וועגן זיך, און פון זיך אַליין, צי אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג וועגן דעם, וואָס מ׳האָט איר דערציילט. קיין מאָל נישט געענטפערט קלאָרע דיבורים, ווען מ׳האָט זי דירעקט עפּעס געפרעגט. זי פלעגט צו־שאָקלען מיטן קאָפּ אויף יאָ, ווען מ׳האָט איר עפּעס דערציילט. דערמיט אַרויסגעוויזן איר פאַראינטערעסירטקייט מיטן ענין און מיטגעפיל צום דער־ציילנדיקן. אַזוי לכל הפּחות האָט דער דערציילער דאָס אויפגענומען, גע־רעדט און גערעדט. אָבער די מומע וויציע האָט געשוויגן און ווי אַראָפּ־לאָזנדיק זיך פון איר הייך געשמייכלט. פאַר דעם שטענדיקן שמייכל אירן, וואָס איז קיין מאָל נישט אַראָפּ פון איר פּנים און קיין מאָל נישט געענדערט זיין פאָרם — וואָלט איך זי צעריסן אויף שטיקער... נאָר כ׳האָב דאָס נישט געטאָן. פאַרקערט, אַז זי איז געקומען — נאָכן ווערן חבר מיט אונדז — האָב איך זיך אוממיסטן אַנידערגעשטעלט צי אַנידערגעזעצט דערנעבן, איך זאָל כאַפּן אַ וואָרט פון איר, פון וויציען אַליין. נאָר מערסטנטייל האָב איך גאָרנישט אויפגעכאַפּט, האָט געמעגט דער שמועס־מאָנאָלאָג פון איין צד, וואָס די מומע וויציע האָט קונציק געקאַנט אונטערהאַלטן מיט איר שמייכל, מיט אַ נייג פונעם קאָפּ, צי מיט עפּעס אַ זיפץ, אַ קרעכץ, אַ שטיל אַרויס־געזאָגט וואָרט: „וואָס?", „אַזוי?", „אוי" — דויערן שעהענווייז.

אויב שוין אַרויסגערעדט אַ וואָרט, האָט די מומע דאָס געטאָן מיט אַ שטיל, קוים צום דערהערן קול. נישט מחמת שוואַכקייט, נאָר כדי אונ־טערצושטרייכן דאָס חשיבות פון אירע רייד. וואָס שטילער מ׳רעדט, אַלץ

מער וואַקסט דער אינטערעס צום וואָרט. מעג דאָס וואָרט זיין — אַבי־וואָס, בפרט, אַז די מומע וויציע איז אָנגעגאַנגען פאַר אַ חכמעס, אַ גרויסע חכמעס, נאָר — לצערנו... אַ שלעכטע! געקאָרגט האָט זי — און נישט פאַרגינט יענעם אפילו אירס אַ וואָרט.

וועגן עפּעס אַן אַרבעט, זי זאָל טאָן — האָב איך קיין מאָל נישט געהערט. מיט וואָס איר מאַן, ריזל, האָט זיך אַמאָל פאַרנומען — ווייס איך נישט. געוווינט האָט זי אין אַ הויז, דאָס דריטע פון זיידנס, וווהין מ׳איז אַריינגעגאַנגען דורך דריי־פיר לאַנגע הילצערנע טרעפּ, וואָס האָבן זיך געענדיקט מיט אַ הילצערנער טעראַסע. פון דאָרט האָט געפירט די איינציקע טיר צום פּראָנט אין דער גרויסער שטוב, דערנאָך איז געגאַנגען אַ שטוב, אַ פינצטערע, נאָך דעם אַ גרויסע קיך און אַ פירהייזל מיט אַ טיר צום הינטערגעסל.

געהאַט האָט זי צוויי זין און אַ טאָכטער. אַז די טאָכטער חנה האָט חתונה געהאַט צו איר מאַן יידל ניוועס, האָבן זיי פון דער גרויסער שטוב, צום פּראָנט־צו געמאַכט אַ געוועלב, אָבער די מומע וויציע האָט נישט אויפגעהערט צו זיצן ווייטער הינטער דער האַלבער טיר; די צווייטע האַלבע טיר איז געשטאַנען אָפן... פאַרן קונה...

חנה, איז אויך געווען אַן אויפגעקלערטע. גערעדט, ווי די מאַמע אירע, דייטשמעריש, אינטעליגענט. נאָר ווי די מאַמע האָט גערעדט שטיל, אַזוי הויך האָט גערעדט די טאָכטער. זיך אָפּגענומען, וואָס די מאַמע האָט נישט דערדערעדט. עס איז איר דאָס געקומען לויט אַלע כללים פון מענטשלעכקייט. גערעדט האָט זי פון האַרצן אַרויס אויף אַ קול; מיטן ברייטן מויל, וואָס זי האָט געהאַט, אפילו דעמלט, ווען זי האָט נישט גערעדט.

זי האָט גערעדט און גערעדט און ווייניק זיך אינטערעסירט, צי מען הערט זי אויס, צי נישט. אַבי זי האָט זיך אָפּגערעדט פון האַרצן... תמיד האָט זי געהאַט, וואָס צו דערציילן, האָט זי דאָך געוווינט אין מיטן שטאָט, מיט אַן אָפענער טיר צו דער הויפּט־האַנדל־גאַס. — די גאַס האָט פאַרבונדן טשאָרטקיוו מיט באָרשטשיוו און ווייטער געגאַנגען ביז סקאַלע פון איין זייט, און קיין מילניצע פון דער צווייטער זייט. דורך דער הויפּט־גאַס איז מען אויך געפאָרן קיין זאַלישטשיק און ווערכניאַקאָוויץ, גלעמבאָטשיק... מיט

דער גאַס זענען אויך געגאַנגען — די יידישע לויות פון דער שול, צום בית החיים און להבדיל דורך דער גאַס האָט מען געפירט אַ נישט־יידן צו זיין צווינטער פון פוילישן קלויסטער צי אוקראַיִנישער צערקווע! אַ לעבעדיקע גאַס געווען!

אַ קליינינקייט, וואָס אויף דער גאַס האָט זיך אָפּגעטאָן! מ׳האָט וועגן דעם געקאָנט רעדן און רעדן — און ווי אינטערעסאַנט דאָס איז געווען! אויב ס׳איז אַ מאָל געקומען קיין באַרשטשיוו אַ „פאַרשטעלונג״, אַ קונצנ־מאַכער — האָבן זיי ביי דער דאָזיקער גאַס, אויף אַ פּלעצל, ווו ס׳איז געווען די הויפּט־פּלומפּ, אויפגעשטעלט אַ בודע און מענטשן זענען געגאַנגען קוקן אויף די ווונדער, וואָס מ׳האָט דאָרט געוויזן. ס׳איז געווען שענער ווי אין טעאַטער אין אַ לעמבעריק צי ערגעץ אַנדערש־ווו.

דאָס אַלץ האָט חנה געזען מיט אירע אייגענע אויגן.

חנה האָט נישט געהאַט די קלוגקייט פון איר מאַמען, נישט איר באַ־נעמען זיך, נאָר דערפאַר האָט זי געהאַט אַ מעלה, וואָס די מומע האָט נישט געהאַט: זי איז געווען — אַ גוטע. אפילו... מיט איר מאַן האָט זי זיך נישט געקריגט. פאַרקערט, פלעגט וועגן אים רעדן בנעימות, אָן תרעומות, אַזוי ווי מען רעדט וועגן טויזנטער אַנדערע זאַכן. געוווּסט האָט זי, ווער יידל, איר מאַן, איז, זי האָט אים פּשוט און צו דער זאַך כאַראַקטעריזירט: „מיין יידל — נישט ער שמעקט, נישט ער שט...״; אַ צווייט מאָל: „מיין יידל איז ני בע, ני מע, ני קוקוריקו״.

די אויסדרוקן באַווייזן, מיט וואָס פאַראַ רייכער שפּראַך חנה האָט זיך באַנוצט, די חנה, וואָס האָט זיך באַמיט צו רעדן לויט דער נייער צייט אינטעליגענטיש, דייטש. אָבער אַז זי האָט עפּעס געוואָלט זאָגן באמת פון זיך, איז זי אָנגעקומען צום — יידישן שטייגער.

די געבראַכטע רייד באַווייזן צוגלייך, אַז איר פאַמיליען־לעבן איז געווען אַ גלאַטיקס, אַ נאַרמאַלס; רעדנדיק וועגן מאַן, האָט זי קיין מאָל נישט פאַר־געסן צוצוגעבן: „מיין יידל״ (אירס און נישט קיינעמס מער!), אַ פרעמדן — אַ זאַסיע!

דאָס צווייטע געשוועסטערקינד, רייזי, פון מאַן — שטאָק, האָט מען גע־רופן די „וויינערקע״. תמיד האָט זי געוויינט, סיי דעמלט, ווען ס׳איז איר

גוט געגאַנגען; סיי דעמלט, ווען ס׳איז נישט־דאָ־געדאַכט, איר שלעכט גע־גאַנגען און זי האָט געהאַט טאָקע סיבות צום וויינען. מענטשן, קלוגע, גע־פּרוּווטע דורכן גורל, האָבן געשמועסט, (און איך האָב זיך צוגעהערט) אַז דאָס האָט טאָקע זי אַליין, רייזי, געבראַכט אויף זיך דאָס שלעכטס מיטן... וויינען. אַז דו וויינסט שוין — סיירוי, האָט איר גאָט צוגעשיקט אַ צרה, זי זאָל נישט וויינען אומזיסט. אַ מענטש דאַרף און מוז, אויף צו להכעיס די שונאים, אַ מאָל אַ לאַך טאָן אויך. אַ סימן, אַז אפילו דער רבונו של עולם האָט געהייסן זיך פרייען אין אַ שמחת־תורה, אַ פּורים. טאָר מען נישט גיין קעגן זיין ווילן. און רייזי האָט דווקא תמיד געוויינט.

אפשר האָט זי אַ מאָל נישט געוויינט, נאָר דאָס פּנים האָט אויסגעזען וויינענדיק; די פילע קנייטשן אין איר פּנים האָבן אַרויסגערופן דעם איינ־דרוק פון שפּאַלטן, קאַריטקעס, אין וועלכע ס׳פליסן טרערן.

מ׳פלעגט זיך פרעגן, ווו נעמט דאָס אַ מענטש אַזוי פיל כוח צום וויי־נען? אַז סך־הכל איז זי געווען אַ שוואַכע — אין מיינע יאָרן: עלטערע און דערנאָך אַ גאָר אַלטע פרוי. מ׳האָט צווישן זיך גערעדט, אַז ביי רייזין גייען די טרערן אַליין פון זיך, אָן איר וויסן און אָן איר ווילן. זי האָט אויף זיי קיין שליטה נישט.

מיין יינגסטער פעטער, אַ גרויסער חכמה־זאָגער, קיווע, האָט רייזין גערופן נישט מיט איר אמתן נאָמען — „וויינערקע”, נאָר „פּיש...” אַז ס׳גייט אַליין פון זיך!

נאָך אַ מעלה האָט רייזי געהאַט — אין אונטערשייד צו וויציען — זי איז תמיד געווען באַשעפטיקט, געאַרבעט ביי זיך אין שטוב, ביי איר באַלעבאַטישקייט, ווען זי איז אַראָפּ פון איר פאַרמעגן, פאַרלוירן דעם מאַן און די פרנסה, האָט זי אויך געאַרבעט טאָג און נאַכט. אַזאַ נאַטור געווען. טאָמער האָט ביי איר אויסגעפעלט אַרבעט: די צוויי בנים זענען אונטער־געוואַקסן, אָנגעהויבן צו פאַרדינען און באַלד געוואָרן אַליין בעלי־בתים, האָט רייזי — נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן ביי זיך — געכאַפּט אַ קוק צו אַ שכנטע, אפשר איז זי נאָך נישט פאַרטיק מיטן צוגרייטן דעם שבת, צי אפשר איז עמעצער אין דער נאָענט צי אין דער ווייט קראַנק, און ס׳האָט נישט ווער אים אָפּצוקאָכן אַ יאַיכל. אין אַזעלכע פאַלן האָט רייזי לאַנג נישט אַריינ־

געטראַכט, אַריין אין שטוב, געבראַכט וואַסער, געשטעלט זיך קאָכן, געגאַנ־גען אין מאַרק אײַנקויפן וכדומה. טאָמער האָט עמעץ זי געזען צו פיל זיך אַרומדרייען איבערן מאַרק מיט אַ קיישל אין האַנט — אַלץ האָבן די באָרש־טשיוּוער באַלעבאָסטעס געזען און געוווּסט — האָט ער רייזין אָפּגעשטעלט: הלמאי... האָט רייזי אײַנגעהאַלטן דעם כליפּ און ווישנדיק אמתע טרערן, דערציילט די סיבה: דער און דער איז פאַרשלאָפט געוואָרן און ס'האָט נישט ווער אפילו אַ גלאָז טיי אים צו דערלאַנגען. האָט מען זיך שוין אײַן־אײַן־וועגס דערוווּסט וועגן אַ נייעס אין שטאָט און מ'האָט זיך געפרייט, וואָס רייזי וועט האָבן נאָך אַ מצווה, נאָך אַ סיבה צום וויינען, און אַליין איז מען פּטור געוואָרן פון דער מצווה. מ'וועט דאָך נישט גיין אויסכאַפּן ביי רייזין... אַ מצווה!

רייזי איז געווען — אין אונטערשייד פון וויציען — פּשוט אַ גוטער מענטש, רחמנות געהאַט אויף דער גאַנצער וועלט. אפילו אויף חיות: פייגל, הינט, קעץ! געגעבן נדבות מיט אַ ברייטער האַנט, ווען זי האָט זיך דאָס געקאָנט דערלויבן, אָבער נאָך געגעבן נדבות, ווען זי אַליין — רחמנא ליצלן — האָט זיך שוין געניוטיקט אין דעם.

נאָר לאָמיר גיין מיט דער שיטה פון די הײַנטצייטיקע היסטאָריקער, וואָס טענהן, אַז נישט דער גנב מאַכט דעם לאָך; נאָר דער לאָך מאַכט דעם גנב. אין אַן אַלט פאָלקסווערטל האָט מען עס אויסגעדריקט: „אַ לאָך מאַכט אַ גנב", וואָס איז צווייידייטיק, ווי די גריכישע דעלפישע אָראַקלען. צוויי־דייטיק — צוליב דעם טאָקע אמתדיק.

אין אונדזער פאַל, צי האָט רייזי געהאַט אַ רעאַלן גרונד, אָביעקטיוון, צו וויינען אַ גאַנץ לעבן?! אַן אָביעקטיוון, ד.ה. מאַטעריעלן, וואָס ווי באַלד אַ מענטש רירט זיך צו דעם צו, ווערט עס אויס אָביעקטיוו, נאָר סוביעקטיוו! דער מענטש כאַפּט אויף די רעאַליאַ און נישט פאַרקערט! — איז אויף אונ־דזער פראַגע וועלן מיר ענטפערן מיט אַ קלאָרער תשובה: אי יאָ אי ניין.

יאָ, ווייל זי האָט — וואַרשיינלעך יונג חתונה געהאַט מיט אַ יידן, וואָס איז געווען אַ פּראָביזשניק, ד.ה. אַ וואַלד־מענטש, אויף פּויליש „לעסניטשי", אָבער אויף פּויליש קלינגט דאָס וואָרט נישט אַזוי שרעקלעך. אָבער „פּראָ־ביזשניק" — האָב איך נישט געוווּסט דעמלט און ווייס עס אויך הײַנט נישט,

געגוי, וואָס דאָס באַדייט. אָבער געשמעקט האָט דאָס וואָרט מיט וואַלד, טיפן וואַלד, און אין אַ וואַלד זענען כידוע פאַראַן ווילדע חיות און רוצחים, גזל־נים. שרעקלעך! און אַ פּראַביזשניק גייט אום מיט אַ גרויסער ביקס און האַלט אין איין שיסן, אויף רעכטס און אויף לינקס, אַזוי לעבט ער און היט אָפּ דעם פּריצעס וואַלד.

די שטילע, רויִקע, פרומע רייזי איז דאָס געוואָרן דאָס ווייב פון אַזאַ פּראַביזשניק, און אַריבערגעצויגן זיך אין טיפן וואַלד, וואָס אין אים איז — אַ חוץ דער כאַטע פון פּראַביזשניק, גאָרנישט נישט געווען — אויסער חיות רעות און גזלנים, וואָס באַהאַלטן זיך אויס, מ׳זאָל זיי נישט זען, און נישט דערשיסן. אַרום ביימער און ביימער אָן אַ סוף און אָן אַ ברעג. נעמען דאָס בלויז אויפן זינען ווערט קאַלט אין אַלע אברים. פון דער שטאָט איז עס ווייט, אַ מענטשן זעט מען נישט, סיידן אַ מאָל... אַ גוי מיט אַ האַק, צי נאָך ערגער: צוויי גויים מיט צוויי העק. איז נישטאָ איבער וואָס צו וויינען?!

אגב, ביי אונדז אין שטוב איז געווען אַ מנהג — וואָס איך געדענק פון מיין פריער קינדהייט אָן — פאַרן שלאָפן גיין, נאָכן אָפּזאָגן די קרישמע, אַרונטערקוקן אונטער די בעטן, צי ליגט נישט עמעץ דאָרט! ערשט, אַז מ׳האָט זיך איבערצייגט, אַז ס׳איז קיינער דאָרט נישטאָ — האָט מען אויס־געלאָשן דעם לאָמפּ און געלייגט זיך מיט אַ רויִק געמיט. מ׳האָט זיך קענ־טיק מיטן בלויזן קרישמע־זאָגן — נישט באַגנוגט.

די סיבה דערפון האָב איך — אַ מאָל און איין מאָל, מ׳האָט וועגן דעם נישט גערעדט, כדי די קינדער נישט סטראַשען — געהערט פון דער מאַמען. איין מאָל האָט עפּעס אַ ייד אין אַ דאָרף, ביענויו (?), אַרונטערגעקוקט אונ־טערן בעט צופעליק פאַרן שלאָפן גיין און דערזען דאָרט אַ גוי מיט אַ האַק. די מאַמע האָט דאָס איבערדערציילט אין נאָמען פון דער מומען ריוועלע — דעם בערעזשאַנער רבס ווייב — צי פון דער מומע פעסיעלע, פון זיין ברו־דערס, יצחק שוואַדראָנס, ווייב. — פון וועלכער געגוי דאָס געדענק איך נישט. כ׳האָב די צוויי עלטער־מומעס קיין מאָל אין מיין לעבן נישט געזען! — נאָר דער מנהג פון אַרונטערקוקן אונטער די בעטן האָט ביי אונדז אין שטוב אָנגעהאַלטן לאַנג־לאַנג, כ׳מיין, אַז ביי דער מאַמען ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דער גוי מיט דער האַק איז געוואָרן מיין שרעקנס־בילד; פלעגט זיך מיר חלומען. כ׳האָב ווי געפילט, אַז וואָס געווען קאָן נאָך אַ מאָל קומען. ביז דער „חזיון״ איז מקוים געוואָרן אין די טעג פון אונדזער גרויסן בראָך. אַ גוטער חלום ווערט נישט מקוים, אָבער אַ שלעכטער דווקא יאָ. אַזוי פירט זיך די וועלט.

כ׳מיין, אַז דער מנהג פון אַרונטערקוקן אונטערן בעט האָט זיך נאָך ערגעץ־ווו אָפּגעהיט ביי די צאַצאי צאַצאים פון די שוואָדראָנס. דער מקור: זלאָטשיוו־ביעניוו. מ׳קאָן עס נאָכקאָנטראָלירן.

אין מיין גאָר פריער קינדהייט בין איך איין מאָל מיט מיינע עלטערע ברידער געגאַנגען אין וואַלד זען, וואָס דער פּראַביזשניק טוט. געפירט האָט אונדז טאַקע זיין יינגערער זון, מאיר, דעמלט נאָך אויך אַ יונגער בחור. גע־גאַנגען זענען מיר קודם מיטן וועג — פוילישן וועג — אויף וואָלקאָוויץ, דערנאָך — כדי זיך פאַרקירצן דעם וועג — האָבן מיר זיך פאַרנומען אויף לינקס, אַרויף אויף אַ שמאָלער סטעזשקע, וואָס מ׳האָט אויף איר געקאָנט גיין נאָר איינציקוויז. פון פאַרנט — ווי דער וועגווייזער און ווי דער, וואָס האָט נישט קיין פּחד, האָט געשפּאַנט מאיר, דעם פּראַביזשניקס זון, געגאַנ־גען זענען מיר און געגאַנגען אָן אַ סוף ביז מיר זענען צוגעקומען — אַ שרעק צו דערציילן — צו אַ טיפער פּאָסע, אַ תהום, וואָס מ׳זעט נישט, ווו זי הייבט זיך אָן און ווו זי ענדיקט זיך. לענג־אויס דער פּאָסע האָט אונדז מאיר צוגעפירט צו אַ באַהאַלטן, פאַרוואַקסן, אָרט, ווו איבער דער פּאָסע איז געווען אַריבערגעוואָרפן אַ גרויסער קיילעכדיקער בוים, אַ דעמב! ווי אַזוי גייט מען אַריבער, מ׳זאָל נישט חלילה וחס אַריינפאַלן אין דעם טיפן תהום, גהינום!! צי האָב איך אים אַדורכגעמאַכט זיצנדיק אויפן בוים און אָנהאַלטנ־דיק זיך אין אים מיטביידע הענט און מיט ביידע פיס און אַזוי זיך גערוקט פאָרויס, צי ווידער האָט מיך עמעץ אַריבערגעטראָגן אויף די הענט, צי בין איך געגאַנגען מיט די צודיווקיס, און פון ביידע זייטן האָבן מיינע ברידער מיך געהאַלטן ביי די הענט — דאָס געדענק איך נישט. איך געדענק נאָר דעם שרעקלעכן פּחד, וואָס האָט מיך דעמלט אַרומגעכאַפּט. אַבי אַריבערצו־גיין דעם תהום, כאָטש — דעם אמת געזאָגט — האָב איך פון נאָענטן פּינצ־

טערן וואַלד אויך מורא געהאַט. אָבער אין וואַלד שטייט מען לכל הפחות אויף ביידע פיס און דאָ הענגט מען צווישן הימל און גהינום... אין דער לופט!

כ׳פּיל, אַז כ׳מוז דאָ לויפן באַרויקן דעם לייענער, ער זאָל זיך נישט שרעקן און וואָגן ווייטער רויִק צו לייענען; דערפאַר גיב איך צו די איצטיקע באַמערקונג: דעם תהום אַרום וואַלד האָט מען געמאַכט, כדי די גויים זאָלן נישט קאָנען צופאָרן — ביי נאַכט — מיט אַ פור צום וואַלד און גנבענען האָלץ. אויפן דעמב גיין מיט אַ געגנבעטער בערעווע האָלץ איז געווען מסוכן. און אַ שטיק האָלץ איז דאָך נישט קיין פור־האָלץ! נאָר דעמלט האָב איך דאָס נישט געוווּסט. אויף די אַנדערע וועגן, וואָס האָבן געפירט צום וואַלד און מ׳האָט געקאָנט מיט זיי אַריינפאָרן טאַקע אין סאַמע וואַלד אַריין, האָט מען אויף ביינאַכט אַראָפּגעלאָזט די שלאַבאַנעס, ראַגאַטקעס, און פאַרשלאָסן זיי מיט שלעסער; גרויסע, שטאַרקע. איז דער וואַלד אויסגעקומען ווי פאַר־האַקט פון אַלע זייטן, ממש אַ פעסטונג! אָבער דעמלט האָב איך דאָס נישט געוווּסט. דער וואַלד איז פאַר מיר אויסגעקומען ווי אַ פאַרכישופט אָרט.

מיר זענען בשלום אַריבער די פאָסע און אַריין אין וואַלד!

דאָ ווידער האָט מיך באַפאַלן אַ נייער פחד. כ׳זאָל חלילה וחס נישט פאַרבלאָנדזשעט ווערן! אַז מענטשן זעט מען נישט, קיין הייזער אויך נישט, בלויזביימער און ביימער. איז ווי אַזוי קאָן מען געפינען דעם וועג?! און ווינציק מעשיות האָב איך זיך אָנגעהערט וועגן קינדער, וואָס אין וואַלד פאַרלירן זיי זיך. וויפל מאָל האָט מען מיך געסטראַשעט מיט דעם וואַלד — די ביאַנקעס, די דינסטן, וואָס האָבן ביי אונדז אין הויז געדינט! אפילו גרוי־סע בלאָנדזשען אין וואַלד און פאַלן אַריין אין די הענט פון גזלנים. בפרט קינדער! נאָר מיר זענען בשלום אַרויס פון גרויסן געפאַר...

מיר האָבן דערזען אין מיטן וואַלד אַ גוישע כאַטע מיט אַן אַרומגעצוימטן הויף, אין וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען אַ שטאָל פאַר קי, עופות און נאָך עפּעס לעבעדיקע חיות (אַ הונט?). מיר זענען דורך אַ נידעריקער טיר אַריין אין אַ נידעריקער שטוב, מיט אַ ליימענער בריק (פידלאָגע) און אויף דער וואַנט האָב איך דערזען, צי אפשר האָט זיך מיר דאָס שפּעטער גע־

חלומט? — הענגען אַ... אמתע ביקס! אַ שרעק! איך שטיי אַזוי נאָענט צו איר! זאָל זי נאָר נישט אויסשיסן!

באַלד האָב איך דערזען דעם פּראָביזשניק אַליין! כ׳האָב זיך אים תמיד פאָרגעשטעלט ווי אַ גוי — ווייל ווי אַזוי אַנדערש? ווער איז דאָס בכוח צו שטיין שטענדיק אויף וואך און האָבן צו טאָן מיט חיות און גנבים? דאָ האָב איך געוווּסט, אַז דער פּראָביזשניק איז אַ ייִד, בין איך געווען זיכער, אַז אַזאַ ייִד איז עס! אַ זשלאָב מיט אַ פּאָר ידים, מיט רצחישע אויגן... דאָ — איך גיב אַ קוק, קומט אַקעגן אַ שמאָלער איידעלער ייִד, מיט געקרייזלטע פּאהקעלעך: אַ בלייך אויסגעדאַרט פּנים מיט אַ שיטער, שפּיציק געל (בלאָנד) בערדל.

דאָס איז אַ פּראָביזשניק? ס׳איז דאָך אַ פּשוטער ייִד! פאַר וועמען מ׳שטיינס געזאָגט דאַרף מען דאָ מורא צו האָבן? פאַר אַזאַ ייִדן?! — ווי קומט בכלל אַזאַ ייִד אין אַזאַ מקום! באמת אַ ווונדער, וואָס ער אַליין האָט נישט מורא צו ווינען אייגער אַליין אין אַ ווילדן וואַלד — אַן אמתער גיבור!

באַלד האָט אונדז רייזי אויפגענומען: „מיינע ליבע קינדער". אויפן טיש האָט זיך באַוויזן פּריש, ערשט אויסגעבאַקן שוואַרץ ברויט, ווי ביי אמתע גוים; דערביי לאַדישטשעס מיט זויערמילך, הויכע און ברייטע. קעז און פּוטער. מאַיאָווע פּוטער!

פּוטער איז דאָ אויף דער גאַנצער וועלט. דער חודש מאַי איז אויך נישט קיין באַרשטשיווער המצאה. נאָר מאַיאָווע פּוטער האָב איך אין ערגעץ נישט געזען און נישט געגעסן סיידן אין באַרשטשיוו. כ׳האָב אויך נישט געטראָפן אין די שפּעטערדיקע יאָרן קיין שרייבער, קיין דיכטער, וואָס זאָל פאַרפּאַסן אַן אָדע, אַ לויב־געזאַנג צו דעם מאכל.

ס׳איז מיר גאָר אַ גרויס חדוש אויף אונדזערע גרויסע סופרים: מענ־דעלע מוכר ספרים און שלום עליכמען, דעם זיידן מיטן אייניקל, וואָס זיי, אין זייערע כתבים, ווו עס ווימלט פון ייִדישע מאכלים, ווייסן גאָרנישט נישט צו דערציילן וועגן מאַיאָווע פּוטער. נאָך מער חידוש איז מיר אויף זלמן שניאור, וואָס ער מיט זיין אויסגעאַרבעטן, כמעט געניאַלן חוש פאַרן טעם און הנאה־האָבן פון אכילה — אין דעם פּרט שטייגט ער וייט, ווייט איבער אָסקאַר ווײַלדן, נאָר ווי געווינטלעך וועלט־באַרימט איז געוואָרן ווילד,

נישט שניאור. מיט יידישקייט — פאַרשטייט זיך — האָט עס נישט צו טאָן!
— האָט אויך דאָס מאכל נישט דערמאָנט.

צי האָבן — ווי ס׳איז אָנצונעמען — די אַלע דריי גרויסע שרייבער נישט זוכה געווען אין זייער זינדיק לעבן צו פאַרזוכן דעם טעם פון אַ שטיקל מאַיאָווע פוטער ?! אפילו קיין שמעק נישט געטאָן ?!

ס׳איז צו באַדויערן, וואָס ס׳איז אַזוי געשען. ווייל ווער ווייסט, צו וואָס פאַראַ דיכטערישער הויכקייט זיי וואָלטן זיך געווען דערהויבן, ווען זיי פאַר־זוכן יאָ אַ מאָל — מיטן חוש הריח און חוש הטעם — אַזאַ מין פוטער. קענט איר זיך פאָרשטעלן למשל שלום־עליכמס בלינצעס מיט מאַיאָווע פוטער, וואָס צערינט זיך נאָך אין טעלער, איידער ס׳דערגייט צום מויל?! אָבער ס׳איז געבליבן בלויז אַ טרוים. על זה אני בוכה!

אויף אָפּמאָלן בלויז די מעלות פון דער פוטער — דאַרף מען האָבן אַ גאָט־געבענטשן טאַלאַנט! מיר וועלן זיך דעריבער באַגרענעצן בלויז צום אויסרעכענען זיי פשוט מאַטעמאַטיש.

ערשטנס, דאָס אויסזען — געל, שנית, שמעקט מיט וואַלד, דריטנס דער טעם, טעם גן־עדן! איז טאַקע גאַנץ מעגלעך, אַז אַזאַ פוטער קאָן מען געפינען בלויז אין באַרשטשיוו און אין... גן־עדן! די פוטער ליגט זיך במנוחה — ווי אַ מלכה אויפן טראָן, אויף אַ גרינעם ברייטן בלאַט פון אַ לאָפּוכע. די פוטער דאַרף מען נישט שניידן. זי איז ווייך, צעגיסט זיך אויפן ברויט: אַזאַ פוטער טרינקט מען, נישט מ׳עסט.

רייזי שטייט, שניידט פון ברויט היפשע רייפטלעך, שמירט מיט דער פוטער גראָב, און הייסט עסן. איידער דו ענדיקסט איין רייפטל, שטופט זי דיר שוין אין האַנט אַריין אַ ניי רייפטל. דו ווייסט אַליין נישט, ווי אַזוי די רייפטלעך פאַרשווינדן אַליין פון זיך אַזוי גיך. ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך? מיר זענען דאָך פאָרט נישט מער ווי קינדער! נישט אַנדערש, ס׳איז דער כישוף פון וואַלד!

זאָגט, וואָס איר ווילט. נאָר אַזאַ ברויט און אַזאַ פוטער האָב איך קיין מאָל נישט געגעסן. נישט פריער, נישט שפּעטער. נאָר דעמלט, ווען כ׳בין געווען ביי רייזין אין וואַלד... דאָס אַלץ האָט רייזי געמאַכט אַליין מיט אירע הענט: אַליין געבאַקן דאָס ברויט — זי וועט דאָך דערצו נישט צולאָזן די

שיקסע! — אַליין אויפגעשטעלט די מילך, אַליין אָפּגעהויבן די סמעטענע, אַליין זי אויסגעקלאַפּט אין דער מאַסליניצי, — אַלץ אַליין... ווייל געלויבט עס גאָט, מ׳קאָן אַלץ אַליין מאַכן; מ׳דאַרף נישט אָנקומען צו פרעמדע... די שיקסע האָט זיך איר אַרבעט: אָנהאַקן דאָס האָלץ, באַווירען דעם הויף מיט די עופות, בהמות, פאַרקערן די פּידווירע. וואָס ס׳פעלט אַרבעט אויף גאָטס וועלט?!

אויף דעם האָט רייזי נישט געדאַרפט וויינען!

נאָר צוריקגעשמועסט: אָפּגעשניטן פון דער וועלט; אין שטאָט קומט מען זעלטן. האָט רייזי אויף דעם געוויינט און געוויינט. סיידן אַ מאָל אויף אַ יאַריד, און פאַרשטעגדלעך אויף ימים נוראים מיטן גאַנצן הויזגעזינד. נאָר ימים נוראים זענען דאָך די אמתע סיבה אויף צו וויינען, אַן עת לבכות. דערפאַר טאַקע — דעם אמת געזאָגט — האָט רייזי אַרויסגעקוקט אויף דעם יום־טוב, כדי צו זיין צווישן מענטשן, צווישן יידן; קאָנען וויינען בציבור, מיט אַלע ווייבער צוזאַמען, נישט ביחידות!

אמת, אויך אין זיין „לעסניטשוווקע״ האָט אלתר געהאַט זיינע ספרים, און מיט אַ שטיל קול אויסגעזונגען אַ בלאַט גמרא... אָבער וואָס פאַראַ טעם האָט דאָס לערנען — אַז ס׳איז נישטאָ מיט וועמען זיך מתווכח צו זיין! דאָס לערנען באַקומט נישט, אויב מ׳קאָן נישט נאָכן אָפּלערנען פאַרמאַכן די גמרא — אָדער לאָזן זי אָפן, אָבער צוגעדעקט מיט דער גרויסער רויטער פאַטשיי־לע, וואָס אַ ייד האָט געטראָגן אין דער הינטערשטער קעשענע פון דער בעקיעשע, צי זשיפּיצע. די פאַטשיילע האָט געדינט צו פאַרשיידענע צוועקן, זעלטן אויך צו דער נאָז... — שטעלן זיך דאַווענען אַ מנחה־מעריב מיט אַ מנין, צי טאַקע אַליין צוגיין צום עמוד און זאָגן אַ „ברכו את ה׳...״ צי אַ קדיש... נאָכן פאַרענדיקן אַ מסכתא...

האָט רייזי אויף דעם געוויינט...

געווען נאָך אפשר אַן אָביעקטיווע סיבה צו רייזיס טרערן. דער גיבור, אלתר, איז געווען טויט־קראַנק; מיר האָבן וועגן דעם דעמלט נישט געוווסט, אָבער רייזי וואָרשיינלעך יאָ! אלתר איז קראַנק געווען אויף די לונגען: געהאַט — נישט פאַר איך געדאַכט — שווינדזוכט, סוכאָטע. איז ווידער

געווען אַ וווּנדער, וואָס עפּעס אַ סוכאָטע אין אַזאַ וואַלד, ווו מ׳אָטעמט איין אין זיך ממש שטיקער געזונט?!

ביי אונדז אין שטעטל האָבן נישט געפעלט קיין קראַנקע אויך אויף דער קרענק. — איז אַז דער דאָקטאָר האָט זיי געזאָגט, אַז זיי דאַרפן לופט — דאָס איינציקע היילמיטל צו יענער צייט — אַרויסגיין פון צייט צו צייט פון דער שטוב אויף לופט, זענען זיי אַ פאַרנאַכט אַרויסגעגאַנגען נאָך דער אַרבעט אַ ביסל שפּאַצירן טאָקע אין שפּאַציר־גאָרטן, וואָס איז געווען גרויס ווי אַ געגנעט, און געצויגן זיך פון דער סטאַראָסטווע ביזן סאָקול, אַ מהלך פון אַ צווייהונדערט שפּען. פון ביידע זייטן — באַלעבטע גאַסן. אָבער פון דעסט־וועגן האָט דער „גאָרטן" געהאַט אַ פּאָר בענק צום זיצן, אויך אַ פּאָר... ביימער און מער... גאָרנישט. אפילו נישט קיין גרעזל, אפילו נישט קיין קווייטל. דערנאָך האָט מען דעם שפּאַציר־גאָרטן — אַזוי האָט מען אים גע־רופן — אין גאַנצן ליקווידירט; פשוט פאַרבויט אים מיט איין גרעסער לענ־גער הויז.

אַז אַ ייד איז זיך אַ פּאָר מאָל דורכגעגאַנגען פון עק צו עק, דורכן גאָרטן, האָט ער פשוט געפילט, ווי עס ווערט אים בעסער; עס קומט אים צו אַ שטיק געזונט פון דער לופט אַליין. ווער זאָגט נאָך, אַז אַ ייד האָט זיך געקענט דערלויבן אַרויסגיין יעדן טאָג פאַר נאַכט אויפן לאַנעוויצער וועג — אַ וועג, וואָס האָט זיך געצויגן פון דער שטאָט באַרשטשיוו ביזן דאָרף לאַנעוויץ צווישן פעלדער, וואָס אויף ביידע זייטן וועג — דער האָט שוין נישט באַדאַרפט נישט קיין יאַרעמטשע, נישט קיין פּישטשאַני און נאָך אַזעל־כע מקומות, וווהין יידן גבירים פלעגן אַרויספאָרן זיך קורירן און צוריקקו־מען קראַנקע...

אויפן לאַנעוויצער וועג האָט די מענטשן נישט געאַרט, וואָס מיט דעם וועג פאָרן פורן אַהין און צוריק און הייבן אויף אַ שטויב ביזן הימל אַריין. זיי האָבן נאָר געקוקט אויף די לאַנגעס תבואה, געהאַט הנאה און געשעפּט לופט, וואָס זיי האָבן ביי זיך אין דער היים נישט געהאַט. געוווינט אין אַ שטוב מיט אַן אַלקער קיין עין־הרע מיט אַ משפּחה. דערצו איז נאָך אין שטוב געשטאַנען אַ ניי־מאַשין, צי אַ שוסטער־בענקל מיט אַ הויפן קאַפּי־טעס און אַלטע שיך, וואָס מ׳האָט געבראַכט צום פאַרריכטן...

נאָך גיכער איז געזונט געוואָרן דער יעניקער, וואָס אים האָט געסטאַ־יעט כוח און ער האָט אויך נישט קיין מורא געהאַט פאַר אַ שייגעץ און פאַר אַ הונט — און האָט זיך אַ שבת ביי טאָג דערשלעפּט ביז צום באַרשטשיווער וואַלד, אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די קאַפּאָטע, זי אויסגעשפּרייט אויף דעם ווייכן מאָך, און זיך אויסגעצויגן פּשוט ווי ביים טאַטן אין ווייגאָרטן. די שיך האָט מען געשטעלט צוקאָפּנס, מ׳זאָל זיי נישט צוגנבענען אין שלאָף. דאָס הייסט הנאה האָבן פונעם לעבן. און טאַקע אין איינוועגס געזונט ווערן!

מיר האָבן די אַלע יידן גוט געקענט; מיר האָבן אויך גוט געוווסט, וואָס די יידן פעלט, הגם מ׳האָט זיי וועגן דעם נישט געפרעגט. פאַרקערט, דער גוטער טאָן, די אײדעלע התנהגות, האָט געהייסן בעת מ׳האָט געטראָפן אַזאַ יידן גיין פון שפּאַציר, צי צום שפּאַציר, אָפּשטעלן זיך, מאַכן מיט אים לצנות, וואָס ער שפּאַצירט זיך אין מיטן העלן טאָג, וואָס גייט אים אָן אַ וועלט! אַרבעט! מ׳האָט דערביי דעם יידן געמאַכט קאָמפּלימענטן: „אָן מיין שאָדן״, איר זענט דאָך געזונטער פון מיר! איר זעט דאָך אויס, ווי להבדיל, אַ גוי — „אָן אַן עין־הרע״! וכדומה.

הגם מ׳האָט גוט געזען זיינע איינגעפאַלענע באַקן און דעם געלבלעכן קאָליר פון זיין הויט... יידן האָבן געגלויבט, אַז אַ גוט וואָרט קאָן מער העלפן, ווי אַ מעדיצין, פאַר וועלכער מ׳דאַרף צאָלן געלט אי דעם דאָקטאָר אי דעם אַפּטייקער, צוויי מאָל פאַר איין רפואה, אַזאַ עוולה! פון דעם אַליין קאָן מען דאָך קראַנק ווערן!

געוועזן באמת יידן, וואָס זענען — מיט גאָטס הילף — אַ דאַנק די גוטע בשורות און דעם ביסל פרישן לופט געזונט געוואָרן. אָפּגעלעבט אַ לעבן מיט זייערע יאָרן. אמת, טייל מאָל אונטערגעהוסט אַ לעבן־לאַנג, גע־צויגן דעם אָטעם ווי פון אַ פאַס אַרויס; געוועזן דעכעוויטשנע — אָבער ווע־מען אַרט דאָס? אַז געלויבט עס גאָט — מ׳גייט אויף די אייגענע פיס און מ׳קאָן זיך נאָך פאַרדינען אויף דעם שטיקל ברויט.

געוועזן אָבער אויך פאַלן, וואָס דער ייד האָט נישט באַוויזן צו פאַר־כאַפּן — זיך צו שפּעט גענומען צו דער לופט — איז פּלוצים — נישט דאָ געדאַכט, נישט פאַר קיין יידן געדאַכט — אַוועקגעפאַלן. אויך אין אַזאַ פאַל האָבן זיך יידן געטרייסט: ער איז געשטאָרבן ווי אַ צדיק — נישט געמו־

טשעט זיך; ממש מיט אַ מיתה מתוקה. אַלץ צום גוטן זיך אויסגעטייטשט. צווייטנס, ס׳איז דען זיינס, דעם יידנס לעבן ?! גאָט האָט עס געגעבן און גאָט האָט עס צוריקגענומען. השם נתן והשם לקח. איז וואָס האָט מען — מ׳שטיינס געזאָגט — דאָ פאַרלוירן ?!

ס׳איז אַ גאָט־זאַך, אַ סימן, דער און דער ייד איז אויך קראַנק אויף דער זעלבער קרענק און ברוך השם ער לעבט שוין אַזוי פיל יאָרן מיט דער קרענק און גאָרנישט! מען ווינטשט אים חלילה קיין שלעכטס נישט, ער לעבט דען אויף אונדזער חשבון? — מ׳זאָגט עס קעגן אַ משל: דער לעבט — און ביי יענעם — ממש אַ אויסכאַפעניש! נאָר אַז גאָט וויל אַזוי — זאָל זיין אַזוי; אַ ברירה האָסטו?

דאָס שטאַרבן ביי אַ יידן איז פאַרגעקומען מיט אַזאַ מנוחה, ווי ביי קיינעם אין דער וועלט! ביי זיך אין דער היים, אויף זיין בעט — מעג דאָס אפילו זיין אַ באַנקבעטל, מיט אַן אונטערגעלייגטער פערענע, ס׳זאָל זיין ווייך צום ליגן; אַרומגערינגלט מיט אַ נענטערער און ווייטערער משפחה, מיט די נענטערע און ווייטערע שכנים. מיט איין וואָרט: דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך משתתף געווען אין אַ יידנס טויט. די געוואַלדן, געשרייען, דאָס וויינען איז דערגאַנגען עד לב השמים! געקאָנט צערייסן אַ מענטשלעך האַרץ. אָבער וואָס האָט דאָס געקאָנט אַרן דעם גוסס, צי מת, אַז ער הערט נישט און זעט נישט, מיט איין מאָל זיך באַפרייט פון עול החיים! — אויף יענער וועלט איז דאָך זיכער בעסער, בפרט פאַר אַ יידן, אַ צדיק, וואָס האָט אין זיין לעבן קיין פליג נישט דערצערנט!

אין באָרשטשיוו — און אין דער גאַנצער סביבה — איז קיין שפיטאָל נישט געווען, אפילו נישט קיין הקדש! אַלץ איז פאַרגעקומען אויפן היימישן אופן. אויב אפילו מ׳איז מיט דער צייט געוווּיר געוואָרן, אַז אויף דער וועלט זענען פאַראַן שפיטעלער, איז ווער האָט געוואָלט אַהין גיין? דאָס נאָענטסטע שפיטאָל איז געווען אין טשאָרטקיוו. אַ גויִיש שפיטאָל. איז וועמען גלוסט זיך גיין אַהין, עסן טריפות און נאָך אַלעמען ערשט שטאַרבן אין דער פרעמד! אויף דעם האָט זיך געקאָנט דערלויבן נאָר אַ גאָר גרויסער גביר. אָבער קיין גבירים זענען ביי אונדז אין שטעטל נישט געווען!

איצט קוקט, אָט דער אלתר, וואָס זיצט אין סאַמע וואַלד, לעבט אַ גאַנצן טאָג אויף דער פרישער לופט — אפילו געלערנט האָט ער ביי אַ טישל, וואָס מ׳האָט פאַר אים געמאַכט אונטער אַ בוים — זאָל גאָר זיין קראַנק אויף די לונגען! פשוט נישט צום גלויבן! ער איז דאָך ביים סאַמע מקור־החיים. — האָבן טאַקע מענטשן וועגן דעם נישט געוווּסט און נישט געגלויבט, אָדער אפשר זיך געמאַכט נישט וויסנדיק?

אלתר מיט רייזין האָבן זיך רויִק און גליקלעך געלעבט אין וואַלד יאָרן אויף יאָרן. — פון גרויס גליק און פון דעם חסד, וואָס דער רבונו של עולם טוט מיט זיי, האָט רייזי יעדן טאָג פאַרגאָסן אירע טרערן... ס׳זאָל נאָר אָנ־האַלטן!

ביז ס׳איז געקומען זומער 1914 די ערשטע וועלט־מלחמה. דאָס עסט־רייכישע מיליטער איז אַנטלאָפן און מיט זיי אויך דער פּריץ, ביי וועלכן אלתר האָט געדינט. אין שטאָט האָבן געדאַרפט אַריינקומען די קאָזאַקן מיט די טאָטערן. אויף די לעצטע האָבן די אינטעליגענטן געזאָגט, אַז זיי האָבן נאָר איין אויג און דאָס אין מיטן שטערן. מיט דעם איינעם אויג זעען זיי בעסער ווי אַן אַנדערער פשוטער מענטש, מיט זיינע ביידע אויגן. וואָס זאָג איך? בעסער ווי צוויי מענטשן מיט פיר אויגן. זיי זעען פון אַלע זייטן. קאָן מען זיך פאַר אַזאַ טאָטער אויסבאַהאַלטן?! יידן האָבן אין דעם געגלויבט און איך אויך. פון דער אַנדערער זייט בין איך געווען נייגעריק אָנצוקוקן אַזאַ מין טאָטער מיט איין אויג! פחד און נייגיר — דער קענצייכן פון אַ קינד.

טייל יידן האָבן זיך געלאָזט לויפן קיין ווין, צום קייזער. אַנדערע האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין די זייטיקע דערפלעך, וואָס ליגן נישט אויפן הויפּט־טראַקט, וואָס פירט קיין ווין, וווהין עס פירט נישט קיין „הערעס־שטראַסע״. אַהין וועלן די רוסן זיכער נישט קומען. וואָס האָבן זיי דאָרט צו זוכן!!! דער וועג אַהין אויף אַ שלעכטער, אַ פּוילישער וועג. אַ שאָד די פערד אַהין צו שלעפּן.

דער רוב מנין און רוב בנין פון די באָרשטשיווער יידן איז אָבער גע־בליבן אויפן אָרט; געגלויבט אין רבונו של עולם, אַז ער וועט נישט דער־לאָזן, אַז אַ יידן זאָל עפּעס געשען. צווייטנס, האָט מען געגלויבט אַז קיין עדה יידן וועט מען נישט טשעפּען. די חכמי העיר, די ווילקענערס, האָבן

געטענהט, אַז כדי צו ווייזן די רוסן, אַז מיר זענען פרידלעכע בירגער, מיר שלאָגן זיך נישט, דאַרף מען אַרויסהענגען ווייסע פענער, אַ סימן, אַז... באַרשטשיוו גיט זיך אונטער. ווען שוין די רוסן גאַרנישט אונדז טאָן. זיי וועלן דאָך זען, אַז מיר זענען אַ פרידלעכע באַפעלקערונג. גיין טשעפּען אַן אומשולדיקן — טאָר מען דאָך נישט. ס'איז בפירוש און פּינקטלעך פאַר־שריבן אין די געזעץ־ביכער!! פאַרן אינטערנאַציאָנאַלן געזעץ האָט פאַניע מורא. פאַרן אייגענעם ווינציקער; ער האָט דאָך עס אַליין געמאַכט, קאָן ער עס אַליין מבטל מאַכן! אַ גערעכטע טענה!

אַזוי האָט מען געטאָן. יידן האָבן זיך געזעצט מאַכן ווייסע פענער פון ליילעכער, טישטעכער, צונויפגעשטוקעוועט האַנטעכער און באַהעפט זיי צו די שטעקנס פון די פריערדיקע עסטרייך־הונגאַרישע, שוואַרץ־געלע, פענער. און יעדן יידישן הויז, אַפילו דאָס ערגסטע לאָך, איז באַצירט געוואָרן מיט אַזאַ מין פאָן. אַ סימן, אַז מיר אַלע יידן זענען גרייט אַריינלאָזן די רוסישע אַרמיי, ווילן און וועלן זיך פאַרהאַלטן גאַנץ נייטראַל. מיט אַזעלכע פענער האָט מען אויך באַצירט די מלוכה־געביידעס, ווו קיינער האָט נישט געוווינט. קודם כל די סטאַראָסטווע. געטאָן האָט מען דאָס צוליב סטראַטעגישע טע־מים: דער שונא זאָל נישט מיינען, אַז דאָ זיצט נאָך קיר"ה מיט זיין שטאָב און וויל פון דאָרט־אויס פירן ווייטער די מלחמה... אויך די געביידע פון שטאָטראָט (urzad gminny) האָט באַקומען אַזאַ פאָן. דאָרט איז געזעסן טאָג און נאַכט אַ „דיזשור" מיט ווייסע בענדער, אַ מין מיליץ. — ווייל טאָמער וועט דער שונא קומען און וועלן עפּעס פרעגן, זאָל זיין, ווער ס'זאָל אים קאָנען ענטפערן. דער הויפּט פון דעם דיזשור איז געווען אַן עלטערער אוקראַיִנער, וואָס מ'האָט אין שטאָט געקענט, פאַשקאָווסקי (שפּעטער ביי די אוקראַיִנער האָט ער געענדערט דעם נאָמען אויף פאַשקיווסקי). זיי אַלע האָבן געוואַרט — מיט גבורה און בטחון אויף דעם... אומפאַרויסגעזעענעם.

די גויים האָבן קיין ווייסע פענער נישט אַרויסגעהאָנגען, זיי האָבן זיך באַגנוגנט מיט אַריינשטעלן אין פענצטער — צווישן די דאָפּל־שויבן — אַ הייליק בילד, אַ קרייץ. טייל האָבן דאָס אויך נישט געטאָן. זיי זענען געווען זיכער אין זייער גוישקייט. צווייטנס, זענען דאָך זייערע הייזער געווען אָפּ־גערוקט אין אַ זייט, און פאַניע וועט דאָך גיין מיט די הויפּט־גאַסן, ווו ס'ווי־

נען יידן. די יידן ווידער זענען געשיצט — ווייסע פּאַנען. וויסן האָבן מיר געוווּסט, אַז פּאַניע האָט נישט אַזוי ליב קיין יידן — ווי אונדזער קייזער — אָבער מיר זענען דאָך נישט זיינע יידן; וואָס ער קען מיט זיי טאָן, וואָס ער וויל. מיר זענען דאָך עסטרייכער און טוען אים די טובה, וואָס מיר לאָזן אים אַריין אין שטאָט אָן צו קעמפן, ממש ווי אַן אייגענעם מלך. וואָס דאַרף ער מער?

אין דער־אָ צייט האָט אלתר ליקווידירט זיין באַלעבאַטישקייט אין וואַלד און זיך אַריבערגעטראָגן אין שטאָט. צווישן יידן איז זיכערער. דאָ האָט אלתר אָנגעהויבן אויף אַן אמת צו קרענקען. דער, וואָס איז אַליין געווען אַ ממונה איבער גוטער לופט — האָט געמוזט נעבעך אָנקומען צום טאַטנס גאָרטן, וווהין מ׳פלעגט אים מיטעגבן אַ ליג־בעטל. דאָ פלעגט ער ליגן גאַנצע, לאַנגע זומער־טעג, אַליין אין גאָרטן — אויף פרישער לופט, אָבער תמיד געהאַט מיט זיך אַ ספרל, אין וועלכן ער האָט כסדר אַריינגעקוקט... פון צייט צו צייט איז צו אים געקומען די פּאַרוויינטע רייזי, דאָ מיט אַ טעפל קאַלטע מילך (אַזאַ היץ!), דאָ מיט אַ טעפל הייסע מילך מיט איינגעווייקטע שטיקלעך בילקע, דאָ מיט אַ יאַיכל...

ס׳האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און אלתר האָט אויסגעהויכט די נשמה...

יידן אין שטעטל האָבן געזאָגט, אַז ער איז אַ קרבן פון דער מלחמה; אַז מ׳נעמט אַ מענטשן, וואָס איז געווען געוווינט דאָס גאַנצע לעבן צו וואַלד־לופט און מ׳פירט אים פלוצים איבער אין אַ נאַסער קליינער וווינונג אין אַן ענג געסל — איז נישט קיין חידוש, וואָס ער איז קראַנק געוואָרן... אָן וואַסער קאָן קיין פיש אויך נישט לעבן.

נאָר לאָמיר נעמען די זאַך אויף צוריקוועגס: נישט דער גנב מאַכט דעם לאַך, נאָר פאַרקערט. אלתר איז געווען קראַנק אויף די לונגען, דערפאַר מסתמא האָט מען אים געזוכט אַ פרייע פרנסה; ד.ה. אויף פרייער לופט. דערפאַר איז ער געוואָרן אַ פּראָביזשניק ביי קרובים, גוטבאַזיצערס. אויף דער לופט — מיט דער גוטער פוטער און קעז — איז אים לייכטער געוואָרן. אַלנפאַלס געצויגן לענגער, ווי ווען ער זאָל געווען בלייבן אין שטאָט. פון דאָרט אַרויס — איז געקומען די קאַטאַסטראָפע. — — —

רייזי איז געבליבן אַן אלמנה מיט צוויי נישט חתונה־געהאַטע בחורים. ערשט איצט באַקומען אַן אמתן גרונט פאַר מעגן און קענען וויינען! וואָס זי האָט, פאַרשטייט זיך, אין דער פולער מאָס אויסגענוצט. נאָר רייזי האָט זיך נישט איינגעבראָכן, וויטער געאַרבעט, ווי פריער, נאָר איצט אָווירעט זי די ביידע זין, ווי פריער איר אלתרן. דער עלטסטער זון האָט חתונה געַ־האַט, איז רייזי געבליבן מיטן ייִנגערן זון און אַן אים זיך געהאַלטן. מיט דער צייט האָט אויך ער חתונה געהאַט, איז רייזי געבליבן וויטער ביי אים. נאָר זי האָט שוין געהאַט פאַרלוירן די שליטה איבער אירע זין — (די שליטה האָבן איבערגענומען זייערע ווייבער) — האָט רייזי וויטער געדינט מיט דער זעלבער איבערגעגעבנקייט די אייניקלעך, ווי פריער דעם מאַן, דערנאָך די אייגענע קינדער.

ביז ס'איז געקומען אַ צייט, וואָס די שנור האָט וויטער נישט געוואָלט זיין מיט דער שוויגער. אַפּנים אייפערזיכטיק געווען אויף אירע קינדער. איז נישט געווען קיין ברירה, ווי דינגען פאַר רייזין אַ באַזונדער צימער און זי האָט זיך אַהין אַריבערגעצויגן. אָבער רייזי האָט אַן די אייינקלעך נישט געקאָנט לעבן. זי האָט געמוזט האָבן פאַר וועמען זיך צו זאָרגן. איז זי יעדן טאָג געלאָפן זען, וואָס אירע אייניקלעך טוען, ביז איין מאָל — ס'איז געווען גליטשיק — איז זי אין מיטן שטאָט אַ פאַל געטאָן און נישט געקאָנט זיך אויפהייבן. שכנים האָבן זי אויפגעהויבן, אַנידערגעזעצט אויף אַ בענקל און מיט אַ בענקל זי אַריינגעטראָגן אין איר שטוב. געלייגט אין בעט אַריין. מ'האָט גערופן אַ דאָקטאָר: איין פוס איז געווען צעבראָכן. מ'האָט איר דעם פוס נישט פאַרגיפּסעוועט. זי איז וואָכן אָפּגעלעגן אין יסורים, נאָר געזאָרגט האָט זי זיך וועגן די אייניקלעך. ווער גיט אויף זיי אַכטונג? לאַנג זיי שוין נישט געזען און פון בענקשאַפט... געוויינט...

ביז דער פוס האָט זיך פאַרהיילט. רייזי איז אַראָפּ פון בעט מיט איין פוס אַ קירצערן. אָן אַ שטעקן האָט זי בכלל גיין נישט געקאָנט. אָבער רייזי האָט דעם מוט נישט פאַרלוירן. געגאַנגען מיט שוועריקייט יעדן טאָג זען די אייניקלעך: ביז די אייניקלעך זענען אונטערגעוואַקסן, איז רייזי געשטאַנען ביים פענצטער און געקוקט אין גאַס, טאָמער וועט עמעץ פון די קינדער אַדורכגיין. האָט זיך אַ קינד באַוויזן, האָט רייזי ווידער געוויינט — דאָס

מאָל פאַר פרייד. אַזוי האָט רייזי זיך געהאַלטן ביים לעבן, איינע אַליין — שוין אָן אַרבעט — אַ חוץ דער אַרבעט פון אויפרוימען איר אייגן צימער, וואָס איז געווען אידעאַל ריין. אָבער וואָס פאַראַ אַרבעט איז דאָס אַרום זיך אַליין? האָט רייזי דערויף געוויינט.

רייזי, די אלמנה, האָט קיין פרנסה נישט געהאַט, אלתר האָט קיין ירושה נישט געלאָזט. מיט דער מלחמה איז אויך דאָס ביסל, וואָס ער האָט געהאַט, געגאַנגען צו זאַלץ און צו וואַסער. אויף איר אויסהאַלטן האָבן גע־געבן די בנים, עמעץ פון דער משפחה. אָבער דאָס האָט איר נישט גענוגנט און נישט געקאָנט גענוגן... ווייל ווי נאָר רייזי האָט באַקומען אַ גראָשן, איז זי תיכף געלאָפן קויפן אַ מתנה פאַר די אייניקלעך, וואָס זענען דערווייל אונטערגעוואַקסן און געוואָרן גאַנץ שיינע מיידלעך.

וויפל מ׳האָט זי, רייזין, נישט געוואָרנט, זי זאָל זיך אַליין האָבן אין זינען, האָט דאָס געהאָלפן ווי אַ טויטן באַנקעס. רייזי האָט געהונגערט... אָבער דעם לעצטן גראָשן אַוועקגעשאָנקען אַנדערע. זי האָט שוין קיין כוח נישט געהאַט אַרומצוגיין — איז זי געזעסן ביים נידעריקן פענצטערל און אַרויסגעקוקט... און דאָס פענצטערל איז געווען דאָס זעלבע, דורך וועלכן מ׳האָט אַ מאָל געקאָנט אַריינקוקן און זען אלתרן, דעם גלעזער, און זיין ווייב רייזין, און דערנאָך די אלמנה רייזין, די גלעזערין, אַליין...

ווייל רייזיס שטוב איז געווען די שטוב, וווּ ס׳האָט פריער געוווינט דאָס זיך ליבנדיקע פּאָרל. נאָכן טויט פון רייזי בלומענטאַל האָט זיך אַהין אַריינגעצויגן רייזי שטאָק. דאָס הייזל איז געווען אַ חורבה, כמעט גע־האַלטן ביים איינפאַלן — נאָר אין באָרשטשיוו, ווי שוין געזאָגט, פאַלן קיין הייזער נישט איין; מ׳שפּאַרט זיי אונטער מיט אַ ברעט, מיט אַ דראָנג; ווען נויטיק אפילו מיט צוויי צי דריי דרענגער און דאָס הייזל שטייט; האַלט זיך, ווי אַ מענטש אויף אַ שטעקן אָדער אויף צוויי שטעקענער. אָבער איין זאַך האָבן די באָרשטשיווער בוי־מייסטערס נישט געקאָנט פאַרהיטן: דאָס הייזל האָט געהאַלטן אין איין זינקען אין דער ערד. אַלץ נידעריקער איז געוואָרן דאָס פענצטער און אַלץ טיפער האָט מען געמוזט מאַכן דעם טריט, ווען מ׳איז אַריינגעקומען אין רייזיס צימער. אינעווייניק איז געווען אָרעם, זייער אָרעם, אָבער ריין, ציכטיק, ווי קיין מאָל נישט פריער ביי דעם פּאָרל אלתר־רייזי.

נאָר תמיד אַזוי ריין, ווי ס׳איז כסדר געווען ביי רייזי שטאָק, פון איר יונג־קייט ביז צו איר סוף. זי האָט אָבער געפילט, אַז איר אַרבעט דאַרף מען שוין נישט. די קינדער געווען פאַרטאָן מיט זייערע עסקים; די אייניקלעך — אויסגעוואַקסענע פריילינס — האָבן אוודאי נישט געוואָלט אָנקומען צו איר — צו דער אַלטער באָבען. נאָר זי, רייזי, האָט אַלץ וועגן זיי געזאָרגט, געזאָרגט און געפילט, אַז זי קאָן זיי מיט גאָרנישט העלפן — האָט זי גע־וויינט. זי איז פשוט געוואָרן איבעריק אין לעבן, אַ לאַסט פאַר אַנדערע, האָט זי ווייטער געוויינט. — אין איינעם מיטן הייזל האָט זי אָנגעהויבן איינגיין אין זיך; געוואָרן אַלץ קלענער און קלענער. אַלט, איינגעקאָרטשעט, מיט אַ האָריקער גאָמבע (שיין איז רייזי אָפּנים קיין מאָל נישט געווען), האָט זי זיך כמעט נישט געוויזן פאַר קיינעם, געזעסן ביי זיך אין צימער, אַרויסגע־קוקט אויף דער וועלט, אָבער די וועלט האָט זי נישט געוואָלט אָנקוקן.

רייזי — הגם קראַנק, אַלט און פאַרלאָזן פון דער וועלט — האָט דער־לעבט די צווייטע וועלט־מלחמה, די דייטשע אינוואַזיע, נישט קאָנענדיק שטאַרבן. פאַראַן אַזעלכע פאַלן סיי ביי יידן סיי ביי גוים. געהערט וועגן זיי אין מיין קינדהייט, וואָס דויערט נאָך ביז היינט־צו־טאָג. אויך עפּעס שפּע־טער־צו געלייענט וועגן דעם. אַ מיטל — ביי גוים — צוצוהעלפן צום טויט, איז דאָס אָפּירנעמען דעם קישן פון אונטערן קראַנקנס, גוסס, קאָפּ, און ענ־לעכע — נישט יידישע מיטלען.

רייזין, האָט דער רבונו של עולם סוף־סוף צוגעהאָלפן. זי איז גע־שטאָרבן מיט אַן אומנאַטירלעכן — אָבער יידישן טויט. געווען איז דאָס בעת דער סוכות־אַקציע 1942.

ס׳איז געקומען דער באַפעל, אַלע יידן זאָלן אַרויס פון די שטיבער און זיך צונויפזאַמלען אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ (צווישן דער צערקווע און דער תלמוד־תורה). רייזי, אַן אַלטע און האַלב־געליימטע, האָט דאָס נישט געקאָנט אויספירן; זי איז געבליבן ליגן אין איר בעט. בעת דער קאָנטראָל פון די ס.ס.־לייט, צי אַלע יידן זענען באמת נאָכגעקומען דעם באַפעל, האָט זי אַן ס.ס.־מאַן דערשאָסן... פאַר ווידערזעצן זיך אַן אַמטלעכן באַפעל... דער־שאָסן אַ ליגנדיקע אין בעט.

פאַראַן אַן אַנדערע ווערסיע פון איר טויט — לויט מיין מיינונג אַ מער

וואָרשײַנלעכע, זי פּאַסט בעסער צו דער פּסיכאָלאָגיע פון די נאַצי־פירער.

בעת מ׳האָט געפונען רײזין אין בעט, איז דער ס.ס.־מאַן געלאָפן דאָס מעלדן דעם קאָמענדאַנט און געפרעגט אַ שאלה, אַזוי ווי ער האָט זיך באַ־שײמפּערלעך איבערצײַגט, אַז רײזיס נישט אַרויסגײן איז נישט קײן ווידער־שטאַנד־אַקט, נאָר זי קען באמת נישט גײן. דער ס.ס.־פירער איז געפאַלן אויף אַ שײנעם — און „פּאַסעהאַפטן״ (קאָמישן) געדאַנק. ער האָט גענומען אַן אַנדערן ייִדן: משהן, מיטן צונאָמען קאַט, דעם אײדעם פון אלתר גלע־זער, וואָס האָט געוווינט אין דער נאָענט, און באַפוילן אים, נעמען רײזין אויף די פּלײצעס און גײן מיט איר צום פאַרזאַמלונג־פּלאַץ. ווען זײ בײדע האָבן זיך געפונען אויף דער גאַס, האָט דער ס.ס.־פירער פון זײַן רעוואָלווער אויסגעשאָסן אין רײזיס פּלײצעס און אָוועקגעלײגט מיט אײן שאָס (דאָס הײסט אַ גבורה, אַ קונסטשטיק, און צוגלײַך אַ באַווײַז פון דײַטשער שפּאָר־זאַמקײט; קוילן דאַרפן די נאַציס פאַרן שונא אויפן פראָנט!) אַ שאָד אַ קויל פאַר אײן ייִדן) צוויי מענטשן, צוויי ייִדן.

רײזי איז אַזוי אַרום אומגעקומען מיט אַ צבור ייִדן, נאָך וועלכן זי האָט אַזוי — אַ גאַנץ לעבן — געלעכצט, און נקבר געוואָרן אין אַ מאַסן־קבר פון אַן אַכט הונדערט ייִדן, וואָס מ׳האָט אויסגעגראָבן אויפן בית־עולם. תהיה נשמתה צרורה בצרור החיים.

ולהבדיל:

וואָס שײַך דעם ס.ס.־פירער, וואָס האָט די „גלאָררײַכע״, „רומפּולע״, טאַט אַדורכגעפירט, איז עס געווען דער ס.ס.־און פּאָליצײ־פירער פון דיס־טריקט גאַליציען, ברigאַדע־פירער קאַצמאַן, וואָס האָט צו דער אַקציע (ער־שטע גרויסע אַקציע אין באָרשטשיוו) זיך אַלײן מטריח געווען און געקומען זי אַדורכפירן אַזש פון לעמבערג, זײַן געוויינטלעכן דינסטלעכן זיצאָרט.

נאָכן אַדורכפירן דערפאָלגרײַך די אַקציע איז קאַצמאַן געגאַנגען אויף אַ פאַרבעטענעם, פײַן צוגעגרייטן מיטאָג צו אַ רײַכסדײַטשיק, וואָס איז גע־קומען פון רײַך און געאַרבעט אַלס סעקרעטאַרקע ביים לאַנד־קאָמיסאַר. קאַצמאַן, אָנקומענדיק צו דער שטוב, ווו די סעקרעטאַרקע האָט געוווינט, און וואָס האָט געוואַרט אויף אים פאַרן אַרײַנגאַנג אין שטוב, האָט אַראָפּ־גענומען דעם קאַשקעט, זיך טיף און עלעגאַנט פאַרנײַגט פאַרן פרײַלין, גע־

געבן איר אַ „האַנד־קוס" און אַריין אין שטוב פּראַוועז זיין „ערענמאַהל".
ער האָט זיך נעבעך אָנגעהאָרעוועט, איז אים געקומען אַ ביסל זיך אויס־
רועז און פאַרווייליז.

דעם לעצטן פאַקט האָט מיר איבערגעגעבן שׂרולעק זיידמאַן („דער
גראַבער"), וואָס האָט דאָס געזען דורך אַ שפּאַרע פון זיין פאַרשטעק אויפן
בוידעם פון זיין אייגענעם הויז, אין וועלכן די סעקרעטאַרקע האָט איצט
געוווינט. מיט איר דערלויבעניש האָט ער זיין צייטווייליק באַהעלטעניש
איינגעאָרדנט.

*

אַזוי ווי די געשיכטע האָט זייער ליב קוריאָזן, אויסטערלישקייטן, איז
אויך אונדזער מעשה נישט פריי פון זיי.

אין יאָר 1943, ווען די שטאָט באַרשטשיוו איז געוואָרן יודענריין, האָט
מאיר, דער זון פון רייזי שטאָק — נאָך דעם, ווי ער האָט געהאָט פאַרלוירן
זיין גאַנצע משפּחה און געזוכט פאַר זיך אַ באַהעלטעניש, דערמאָנט זיך אין
זיין אַמאָליקער היים, אין וואַלד. ווי אַ באַהעלטעניש פאַר דייטשן — איז זי
געווען ממש אַ אידעאַל. טיף אין וואַלד, אָפּגעשניטן פון דער וועלט. וועלן
אַהער קומען דייטשן זוכן אַן אויסבאַהאַלטענעם יידן? לוינט זיך זיי דאָס?

ווי אַמאָל זייענדיק אַליין אַ גרעסער קינד האָט ער אונדז קינדער
געפירט דורך שרעקלעכע וועגן — האָט ער זיך איצט געגנבעט צו זיין היים,
שפּעט ביי נאַכט, ווען ס'איז געווען שטאָק־פינצטער — און מיט זיך גע־
פירט זיין ברודערנס, נפתּליס זון, אַ קינד, יעקעלען, וואָס איז אויך גע־
בליבן איינער אַליין.

מאיר האָט אָפּגעזוכט די אַמאָליקע היימשטוב, וואָס איז נאָך געשטאַ־
נען, ווי מיט אַ 40 יאָר צוריק. דער פּראַביזשניק, אַ גוי, האָט רחמנות באַ־
קומען אויף זיין פאַרגענגערס זון און האָט די ביידע מענער געלאָזט פאַר־
שטעקן זיך אין זיין הויף.

מאירן איז אָבער נישט באַשערט געווען צו בלייבן לעבן. די דייטשן
האָבן אים אויך דאָ אָפּגעפונען און דערשאָסן. געבליבן לעבן איז בלויז דאָס

קינד, יעקעלע, וואָס האָט מיר די געשעעניש איבערגעגעבן. ער געדענקט אויך דעם ריכטיקן נאָמען — פון דעם טייל וואַלד, ווו כ׳בין אין מיין קינד־הייט געווען; רידאָדובי — Rydoduby.

אויך דאָס אומבאַקאַנטע, שיינע אָרט, פאַרצייכנט אויף דער ספּעציע־לער מאַפּע פון דער שטאָט און געגנט פון באָרשטשיוו, איז פאַר אונדז יידן אַ בית־הקברות געוואָרן.

*

דאָס הייזל, אין וועלכן ס׳איז געשטאָרבן אלתר בלומענטאַל, דערנאָך זיין ווייב רייזי, אין וועלכן ס׳זענען וואַרשיינלעך אויך געשטאָרבן אלתרס עלטערן, זיין פאָטער מיט זיין מוטער, חיה־רויזי, איז נאָכן טויט פון רייזין נאָך אַלץ געבליבן גאַנץ. אַ חורבה, אָבער זי איז געשטאַנען — אַן עדות, אַז דאָ האָבן אַמאָל געלעבט דורות יידן, ביז די נאַציס האָבן — נאָכן אויסהרגע־נען די יידן, גענומען זיך אויך צום אָפּרוימען די רעשטן פון דעם יידנס אַמאָל, צו די יידישע הייזער. די בעסערע הייזער האָבן זיי פאַרקויפט צו נישט־יידן, גוים האָבן זיך אַהין אַריינגעצויגן. די ערגערע הייזער האָט מען צענומען; ס׳זאָל קיין סליד נישט בלייבן, אַז דאָ האָט אַ מאָל אַ ייד געלעבט. אַזוי איז אָפּגעווישט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד דאָס שטיבל, ווו רייזי האָט פאַרבראַכט אירע לעצטע יאָרן.

*

צום סוף: אַ וויץ, אַן אַנעקדאָט, וואָס איז אַן אמת שבאמת, אַליין דער־ביי געווען:

רייזי זיצט ביי אונדז אין שטוב; עמעץ פון די יונגעלייט — אַן אַקאַ־דעמיקער, וואָס האָט שטודירט אין ווין, דערציילט אויף דייטש, געמישט מיט יידיש, ווי עס פּאַסט פאַר אַ סטודענט פון יענע צייטן, וועגן זיינעם אַן אויספלוג אין אַ דייטש דאָרף, ווו ער האָט פאַרפירט אַ שמועס מיט אַ פויער, און האָט געבראַכט די ווערטער פון פויער אין אָריגינאַל: אין דייטש. דאָ האָט זיך רייזי אויפגעכאַפּט און אויסגערופן: „וואָס? אויך די גוים רעדן דאָרט דייטש? אַזוי גאָר? הערט, הערט אַ מעשה!‟

רייזי איז געווען פון איר לעבנס־דערפאַרונג זיכער, אַז דייטש רעדן אונדזער קייזער, די אַפּיצירן, די אינטעליגענטן, דער סטאַראָסטע, וואָס איז געווען אַ דייטש, צי אַ גערמאַניזירטער טשעך, די סטודענטן (יידן) וואָס שטודירן אין טשערנאָוויץ צי אין ווין, די אויסגעשטודירטע: אַדוואָקאַטן און מעדיקער (יידן) צווישן זיך. אַ פּשוטער גוי רעדט גוייש (אוקראַיִניש), עווענטועל פּויליש, אָבער ווי קומט צו אַ גוי די שפּראַך פון די אינטעליגענטן און פון די פּאַנעס? אַ גוי (אַ פּויער) זאָל רעדן... דייטש? אַ נישט געהערטע זאַך!

איך ברענג דאָ דעם פאַקט, נישט ווייל איך וויל חלילה מינערן פון גייסטיקן ווערט פון רייזין. ניין, אַזוי האָבן אַלע אָדער כמעט אַלע באָרשטשי־ווער יידן אויפגעפּאַסט די וועלט. נישט קיין חידוש. זיי האָבן געשטעקט אין יידישקייט — די דינים פון כשרות האָט רייזי געקענט אויף אויסנווייניק, אַזוי אויך פיל תפילות און ברכות. די אויסנוועלט (דעם גוי) האָבן זיי גע־קענט אויף אַזוי ווייט, אויף וויפל זיי זענען מיט איר געקומען אין אומ־מיטלבאַרן קאָנטאַקט; דעם שכנישן גוי, דעם גוי פון מאַרק, דעם שבת־גוי, די גויע, וואָס האָט געוואַשן די בריקן אין די יידישע הייזער ערב־שבת וכדומה. זיי אַלע האָבן גערעדט גוייש.

פון דאַנען די נאַטירלעכע, נאַיִווע צוגלייך (אין אונדזערע אויגן), פאַר־ווונדערונג פון רייזין.

כ׳האָב דעם אַנעקדאָט געשטעלט צום סוף מיט דער איינציקער כוונה: זאָל לכל הפּחות איין „מעשה" מיינע ענדיקן זיך גוט. מיט אַ שמייכל אויפן פּנים פון לייענער.

מיין עלטער־פעטער יאָסל

געהאַט האָט דער זיידע אין אונדזערע קינדער־יאָרן, אַ גרעסערן (על־טערן) ברודער, אָבער קלענערן אין וווקס, וואָס האָט נאָך געלעבט. ער האָט געוווינט אין הוסיאַטין, ביי אַן אויסגעגעבענער טאָכטער. ער פלעגט אָפט קומען צום ברודער, אַליין אַן אלמן, נישט אַזוי אויס בענקשאַפט נאָכן זיידן, דעם ברודער, ווי צוליב אייגענער באַקוועמלעכקייט.

ער איז געווען דער היפוך פון זיידן: קליין, אויסגעדאַרט, אין גאַנצן ווייס. מען האָט געשמועסט, אַז ער איז אַן אַכציקער. נאָר געווען תמיד לע־בעדיק, גוט געשטימט, ריין; אפילו קאָן מען זאָגן, עלעגאַנט אָנגעטאָן. אַ העמד — שניי־ווייס, צוזאַמען מיט אַ קאָלנער, אָבער אָן אַ שניפּס; אַ שניפּס דאָס איז שוין געווען מעשׂה שׂטן. מ׳האָט זיך אָן אים געקאָנט גאַנץ לייכט באַגיין. אויף די פיס תמיד אָדער שטעק־שיך (זומער), אָדער לייכטע גאַנצע שיך (ווינטער), מיט צוויי אויערן פון פאָרנט און הינטן אויף אַרויפצוציען זיי לייכט אויף די פיס, שטיוולעטן, תמיד בלישטשענדיקע, קיין מאָל נישט פאַרשמוצטע, צי פאַרשטויבטע. אפילו די זאָקן — שניי־ווייס. מ׳האָט זיי גע־זען, ווייל דער פעטער האָט געטראָגן קורצע, אונטערגעבונדענע הויזן, מעשה חסיד. אויפן גאַנצן לבוש זיינעם קיין שפּרענקעלע. — ווער האָט אים אַזוי געפּלעקעט? ווייל אַליין האָט דער פעטער פאַר זיך גאָרנישט נישט געטאָן. בכלל האָט ער נישט ליב געהאַט עפּעס צו טאָן.

צי האָט ער אַ מאָל געאַרבעט, שווער זיך פאָרצושטעלן; אפשר יאָ, אפשר נישט. אַ חידוש? איז גאָט אַ פאָטער! אפשר האָט זיין ווייב אַ מאָל

געאַרבעט; אין אונדזער צייט איז זי שוין נישט געווען, און ר׳ יאָסל האָט זיך געלעבט, ווי גאָט אין פראַנקרייך, ביי זיין טאָכטער.

— אַמאָל — האָט מען זיך דערציילט — האָט ער געהאַנדלט מיט אייער. אפשר איז טאָקע אַזוי געווען, ווייל אויך זיין אײדעם איז געווען אַן אייער־סוחר. די אייער האָט מען געפּאַקט און געשיקט פּער באַן אין דער וועלט אַריין. ער אַליין — דעם פעטער יאָסל מיין איך — פלעגט זיך האַלטן ביז צום סאַמען סוף פאַרן גרויסן מבין אויף אייער. ער פלעגט זיך באַרימען, אַז אָנקוקנדיק אַן איי, קאָן ער פעסטשטעלן, פון וואַנען עס שטאַמט, ד.ה. פון וואָסער דאָרף די הון שטאַמט. אַז מ׳האָט אים אַ מאָל געכאַפּט, אַז די גויע, וואָס האָט געבראַכט די אייער, שטאַמט גאָרנישט פון דעם דאָרף, האָט זיך דער פעטער נישט פאַרלוירן און גלייך געענטפערט: דער האָן איז אַן אָפּ־שטאַמיקער פון יענעם דאָרף. אַזוי איז געבליבן, ווי דער פעטער האָט גע־זאָגט. אַז ער איז אַ וועלט־מומחה, וועסטו זיך גיין שפּאַרן?! אין יענע צייטן פאַרן מבול, ערשטע וועלט־מלחמה, זענען נאָך נישט געווען אָנגענומען די בלוט־עקספּערטיזן, וואָס זאָלן קאָנען פעסטשטעלן די פאָטערשאַפט פון אַן איי. אין אונדזער פאַל איז עס אפשר נישט אַזוי חשוב, ווייל אַ האָן כידוע צאָלט נישט קיין אַלימענטן, איז וואָס פאַרא אונטערשייד, צי פון דעם האָן, צי פון יענעם; פון דעם דאָרף צי פון אַן אַנדערן. דער עיקר: דער פעטער האָט געהאַט רעכט.

אַ טבע האָט דער פעטער געהאַט, אַז ער איז געגאַנגען זייער פאַמעלעך, קיין מאָל זיך נישט געאײלט; תמיד געהאַט צייט, ווייל אין דער אמתן גאָר־נישט נישט געטאָן. ער פלעגט אַ שבת נאָך מיטאָג, צי אפילו אין מיט פון דער וואָך, גיין שפּאַצירן איבערן שטעטל. פּאַוואָלינקע, געשטעלט אַ טריט און זיך אַרומגעקוקט, נאָך אַ שפּאַן, און ווידער זיך אָפּגעשטעלט. דערווייל פלעגט זיך עמעץ אונטעררוקן, האָט שוין דער פעטער געכאַפּט אַ שמועס, און שמועסנדיק געשטעלט דעם דריטן טריט... דערנאָך אַריינגעגאַנגען אין אַ שטוב פון אַ קרוב, צי באַקאַנטן, אַנידערגעזעצט זיך אָפּרוען זיך, דערביי אויסטרינקען אַ גלעזל טיי מיט עפּעס אַ צובייסעכץ, וואָס דער פעטער פלעגט באַשטעלן פאַר זיך. ער האָט קיין מאָל נישט געוואַרט, ביז דער באַלעבאָס, צי די באַלעבאָסטע, וועט אים פרעגן, צי וויל ער אַ גלעזל־טיי. ער האָט

געפּילט, אַז ס׳קומט אים. ער איז דער באַלעבאָס, אַ גאַסט, אַ מיוחס! און אויב שוין פאַרזאָגט, האָט דער פעטער זיך דערביי אויסגענומען, וואָס פאַראַ טיי ער וויל: וויסאָצקיס צי נישט וויסאָצקיס (ציילאָן): אַ שטאַרקע צי אַ שוואַכע טיי — יידן פלעגן זאָגן „טאַיע״ — מיט אַ סך צוקער, צי מיט ווייניק; מיט אַ רייפטל לימענע, צי מיט צוויי רייפטלעך לימענע. אויך דאָס צובייסעכץ האָט געמוזט זיין לטעמו, לויט זיין געשמאַק, אַזוי ווי ר׳ יוסף האָט ליב.

און ר׳ יוסף האָט זיך נישט געשעמט אַריינצולאָזן זיך אין אַ שמועס וועגן ענינים חלוניים מיט דער באַלעבאָסטע אַלייך, דערביי כאַפּן אויף איר אַ בליק. אין באַרשטשיוו איז נישט געווען אָנגענומען אַזאַ מין הליכה, נאָר יאָסלען האָט מען דאָס מוחל געווען. קודם כל אַ זקן, אַן אָפּגעהיטער ייד, וואָס ווערסטו טאָן? אַזאַ איז ער, און שוין! ווערסט אים גיין איבערמאַכן?! ס׳וועט דיר דען העלפן? אַזוי איז ער געווינט פון קינדווייז אויף, אַ היפּש ביסל יאָרן!

צום זיידן פלעגט ער אָפּט קומען, ווי מ׳פלעגט זאָגן, זיך אַ ביסל פעסטן. אמת, אויך ביי דער טאָכטער האָט ער זיך געפעסטעט, נאָר וואָס דען, ביים זיידן איז אים בעסער געפעלן. דאָ איז צום פעסטן זיך געווען נאָך אַ סיבה. ביים זיידן איז ער דאָך געווען אַ גאַסט און אַן עלטערער ברודער!

קומען פלעגט ער עטלעכע מאָל אין יאָר און אָפּזיצן עטלעכע וואָכן מיט אַ מאָל, כדי דערנאָך זיין אַ גאַסט ביי זיך אין דער היים, ביי זיין טאָכטער, און ווידער זיך קאָנען פעסטן!

זאָגט, וואָס איר ווילט, נאָר מיר דאַכט, אַז די נאַטור פון פעסטן זיך איז אַזאַ, אַז אַ קינד פעסטעט זיך ביי טאַטע־מאַמע, אַ מאָל אויך ביי אַ פעטער, אַ מומע, אַ באָבע; צי גלאַט אַן עלטערן מענטשן. אָבער פאַרקערט, אַן עלטערער זאָל זיך פעסטן פאַר אַ ייִנגערן, אַ טאַטע פאַר אַ קינד — איז עפּעס נישט אַזוי שכיח.

פּראָפעסאָר מאַיער האָט דאָס גענוי דערוויזן, אַז ס׳קאָן גאָרנישט אַנדערש נישט געמאָלט זיין.

ווילט איר דאָך אוודאי וויסן, ווער פּראָפעסאָר מאַיער איז ? וועל איך אייך דערציילן, ווי אַזוי איך האָב זיך מיט אים באַקענט.

דאָס איז געווען מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער. איך בין אָנגעקומען קיין לובלין, ווי אַ לערער אין גימנאַזיע און אָנגעהויבן טאָג־טעגלעך צו לייענען... די דאָרטיקע איינציקע יידישע טאָג־צייטונג. פיר זייטן פון אַ קליי־נעם פאָרמאַט, שוין מיט די אַנאָנסן, קעפּל, מיט אַלץ, וואָס געהערט צו אַ צייטונג. אַ מאָל אויך מיט אַ שטייגער: אַ וויסן פּאַס. דאָ האָט זיך אַרייג־געמישט דער צענזאָר און אַרויסגעוואָרפן, וואָס ס׳פּאַסט נישט פאַרן לייע־נער. אויף דעם פּאַס איז דער רעדאַקטאָר זייער שטאָלץ געווען. אַ סימן, אַז ער קעמפט קעגן דער ממשלה!

איין מאָל לייען איך אין דער צייטונג — ווי בעת אַ דיסקוסיע, צי דאַרף אַן אַרבעטער האָבן אַן אייגן הייזל, צי נישט, האָט פּראָפ. מאַיער גאַנץ געניי באַוויזן, אַז ניין. פאַרוואָס ? ווייל אַן אַרבעטער, וואָס האָט שוין אַן אייגנטום, קלערט שוין מיט אַנדערע קאַטעגאָריעס, ער ווערט שוין ביי זיך אַ שטיקל בעל הביתל, היט שוין זיין פאַרמעגן, וויל עס פאַרגרעסערן און פאַרגעסט אין דער תורה: „פּראָלעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַראייניקט אייך". ער האַלט זיך פאַר עפּעס העכערס און איז בוגד אין זיינע פריערדיקע איבערצייגונגען און אין זיין פריערדיקן מעמד.

באמת, קלוג און איבערצייגנדיק האָט דאָס פּראָפעסאָר מאַיער אויס־געפירט. אַזוי איז עס טאַקע!

מיט אַ שטיק צייט שפּעטער לייען איך אין דער זעלבער צייטונג, אַז פּראָפ. מאַיער האָט ביי אַן אַנדערער געלעגנהייט באַוויזן, אַז אַ פּראָלע־טאַריער דאַרף האָבן עפּעס אַן אייגנטום. אַז ער האָט עפּעס, פילט ער דעם טעם פון וועלן האָבן, וועט ער אַזוי אַרום קעמפן פאַר זיינע רעכט אויף מער צו האָבן. אַ קליין הייזל מיט אַ גאָרטן, ביי דער שטוב, מאַכט אים נאָך נישט פאַר קיין קאַפּיטאַליסט. ער וויסט אָבער, אַז ער האָט עפּעס, וואָס ער מוז פאַרטיידיקן און זיך נישט לאָזן אויסוואָרצלען. ער וועט דערפאַר קעמפן. ער איז נישט קיין לומפּן־פּראָלעטאַריער, וואָס איז בטבע מער לומפּ, ווי פּראָ־לעטאַריער. היינט איז ער דאָ, מאָרגן הערט ער, אַז אין אַן אַנדער אָרט גיט מען מיט אַ גראָשן מערער פאַר גאָרנישט טאָן, נעמט ער ס׳פּעקל אויפן

פלעקל און איז שוין נישטאָ. אַהין מוז ער נישט דווקא דערפאָרן. ווייל אין וועג האָט ער געכאַפּט אַ מציאה, עמעצער האָט אים געזאָגט וועגן אַ ניי אָרט, ווו פאַר נישט טאָן, גיט מען מיט אַ האַלבן גראָשן נאָך מערער!

— ניין, חברים, מיט אַזאַ לומפּן־פּראָלעטאַריאַט קאָן מען קיין סאָציאַ־ליזם נישט בויען! דעריבער איז גוט, וואָס דער פּראָלעטאַריער האָט עפּעס, וואָס בינדט אים צום אָרט. דאָ בין איך און דאָ לאָז איך זיך נישט. שטאָלץ קעמפט דער אַרבעטער פאַר זיינע רעכט, האָאבנדיק אָן אייגענע היים!

כ'האָב איבערגעלייענט די זייער ריכטיקע אויספירן פון פראָפ. מאַיער און דערמאָנט זיך אין די פריערדיקע. כ'האָב זיך פאַרטראַכט, וועלכער מאַיער האָט דאָס געזאָגט און וועלכער יענץ? נישט אַנדערש, כ'מוז אַריינ־גיין צום רעדאַקטאָר פון דער צייטונג אַ פרעג טאָן. צוויי מאַיערס, צוויי קעגנערס און ביידע האָבן רעכט, אַ חידוש! גיי איך אַרויס אויף דער גאַס, העלפט גאָט, איך דערזע דעם רעדאַקטאָר אַליין; ער יאָגט ערגעץ... אַ רע־דאַקטאָר האָט בטבע קיין מאָל נישט קיין צייט. אויב ער האָט יאָ צייט, איז ער נישט קיין רעדאַקטאָר!

ביי דער געלעגנהייט מוז איך אייך פאָרשטעלן דעם רעדאַקטאָר. — אַ קליינער, נידעריקער, אַ בלייכער. איז ער געווען נישט נאָר רעדאַקטאָר, נאָר דער איינציקער מיטאַרבעטער פון דער צייטונג, אַליין געמאַכט די רע־פּאָרטאַזשן, אַליין געווען דער קריטיקער פון ביכער, אַליין געווען דער רעצענזענט פון טעאַטער־פּיעסעס, אַליין געמאַכט אינטערוויוען, אַליין גע־ווען אָנוועזנד אויף אַלע זיצונגען פון קהילה־ראַט, פון מאַגיסטראַט, געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס, און וועגן דעם אַלץ דערנאָך באַריכות דערציילט אין זיין צייטונג. ועל כולם איז ער געווען די „געזעלשאַפטלעכע מיינונג" אין לובלין און אין איר נאָמען געשטעמפּלט דעם צי יענעם, געלויבט דעם צי יענעם. מיט איין וואָרט, געהאַט די גאַנצע שטאָט אויפן קאָפּ (העכער פערציק טויזנט יידן, נישט קיין קליינע וואָג, משקל). אַליין האָט ער אויך צוגעהאָלפן ביי דער אַדמיניסטראַציע פון דער צייטונג און געפירט טויזנט אַנדערע ענינים. פשוט צום באַוווּנדערן!

איך דערמאָן זיך נישט, אַז די צייטונג זאָל אין משך פון אַ צענדלינג יאָר, וואָס כ'האָב די צייטונג געזען, איין מאָל נישט דערשיינען, מחמת דער

רעדאַקטאָר איז קראַנק וכדומה, וואָס טרעפט זיך געוויינטלעך צווישן מענטשן.

אַ שבת־נומער פון דער צייטונג האָט געהאַט אַכט זייטן, ד.ה. פיר צוגעגעבענע זייטלעך מיט ליטעראַטור, מיט ערנסטע אַרטיקלען, טייל מאָל עפּעס פון דער שיינער ליטעראַטור. מ׳דאַרף מודה זיין, אַז אין דער ביילאַגע האָבן מיטגעאַרבעט די גרעסטע יידישע שרייבער: אַש, אָפּאַטאָשו, ש. ניגער, דר. מאַרגאָשעס א״אַ. די צייטונג האָט זיך דערויף געקאָנט דערלויבן, אויף צו האָבן די בעסטע אויף דער וועלט מיטאַרבעטער, ווייל זי האָט דאָך קיין האָנאָראַר נישט געצאָלט. מ׳פלעגט פשוט איבערדרוקן אַרטיקלען, וואָס זע־נען פריער דערשינען אין אַמעריקע און דעם פּוילישן לייענער נישט גע־ווען באַקאַנט! דאָס — דרך אגב.

איך שטעל אָפּ דעם רעדאַקטאָר, וואָס בדרך כלל זיצט ער אין רע־דאַקציע, נאָר דאָס מאָל איז ער געלאָפן, — ווי אַ רעפּאָרטער. ס׳האָט זיך עפּעס אין שטאָט געטראָפן! איך שטעל אים מיין שאלה וועגן די צוויי מאַיערס, ס׳גייט מיר אין לעבן, כ׳וויל זיך באַקענען מיט זייערע ווערק, אויפן סמך פון וועלכע זיי זענען געקומען צו אַזעלכע וויכטיקע און אַנט־קעגנגעזעצטע אויספירן. דער רעדאַקטאָר קוקט מיך אָן, ווי אַ בייז ווונדער, און זאָגט מיר: „איר מעגט זיך דאָס פאַרגעדענקען, ס׳וועט אייך צוניץ קו־מען. איר האָט אַ מאָל געזען מאַיערס לעקסיקאָן? — כדאי אייך דאַרט אַ מאָל אַריינצוקוקן, אפשר הונדערט בענדער, אין יעדער באַנד אפשר טויזנט זייטן מיט קליינעם דרוק. די גאַנצע וועלט שטעקט דאָרט! האָב איך געוואָלט וויסן, ווער איז דער מאַיער, וואָס שרייבט, צי גיט אַרויס אַזעלכע ביכער! כ׳האָב פשוט געוואָלט וויסן — איר פאַרשטייט? — וואָס מאַיער שרייבט וועגן מאַיערן, וועגן זיך אַליין. האָב איך געעפנט דעם באַנד אויף „מ״, אויפגעמישט די שטעלע, וווּ עס גייט „מאַיער״, איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. אַ ים מיט מאַיערס! איינער איז אַ פיזיקער, דער צווייטער אַ פילאָזאָף, דער דריטער גאָר אַ מיניסטער, דער פערטער אַ וועלט־באַרימ־טער קאָרטן־שפּילער, דער פינפטער אַ גרויסער געשעפטסמאַן, דער זעקס־טער אַן אַנאַרכיסט און אַזוי ווייטער. עטלעכע הונדערט מאַיערס... מ׳קאָן פשוט משוגע ווערן פון זיי...״ — דער רעדאַקטאָר האָט זיך אָפּגעשטעלט.

כדי צו כאַפּן דעם אָטעם. ער פּלעגט רעדן גיך, תמיד געאײַלט זיך. אַ רע־דאַקטאָר!

— נו, האָט איר געפֿונען, וועלכער מאַיער מאַכט דעם לעקסיקאָן? וואָס זאָגט ער? — פֿרעג איך.

— ניין, כ׳האָב אים נישט געפֿונען! איך האָב דען צייט צום לייענען? איר ווייסט דאָך, ווי איך בין פֿאַרנומען פֿון גאַנץ פֿרי ביז שפּעט אין דער נאַכט. גיי זוך צווישן הונדערטער מאַיערס איינעם, וואָס איך קען נישט; ניין, דאָס, וואָס כ׳האָב געזוכט, האָב איך נישט געפֿונען. דאַקעגן האָב איך זיך אויסגעלערנט עפּעס אַנדערש פֿון דעם לעקסיקאָן. כ׳האָב זיך אויסגעלערנט, אַז די מאַיערס קענען אַלץ. אַלע צוזאַמען — אַזאַ לעקסיקאָן צונויפֿגעשטעלט! האָט איינער פֿון זיי געקאָנט זאָגן דאָס, אַ צווייטער יענץ! וואָס איז דער חידוש? וואָס, איך וועל זיך דאָך נישט איינרעדן, אַז דאָס, וואָס איך וויל זאָגן צי שרייבן, איז אַזוי ניי און אַזוי קלוג, אַז די מאַיערס האָבן דאָס נישט געוווּסט און נישט וועגן דעם שוין געהאַט געשריבן!

— איז, אויב איך דאַרף אין אַן אַרטיקל זיך סומך זיין אויף עפּעס אַ מקור, נעם איך דעם פּראָפֿ. מאַיער... ס׳קלינגט אַנדערש ביים לייענער, אַז ער זעט, אַז ניט איך, זאָג דאָס. (דאָ, ווו אַלע קענען מיך!), נאָר פּראָפֿ. מאַיער זאָגט דאָס! מיר מוז מען נישט תמיד גלויבן; אָבער פּראָפֿ. מאַיער איז אַן אויטאָריטעט!

ער האָט אַ קוק געטאָן אויף מיר מיט אַ טריומפֿירנדיקן בליק און דער־זען מיין אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ. — „וואָס — רופֿט ער זיך אָן — איך געפֿעלט דאָס נישט! איר האָט ספֿיקות? איז אדרבה, ווייזט מיר נאָך, אַז אַ מאַיער האָט דאָס נישט געזאָגט?!“

כ׳האָב זיך געכאַפּט אין דעם געדאַנק. אויף נאָכצוווייזן, אַז איינער פֿון די מאַיערס האָט דאָס נישט געזאָגט — וואָלט איך דאָך געדאַרפֿט האָבן אַ פֿופֿציק יאָר צייט אַדורכצושטודירן די אַלע ווערק פֿון די אַלע מאַיערס אויף גאָר דער וועלט! אַ שרעק האָט מיך באַפֿאַלן. כ׳האָב גיך מבטל געמאַכט מיינע ספֿיקות און אים, דעם געניטן רעדאַקטאָר, צוגעגעבן רעכט, און גע־דאַנקט אים, וואָס כ׳האָב עפּעס פֿון אים געלערנט.

נאָר גאָט איז אַן עדות, אַז כ׳האָב קיין מאָל זיך נישט באַנוצט עד היום הזה — מיט די מיינונגען פון פראָפעסאָר מאַיער. היינט צום ערשטן מאָל: אַזוי העלף מיר גאָט! — —

יאָ, כ׳בין אַ ביסל אַראָפּ פון וועג.

ווי אַזוי זאָגט די קלוגע זרש צו איר מאַנדל, המן הרשע? „כי נפול תפול״, אַז דו האָסט שוין אָנגעהויבן צו פאַלן, וועסטו שוין פאַלן...

אַז קריכסט אַראָפּ פון דרך הישר און פאַלסט אַריין אין אַ מעשה, וועסטו שוין פון דער מעשה אַריינפאַלן אין אַ צווייטער, און אַזוי קרוגאָם, און פון זיי זיך שוין נישט אַרויספּלאָנטערן, ווי המן הרשע!

יאָ, אין תוך פון דער מעשה האָט מיר אַ שלאָג געטאָן אין קאָפּ אַ בייזע קשיה, צי קאָן דער לייענער נישט האָבן קיין גערעכטע טענות צו מיר זאָגנדיק: „דו האָסט צוגעזאָגט שרייבן וועגן פעטער יאָסל, אַזוי שטייט בפירוש אָנגעשריבן אין קעפּל מיט דיין אייגענער האַנטשריפט, און דו שרייבסט גאָר וועגן אַ מעשה שהיה מיט אַ מענטשן, וואָס מיר קענען נישט. דו ווייסט, וואָס דאָס הייסט צוזאָגן און נישט מקיים זיין!״

איז קודם כל כאַפּ איך און בין זיך מודה, אַז דער דאָזיקער לייענער איז פולשטענדיק גערעכט. מיט דעם מודה־זיין האָב איך שוין פאַרדינט אַ 50% פון דער שטראָף, וואָס קומט מיר.

והשנית, וויל איך אין מיין צרה אַריינשלעפּן אויך אַנדערע שרייבער (צרת רבים, חצי נחמה). און איך ענטפער מיין קעגנער: „און אַז דו קויפסט אַ שיין ביכל, פאַר לאָמיר זאָגן — 10 לירות — ביליק ווי זאָק־רויב — אַ ביכל, מיט שירים לאָמיר זאָגן, און דו געפינסט דאָרט נישט קיין פּאָעזיע אפילו נישט פאַר קיין איין גראָשן! האָסטו טענות צום דיכטער?!

שוין אַזאַ פראָפעסיע דאָס שרייבעריי: און דווקא אַ בכבודיקע, מ׳גיט פרייזן פאַרן שרייבער. וואָס אומפאַרשטענדלעכער — אַלץ גרעסער דער פרייז. און אַ שרייבער האָט אַ רעכט אומגיין מיט אַ טשאַפּרינע האָר און נישט שערן זיך יאָרן־לאַנג. — אַ בפירוש אָנערקענטע אויף דער גאַנצער וועלט פּריווילעגיע פון אַ שרייבער.

אין אַ געוועלב אַז גייסט אַריין, קוקסטו גוט אָן די סחורה, איידער דו נעמסט אַרויס דעם טייסטער, און דאָ פּאַרקערט, קודם באַצאָל און דערנאָך — רוף מיך קנאַקניסל!״ — — —

כ׳בעט איבער מיין פּעטער, וואָס כ׳האָב אים געלאָזט אַזוי לאַנג וואַרטן. כאָטש כ׳האָב אים איבערגעלאָזט נישט חלילה אַליין, נאָר ביי גוטע פריינד. ער זיצט זיך בנעימות, טרינקט אַ גלאָז גוט געצוקערטע טיי — ווי ער האָט ליב — און אַרום שטייען מענטשן און קוקן אויף אים מיט דרך־ארץ און באַוווּנדערונג: אַ ייד — קיין עין־הרע — אין די יאָרן!!...

ווי געגאַנגען, אַזוי אויך גערעדט. דער פּעטער צילעט די ווערטער, ווי פּערל... איין וואָרט, אַ קליינעם, נישט געאיילט זיך, כלופּ טיי; נאָך אַ וואָרט און אַ קוק אויף דער באַלעבאָסטע; שטעלט אַוועק מיט פּאַרזיכט דאָס גלאָז טיי, נעמט אַ שטיקל האָניקלעקעך, אַ דריט וואָרט... אַזוי פּאַמעלעך. דער פּעטער האָט צייט.

רעדן רעדט ער אַזוי נישט צוליב שלאָפקייט, נייערט עס איז אַ מין פּעסטן זיך, ווי אַ קינד האָט אַ מאָל ליב זיך אַזוי צו שפּילן מיטן רעדן. און וואָס פּאַמעלעכער ער רעדט, אַלץ מער אויפמערקזאַמקייט וועקן זיינע רייד; אַלץ מער כבוד טיילט מען אים צו.

ר׳ יאָסל הייבט זיך פון אָרט, ער האָט נאָך ערגעץ ווו אָפּצוטרעטן אויפן וועג אַהיים צום זיידן, ווו מ׳שטעלט זיך באַלד דאַוונען מנחה־מעריב און טאַקע באַלד נאָך דעם זעצן זיך... עסן די וועטשערע. אין אַ פּשוטן טאָג גייט נישט דער פּעטער צום דאַוונען מיט אַ מנין. ס׳גענוגט אים דאָס דאַוונען ביחידות אין דער היים, ווו מ׳קאָן זיך נישט איילן ביז צום דאַוונען, און נישט ביים דאַוונען; מ׳קאָן מאַכן אין דער מיט אָן איבעררייס, זיך אויסרוען און דערנאָך פּאַרגעסן ממשיך צו זיין. דער פּעטער האָט שוין אַזוי פיל מאָל געדאַוונט, אַז אויב עס וועט אויספעלן אַ טייל פון איין דאַוונען, איז אויך נישט מסוכן. ערשטנס, איז מען דאָרט נישט אַזוי מדקדק, צווייטנס, איז ער דאָך אַ זקן, והשלישית, דאַרף טאַקע דער בורא העולם האָבן, מ׳זאָל אים אַזוי פיל מאָל אין טאָג שטערן אין זיין רו?! און ר׳ יוסף פאַרשלינגט אַ מאָל אַ מנחה, צי אַ מעריב. דאַקעגן אַ שבת פלעגט ער שוין יאָ קומען אין אונדזער, וויזשניצער, קלויז. אָבער אויך זיך נישט געאיילט. דאָס איילן

זיך בכלל און דאָס כאַפּן ביים דאַווענען איז נישט אין זיין נאַטור און איז אויך נישט לכבודו של הבורא.

איך בין אַליין געווען אַן עדות, ווי ר׳ יוסף איז אַ מאָל געקומען אַ שבת אין דער פרי צום דאַווענען. ער איז געגאַנגען מיט זיינע פּאַמעלעכע טריט, דעם טלית אונטערן אָרעם. אַריין אין קלויז — געזען, אַז מ׳האַלט שוין ביי דער הויכער שחריתדיקער שמונה עשרה, האָט ער זיך נישט דער־שראָקן, כמנהג פון אַלע יידן, וואָס כאַפּן זיך תיכף צו צום דאַווענען און ווילן אַניאָגן דעם חזן! ניין, דער פעטער איז צוגעגאַנגען צו דער כסא — אַ מין ברייטע און קורצע באַנק, מיט אַ פּאַרענטשע, וואָס איז געשטאַנען מערב־זייט הינטערן שולחן. זיך אויף איר אַנידערגעלייגט, אַנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף דער פּאַרענטשע, אונטערגעלייגט אויף פריער דעם טלית, די פיס אַרויפגעצויגן אויפן כסא אַ ביסל איינגעצויגן, ווייל דער כסא איז געווען אַ קורצער, בלויז פאַר צוויי מענטשן אויף צו זיצן. פאַרשטייט זיך, אַז אין קלויז איז געוואָרן אַ רעש, דער פעטער חלשט, מען איז צוגעלאָפן מיט אַ קוואָרט וואַסער, דער שמש דאַקעגן האָט זיך געכאַפּט צום שענקל...

יאָ, וועגן דעם שענקעלע פון שמש — ווי קומט אַ שענקעלע אונטערן ארון קודש? — איז די מעשה אַזוי. דער אָרון קודש מוז דאָך אויף עפּעס שטיין. מ׳וועט דאָך נישט אַוועקשטעלן די ספרי־תורהס אויף דער פּאָדלאָגע, אויפן דנאָ פון אָרון! שטייט דער אָרון קודש אויף אַ נידעריק שאַפקעלע, וואָס האָט צוויי טירעלעך, מיט אַ הענג־שלאָס און צום שלאָס פאַרשטענד־לעך — אַ שליסעלע. אינעווייניק פאַראַן צוויי פּאָליצעס, אויף איין פּאָליצע — ליגט דעם שמשס טלית, סדור, תפילין־זעקל, נאָך עפּעס פון זיינע פרי־וואָטע מטלטלין, און נאָך אַ טלית אויף אויסלייען. ס׳מאַכט זיך אַמאָל, אַז אַ בעל הבית פאַלט אַריין אין קלויז און וויל דאַווענען און זיין טלית ערגעץ פאַרגעסן. אָדער ער קומט אַן פון אַ רייזע און איידער גיין אַהיים, וויל ער קודם אַ כאַפּ טאָן אַ דאַוון מיטן עולם. ס׳געשעט אויך, אַז אַן אורח קומט אויף אַ שבת... אָן אַ טלית, צי אַ בחור ווערט אויפגערופן צו דער תורה — און ביי אונדז, נישט כמנהג אשכנז — האָבן בחורים קיין טליתים נישט געטראָגן. אין אַזעלכע פאַלן לויפט צו דער שמש צו זיין שענקעלע, נעמט

אַרויס דעם טלית און דערלאַנגט אים מיט גרויס כבוד. דערמיט איז ער זיך קונה הכל און האָט אויף זיכער אַ טייל פון דער מצווה אויך.

יאָ, דאָס אַלץ, געפינט זיך אין שענקל אויף דער איבערשטער פּאָליצע. ס'איז פאַרט תשמישי קודש.

אויף דער מיטלסטער פּאָליצע האָבן זיך געפונען אַ פּאָר ריינע, אויסגעוואַשענע האַנטעכער, וואָס מ'האָט געביטן איין מאָל אין חודש. (אָפּטער זיכער נישט. ווייל איך געדענק נישט, איך זאָל אַ מאָל האָבן געזען אַ ריינעם האַנטוך ביים כּיור!). דאָרט אויף דער מיטלפּאָליצע איז אויך געלעגן שיין צונויפגעלייגט שרה דער באָבעס פּרוכת, וואָס מ'האָט נאָר אויף שבת אַרויסגענומען. דאָרט האָבן זיך אויך געפונען די געדרוקטע לאָזונגען (כדי צו באַנוצן אַ היינטצייטיק וואָרט!) ווי: „ששו ושמחו בשמחת תורה", „משנכנס אדר"... און נאָך אַזעלכע פּראָפּאַגאַנדע־מאַטעריאַלן.

אונטן, אויף דעם סאַמע דנאָ פון שענקל, איז געלעגן דאָס וויכטיקסטע. דאָרט האָט דער שמש געהאַלטן זיין פאַרמעגן, זיין צווייטע פּרנסה — דאָרט זענען געשטאַנען צוויי פלעשלעך בראָנפן, מיט אַ צען קליינע גלעזעלעך. איין פלאַש אַ פינף־און־ניינציקער, ס'זאָל אַ ציפּ טאָן ביים האַרצן! פאַרשטייט זיך, נישט יעדן האָט מען געקאָנט געבן צו טרינקען פון דער פלאַש, הגם אַלע יידן האָבן אונטער בראָנפן פאַרשטאַנען טאַקע דעם שטאַרקן, דעם פינף־און־ניינציקער. אָבער ס'זענען פאַרט דאָ אויף דער וועלט מענטשן, וואָס דער דאָקטער פאַרבאָט זיי בכלל צו טרינקען. — איז פאַר די יידן האָט דער שמש אַ צווייטע פלאַש: אַ פינף־און־פערציקער. פון דעם קאָן מען שוין געבן צו טרינקען אפילו אַ מלופּים־קינד. אָט זעט איר, פון דער פלאַש האָט דער שמש אָנגעגאָסן אין אַ קליין גלעזעלע און צוגעטראָגן דעם פאַרשלאָפטן...

אַז דער פעטער האָט דורך די פאַרמאַכטע אויגן דערפילט דאָס גלעזעלע בראָנפן, האָט ער אַ זיפץ געטאָן און מיט אַ שלאָף, פאַרחלשט קול אַרויסגעזאָגט בלויז איין וואָרט: צוקער־לעקעך. דער פעטער האָט אַפּנים — אין זיין חולשה — געמיינט, אַז מ'גיט אים אַ גלעזעלע בראָנפן אויף אַ לחיים. און צו אַ לחיים דאַרף מען האָבן פאַרבייסעכץ.

דאָס יונגוואַרג — און איך בתוכם — האָט זיך געלאָזט לויפן אַהיים ברענגען אַ שטיק צוקער־לעקעך, געלאָפן איבער דער שטאָט, אַרויף אויפן

צווייטן שטאָק, ווו דער זיידע האָט געוווינט, און אויסגעשריען אַלע אין איין קול: „דער פעטער יאָסל איז פאַרשלאָפט געוואָרן. מ׳דאַרף האָבן אַ גרויס שטיק צוקער־לעקעך, מ׳זאָל אים דערמונטערן". — עמעץ פון די נשים, וואָס זענען געבליבן אין דער היים און נישט געגאַנגען דאַווענען, האָט אָפּגע־שניטן אַ היפּש שטיקל לעקעך...

מיר, יונגוואַרג, זענען הענדעם־פּענדעם צוריקגעלאָפן אין קלויז מיטן שטיק לעקעך אין דער האַנט. דער פעטער האָט דערזעענדיק דעם לעקעך אַראָפּגעלאָזט די פיס פון באַנק־בעטל, געגעבן קודם אַ זיפץ, דערנאָך אַ קליינעם זשיפּ פון גלעזעלע בראָנפן, אַ קליינעם טראָפּן אויפן ניכטערנעם מאָגן, און אָנגעהויבן גיך צו פאַרבייסן מיטן לעקעך, פאַרכאַפּן דעם שכרות... געלויבט עס גאָט, ער איז געקומען צו זיך... זיך אויפגעהויבן און געלאָזט זיך גיין צו דער מזרח־וואַנט, צו זיין פּלאַץ, נעבן זיידן. פאַרשטייט זיך, מ׳האָט אים נישט געלאָזט גיין אַליין: מ׳האָט אים אונטערגעהאַלטן — צוויי שיינע יידן. און מיר קינדער פון הינטן.

דערווייל האָט דער עולם גערדאַוונט. מ׳האָט שוין געהאַט אָפּגעלייענט די תורה, און אויף דעם כסא, וואָס דער פעטער האָט אָקאָרשט געמאַכט פריי, האָט זיך אַנידערגעזעצט אַ ייד מיט דער ספר תורה.

און ביז דער פעטער האָט באַוויזן צו לייגן דעם טלית, האָט שוין גע־האָט דער חזן באַוויזן צוצוגיין צום עמוד און אָנגעהויבן מוסף, פּונקט גוט פאַרן פעטער, וואָס איז שוין געווען גרייט אויף אָנצוהייבן דאַווענען מיטן מנין.

כ׳פיל, אַז כ׳מוז פאַרענטפערן פאַרן לייענער די פראַגע:

ווי קומט אַ שענקל אין אַ קלויז? — ס׳מאַכט זיך אַ מאָל אַ יאָרצייט ביי אַ יידן און ער פאַרגעסט ברענגען מיט זיך אַ ביסל בראָנפן און פאַר־בייסעכץ פון דער היים, נעמט ער ביים שמש פאַר מזומן אָדער אויף באָרג; ס׳מאַכט זיך אויך, אַז יידן ווילן זיך משמח זיין, שטעלט אַ ייד, אַ בעל הבית, אַ פלעשל בראָנפן. זעצט מען זיך אויס אַרום טיש און מ׳טרינקט לחיים. עס טרעפט אויך, אַז צוויי יונגע לייט וועטן זיך און ווי אַ תנאי נעמט מען זיך אויס, אַז דער, וואָס וועט פאַרלירן, וועט שטעלן בראָנפן... שטעלט ער... און נאָך אַזעלכע זאַכן.

נו, און צו שלוש־סעודות דאַרף מען אויך אַ טרונק בראַנפן אויף אַ „לחיים.״

זעט איר שוין אַליין באַשיימפּערלעך, אַז אַ שענקעלע אין אַ קלויז איז אַ נויטיקע זאַך. אין אונדזער פאַל האָט עס פּשוט אָפּגעראַטעוועט דאָס לעבן פון מיין פעטער...

אַז מ׳האָט אַ פּאָר טאָג נאָך דער דאָזיקער מעשה מיטן פעטער, דער־מאָנט דעם עניך, האָט מיין טאַטע געשמייכלט. וואָס איז? ס׳האָט זיך אויס־געלאָזט, אַז די גאַנצע מעשה איז געווען נישט מער, ווי אַ שיינע און באַ־לערנדיקע לעקציע, באַנוצנדיק אַ היינטצייטיקן אויסדרוק: דעמאָנסטראַציע.

מעשה שהיה כך היה:

שבת אין דער פרי — ווי געוויינטלעך — האָבן די מאַנסבילן פאַרן גיין דאַווענען געטרונקען אַ טעפּל קאַווע מיט מילך (אַרויסגענומען פון אויוון אַ הייסע); אַז מ׳קאָן אויך עפּעס צובייסן דערצו — איז אפילו קיינעם אויפן מוח נישט געקומען. געגעסן האָט מען ערשט נאָכן קידוש, וואָס מ׳האָט גע־מאַכט נאָכן אַהיימקומען פון דאַווענען.

אויך דער פעטער יאָסל האָט באַקומען אַ טעפּל קאַווע, ווי אַלע אַנדע־רע, און מ׳האָט פאַרגעסן אים צו געבן אַ שטיקל לעקעך. דעם פעטער איז נישט אָנגעשטאַנען צו מאָנען — אי פאַרן דאַווענען אי אין אָנוועזנהייט פון אַנדערע, וואָס האָבן זיך באַגנוגנט בלויז מיט קאַווע — עפּעס פאַר זיך... איז ער אויך געגאַנגען דאַווענען, אָבער דאָ אין קלויז פאַרחלשט געוואָרן פון הונגער... געוויזן דער שטאָט, ווי ער איז אַ כשרער ייד, עסט נישט פאַרן דאַווענען, אַז ער איז טויט־הונגעריק און טאָר בשום אופן נישט פאַסטן ביז נאָכן דאַווענען. ער קען עס פּשוט נישט. ער שטאַרבט.

זיין דעמאָנסטראַציע איז אים פולשטענדיק געלונגען. מער האָט מען שוין דעם פעטער נישט אַרויסגעלאָזט פון שטוב אָן קודם אים צו געבן עפּעס אין מויל אַרייַן. און דער פעטער פלעגט זיך צוליב דעם צום דאַווענען נאָך מער פאַרשפּעטיקן!... נישט זיין שולד.

מיט שה״י פה״י האָט מען דעם פעטער נישט געקאָנט אָפּפּטרן, ער איז געווען אַ גרויסער מפונק, געמישט זיך אין קיך־ענינים. מען האָט אים גע־

מוזט מאַכן מאכלים, וואָס ער האָט ליב געהאַט, און אַזוי זיי צוריכטן, ווי ער האָט געהייסן.

נאָר מיינט נישט, אַז דער פעטער האָט חלילה געפרעסן און געזויפט. — שוין די ווערטער אַליין פּאַסן נישט פאַרן פעטער. ער איז קיין אַכלער נישט געווען. פאַרקערט, ער האָט געגעסן ווי אַ פייגעלע (און ווי גרויס איז ער דען אַליין געווען?). נאָר דער פעטער האָט בלויז געהאַלטן, אַז אויב מ׳מוז שוין עסן, זאָל עס זיין פון בעסטן. דאָס זעלבע איז נוגע אַלע אַנדערע ענינים, (מלבושים, שיך, אַ בעט צום שלאָפן ביי נאַכט, און אַ קאַנאַפּע צום צולייגן זיך ביי טאָג און כאַפּן, ווי ס׳האָט ביי אונדזערע דייטשן געהייסן: אַ „נאַכמיטאָג־שלעפכען״). אַן אמתער לעבעמאַן געווען.

ליב האָט דער פעטער געהאַט — דערמאָן איך זיך — אין אַ שבת — ווייל ווען דען עסט מען טשאָלנט, אויב נישט שבת? — קליינע טשאָלנט־פישעלעך. די פישעלעך זענען געווען — דער גרעסטער פון די קליינע פי־שעלעך איז נישט געווען גרעסער פון קלענסטן פינגערל פון אַ נישט גרוי־סער האַנט. אַזעלכע פישעלעך אין „שמן־בוימל״ פון בעסטן סאָרט האָבן באמת געהאַט דעם טעם גן־עדן, ווען מ׳האָט זיי אַרויסגענומען פון אויוון. מ׳פלעגט זיי ספּעציעל מאַכן, ווען ר׳ יוסף איז געווען צו גאַסט.

אויף די טשאָלנט־פישעלעך — האָט געזאָגט מיין פעטער קיווע: ווען אַ גוי וואָלט טועם געווען פון אַזאַ פישל, וואָלט ער זיך תיכף מגייר געווען!

אגב, כ׳ווייס נישט, צי ס׳איז פאַראַן אַן איסור אויף שטעלן טשאָלנט אין מיטן דער וואָך; דערפאַר — מיין איך — וועל איך אויף קיינעם קיין שלעכטס נישט זאָגן, אויב כ׳וועל מגלה זיין, אַז אין באַרשטשיוו איז געווען אַ ייד — אַן אויפגעקומענער גביר, וואָס האָט אַזוי ליב געהאַט טשאָלנט, אַז ער האָט זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן ביז צום שבת, דערפאַר פלעגט אים זיין ווייב שטעלן טשאָלנט אויך אַ יעדן מיטוואָך. אַ מין טשאָלנט שני. דעם אמת געזאָגט, האָב איך אין באַרשטשיוו קיין מאָל קיין טשאָלנט אין מיטן דער וואָך נישט געזען און פאַרשטייט זיך נישט געגעסן (צי מעג מען? דערפאַר טאַקע דערמאָן איך נישט דעם נאָמען פון דעם יידן — ווייל אויב נישט?). ערשט אין דער נייצייט בין איך געוווּיר געוואָרן, אַז אין די גרויסע שטעט פאַרקויפט מען טשאָלנט אין די רעסטאָראַנען אפילו אין אַ פשוטן

וואָכנטאָג און אפילו צו גוים. מ׳פרעגט נישט, צי מ׳איז אַ ייד צי נישט. צי כשר צי נישט. אַן עוולה!

מ׳האָט אויך זיך איבערגעגעבן, אַז אין דער גרויסער שטאָט, אונדזער הויפּטשטאָט ווין, האָט אַ ייד, אַ יעקע, געהאַט יאָרצייט נאָכן פאָטער (לויטן גוישן קאַלענדאַר — פאַרשטייט זיך), האָט ער זיך שיין פאַרפּוצט, אָנגעטאָן אַ שוואַרצן אַנצוג, אַ צילינדער אויפן קאָפּ, געגאַנגען אין דער יידישער געגנט אויפזוכן אַ יידישן רעסטאָראַן. לכבוד זיין פאָטער — וואָס איז געווען אַ פרומער ייד, האָט ער זיך געהייסן געבן אַ יידיש מאכל, טשאָלנט. נאָכן אָפּעסן — אויס פליכט־באַוווסטזיין און ער־געפיל צו זיין טאַטן — דעם טשאָלנט, רופט ער זיך אָן צום קעלנער: „שמעקט גוט! געבן זי, נאָך איינע פּאָרציאָן. ער (דער נפטר) האָט זיך דאָס ערליך פערדינט!" — — —

פאַרשטייט זיך, אַז דער פעטער, מיט זיין התנהגות, האָט גאָר אויס־גענומען אין די אויגן פון אונדז קינדער. מ׳האָט אין אים געזען אַ פּאַן־בראַט, אַ חבר, אַ שותף צו אַלע שטיק, וואָס מיר פלעגן אָפּטאָן, אין דער היים, אין קלויז, אויף דער גאַס. ער האָט פון אַלץ געוווסט, נאָר קיינעם קיין וואָרט נישט געזאָגט. טאָמער האָט מען געוואָלט דערגיין, ווער פאַרט האָט די מעשה געטאָן, האָט ער געשוויגן, אין איינעם מיט אונדז... מיר האָבן דערפאַר אים אָפּגעדאַנקט, געטאָן פאַר אים, וואָס ער האָט נאָר געוואָלט, אונטערגעטראָגן אים אַ חומש, אַ סידורל, געלאָפן פאַר זיינעטוועגן „אַ גאַנג", באַגלייט אים, ווען קיין עלטערע דערצו זענען נישט געווען, און נאָך אַזעלכע שליחותן.

אַ גרויסע מעלה האָט דער פעטער יאָסל געהאַט: — הגם ער האָט געוווינט אין הוסיאַטין, אין סאַמע גיהנום פון הוסיאַטינער רבין, מיט זיין שיינער קלויז — איז ער קיין הוסיאַטינער חסיד נישט געוואָרן. ער האָט זיך געהאַלטן — ווי די גאַנצע משפחה — אין וויזשניצע (דאָס הייסט אַ כאַ־ראַקטער!) און געדאַוונט אין אַ קליין קלייזל... פון וויזשניצער חסידים. דאָ האָט ער זיך אויך מער אַרויסגעזען. נישט פאַרשאַטנט געוואָרן דורכן רבין...

בעת דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זומער 1914, איז יאָסל געווען אין באַרשטשיוו. ער האָט געזען און געהאַט הנאה, ווען די עסטרייכער זענען געגאַנגען פאַרנעמען רוסלאַנד. מ׳האָט דאָס באַשיימפּער־לעך געזען, ווען דאָס 42סטע אינפאַנטערי רעגימענט — פון קאָלאָמיי —

האָט דורכמאַרשירט באַרשטשיוו, געגאַנגען צופוס פון קאַלאָמיי איבער באַרשטשיוו, קיין סקאַלע, דאָרט אַריבער די גרענעץ, דעם זברוטש, און אָנגעהויבן איינעמען רוסלאַנד. ביז נאָך קאַמענעץ זענען זיי דערגאַנגען. מ׳האָט זיך געפרייט, אַט באַלד ענדיקט זיך די מלחמה מיט אונדזער זיג. מ׳וועט צעקלאַפּן רוסלאַנד, ווי אַ וויניקן עפּל.

מיט פאַרווונדערונג האָבן מיר אָבער געזען נאָך אַ צוויי וואָכן, ווי דאָס זעלבע רעגימענט האָט געשפּאַנט צוריק דורך באַרשטשיוו קיין קאַלאָמיי. מיר האָבן דאָס נישט פאַרשטאַנען, נאָר די יודע־דבר, די אַקאַדעמיקער, וואָס האָבן שטודירט אין טשערנאָוויץ, ווין, און גראָד געווען אין באַרשטשיוו, געקומען אויף פעריען, האָבן דאָס פאַרשטאַנען און דערקלערט מיט „סטראַ־טעגיע״. אַז דאָס איז אַ ריקצוג — האָבן מיר דעמלט נישט געוווסט. אפילו דאָס וואָרט נישט געקענט!

נאָר יאָסלען, וואָס איז געזעסן אויף אַ באַקוועם בענקל — מיט אַ שטרויענעם, ווייכן געזעס — אויף דער טעראַסע פאַרן זיידנס געוועלב, איז דער צוריקוועגס פון די זעלנער נישט געפעלן געוואָרן. זיי זענען געגאַנגען צעוואָרפן, גרופּעסווייז, צי אפילו איינצלווייז. — אַזוי מאַרשירן זעלנער ?! — האָט ער זיך געחידושט — „זיי שלעפּן זיך ווי די דזיאַדעס!״ — ער האָט זיך אויפגעהויבן און אַריין אין געוועלב, נישט געוואָלט מער קוקן. זיין עסטעטיש געפיל האָט געליטן פון דעם בילד. — זיי קריכן, נישט זיי מאַר־שירן — די זעלנער! גאַנץ מעגלעך, אַז דער שטילער, עגאָצענטרישער, אין זיך פאַרקלערטער און פאַרליבטער פעטער, האָט שוין דעמלט פאַרויסגעפילט עסטרייכס מפלה.

נאָר מיר, יונגוואַרג, האָבן דאָס נישט געזען. אדרבה, מיר זענען גע־ווען צופרידן: געזען נאָך אַ מאָל אַ סך זעלנער, פערד באַלאָדן מיט מאַ־שינען־געווער און נאָך אַזעלכע ביז איצט נישט געזעענע זאַכן. מיר זענען געשטאַנען ביי דער זייט פון שטראָז מיט קאַנען וואַסער און מיט אַ טעפּל, קוואָרט, געטיילט די זעלנער... וואַסער, געגאָסן אין זייערע מאַניערקעס, צי טעפּלעך. געווען זיכער, אַז דערמיט העלפן מיר באַזיגן רוסלאַנד, און אָט־אָט וועלן מיר אַליין באַשאַנקען ווערן דורך אונדזער קייזער — ווער ווייסט, מיט וואָס — פאַר אונדזער פּאַטריאָטישקייט.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך דעם פעטער געזען אין יאָר 1915, ווען די מלחמה איז שוין אָנגעגאַנגען מער ווייניקער אַ יאָר צייט. באַרשטשיוו איז געווען אונטער דער רוסישער הערשאַפט. דער פראָנט האָט זיך ווייט ווייט אָפּגערוקט, כמעט ביז ווין, אָבער אין באַרשטשיוו איז געווען רויִק. מ'האָט זיך מיט די רוסישע פּאָר באַאַמטן און סטראַזשניקעס, אַן עצה געגעבן. ס'האָט זיך איינגעשטעלט אַ ניי לעבן. דעמלט איז געקומען דער פעטער יאָסל, צו גאַסט צום ברודער. געקומען איז ער מיטן איידעם, אַ בעל־גוף (נישט קיין בלומענטאַל!). אַ שמירה אויפן וועג — מלחמה־צייט. נאָר בדרך כלל האָט דער פעטער נישט ליב געהאַט אפילו אין פרידנסצייטן צו פאָרן אַליין. בע־סער מיט אַ באַגלייטער, מיט אַן — מיר רעדן דאָך וועגן מלחמה — אַדיוטאַנט!

געדענק איך, ווי דער איידעם — דורכגעפאָרן אַזאַ שטיק וועגס מיט אַקס פון הוסיאַטין ביז באַרשטשיוו — האָט דערציילט וועגן זיין רייזע, וואָס געזען, וואָס געהערט, קריגס־נייעס. קיין צייטונגען האָבן מיר די גאַנצע צייט פון אָקופּאַציע נישט באַקומען (אַ פיר יאָר!). קיין ראַדיאָ איז נאָך אויך נישט געווען. דאָס האָבן מיר ערשט שפּעטער געזען ביי די דייטשן! — איז געווען וואָס צו הערן. ער האָט געזען קאָזאַקן, קאַנאָנען איינגעשפּאַנט אין דריי פּאָר פערד, ד' קאָזאַקן אין גרויסע פּוטערנע היטלען, מיט גרויסע האָריקע פּע־לערינעס (אין מיטן זומער!) און נאָך און נאָך. נאָכן אָפּדערציילן דאָס אַלץ, האָט ער זיך אָפּגערופן: „איצט לאָמיר באַקלערן די מלחמה (איך ציטיר ווערטלעך), אַז איין קאַנאָן שיסט אויס, אַנטלויפן די פערד תיכף מיטן קאַנאָן אויף צוריק און מאַכן פּלאַץ דעם צווייטן קאַנאָן, ער זאָל קאָנען אויסשיסן... אַ נישט קאָן דאָך דער צווייטער קאַנאָן טרעפן אין ערשטן". מ'האָט געזען, אַז דאָס רעדט אַ ייד, אַ בר סמכא. אַ בקי אין הלכות פירן מלחמות.

אַ גרויסער סטראַטעג געווען דער איידעם. נאָר דער פעטער האָט זיך נישט אָפּגערופן. ער האָט נישט געהאַלטן פון קיין מלחמות. נאָך וואָס מלחמות, אַז דאָס לעבן איז אַזוי שיין?!

קורץ נאָך דעם איז דער פעטער מיטן איידעם צוריקגעפאָרן קיין הו־סיאַטין. באַלד דערויף איז ער געקומען צו זיין אייביקער רו...

אַז איך קלער איצטער — נאָך יאָרן — וואָס פאַר אַן אָרט, וואָלט איך אָפּגעגעבן דעם פעטער אויפן פאַרנאָס פון מענטשלעכן געדאַנק — קומט מיר אויפן געדאַנק דאָס אָרט פון עפּיקור. — נאָר מיין פעטער איז גרעסער פון עפּיקורן, ווייל לעבן און הנאה האָבן פון לעבן איז אַ גויישע זאַך. אָבער אַ ייד? האָט דעריבער דער פעטער, ווי אַ ייד, אַ גלות־ייד, געדאַרפט מער אויסשטיין ווי יענער, כדי צו קומען צו אַזאַ מין וועלט־אַנשויונג און זיך אויסקעמפן אַזאַ מעמד אין זיין, יידישער, סביבה. מיין פעטער האָט געוווסט, ווי אַזוי צו לעבן און געקאָנט זיך די פאָרם פון זיין לעבן אויסקעמפן: מנוחה, לייכטע תענוגים; מיט איין וואָרט: אַ לייכט און פאַרגעניגן לעבן.

נאָר פון דעסטוועגן וואָלט איך עפּיקורן פון פאַרנאָס נישט אַראָפּגע־טריבן. זאָלן די אומות העולם נישט האָבן קיין פתחון פה, אַז מיר ווילן פאַרכאַפּן אויך יענע וועלט. לאָז עפּיקור דאָרט בלייבן זיצן אויבן אָן, צו רעכטס פון מיין פעטער, צו לינקס פון פעטער וואָלט איך צוגעזעצט שלמה המלך, מיט די טויזנט ווייבער זיינע. די ווייבער נישט אַזוי צוליב שלמה המלך אַליין, ער וועט זיך שוין זיין שטעטל אפילו אין גן־עדן קענען באַ־שטיין, נייערט צוליבן פעטער.

ווייל עסן און טרינקען פעלט אין גן־עדן נישט: יין המשומר, לויתן, שור הבר... נאָר אויף וועמען צו קוקן — אפשר יאָ?

בגן עדן תהיה מנוחתו...

„בתיהלע עסט אָן אַן עדה יידן מיט טריפהס"

מיין מאַמע, בתיה, האָט איר מאַמען יידיש, (יהודית) נישט געקענט און נישט געקאָנט קענען, אַזוי ווי איר מאַמע איז באַלד נאָכן געבורט געשטאָרבן; דעריבער האָט זיך מיין מאַמע אויפגעצויגן ביי איר זיידן — דעם פאָטער פון איר מאַמען — ר' משה שוואַדראָן ז"ל, גערופן ביעניוווער, לויטן דאָרף, ווו ער האָט געוווינט און ווו עס האָט זיך געפונען זיין ראַפינעריע פון ליי־קערן און פון דעם באַוווסטן סליוואָוויץ, „ביעניוווקאַ", (געווען אויך ביעני־ווער שליוואָוויץ „כשר לפסח"). אין דעם דאָרף איז מיין מאַמע — ווי פריער אירע צוויי עלטערע ברידער — געבוירן געוואָרן (דעם 20.3.1875). אין איינעם מיטן זיידן, ר' משהן, האָט געוווינט זיין יינגערער זון, יצחק מיט זיין משפחה. פון צייט צו צייט פלעגט מיין מאַמע — צוזאַמען מיט דעם בני בית — צי', ווען זי איז עלטער געוואָרן, אַליין — פאָרן צו איר צווייטן פעטער, דעם בערעזשאַנער רב, ר' שלום מרדכי הכהן ז"ל, ווו זי פלעגט בלייבן אַ קורצערע צי לענגערע צייט. דאָ און דאָרט האָט זי געהאַט מומעס, קוזי־נעס, חברטעס.

מיין מאַמע האָט אָבער אויך איר פאָטער, הרב דב מנחם מענדל מיי־זילש, כמעט ווי נישט געקענט; ער האָט געמלעך נאָך דעם, ווי ער איז געוואָרן אַן אלמן, פאַרלאָזט די שטאָט זלאָטשיוו, ווו ער האָט געוווינט און געווען מו"ץ (מורה צדק, מורה הוראה), און אַריבערגעפאָרן קיין רוסלאַנד. דאָ איז ער געוואָרן רב אין ביאַלאָצערקיעוו, אוקראַיִנע, גערופן אין דער רבנישער ליטעראַטור: „שדה־לבן", אויף פראָסט יידיש: „שוואַרץ־טמאה".

אויף זיינע ספרים, וואָס האָבן זיך טיילווייז אָפּגעהיט פון דער זלאָטשיווער צייט — געפינען זיך היינט אין דער ספריה של המועצה הדתית פון תל־אביב — פיגורירט אַ סטעמפּל אויף העברעיש: „מענדיל מייזלש מו״צ בק״ק זלאָטשוב״ און אויף דייטש: Mendel Meisels Vicerabbiner Zloczow.

מיט זיך קיין ביאַלאַצערקיעוו האָט דער זיידע מיטגענומען בלויז זיין עלטסטן זון, ישראל, איבערלאָזנדיק ביי זיין שווער און ביי דיביידע שוואָגערס זיין צווייטן זון, יעקב, און מיין מאַמען.

ווען גענוי, דער זיידע איז אָפּגעפאָרן קיין רוסלאַנד, ווייסן מיר נישט. בכלל האָבן מיר כמעט נישט קיין ידיעות וועגן זיינע עלטערן, צי האָבן זיי שוין נישט געלעבט, בעת ער האָט חתונה געהאַט? אפילו די מאַמע פלעגט זיי נישט דערמאָנען; קענטיק, נישט געקענט זיי.

מיר ווייסן בלויז — אַז זיין פאָטער משה נחמן איז געווען רב און שטאַמט פון סטריי. צי אפשר טאַקע דאָ געווען רב?

לויט די אָנגאָבן פון עלטערן ברודער משה ז״ל, איז דער פאָטער פון הרב משה נחמן געווען שמאי, אַ גרויסער למדן. געוווינט אין לוצק און האָט געדאַרפט זיין אַ ברודער פון דעם וואַרשעווער רב דב בעריש מייזלש, וואָס האָט געשפּילט אַ ראָל אין פּוילישן אויפשטאַנד פון 1863סטן יאָר.

אויך אַ ברודער פון מיין זיידן — עוזר, האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות און געווען באַקאַנט ווי אַ גרויסער חריף. ער איז יונג געשטאָרבן, צו עטלעכע צוואַנציק יאָר.

די שוועסטער פון מנחם מענדל, חנה, האָט חתונה געהאַט מיט אַ ייד אַ למדן, אַ רייכן סוחר, הירש גאָלדבערג. איר זון מאיר איז געווען רב אין מעדעניץ.

אין ביאַלאַצערקיעוו האָט דער זיידע נאָך אַ מאָל חתונה געהאַט, אָבער קיין קינדער פון דער צווייטער פרוי, וואָס ווייזט אויס, איז געווען פיל עלטער פון אים, נישט געהאַט.

אויף דער פאַקט האָט דערוויטערט דעם טאַטן פון זיינע צוויי איבער־געלאָזענע קינדער. זיי האָבן זיך געפילט ווי קיילעכדיקע יתומים, פאַרלאָזענע צי פאַרגעסענע פון דער וועלט. דאָס האָט געלייגט אַ חותם אויף זייער גורל, זייער לעבנסגאַנג.

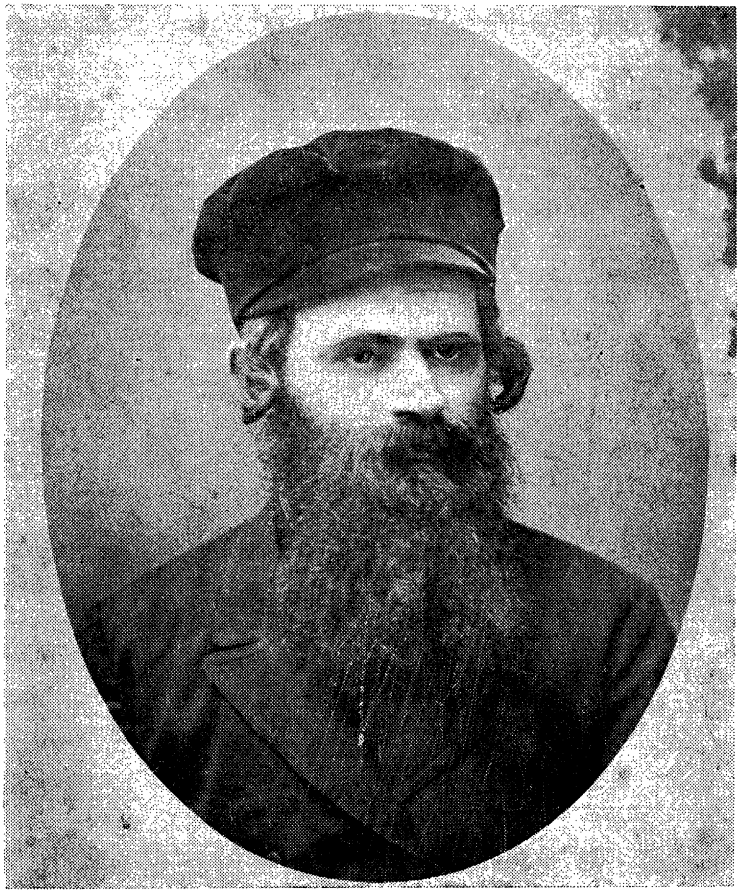

דער זיידע, הרב דב מנחם מענדל מייזעלס.

דאָס זע איך ערשט איצט — נאָך דעם ווי אַלע דריי „געשוויסטער" זענען שוין שוכני עפר און איך קאָן רעטראָספּעקטיוו אַדורכקוקן זייער אַלעמענס לעבנסוועג — פון אָנהויב ביזן סוף, אויף ווי ווייט דאָס איז דער־גאַנגען צו מיר.

איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז די מאַמע פלעגט מער דערציילן וועגן איר זיידן־באָבען פון מאַמעס צד, וועגן די צוויי פעטערס און זייער הויז־געזינד, ווי וועגן אירע אייגענע טאַטע־מאַמע. איך מיין — און דאָס פיל איך היינט צו טאָג שטאַרקער, ווי ווען די מאַמע פלעגט דאָס דערציילן — אַז די מאַמע האָט צוליב דעם געליטן. געפילט זיך געטראָפן פון גורל, באַ־עוולט. זי האָט זיך געפילט — אין אירע קינדער־יאָרן — ביז צו דער חתונה אירער, צי אפשר אפילו שפּעטער אויך — ווי אַ זייטיקע, צווייטראַנגיקע געשטאַלט. הגם די מאַמע האָט קיין מאָל קיין איין שלעכט וואָרט נישט געזאָגט וועגן די דערציערס אירע, וועגן איר משפּחה, און באַצויגן זיך צו זיי מיט פיל ליבע, האָט מען אָבער טייל מאָל געקאָנט אין איר טאָן פון דערציילן, אין איבערגעבן אַ פּרט, אַרויספילן, אַז אין געוויסע מאָמענטן, האָט זי זיך געפילט באַעוולט. באַזונדערס האָט זיך דאָס אַרויסגעזען, ווען זי פלעגט דערציילן, ווי אַזוי מ'האָט אָנגעהויבן זוכן פאַר די קוזינעס שידו־כים. אין דער מאַמען האָט מען אין אַזעלכע פאַלן פאַרגעסן; מעגלעך דער־פאַר, וואָס זי איז געווען ייִנגער פאַר זיי. און אפשר אויך שענער...

פון דעם אַלעמען האָט די מאַמע אַרויסגעטראָגן איין גרויסע מעלה, זי איז נישט געווען ביי זיך אַזוי שטאָלץ און אַזאַ מיוחס, ווי דאָס זענען געווען אירע קרובים, די נענטערע און ווייטערע. טייל פון זיי, די קוזינעס, וואָס האָבן דערנאָך געוווינט אין טאַרנאָפּאָל צי טשאָרטקיוו, האָב איך אַליין געקענט און קאָן דעריבער דאָס פעסטשטעלן.

מיין מאַמע איז געווען אַ באַשיידענע, ענוותדיקע, אינטעליגענטע פרוי. פון דעם פעטער יצחקס הויז האָט זי אַרויסגעטראָגן אַ גרויסע רעליגיעזי־טעט, זיך גוט אָריענטירט אין הלכות כשרות, מנהגים, דאַווענען, סידור, מחזורים. געוווּסט תמיד, ווו דער חזן „האַלט", נישט ווי אַנדערע פרויען, וואָס פרעגן כסדר, ווו האַלט מען אונטן, (ביי די מענער) ? אָדער נאָך ער־גער: זאָגן נאָך דער פירזאָגערין, ווייל אַליין קענען זיי קיין עברי נישט.

ביי דעם אַלעמען איז מיין מאַמע נישט געווען פאַנאַטיש: נישט אָנ־געוואָרפן איר אמונה, אירע איבערצייגונגען אַנדערע; אפילו נישט אירע קינדער, בעת זיי זענען אונטערגעוואַקסן. שוין אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען מיר זענען געווען „אויסגעשטודירטע״ (דער טאַטע האָט שוין נישט געלעבט), פלעגט אונדז נאָך די מאַמע אַריינוואַרפן אַ מאָל אַ ווערטל: „דער הימל איז נישט פוסטע״, „ז באַהאַם ניע זאַטשעפּאַי״ — אוקראַיניש־יידיש ווערטל: „מיט גאָט זאָלסטו נישט דערטשעפּען״ וכדומה... אָבער קיין מאָל נישט געפּאָדערט, מ׳זאָל לייגן תפילין וכו׳. זי אַליין פלעגט אָבער יעדן שבת דאַווענען אין דער היים מיט אַ באַזונדערן ניגון, צי גיין אין אַ שבת־שבתין אין קלויז.

פאַרשטייט זיך, אין שטוב אָפּגעהיט כשרות, „יידישקייט״, אין אַלע הונדערט פּראָצענט, ווי מ׳פלעגט דאָס טאָן ביים בערעזשאַנער רב גופא. פרייטיק־צו־נאַכטס, צי יום־טוב־צונאַכטס, האָבן די בחורים אָנגעטאָן די קאַפּעלושן און איינער נאָכן אַנדערן — לויטן עלטער — געמאַכט קידוש. צום עסן האָט מען שוין די קאַפּעלושן אַראָפּגענומען. אַזוי האָט זיך עס געפירט ביז צום סאַמען סוף.

דעם קידוש — צי דעם סדר (אויך אים געפּראַוועט ביז צו לעצט) פלעגן מיר זאָגן און זינגען נוסח ביעניוו. דאָ און דאָרט געזונגען אַ צווייט מאָל דאָס זעלבע — מיטן נוסח באַרשטשיוו (וויזשניצע).

פון אירע זכרונות פון ביעניוו דערמאָן איך זיך, אַז משה ביעניווער אַליין, צי עמעץ פון דער משפחה, האָט דאָרט, צי אפשר אין זלאָטשיוו, גע־האַלטן אַ ווייַנשענק, פון וועלכן ס׳האָבן גענאָסן די אָפיצירן פון דער עסט־רייכישער אַרמיי, וואָס האָבן זיך דאָרט פריילעך געמאַכט, געשטיפט אויך מיט די בני המשפחה. אַזוי האָבן די אָפיצירן דערציילט, אַז אין ווין איז פאַראַן אַ מין „פאַבריק״, ווו מען מאַכט פון אַלט יונג. זיי האָבן געוויזן בילדער, ווי אַזוי אַן אַלטע (און מאוסע) פרוי גייט אַריין אין אַ הויז און גייט פון דאָרט אַרויס יונג און שיין; און געעצהט שיקן אַהין די פרוי...

אין שטוב איז דעריבער דייטש געווען שכיח; די בני בית האָבן גע־רעדט, געלייענט דייטשע ביכער אָן שוועריקייטן. דער פעטער יצחק, אַליין ביי זיין גאַנצער ערנסטקייט (געפירט גרויסע מסחרים), פרומקייט, האָט

אויך נישט פיינט געהאַט אַ שטיף טאָן. ווען ער איז שוין געווען אַן אָב משפּחה און גאָר נישט אַזוי יונג — האָט ער זיך געלערנט פאָרן אויף אַ ביציקל...

דאָס גאַנצע לעבן האָט זיך די מאַמע געפילט צוגעבונדן צו די צוויי פעטערס און מומעס און זייערע קינדער. די פאָטאָגראַפיע פון ברעזשאַ־נער רב — אַ פאַרגרעסערטע, אין אַ שיינער ראַם, האָט געהאָנגען ביי אונדז אין שטוב אויפן ערשטן פּלאַן — ביזן גרויסן חורבן אין די יאָרן 1941/42. ווען מען האָט געמוזט אַריבערגיין אין געטאָ און איבערלאָזן דאָס אייגענע הויז מיט הכל, בכל צו די רוצחים, איז אויך דאָס בילד פאַרלוירן גע־גאַנגען.

די מאַמע, בתיה מייזעלס־בלומענטאַל, ווי אַ כלה־מיידל

די מאַמע פלעגט דערציילן, ווי אַזוי מ׳האָט די פאָטאָגראַפיע געמאַכט. דער פעטער פלעגט זיך נישט לאָזן פאָטאָגראַפירן; נאָר איין מאָל, ווען ער איז שוין געווען אין די עלטערע יאָרן, האָט מען — אָן זיין וויסן — באַ־שטעלט אַ פאָטאָגראַף. מ׳האָט אים געוואָלט אָפּפאָטאָגראַפירן, אין מאָמענט, ווען ער האָט געדאַרפט אַרויסגיין פון דער שטוב און פאָרן צו אַ ברית מיט אַ שליטן. דער רב האָט — אָנגעטאָן אין אַ טילופּ — געוואַרט אויפן שליטן, וואָס האָט זיך פאַרשפּעטיקט. כדי נישט פאַרלירן צייט, גענומען אַ ספר אין האַנט און שטייענדיקערהייט אין אים אַריינגעקוקט. דעמלט האָט מען געגעבן אַ ווינק צום פאָטאָגראַף, ער איז אַריינגעקומען און האָט זיך גע־נומען מאַכן אַ פאָטאָגראַפיע. צו יענע צייטן — נישט ווי היינט — האָט דאָס געדאַרפט פאַרנעמען מער צייט. דערווייל האָט דער רב אויפגעהויבן די אויגן און דערזען, וואָס ס׳טוט זיך. ער האָט געוואָלט מיט די הענט פאַר־שטעלן זיך דאָס פּנים, אַוועקנייגן זיך און געוואָרן ברוגז, פאַר דעם טיאַטער, וואָס מען מאַכט מיט אים. אָבער די בני בית — דערונטער מיין מאַמע — האָבן זיך צו אים געוואָרפן, געבעטן, געוויינט, ביז ער איז געבליבן אַ רגע שטיין און דער פאָטאָגראַף האָט דערווייל באַוויזן אים אַראָפּצונעמען. דאָס איז די איינציקע פאָטאָגראַפיע, וואָס איז נאָך אים פאַרבליבן. דער שטרענ־גער בליק זיינער ווייזט, אַז די גאַנצע זאַך איז אים נישט געווען ניחא.

אַ לאַנגע צייט האָב איך נישט געוווסט, אַז דער בערעזשאַנער רב, ווי מען האָט אים ביי אונדז אין דער היים גערופן, האָט אויך אַ פאַרנאָמען — שלום מרדכי (הכהן) און אַ ביינאָמען (פאַמיליען־נאָמען) שוואַדראָן. ביי אונדז אין באָרשטשיוו איז ער קיין מאָל נישט געווען. ער פלעגט אָבער פון צייט־צו־צייט צושרייבן אַ ברכה, אַ גרוס, צו די בריוו, וואָס די מאַמע פלעגט באַקומען פון זיין הויזגעזינד.

דאַקעגן איז יאָ געווען אין באָרשטשיוו דער כאָצימער רב. איך גע־דענק אים, ווי דורך אַ חלום. איך געדענק אויך, ווי די מאַמע האָט זיך מיט זיין קומען — אויף אַ שבת — איבערגענומען, אויפגענומען, זיך מיט אים געגרייסט אין אירע שפּעטערדיקע יאָרן. זי — אַ יתומה — האָט זיך גע־וואָלט ווייזן — ווי איך פאַרשטיי דאָס היינט — אַז זי האָט אַ משפּחה, מיט וועלכער מ׳האָט זיך נישט וואָס צו שעמען. — געהאַלפן פאַרשטיין דאָס

האָט מיר פרויד־אַדלער מיט זייער תורה וועגן אונטערבאַוווּסטזיין־קאָמ־פּלעקסן און מינדערווערטיקייט־געפיל.

דער כאַצימער רב (זיין נאָמען האָב איך לאַנגע יאָרן נישט געקענט) איז געקומען קיין באַרשטשיוו האַלטן זיין קאַנדידאַטן־רעדע בעת אין באַרש־טשיוו איז אַ לאַנגע צייט קיין רב נישט געווען. ס׳פלעגן קומען פון־צייט־צו־צייט רבנים, קאַנדידאַטן, פאַרשטעלן זיך. די שטאָט יידן האָט הנאה גע־האַט פון זייערע דרשות, נאָר „קהל" האָט נישט געקענט קומען צו קיין הסכם מיט די רבנים, וואָס פלעגן אַוועקפאָרן מיט גאָרנישט. די פּרשה איז געווען אַן אָנגעווייטיקטע נישט נאָר אין באַרשטשיוו; די יידישע קולטוס־געמיינדן — בפרט אין די קלענערע קהילות — פלעגן רעגירט ווערן פּאַק־טיש דורך איין מאַן אָדער דורך איין משפּחה און געהאַט אירע אינטערעסן אין זינען. אָבער נישט דאָס זענען מיר אויסן אין איצטיקן מאָמענט.

פאַרשטייט זיך, אַז די מאַמע איז פאַראינטערעסירט געווען, אַז דער כאַצימער רב זאָל בלייבן ביי אונדז רב. זי האָט געוואָלט האָבן אַ נאָענטן מענטשן אַרום זיך. — נאָר דערפון איז גאָרנישט אַרויסגעקומען. מיין מאַ־מע איז געווען אַ „שטילע טויב", אַ שטוב־מענטש, געווען פאַרנומען מיט דער היים, קינדער און געשטאַנען ווייט פון כלל־זאַכן; דער טאַטע ווידער האָט פיינט געהאַט קהלישע ענינים און געשטאַנען אין אַ זייט פון די אַלע מחלוקתן. דער זיידע, וואָס האָט אפשר יאָ געקאָנט האָבן אַן איינפלוס אויפן גאַנג פון די ענינים, איז דעמלט געווען פאַרנומען מיטן אויפבויען די וויזשניצער קלויז, וואָס האָט אים אין גאַנצן אַבסאָרבירט. מעגלעך אויך, אַז דאָ האָט געווירקט דער פאַקט, וואָס דער כאַצימער רב איז געווען — ווי זיין טאַטע — אַ טשאָרטקיווער חסיד, מיין זיידע דאַקעגן איז געווען אַ פאַרברענטער וויזשניצער חסיד... אַז דער כאַצימער רב, איז געווען דעם בערעזשאַנער רבס זון, בין איך ערשט געוווּיר געוואָרן אין דער ניי־צייט, ווען כ׳האָב אָנגעהויבן שרייבן זכרונות. און זכרונות כידוע שרייבט מען נישט אין די קינדער־יאָרן. ערשט איצט האָב איך זיך דערוווּסט זיין אמתן נאָמען: יצחק הכהן, שוואַדראָן.

צווישן די קאַנדידאַטן אויפן באַרשטשיווער כסא הרבנות האָט זיך אויך געפונען דער כאָראָסטקעווער רב. אויך וועגן אים בין איך געוווּיר גע־

וואָרן פון דער מאַמען, אַז ער איז אַ קרוב. וואָס פאַראַ קרבות ס'איז געווען צווישן אים און דער מאַמען — ווייס איך נישט ביז היינט צו טאָג. כ'האָב וועגן אים געפונען אין „מחזיקי הדעת" פון יאָר 22.12.1905, נ"ר 11, אַ קאָרעספּאָנדענץ פון באַרשטשיוו, אונטערגעשריבן דורך „בן עירני". צווישן אַנדערן שרייבט זיך דאָ: „עירני עוסקת כעת בפתרון השאלת היותר נכבדה בקהלת ישראל, היא שאלת הרבנות.

— — — רבנים רבים נמנו בין הקנדידאטים, אבל הקנדידאט אשר נוכל לנבא את בחירתו הוא הרב הגאון מו"ה בעריש ווינטער שליט"א, אבד"ק חורוסטקוב..."

אָבער אויך דער רב איז נישט אויסגעווילט געוואָרן, הגם ווי דער קאָרעספּאָנדענט שטרייכט אונטער, דער המון איז פאַר אים. מעגלעך, אַז דווקא צוליב דעם איז ער נכשל געוואָרן. ס'איז נאָך נישט געווען די צייט, ווען „דער המון" האָט געהאַט אַ דעה! — —

דער עלטערפעטער, יצחק שוואַדראָן, איז יאָ געווען אין באַרשטשיוו צו דער גרעסטער פרייד פון מיין מאַמען. ער האָט גאָר אויסגענומען אין שטאָט, ביי די קרובים. הגם אַ פרומער, אַן עלטערער, דאָך וועלטלעכער, געגאַנגען מיט אַ שלאָס־ראָק, נישט מורא געהאַט צו רעדן מיט אַ פרוי; גערעדט גוט דייטש, פויליש. איך געדענק אים, ווי ער שטייט אויף אונ־דזער פּידווירע און גיט עצות די פויערים, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, ביים אויפשטעלן קאַמערן, אַ בית הכסא... נעבן הויז, וווהין מיר האָבן זיך אַקאָרשט געהאַט אַריינגעצויגן. צו דער צייט האָט מיין זיידע, מנחם מענדל, דער מאַמעס פאָטער, שוין פון לאַנג נישט געלעבט, און מיין מאַמע איז טאַקע שוין געווען אַ קיילעכדיקע יתומה.

די מאַמע פלעגט אָנהאַלטן קאָנטאַקטן מיט די קוזינעס, באַזונדערס מיט שאַנציען, דעם בערעזשאַנער רבס טאָכטער; ביילצי גאָלדבערג, אַ קוזינע פון איר טאַטנס צד, ביידע געוווינט אין טשאָרטקיוו. אין טאַרנאָ־פּאָל ווידער האָט געוווינט פּערעלע ניסענבוים, די טאָכטער פון יצחק שוואַ־דראָן. מיט זיי פלעגט די מאַמע זייער אָפט קאָרעספּאָנדירן. אַ באַזונדערס פילאָזאָפישע קאָרעספּאָנדענץ האָט זי געפירט מיט ביילצי גאָלדבערג, וואָס איז — ווען איך האָב זיך מיט איר באַקענט, געווען אַן אלמנה, אַ

פאַרביטערטע, געלעבט אָפּגעזונדערט אין אַן איינגעפאַלן הייזל, געהאַט טענות צו דער גאַנצער וועלט, ווי אויך צו איר צווייטער קוזינע שאַנציען. געווען אַן אינטעליגענטע און באַלעזענע פרוי.

פון איר מויל האָב איך אַ מאָל געהערט, ווי זי און מיין מאַמע זענען „גייסטיק פערוואַנדט" און דאָס איז מער, ווי די פשוטע פיזישע קרובה־שאַפט. קאָן מען זיך שוין פאָרשטעלן, אין וועלכן גייסט די שמועסן, צי די קאָרעספּאָנדענץ, זענען געגאַנגען. געטע, שילער זענען געווען קוואַלן פון באַגייסטערונג אין דער יוגנט און פאַרבליבן ביז אין די שפּעטערע יאָרן, בעת מ׳פלעגט זיך דערמאָנען אין דער „זינדיקער" יוגנט, אַמאָליקע יאָרן (בעסערע ?).

זאַכלעכער איז געווען די קאָרעספּאָנדענץ מיט שאַנציען, די פרוי פון הרב יעקב לאַנדאַו ז"ל, אבד"ק אין טשאָרטקיוו. זי איז געווען אַן אשת חיל, אַ כלל־טוערין, קיין מאָל קיין צייט נישט געהאַט צו פּריוואַטע ענינים (צו־ליב דעם אפשר קיין קינדער נישט געהאַט). זי פלעגט תמיד אינטערוועניִרן ביי מלכות, אויב מ׳האָט למשל איינגעזעצט אומזיסט און אומנישט אַ יידן. זי פלעגט לויפן אומעטום — צום סטאַראָסטטע, צום סענדזיע; אומעטום האָט מען זי שוין אויפגענומען — כאָטש זי אַליין אין קיין שיינע נישט געווען. צו די אינטערווענצן פלעגט זי אָנטאָן אַן אַלט־מאָדיש קאַפּעלושל; אַזוי געגאַנגען אין אַ טיכל. מערסטנטייל האָט זי געפּועלט ביי אירע אינ־טערווענצן. אויב איר איז נישט געלונגען צו באַפרייען אַ יידן פון אַרעסט, האָט מען זי שוין אויפגענומען — כאָטש זי אַליין איז קיין שיינע נישט צי יום־טוב — אונטער דער גוואַראַנציע פון שיינציין. אויב אויך דאָס איז נישט געלונגען, האָט זי אויסגעקעמפט, מ׳זאָל צו אים צולאָזן כשר עסן וכדומה. זי אַליין פלעגט דערנאָך לויפן מיט אַ כשר טעפּל, צום געפענגע־ניש, אויב ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין אַ פרעמדן יידן, וואָס האָט קיין קרובים אין טשאָרטקיוו נישט געהאַט.

חוץ דעם האָט שאַנציע דאָך געהאַט די געוויינטלעכע רבנישע ענינים — אין פאַרטרעטונג פון איר מאַן — צו דערליידיקן, ווי די זאָרג פאַר אָרע־מע אלמנות, יתומים, און סתם אָרעמע־לייט.

תמיד איז זי אַרומגעלאָפֿן, פֿאַריאָגט — לטובת הכלל. פֿון דעם האָט מען זי געקענט אין שטאָט סיי יידן סיי גויים, בפרט באַאַמטן. מען האָט זיך צו איר באַצויגן מיט גרויס רעספּעקט.

בייגעשטאַנען איז איר דער זכות פֿון גרויסן טאַטן און דער זכות פֿון איר... מאַן, וואָס איז געווען אַ גרויסער למדן, אַן ענו, אָבער אַ וועלט־פֿרעמדער, אַ שטוב־זיצער: כסדר געזעסן איבער תורה און עבודה — אין זיין ערשטן גרויסן צימער, וואָס מ׳איז אין אים אַריינגעגאַנגען פֿון דער גאַס. אין דעם צימער איז געשטאַנען אַן אָרון קודש, אַזוי אַז דער רב האָט זיך נישט באַדאַרפֿט מטריח זיין, פֿאַרלאָזן די שטוב, כדי צו גיין דאַווענען אַ פּשוטן וואָכנטאָג אין שול. ער האָט געהאַט אַ מנין ביי זיך. — פֿון שטענדיקן זיצן געווען אויסערגעוויינטלעך דיק. צוליב דעם מסתמא האָבן אים די רופֿאים געהייסן — מאַכן באַוועגונגען, גיין — פֿלעגט ער פֿאַר נאַכט אַרויסגיין פֿון זיין בית־דין־שטיבל זיך איבערגיין, אַרויף און אַראָפּ איבער דעם קליינעם געסל, וואָס פֿאַר זיין הייזל. דערמיט האָט הרב לאַנדאַו יוצא געווען פֿאַרן עולם הזה, פֿאַר זיין געזונט, פֿאַר די רופֿאים.

די רביצין האָט אַמטירט אין צווייטן צימער, וואָס האָט געהערט בלויז צו איר. אויב כ׳האָב נישט קיין טעות, האָט דער מאַן אין די וואָכנטעג אַליין פֿאַר זיך געגעסן אין זיין ערשטן צימער. דאָס עסן פֿלעגט אים אַריינברענגען דאָס יידישע וויבל (אַ נישט יונגע און נישט שיינע), בשעת די פּלונית־טע האָט געגעסן אין צווייטן צימער. נאָר מעגלעך, אַז אַזוי איז געווען, ווען איך — ווי אַ קינד — בין מיט מיין מאַמען געווען אין באַזוך ביי שאַנציען. מיר האָבן געגעסן מיט איר, דער רביצין אין איינעם, און דער רב באַזונדער אין זיין חדר. מעגלעך דערפֿאַר, וואָס ער האָט נישט געוואָלט זיצן ביי איין טיש מיט אַ פֿרעמדער אשה.

ווען מיין מאַמע — ביים אָנקומען פֿון באַרשטשיוו — איז דורכגעגאַנגען דורך זיין חדר, האָט דער רב, אפֿילו נישט אויפֿהויבנדיק דעם קאָפּ פֿון ספֿר, אַ פֿרעג געטאָן, „וואָס מאַכט דער מאַן, די קינדער". דערנאָך אַריינגעשריגן אין צווייטן צימער: „שאַנציע, בתיה איז דאָ"... און שוין. אַזוי האָט ער געפּטרט די מצווה פֿון הכנסת אורחים. איבעריקנס האָט ער געוווּסט, אַז ער גיט איבער דעם אורח אין גוטע הענט, שאַנציען, זיין וויב.

איך דערמאָן זיך — בעת מיין ערשטן וויזיט אין טשאָרטקיוו פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת מיר זענען געזעסן אין צווייטן צימער מיט דער רביצין, איז אין ערשטן צימער אַריינגעקומען צום רב אַ פּאָרל זיך גטן. דורך דער פאַרמאַכטער טיר האָב איך געהערט דעם מאַנס טענות, געגנוג לאַנג געגעדט און געגנוג הויך; דערנאָך האָט זי באַקומען דאָס וואָרט. זי האָט גערעדט שטילער כּליפּענדיק; דער מאַן האָט זיך באַמיט יעדעס מאָל איר איבערצורייסן מיט געשרייען, זלזולים. דער רב האָט אים עטלע־כע מאָל צו רעכט געוויזן און געבעטן, ער זאָל לאָזן זיין וויב רעדן... ווען דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָט דער רב אַ שריי געטאָן: „שטיל, דו פאַרד". דאָס האָט געהאָלפן. דער פ. איז שטיל געוואָרן. דאָס ווייבערישע קול האָט דאַן ממשיך געווען אָן שטערונגען. אין וואָס ס'איז דעם פּאָרל געגאַנגען — האָב איך דעמלט נישט פאַרשטאַנען, איך ווייס עס היינט־צו־טאָג אויך נישט. מיר איז געבליבן אין זכרון בלויז דער „שטיל, דו פאַרד!" דאָס האָט מיר דערנאָך זייער געהאָלפן אין לעבן צו פאַרשטיין סיי דאָס פּאָליטישע לעבן, סיי די אַנטשפּרעכנדיקע ליטעראַטור. כ'האָב פאַרשטאַנען דעם כּוח פון וואָרט פ. ס'לאָזט זיך אויס, אַז אפילו דאָס פּוילישע שימפּוואָרט: „פאַרשיווי זשיד" האָט אַ יידישן מקור. די טעזע האָב איך צו פאַרדאַנקען הרב יעקב לאַנדאַו.

אין איר קאָרעספּאָנדענץ מיט דער מאַמען, געפירט אין דייטש מיט יידישע אותיות, דורכגעפלאָכטן מיט העברעישע ווערטער, פלעגט שאַנציע תמיד אָנגעבן איר אַדרעס: „שאַנציע לאַנדאַו ראַבינעריך". דאָס וואָרט „ראַבינעריך" (מיט לאַטיינישע אותיות) פלעגט זי אויך שרייבן אין דייטש, נאָך דעם ווי ס'איז שוין אָנשטאַנען דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן, און די פּוי־לישע פּאָסט־באַאַמטע האָבן מקפּיד געווען, מ'זאָל זיך באַנוצן נישט מיט דייטשע, נאָר מיט פּוילישע ווערטער אויף די אַדרעסן, ווי למשל אָנשטאָט Wohlgeboren Herrn — Wielmozny Pan א. אַ.וו. אָן אויס־נאָם איז געווען שאַנציע. שאַנציען האָט מען גאָרנישט נישט געזאָגט, מ'האָט פאַר איר דרך־ארץ געהאַט. אויך בימי פּילסודסקי איז זי געבליבן די אַל־טע ראַבינעריך, ווי ביים קייזער פראַנץ יוסף. איר איינפלוס איז נישט גע־מינערט געוואָרן.

די דאַלינע מיט אירע קוואַלן פון קאַלט וואַסער

*

פאַר וואָס מיין זיידע האָט פאַרלאָזט זלאָטשיוו און אַריבערגעפאָרן אַזש קיין ביאַלאָצערקיעוו, רוסלאַנד, ווייס איך נישט. מיין ברודער משה ז״ל, האָט דאָס אויסגעטייטשט מיט אַ מחלוקת צווישן אים און דעם זלאָטשעווער רב, ראָהאַטינער.

דאָס אַריבערטראָגן זיך פון עסטרייך קיין רוסלאַנד איז געווען אַ מין ירידה. מ׳איז פלוצים אָפּגעריסן געוואָרן פון דער היים, משפחה, וועלט. מ׳קאָן זאָגן: אַז דער זיידע איז ווי פאַרפאַלן געוואָרן — פאַר דער גאַליצי־שער משפחה — אין טיפן רוסלאַנד.

איך בין אויך נישט זיכער, צי דער זיידע איז געקומען צו דער חתונה פון זיין איינציקער טאָכטער, וואָס איז פאָרגעקומען אַרום 1892/3, ווען די מאַמע איז אַלט געווען נישט מער, ווי אַ זיבעצן־אַכצן יאָר.

צום ענין סכסוך צווישן מיין זיידן און הרב שרגא פייוול ראַהאַטין:

ווי באַקאַנט, איז דער רב פון זלאָטשיוו (זייט תרמ"ג, 1883) געווען אַ גאון אין לערנען. ער איז דער מחבר פון „שיקול הדעת". — סמיכות אויף רבנות האָט ער באַקומען פון הרב יצחק שמעלקיס א.אַ. — אָבער דער רב האָט אויך עוסק געווען אין וועלטלעכע וויסנשאַפטן, שטודירט אויפן לעמ־בערגער אוניווערסיטעט און געשריבן אַ דאָקטאָר־אַרבעט; גלייכצייטיק געפירט גרויסע געשעפטן, געבויט אין זלאָטשיוו די קאַסערן פאַרן מילי־טער. אַליין געווען דער אַרכיטעקט, אַליין געווען דער בוכהאַלטער און אַליין אונטערהאַנדלט מיט דער מאַכט וועגן דעם. צוליב זיינע גרויסע הכנסות האָט ער זיך אפילו אָפּגעזאָגט פון נעמען שכירות ביי דער קהילה.

זיין אויפפירן זיך האָט אַרויסגערופן אַ פאַרשטענדלעכע קעגנערשאַפט פון אַ טייל פון די יידן (לאָמיר זיי אָנרופן: אָרטאָדאָקסן). זיי האָבן נישט געקאָנט מסכים זיין, אַז די זעלבע האַנט, וואָס שרייבט „חידושי תורה", זאָל שרייבן חשבונותן. דעריבער האָט דער רב ראַהאַטין אין יאָר תרס"א (1901) פאַרלאָזט די שטאָט, אָבער תרס"ז (1907), אויפן פאַרלאַנג פון דער קהילה, צוריקגעקומען.

וואָרשיינלעך אין שייכות מיט דעם מחלוקת אַרום דעם הויפּט־רב האָט מיין זיידע, דער „וויצע־ראַבינער", וואָס איז זיכער געווען זיינער אַ קעגנער, פאַרלאָזט זלאָטשיוו.

וועגן הרב ראַהאַטינערס באַציונג צו זיינע דיינים, מיט וועלכע ער איז געזעסן בדין, דערציילט הרב משה לייטער פאָלגנדיקע „חכמה": דער רב האָט אָנגערופן זיינע צוויי בייזיצערס: „יש לי שני דיינים בבית־דיני, אחד הוא סוס והשני הוא גונב סוסים, האחד הוא למדן גדול אבל תם, והשני אף שלמדן תלמודי היה גם הוא, אבל גם פקח ומלא ערמומיות כרימון". (הדרים, קובץ תורני. אלול תשי"ט. „דיוקנאות רביני עיר אחת" — מאת הרב משה לייטער. ברוקלין 1959, ז. 54—20). מ'קאָן נישט זאָגן, אַז דער פאַרגלייך צווישן דיינים, למדנים — צו פערד איז אַ פּאַסיקער פאַר אַ רב,

וואָס פּסקנט צוזאַמען מיט זיי שאלות — אפילו ווען דאָס איז געמאַכט געוואָרן אין לצנות.

איך ווייס נישט, ווען דער רב ראָהאַטין האָט דאָס געזאָגט און וועמען פון די דיינים ער האָט געמיינט; נאָר ווי אַן אייניקל פון מיין זיידן, בין איך אַ קעגנער פון הרב ראָהאַטין (נפטר געוואָרן 1910), וואָס צוליב אים איז מיין זיידע אַוועק אַזש קיין שוואַרץ־טמאה! אויב דער סכסוך איז טאַקע געווען די סיבה דערפון.

דאָס פאַרן איבער דער עסטרייך־רוסישער גרענעץ איז צו יענער צייט נישט געווען פון די לייכטע זאַכן; בפרט, אַז ס'איז אַ סברה, אַז די רוסישע מאַכט האָט נישט געוווּסט, אַז דער זיידע איז אַן עסטרייכישער בירגער און באַשטעטיקט אים אַלס רב, ווי אַ זייעריקן. צו דער מיסטיפיקאַציע האָט אויך געקאָנט דינען, ווי כ'בין זיך משער, דער דאָפּל־נאָמען דב מנחם מענדל און דער דאָפּל־פאַמיליען־נאָמען: מייזיל־מייזעלס.

ווי אַ צייכן פון זיין רוסישקייט האָט געדאַרפט דינען זיין הילוך: אַ רוסישער קאַשקעט, ווי ביי אַ קאַצאַפּ. די איינציקע פאָטאָגראַפיע, וואָס איז געבליבן פון זיידן — און וואַרשיינלעך די איינציקע, וואָס מ'האָט פון אים געמאַכט — ווייזט אים טאַקע אין אַזאַ קאַשקעט. אגב, די פאָטאָגראַפיע איז געמאַכט געוואָרן, ווי ס'איז אויפגעדרוקט אויף דער צווייטער זייט, אין שוואַרץ־טמאה. אַט איז דער אויפדרוק: Atelier Photographique Hedrige Baykowska Biala Cerkiew דווקא מיט לאַטייניש אותיות, דערצו דער נאָמען פון שטאָט גאָר אויף פּויליש. (היינט וואָלט דאָס נישט מעגלעך געווען).

די מאַמע האָט געהאַט אַ תרעומות צום טאַטן, וואָס האָט זיך געלאָזט פאָטאָגראַפירן ווי אַ מאַסקאַל, און געזאָגט, אַז דאָס היטל לאָזט נישט זען זיין שיינקייט. ער איז געווען אויסערגעוויינטלעך שיין, שלאַנק, עלעגאַנט, אַזוי אַז יידן און קריסטן פלעגן אים נאָכקוקן, בעת ער איז געגאַנגען איבער די גאַסן פון זלאָטשיוו, צי לעמבעריק! דאָס איז פאַרלוירן געגאַנגען אויף דער פאָטאָגראַפיע.

זעלבסטפאַרשטענדלעך, האָט דאָ אויך געשפּילט אַ ראָל דער מאַמעס פּאַטריאַטישע איינשטעלונג, ווי פון דער גאַנצער משפחה שוואַדראָן, וואָס

האָבן פיינט געהאַט פּאָניען און זיין לאַנד און געווען צוגעבונדן צו אונדזער קייזער, פראַנץ יוסף.

אגב, האָט די מאַמע אויסגעצייכנט געקענט די געשיכטע פון דער האַבסבורגער דינאַסטיע, פאַרגאַסן טרערן איבערן גורל פון קייזער, וואָס האָט נעבעך פאַרלוירן זיין ברודער, זיין פרוי, און דערנאָך זיין איינציקן זון. די מאַמע פלעגט דאָס נאָכדערציילן מיט אַלע פרטים, ווי אַזוי מ׳האָט דערשטאָכן די קייזערין, ווי אַזוי דער זון האָט זיך אַליין דערשאָסן מיט זיין געליבטער וכו׳. זי האָט געקענט אַלע נעמען פון די הויף־דאַמען, ערטער ווו די קייזערלעכע משפחה האָט זיך אויפגעהאַלטן, הגם קיין מאָל דאָרט נישט געווען, אפילו נישט אין ווין.

*

איך פאָטער האָט די מאַמע צום ערשטן מאָל אין לעבן — אַלנפאַלס צום ערשטן מאָל, ווען זי איז שוין דערוואַקסן געוואָרן — געזען, ווען דער זיידע איז צוריקגעקומען פון רוסלאַנד. געמוזט אַנטלויפן — לויט אַן השע־רה — פון דאָרט צוליב אַ מסירה, אַז ער איז אַן עסטרייכער.

מעגלעך, אַז די מאַמע איז צו אים געפאָרן זיך זען קיין זלאָטשיוו; מעגלעך אָבער אויך, אַז די מאַמע האָט זיך מיט אים געטראָפן ערשט דע־מלט, ווען איר טאַטע איז געקומען קיין בראָרשטשיוו; דאָס איז געשען העט שפעטער.

ווי אַזוי דער שידוך פון מיין מאַמען מיטן טאַטן לייב בלומענטאַל איז צו שטאַנד געקומען — ווייס איך נישט. מסתמא ווי געוויינטלעך צו יענע צייטן, דורך אַ שדכן; מעגלעך אויך, אַז אַן אַ שדכן. אַזוי ווי מיין טאַטע פלעגט אַ סך אַרומפאָרן אין עניינים פון זיידנס געוועלב, (דאָס גרעסטע אין גאַנצן קרייז), דערנאָך אין עניינים פון דער באַנק און צוליב אַנדערע גע־שעפטן, וואָס ער האָט געפירט, איז אים אויסגעקומען צו זיין אָפט אין לעמבעריק און אין די גרעסערע שטעט פון מזרח־גאַליציע, און ערגעץ־ווו געקאָנט זיך טרעפן צי מיט יצחק שוואַדראָנען, צי אפשר גאָר מיט זיין פאָטער משה ביעניוּוער, דעם זיידן פון מיין מאַמען. אַזוי ווי מיין טאַטע איז

געווען אַ גרויסער קענער — איז מעגלעך אַז אַזוי־אַרום איז צו שטאַנד געקומען דער זיווג.

מיין טאַטע איז געווען אַ ייד אַ למדן, דערצו אַ משכיל. — געהאַט אין זיין ביבליאָטעק דעם תנ״ך מיטן מלבי״ם, „דור דור ודורשיו״ — דייטשע ביכער, ווי קנייפּס: „זאָ זאָלט איר לעבן״, „דעם נאַרדפּאָל עררייכט״, מייערס לעקסיקאָן, א.אַ.

די „פאַמיליע בוכהאַלץ״ — אין מערערע בענדער, האָט וואַרשיינלעך די מאַמע מיט זיך מיטגעבראַכט, קומענדיק קיין באַרשטשיוו.

דער טאַטע פלעגט באַשטעלן די ווינער טאָג־צייטונג Die Zeit, דאָס העברעישע וואָכנבלאַט פון קראָקע „המצפה״ און אַ בלעטל אין יידיש דער „וועקער״ (?), פון וועלכן מיר האָבן אַרויסגעלייענט די הומאָריסטישע דיאַלאָגן צווישן זרחן און ברוכן א.אַ.וו.

מיט זיין ערשטער פרוי האָט דער טאַטע זיך געגט, נאָך דעם ווי זי האָט קיין קינדער נישט געהאַט; אָבער צעגאַנגען זיך מיט גוטן. ביז צום סוף אָנגעהאַלטן מיט איר משפחה אַ פריינדלעכן קאָנטאַקט. זי האָט געשטאַמט פון טשערנאָוויץ.

אין אונדזער משפחה־אַלבום איז געווען אַ פאָטאָגראַפיע פון טאַטן, וואָס שטייט און נעבן אים זיצט אַ פרוי מיט אַ גרויסן ברייטן זומערקאַפּעליוש, באַצירט מיט בלומען. דער טאַטע, אין אַ לאַנגן איבערציער, אין אַ קאַפּל אויפן קאָפּ. דאָס איז געווען די איינציקע פאָטאָגראַפיע פון טאַטן, וואָס איז אויך אין דער מלחמה־צייט פאַרלוירן געגאַנגען.

דאָס, וואָס דער מאַן שטייט און די פרוי זיצט, איז אַ סימן פון דער נייער צייט. אויף די פריערדיקע, עלטערע פאָטאָגראַפיעס פלעגט דער מאַן זיצן און די פרוי שטיין.

אַ סימן פון דער ליבעראַלקייט פון מיין מאַמען, וואָס זי האָט איבערגעלאָזט די פאָטאָגראַפיע אין אַלבום. נישט געווען אייפערזיכטיק.

ערשט צום ברית פון מיין עלטערן ברודער, משולם, וואָס איז אויסגעפאַלן אַ טאָג נאָך פסח תרנ״ז (1897), ד.ה. צום געבורט פון דריטן קינד פון זיין טאַטער, איז געקומען דער מאַמעס פאָטער,הרב דב מנחם מענדל מייזעלס פון זלאָטשיוו קיין באַרשטשיוו.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס דער פאָטער איז געקומען צו זיין טאָכטער קיין באָרשטשיוו, דאָס ערשטע און... דאָס לעצטע מאָל.

זיין קומען האָט געווײנטלעך אַרויסגערופן אויפזען אין שטאָט, קודם כל: אַ רב און דאָס נאָך וואָספאַראַ, געווען אין רוסלאַנד — רב, יחוס עצמו און יחוס פון דער משפחה, אַ שוואָגער פון בערעזשאַנער גאון, אויך זיין אייגענע משפחה פול מיט רבנים. דערצו אַ ברית אין שטעטל; אויך אַ געשעעניש!

ווען די שטאָט האָט דעם גאַסט דערזען, איז ער איר אויך געפעלן: אַ ייד, אַ הדרת פנים — אַ הויכער, שלאַנקער מיט אַ ברייטער, שיינער רויטלעכער באָרד, — ריין, ציכטיק; מיט איין וואָרט: אַ פּאַרשוין; פאַר־שטייט זיך, אַז אין גאַליציע האָט דער זיידע דעם קאַשקעט שוין נישט באַ־דאַרפט. פאַרקערט!

צי האָט אים די שטאָט פאַרבעטן, ער זאָל האַלטן אַ דרשה — בפרט אַז ס׳איז געווען אַ יום־טוב, אַ שבת, חול־המועד, ווייס איך נישט. מסתמא יאָ, ווייל מ׳האָט יאָרן נאָכדערציילט, וואָס פאַראַ למדן ער איז און וואָס פאַראַ חכמה שטעקט אין אים.

פאַרשטייט זיך, אַז די חשובי העיר — דערונטער נישט אין אַ קליי־נער צאָל די משפחה בלומענטאַל אַליין — זענען געקומען אים מקבל פנים זיין. די שטוב פון דער קימפעטאָרין — און דערבייִקע צימערן — זענען געווען פול מיט מענטשן. אַממייסטן הנאה פון זיין קומען האָט פאַרשטייט זיך געהאַט די טאָכטער; נאָר — ווי זי פלעגט דאָס איבערחזרן אין די שפּעטערדיקע יאָרן — האָט זי איר טאַטן אפילו דעמלט — ווען ער איז געווען ביי איר אין שטוב — כמעט ווי נישט געזען און נישט גערעדט מיט אים. ראשית, איז זי געווען אַ קימפעטאָרין. צווייטנס, איז דער טאַטע גע־ווען אַ גאַסט נישט נאָר ביי איר, נאָר אויך פאַר דער משפחה, ווי אויך פאַר דער שטאָט. געווען אפילו אַזעלכע, וואָס האָבן גערעכנט, אַז ער וועט אפשר טאָקע בלייבן אין שטאָט... ווי אַ רב! צווייטנס איז ער געקומען אויף אַ קורצער צייט און יידן פון שטאָט האָבן אים באַלאַגערט. געמוזט אויך גיין מיט וויזיטן צום באָרשטשיווער זיידן, אַנדערע קרובים, צו די פני פון דער קהילה.

טויזנטער תירוצים האָט די מאַמע פאַר דעם פאַקט געפונען — נישט באַשולדיקנדיק דעם טאַטן אירן. נאָר די פאַקטישע סיבה איז געווען — ווי מיר מיינען היינט — די אָפּגעפרעמדקייט צווישן טאַטן און טאָכטער. צו לאַנג זענען זיי געווען אָפּגעשניטן איינס פון צווייטן און די צייט האָט געטאָן אירס.

צווייטנס, צו קורץ איז איצט דער זיידע געווען מיט דער מוטער — און דאָס אין גאָר ספּעציעלע באַדינגונגען — ס׳זאָלן זיך קאָנען אָנקניפּן אויף ס׳ניי אוממיטלבאַרע, נאַטירלעכע באַציונגען וואָס צווישן אַ טאַטן און אַ טאָכטער.

*

די שטאָט האָט זיך געגרייט צום ברית, ווו קוואַטער וועט זיין אַ רב פון אַ פרעמדן מקום. נאָך מער האָט גערייצט דעם גומען פון די יידן, וואָס וועט געבן בתיהלע צום פאַרבייסן נאָכן טרונק־בראָנפן, בשעת דער ברית פאַלט אויס דעם ערשטן טאָג נאָך פסח זייער פרי, תיכף נאָכן אינדערוואָכנ־דיקן דאַווענען. נאָך די צווי טעג יום־טוב (האַחרונים) האָט מען זיך גע־דאַרפט איילן צו דער אַרבעט, ווער אין געשעפט, ווער אין ווערקשטאַט צו דער מלאכה.

איך קען יידן, וואָס האָבן זיך אַ גאַנץ לעבן געקלאָגט, אַז גאַנץ פסח גייען זיי אַרום הונגעריק, ווייל ס׳איז נישטאָ וואָס צו עסן. הגם מ׳האָט אין די ימים טובים אַריינגעשטעקט אין זיך נישט ווייניק פלייש, באַראַבאָליע־בולקעס, כרעמזלעך וכו׳ וכו׳. מ׳האָט געבענקט נאָכן חמץ.

וועט שוין בתיהלע באַווייזן ביז צו דער צייט צוגרייטן עפּעס חמצ־דיקס?! אַז אין גאַנצן איז צו איר רשות געשטאַנען בלויז איין נאַכט. פון מעריב, וואָס אין אסרו חג, ביז צומאָרגנס צום פרי־דאַווענען.

בתיהלע האָט זיך געפעדערט און באַוויזן צוצוגרייטן פאַרן עולם חמצדיקן כיבוד. פאַרשטייט זיך, אַז צו הילף זענען געקומען אַ חוץ די קרו־בים, די געוויינטלעכע „סלוזשבע״ (דינסטן), די באַקאַנטע אין שטאָט סאַר־ווערין, לאה די קרומע. זי האָט געבראַכט איר קלאַפּערגעצייג: אַ מילכל

צו מאָלן ניס, מאַנדלען, אַ ריבאײַזן — מיט פיר זײַטן, און יעדע זײַט האָט געריבן אויף אַן אַנדערער מאָס, דינער, גרעבער, נאָך גרעבער און לענג־לעכע פלאָקנס. אַ חידוש אַנצוקוקן. אין יעדער באַלעבאַטישקייט האָט יעדעס ריבאײַזן געריבן נאָר איין סאָרט: אָדער דין, ווי למשל ברעזל, אָדער גראָב, ווי למשל געקאָכטע בוראָקעס (אויף צו מאַכן בערעקלעך), בײַ לאהן דער קרומער איז אַלץ אויסגעקומען אין איין כּלי; מיט איין דרײַ האָט מען שוין אַרויסבאַקומען אַ נײַע פאָרם. דאָס הייסט היינט מעכאַניזאַציע, אַ מאַשין אין דער האַנט פון אַ געניטער בעלת מלאכה.

אַ גאַנצע נאַכט האָט מען געררודערט, געבאַקן אין אויוון ברוין־טונ־קעלן האָניק־לעקעך מיט ניס — דאָס געהערט צום ריטואַל — אַ צוקער־לעקעך, אַ העל־געלן, און אַ פלאָדן מיט צוקער פון אויבן באַשיט. ס׳האָבן אויך נישט געפעלט די פּשוטע קיכלעך, וואָס מ׳באַנוצט בײַ אַ יאָרצײַט צום פאַרבײַסן נאָך אַ טרונק־בראָנפן. אַזאַ קיכל דאַרף נישט קיין הייסן אויוון. מ׳שטעלט זיי אַרײַן אין אַ בעקן אין אויוון — פון פראָנט און מ׳נעמט זיי תּיכּף אַרויס, נאָך דעם, ווי די קיכלעך פאַרקאַטשען זיך פון דער היץ אַ ביסל אַרויף. דאַקעגן אַ האָניק־לעקעך דאַרף אַן הייסן אויוון און ער האָט ליב דאָרט צו זיצן אַ לענגערע צײַט. נאָר ווי — אויב מ׳לאָזט אים צו לאַנג דאָרט זיצן; עס קומט אַרויס אַ האָניק־לעקעך, אַ פאַרברענטער, אַ ביטערער, פון אויבן אָנשטאָט ברוין איז ער גאָר שוואַרץ...

אויף דעם אַלעמען האָט גוט אויפגעפּאַסט לאה די קרומע. אַלץ איז אַרויסגעקומען ווי אָמבעסטן, געראָטן, שיין, געשמאַק און... צו דער צײַט.

מען האָט דעם לעקעך גיך צעשניטן אויף גרויסע פּירעקיקע (ווי אַ ראָמב) שטיקער, הגם — ווי איר ווייסט מסתּמא — איז נישט גוט צו שנײַדן אַ לעקעך, אַ טאָרט — הייסערהייט! מ׳איז תּיכּף מיט דעם געלאָפן אין קלויז אַרײַן, מ׳זאָל באַווײַזן צום ברית — און מ׳האָט באַוויזן!

אָפּגעדאַוונט, געמאַכט דעם ברית, האָט דער עולם געגרן טועם געווען פון חמץ, נאָך די אַכט טעג פּסח, ווען מ׳האָט געמוזט עסן בלויז די האַרטע מצות אָדער די ווייכע בולבעס!

דער עולם איז געווען צופרידן, געווונטשן דעם בעל הברית, געווונטשן די עלטערן, געווונטשן דער גאַנצער משפּחה און כּל ישראל, כּנהוג בײַ ייִדן.

פון כיבוד האָט אויך נהנה געווען דער זיידע מנחם־מענדל, דער הויפּט־גאַסט און צוגלייך דער באַלעבאָס.

דער עולם האָט באַוווּנדערט און דעריבער נישט אויפגעהערט יאָרנ־לאַנג צו רעדן, ווי אַזוי בתיהלע האָט באַוויזן צו דער מינוט אַלץ צוגרייטן, נישט אַנדערש די מלאכים האָבן צוגעהאָלפן. זכות אָבות זענען איר ביי־געשטאַנען. אַלץ האָט זיך געענדיקט בכי טוב. דער זיידע איז בשלום אַוועק־געפאָרן. די קימפּעטאָרין איז אַראָפּ פון בעט. — — —

דערווייל האָבן די חכמי באַרשטשיוו גענומען זיך חקרענען, ווי אַזוי האָט בתיהלע באַוויזן דאָס אַלץ צוצוגרייטן, וויפל דויערט ביז מ׳קנעט אויס אַ לעקעך? און וויפל דאַרף אַ לעקעך זיצן אין אויוון? און פון וואַנען האָט בתיהלע גענומען דאָס מעל אויפן חמצדיקן לעקעך, אַז ס׳איז געווען, ביז אין אָונט — פון פריערדיקן טאָג פּסח...

מ׳האָט חוקר ודורש געווען און דערגאַנגען, אַז דאָס מעל האָט מען געקויפט ביים שכן, אַ מעל־הענדלער, טאַקע תיכף נאָכן אָפּדאַווענען מעריב. איז אָבער אַנטשטאַנען אַ ווייטערדיקע פראַגע: צי האָט דער סוחר צו דער צייט שוין געהאַט אויסגעקויפט צוריק דעם חמץ, וואָס ער האָט געהאַט פאַרקויפט אַ גוי ערב פּסח דורך דער פאַרמיטלונג פון מורה־הוראה? ווו האָט ער גענומען — אַנהויב נאָכט דעם גוי? אַז דער מורה־הוראה האָט גאָר באַשטעלט דעם גוי אויף שפּעטער! וכו׳ וכו׳. ס׳האָט זיך אַרויסגע־שטעלט — צו אַלעמענס באַדויערן און שרעק — אַז אין מאָמענט, ווען דער סוחר האָט פאַרקויפט דאָס מעל, האָט ער דערצו נישט געהאַט קיין שום רעכט, ווייל דאָס מעל איז נישט געווען זיינס, נאָר דעם גויס. ובכן, איז אַ גאַנצע עדה יידן געשטרויכלט געוואָרן מיט עסן פון גזילה, טריפה... רופט דאָס, ווי אַזוי איר ווילט, נאָר ס׳פּאַסט נישט פאַר קיין יידן. ס׳איז נישט שיין און אפילו אַ חטא... און ווער האָט דערצו גורם געווען? די פרומע בתיהלע!! אַ טאָכטער פון אַ רב, פון אַזאַ משפחה.

מילא, די יידן האָבן חרטה געהאַט, געשלאָגן זיך אין האַרצן... וואָס טוט מען כדי מכפּר זיין אויף דער זינד? ס׳איז דאָך בשוגג נישט במזיד? נישט זיי זענען שולדיק, נאָר אַ צווייטער. און דער עדה יידן האָט עס טאָקע

נישט פאַרשאַדט; אָבער די שולדיקע האָבן זייער שטראָף באַקומען. אַ שווערע שטראָף!

זי איז באַלד געקומען. דער זיידע, מנחם־מענדל, האָט באַלד אָנגע־הויבן קרענקען און צוויי טעג נאָך אסרו חג פסח תרנ״ט (1899) איז ער נפטר געוואָרן — בעת אַן אָפּעראַציע אין אַ לעמבערגער שפּיטאָל! בסך־הכל איז ער דעמלט אַלט געווען 54 יאָר. בתיהלעס דריטער זון, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דעצעמבער (חנוכה־צייט) פון דעם זעלבן יאָר, 1899, האָט שוין באַקומען אַ נאָמען נאָכן זיידן: מנחם־מענדל.

קענטיק ס׳איז געווען מן השמים, דער רב זאָל זוכה זיין צו באַקומען אַ נאָמען — ביי אַ קינד (פּערטן) פון זיין טאָכטער. פּאָרט נישט פון די גרעסטע פושעים געווען!

אויפן קבר פון זיידן, וואָס אויפן לעמבערגער בית הקברות, איז גע־וועז אויפגעשריבן:

מצבת קבורת מנחם
נשמתו הטהורה עלתה לשמים במבחר
ימי החיים הרב הגדול החריף ובקי בתורה
וביראת ד׳ טהורה מתנהג בחסידות
בצדקי הדור מורה הוראה לאמתה
של תורה כ״ש מורינו ורבינו מוה׳
מנחם מענדיל דוב מייזעלש
ואב״ד בעיר שדי לבן במדינת רוסיא
וכמה שנים היה שופט צדק ומורה הוראה
בעיר זלאטשוב בן הרב המופלג
מו׳ משה נחמן מייזעלש ז״ל
מעיר סטריא
נפטר פה לבוב ביום ב׳ שמיני
כ״ד ניסן תרנ״ט תנצב״ה.

לויט נחמן מייזילס אַרטיקל: „מיינע צוויי זיידעס״. (יידישע קולטור, 1954).

די מצבה איז פֿאַרניכטעט געוואָרן, ווי דער גאַנצער בית הקברות אין לוואָוו, דורך די נאַציס, וואָס האָבן די מצבות פֿאַרנוצט צום בויען שאָסייען. צו דעם זענען געצווונגען געוואָרן די יידן פֿון יאַנעווער לאַגער, אין לעמבעריק. נאָכן אָפּטאָן די אַרבעט זענען זיי ליקווידירט געוואָרן.

לויטן נאָמען פֿון אונדזער עלטער־זיידן „הרב משה נחמן מייזעלש״ ז״ל האָט די מאַמע אָנגערופֿן מיטן נאָמען משה מיין עלטסטן ברודער, און מיטן נאָמען נחמן שפּעטער מיך.

מיין שוועסטער, רבקה, רעגינאַ, דערמאָנט זיך — אַז די מאַמע פֿלעגט דערציילן, אַז נאָכן געבורט פֿון עלטסטן ברודער, האָט זיך איר געחלומט איר זיידע (אפשר משה ביעניוּוער ?) און געוואָלט ביי איר דאָס קינד צונעמען. נאָך דעם ווי זי האָט אים שטאַרק געבעטן, האָט ער איר דאָס קינד איבערגעלאָזט מיטן תנאי, ס׳זאָל טראָגן זיין נאָמען. (האָט משה ביעניוּוער צו דער צייט נאָך קיין נאָמען נישט געהאַט נאָך זיך ?). אגב, איז דער בערעזשאַנער רב אויך געווען אַ בעל חלומות. זע די הקדמה פֿון זיין זון צו „משפּט־שלום״.

באַשטראָפֿט איז אויך געוואָרן דער הויפּט־שולדיקער, וואָס האָט גורם געווען צו דער זינד, דאָס קינד, וואָס אים האָט מען געמאַכט דעם ברית. עס האָט נישט מאריך שנים געווען. צו ניינצן־צוואַנציק יאָר איז ער געשטאָרבן פֿון אַ קלייניקייט: אַ בלינדאַרם. מ׳האָט געדאַרפֿט אָפּערירן, אָבער אין באָרשטשיוו איז נישט געווען קיין שפּיטאָל און נישט קיין כירורג. דערצו איז נאָך געווען מלחמה־צייט. באָרשטשיוו איז געווען אין די רוסישע הענט און ביז וואָס ווען, איז ער אויסגעגאַנגען (כ״ז אדר תרע״ז, 1917). ווען די כירורגן — ספּעציעל געבראַכטע, איינער פֿון זאַלישטשיק, דער צווייטער פֿון טשאָרטקיוו — זענען געקומען, האָט ער שוין נישט געלעבט. באַוויזן דער מאַמען אַ קוש טאָן אין דער האַנט און אויסגעגאַנגען.

געשען איז דאָס אין גאַנצן אַ 3/4 יאָר נאָכן טויט פֿון טאַטן — געשטאָרבן צווישן 45 — 44 לעבנסיאָר (ט״ז מנחם־אב תרע״ו, 1916).

משולם איז צווישן אַלע קינדער (זיבן) געווען דער העכסטער, שענסטער. אין שול — גימנאַזיע — האָט אים אַ מאָל זיין קלאַסן־דערציער חושד געווען, אַז ער טראָגט... אַ מידער, דאָס איז אין שול געזעצלעך פֿאַר־

באַטן! אַזאַ פּיגור האָט ער געהאַט. משולם האָט געמוזט אויפקנעפּלען דאָס רעקל פון גימנאַזיאַל־מונדיר, מיט אַ הויכן קראַגן, אויף וועלכן ס׳זענען געווען אָנגעקלעפּט די פּאָסיקלעך, וואָס האָבן געוויזן אין וועלכער קלאַס מען איז. ערשט דעמלט האָט זיך דער פּראָפעסאָר איבערצייגט, אַז ער איז אים אומזיסט חושד.

משולם האָט זיך אויסגעצייכנט אין שול: געהערט צו די בעסטע שי־לער, און אויך גלייכצייטיק געלערנט ביי אַ מלמד — אין דער היים.

אין דין וחשבון פון דער באַרשטשיווער גימנאַזיע, וואָס איז יאָר־יערלעך דערשינען, פיגורירט דער נאָמען פון מיין ברודער אין דער רובריק פון די אויסגעצייכנטע שילער chlubnie uzdolniony געדרוקט קורסיוו, בעת די נעמען פון די אַנדערע שילער ברענגט מען מיט נאָרמאַלער שריפט.

*

די מצבה פון מיין ברודער, וואָס איז געשטאַנען אין דער צווייטער שורה; נאָך די מצבות פון זיידן — אין דער מיט — און פון ביידע זייטן די מצבות פון זיינע זין, פון פעטער פנחס (דער בכור) און מיין טאַטן — איז פאַרשוווּנדן אין דער נאַצי־צייט, צוזאַמען מיט די איבעריקע מצבות.

זיי זענען פאַרנוצט געוואָרן אויף צו פלאַסטערן די טראָטואַרן, די גויים האָבן זיי גענומען צום בויען; מען האָט אויסגעלייגט מיט מצבות דעם צוגאַנג צום ברונעם אויף דער מאַזעריווקע א.א.וו.

איך אַליין האָב געזען אין יאָר 1944 אייניקע מצבות, מיט וועלכע ס׳איז געווען אויסגעפלאַסטערט דער טראָטואַר אין מיט שטאָט — אַנט־קעגן זיידנס אַמאָליקן געוועלב.

די מצבות זענען געווען מיט דער העברעישער אויפשריפט געלייגט אַראָפּ, מ׳זאָל זיי נישט קאָנען לייענען. געווען אָבער אויך מצבות — פון ניַיערע צייטן — וואָס האָבן אויף דער צווייטער זייט אַנטהאַלטן בלויז דעם נאָמען מיט העברעישע צי לאַטייניש אותיות. די נעמען האָט מען געקאָנט לייענען — נאָך דער באַפרייונג, ווען מען האָט געשפּאַנט איבער די מצבות. אין נאָמען אַזעלכן האָב איך פאַרגעדענקט, דאָס איז געווען דר. יוזעף טהור־

מים, אַן אַדוואָקאַט, וואָס איז געשטאָרבן פֿאַר דער מלחמה אין וואַרשעווע. מיט דער צייט זענען מסתמא די אויפשריפטן אָפּגעריבן געוואָרן און קיינער ווייסט שוין נישט, אויף וואָס פֿאַראַ שטיינער ער שפּאַנט.

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען דערציילט, אַז אַ גוי, וואָס האָט זיך אויפגעשטעלט אַן הייזל און גענומען צו דעם מצבות פֿון דערבייִקן אַלטן בית הקברות, איז באַשטראָפט געוואָרן. די וואַנט, וואָס אין איר זענען איינגעבויט געווען די מצבות איז איינגעפֿאַלן, איין מאָל, אַ צווייט מאָל...

דער פויער האָט דערזען דעריין אַן אצבע אלוהים און האָט די מצבות צוריקגעטראָגן צום בית הקברות; די לעכער אין זיין הייזל פֿאַרבויט מיט ציגל. אַזוי אַרום האָט אין זיין שטוב אויפגעהערט צו סטראַשען און דאָס הייזל איז געבליבן גאַנץ.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט מען שוין אַזעלכע מעשיות נישט געהערט. דאָס פֿאַרברעכן איז נישט געווען קיין אינדיווידועלס און קיין אַלגעמיין געוויסן איז נישט פֿאַראַן.

*

דער טויט פֿון מיין טאַטן.

געווען איז דאָס זומערצייט 1916.

געזעסן זענען מיר, קליינוואַרג, אין קיך, אַ פֿאַרנאַכט ביים אָפֿענעם פֿענצטער, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צום הויף צו. די קליינע שוועסטער סאַלי (שרה), דעמלט אַ יאָר צען, האָט געשפּילט אין קאָרטן מיט איוואַנען, אַ רוסישן סאָלדאַט, אַ באַדינער, דיענשטשיק, פֿון די רוסישע אָפֿיצירן, וואָס זענען ביי אונדז איינגעשטאַנען. ער איז געווען אַ פּרימיטיווער, נאַיִווער און גוטמוטיקער שייגעץ, וואָס האָט — דאַכט זיך — שרייבן און לייענען נישט געקענט. ער האָט זייער געלאַכט, נאָך דעם, וואָס ער האָט יעדן קאָן פֿאַרשפּילט. די שוועסטער האָט נאָך יעדן געווינען אויסגעשריען אויף אַ קול „וויגראַלאַ" (געוווּנען). דאָס האָט איוואַנען אַריינגעבראַכט אין התפּעלות.

פּלוצים האָט זיך דערהערט אַ „אוהו, אוהו". דאָס איז געווען דאָס קול פֿון אַ פֿוהאַטש (סאָווע). מיר האָבן זיך געוואָרפֿן צום פֿענצטער און גע־

זען, ווי פון דאַך פון דער דרוואַלניע (האָלץ־קאַמער), וואָס האָט אָפּגעטיילט אונדזער הויף פון די שכנים, די עבנערס, האָט זיך אויפגעהויבן אַ פויגל, און איז פאַרשוווּנדן.

איוואַן האָט זיך אָנגערופן: אין דעם הויז — ד.ה. אונדזערן — וועט עמעץ שטאַרבן, און ווייטער רויִק געשפּילט אין קאָרטן. צו דער צייט האָב איך שוין — געוווּסט פון דער ליטעראַטור, צי פון די מעשיות, וואָס כ'האָב זיך אָנגעהערט פון די גוישע דינסטן, אַז דאָס קול פון אַ סאָווע איז מבשׂר אַן אומגליק.

אין דעם מאָמענט איז קיינער פון אונדזער משפּחה נישט געווען קראַנק. איך מוז אויך אונטערשטרייכן, אַז דאָס איז געווען דאָס איינציקע מאָל, וואָס כ'האָב געהערט און געזען אַ פוהאַטש אויף דער פריי.

אין גיכן, אַ שבת צו נאַכטס, האָט דער טאַטע באַקומען אַן אַטאַק פון די נירן — אויף וועלכע ער האָט ביז דעם מאָמענט נישט געליטן. אָבער אין אונדזער משפּחה איז דאָס געווען אַ פאַמיליע־קרענק, אויף וועלכע עס זענען ביז צו דער צייט שוין געהאַט געשטאָרבן — אין יונגע יאָרן — די באָבעביילע, דער עלטסטער ברודער פון טאַטן, פּנחס, און אַנדערע פון דער באָבע ביילעס משפּחה.

מ'האָט גערופן דאָקטוירים. זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געקענט, ד.ה. גאָרנישט. זונטיק אין דער פרי האָט זיך דער אַטאַק איבערגעחזרט; מ'האָט געשלאָגן אַן אָדער, דאָס האָט געהאָלפן. דער טאַטע איז געקומען צום באַוווּסטזיין. אויף דער נאַכט האָט זיך ווידער איבערגעחזרט דער אַטאַק. דער טאַטע האָט פאַרלוירן דאָס באַוווּסטזיין, און מער עס שוין נישט צו־ריקבאַקומען.

מאָנטיק גאַנץ פרי האָט מען געשיקט אַ פיאַקער קיין קאַמעניץ, כדי צו ברענגען פון דאָרט אַ „גוטן" דאָקטאָר; בייטאָג איז ער אָנגעקומען. ס'איז געווען אַ ייד, גערעדט יידיש. נאָר ווי אַזוי ער איז אַריינגעקומען צום קראַנקן און געוואָרפן אַ בליק אויף אים, האָט ער שוין געוואָלט אַנטלויפן. ער האָט אָפּנים — ווי מיר האָבן דאָס שפּעטער פאַרשטאַנען, מורא געהאַט, אַז דער טאַטע זאָל נישט שטאַרבן אין זיין אָנוועזנהייט. ער האָט געכאַפּט אַ שמועס מיטן באָרשטשעווער דאָקטאָר און איז צוריקגעפאָרן, פון וואַנען

ער איז געקומען. דער מאַמען, וואָס האָט אַ פּאַרוויינטע עפּעס געפֿרעגט אים, האָט ער געענטפֿערט: „גאָט קען העלפֿן”. דעם אַנדערן טאָג, דינסטיק ביי טאָג, איז דער טאַטע געשטאָרבן אין אַנוועזנהייט פֿון די באַרשטשיווער דאָק־טוירים און אַנדערע.

איך האָב זיך דעמלט געוווּנדערט, ס׳טייטש עס שטייען דאָקטוירים און קאָנען גאָרנישט העלפֿן? ווי שיקט זיך דאָס?

מיר, קינדער, זענען שפּעטער געשטאַנען און באַקלערט, ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך, אַז אַ מענטש, אַ געזונטער, אַ יונגער, זאָל גאָר פּלוצים אַוועק־פֿאַלן און שטאַרבן? משולם האָט געזאָגט, אַז ער האָט די גאַנצע צייט פֿון דער קרענק — געקוקט אויפֿן טאַטנס באַקן, געזען אַז זיי זענען רויטלעכע — ווי נאָרמאַל, איז דאָס געווען ביי אים אַ סימן, אַז דער טאַטע וועט לעבן. דער צווייטער ברודער, משה, האָט געזאָגט, אַז ער האָט געקוקט אויף די האָר, זיי זענען געווען שוואַרץ. ווי אַזוי קאָן אַ מענטש שטאַרבן מיט שוואַר־צע האָר? געווען זיכער, אַז פֿאַרן טויט מוזן זיי ווייס ווערן! משולם האָט דאַן צוגעגעבן, אַז ער האָט זיך דערשראָקן ערשט, ווען דער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז גאָט קען העלפֿן. הייסט דאָס: אַז די דאָקטוירים קענען גאָרנישט טאָן! ביז דעמלט געווען זיכער, אַז די קרענק איז נישט קיין מסוכנע און געגלויבט אין כּוח פֿון דאָקטוירים.

דער פֿאַקט מיטן פּוהאָטש איז פֿאַר מיר ביז היינט־צו־טאָג — אַן אומדערקלערלעכער. געפּרוּווט אים דערקלערן מיטן געוויינטלעכן: ס׳איז אַ נאַרישקייט; אַ צווייט מאָל: ס׳איז אַ צופֿאַל וכדומה. אָבער כּ׳פּיל, אַז דאָס איז קיין ענטפֿער נישט, עפּעס ווערט דאָ נישט דערזאָגט.

צו דער צייט — צי מיט אַ יאָר־צוויי שפּעטער — (בשעתן הערשן פֿון די עפּידעמיעס; קודם כאָלערע, שפּעטער פֿלעק־טיפֿוס) זענען גע־שטאָרבן אין באַרשטשיוו נאָך פּאַרוויז: אַ טאַטע מיט אַ זון, למשל פֿון דער משפּחה בערגמאַן, אַ פֿליט פֿון דער פּראָווינץ, וואָס האָט זיך באַזעצט מלח־מה־צייט אין באַרשטשיוו; דער טאַטע און דער עלטסטער זון פֿון די באַרש־טשיוו תּושבֿים, קאַרמין. דער זון, אליהו, עליאַש, האָט געהאַט נאָר־וואָס גע־ענדיקט מעדיצין אויף דער ווינער אוניווערזיטעט און זיך באַזעצט אין

באַרשטשיוו ווי דער דריטער יידישער דאָקטאָר. צי איז דערויף דאָ אַ וויסנ־שאַפטלעכע פאַרענטפערונג?

*

צו דער כאַראַקטעריסטיק פון איוואַנען, וואָס איז אַ לענגערע צייט איינגעשטאַנען ביי אונדז און געפילט זיך ממש ווי אַ משפחה־מיטגליד.

זיין אַפּיציר האָט באַקומען אורלויב, איז ער געפאָרן קיין קיעוו און מיטגענומען מיט זיך זיין דיענשטשיק. די מאַמע האָט אויסגענוצט די גע־לעגנהייט און איבערגעשיקט מיט איוואַנען אַ גרוס איר ברודער, וואָס האָט געוווינט אין קיעוו, ישראל מייזיל. כ׳מוז אונטערשטרייכן, אַז די גאַנצע צייט פון דער רוסישער אָקופּאַציע זענען מיר געווען אָפּגעשניטן פון דער וועלט און קיין פּאָסט נישט באַקומען.

צוריקגעקומען איז איוואַן זייער צופרידן. דעם גרוס האָט ער איבער־געגעבן און געבראַכט אפילו אַן ענטפער אויפן בריוו. ער האָט אויך דער־ציילט, אַז מ׳האָט אים ביים פעטער שיין אויפגענומען, געגעבן „טשאַי״ און „פּעטשעניע״. — ביים געזעגענען זיך האָט מען אים געגעבן אַ קאַראַנדאַש (בלייפעדער, שרייבפעדיל) און אַ נאָטיץ־ביכל. דער קאַראַנדאַש איז געווען נישט פאַרשפּיצט און דאָס נאָטיץ־ביכל נישט אָנגערירט. איוואַן האָט זיך שטאַרק געגרייסט מיט דער מתנה, געוויזן זי יעדן עקסטרע; אָפּנים כדי זיך פאַרצושטעלן, אַז ער קאָן יאָ שרייבן און לייענען!

זיין אַפּיציר, אַ גימנאַזיאַל־לערער צי דירעקטאָר, איז געווען אַ גרוי־סער „טרוס״ (פּחדן). פאַרן פראָנט האָט ער זיך שטאַרק געשראָקן; געהאַלטן זיך די גאַנצע צייט ווייט פון אים. ווי אַזוי דאָס איז אים געלונגען — ווייס איך נישט; מסתמא געהאַט „גוטע פּלייצעס״. נאָר אויפן פאַל, טאָמער חלילה וועט מען אים על פּי טעות יאָ שיקן אויפן פראָנט, האָט ער געהאַט מיט זיך אַ פּאַנצער. אַז דער אָפּיציר איז נישט געווען, האָט אונדז איוואַן אַריינ־געפירט אין זיין צימער, געוויזן אונדז דעם פּאַנצער און אַליין אים אָנגע־טאָן. ס׳איז געווען ווי אַ מין וועסטל (אַן אַרבל) פון גרינלעכן שטאָף, אַ

גראַבס און שווערס. צווישן לייוונט איז געווען שטאָל, אַ קויל זאָל נישט קאָנען אַדורך.

נאָר אויף ווי ווייט איך ווייס, האָט דער אָפיציר נישט געדאַרפט אָנ־קומען צו דעם פּאַנצער, ווייל די מלחמה האָט צו קורץ געדויערט...

אַלנפאַלס — מיר איז אויסגעקומען צו זען אפשר דעם לעצטן פּאַנ־צער, וואָס איז געווען (טעאָרעטיש?) נאָך אָנגעווענדט אין דער ביי־צייט, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה!

דער פּאַנצער איז געווען אַ גאַנץ אַנדערער ווי די פריערדיקע פּאַנ־צערס, וואָס כ'האָב געזען אין די שול־ביכלעך און אין די מוזייען.

*

אַז מ'וויל קאָן מען אין דעם, וואָס כ'האָב דאָ איבערגעגעבן, זען נישט מער, ווי אַ מעשה שהיה, אַ צופאַל, אַ נאַרישקייט. ווייל מען אָבער, קאָן מען דערין זען רזין דרזין, אַ מיסטישן צוזאַמענהאַנג צווישן די געשעענישן, איבעריקנס דאָס, וואָס איך זאָג דאָ — דער מוסר השכל — איז שייך נישט נאָר דער מעשה. אַזוי פירט זיך דאָס לעבן. יעדער פאַרשטייט עס לויט זיין אויפפאַסונג, אויף וואָס דער שרייבער אַליין האָט זעלטן ווען אַ שליטה, אַן איינפלוס.

מיין אויפגאַבע איז מלכתחילה געווען און איז איבערצוגעבן די גע־שעענישן, ווי איך געדענק זיי, ווי ס'האָבן זיי אינטערפּרעטירט בשעתם די באַרשטשיווער יידן. מער גאָרנישט.

ווי אַזוי מ'פאַרשטייט דאָס היינט הענגט אָפּ פון היינטיקן לייענער; נישט פון מיר.

*

צי איז דאָס עסן, וואָס בתיהלע האָט געגעבן „אַן עדה יידן" געווען טריפה צי כשר — איז נישט אין מיינע כוחות די שאלה צו פאַרענטפערן. איך ברענג נאָר דאָס, וואָס כ'האָב געהערט און ווי אַזוי איך האָב עס גע־

הערט. דערפון די גענזנפיסלעך פון קעפל. פון וואַנען שטאַמט עס? — דאָס, זעט איר, געדענק איך נישט גענוי. מעגלעך פון רבין, מלמד מיינעם, וואָס האָט דערציילנדיק די מעשה אויך מלמד זכות געווען אויף מיין מאַמען. מעגלעך, אַז די מעשה האָב איך צו פאַרדאַנקען די חדר־ייִנגלעך, וואָס ווייסן אַלץ, אַבסאָלוט־אַלץ, און מאַכן פון זייער וויסן — אין אונטערשייד צו גרויסע — קיין שום סוד נישט. וואָס זיי ווייסן, דאָס דערציילן זיי. „וואָס אויף דער לונג, דאָס אויף דער צונג״. האָט איר שוין געזען אַ מאָל קינדער, זיי זאָלן זיצן און... שווייגן?!

גרויסע קענען דעם סוד פון מאַכן סודות און האַלטן סודות. זיי רופן דאָס דיפּלאָמאַטיע, אָבער נישט קינדער. פון וואַנען ווייסן די קינדער, וואָס זיי ווייסן? פון זייערע עלטערן, וואָס האָבן וועגן דעם גערעדט בסוד (פאַר אַנדערע) ביי זיך אין דער היים. אין מיין קעגנוואַרט וואָלטן די עלטערן דאָס אפשר נישט געווען געזאָגט. רעדן אויף אַ מאַמען אין קעגנוואַרט פון איר קינד — איז נישט אַזוי שיין. פאַר זייערע קינדער אָבער — שאַני.

די געשפּרעכן פון זייערע עלטערן, וואָס האָבן באַדאַרפט געהאַלטן ווערן ווי אַ סוד, האָבן אונטערגעהערט זייערע קינדער און זיי האָבן עס ווייטער ווי נישט קיין סוד איבערדערציילט.

אָבער קינדער — איבעריקנס טוען דאָס אויך דערוואַקסענע, גיבן נישט איבער פּונקט ווי זיי האָבן דאָס געזען צי געהערט.

פון איינמאַליקן פאַקט, וואָס האָט זיך געטראָפן בתיהלען, און ווי עס האָבן דאָס פאַרגעשטעלט וואָרשיינלעך די דערוואַקסענע, האָבן די קינדער געמאַכט אַ כסדרדיקע טואונג. ס׳איז אויסגעקומען, אַז ביי בתיהלען עסט מען טריפהס, זי גיט עס אפילו אַנדערע יידן. פאַר וואָס מ׳האָט מיך, איר קינד, געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך!

קינדער, נישט ווילנדיק נעמען אַראָפּ אַ פּרט, נישט ווילנדיק גיבן זיי צו צוויי פּרטים. נישט ווייל זיי ווילן אַזוי — בכוונה פעלשט געשיכטע נאָר אַ דערוואַקסענער — קינדער דאַקעגן גיבן איבער אַ פּאַסירונג, ווי אַזוי זיי האָבן געהערט, ווי אַזוי זיי האָבן דאָס געזען. און זיי קאָנען אויף דעם אפילו — מיט אַ ריין געוויסן — שווערן ביי די ציצות!

דאָס, וואָס קינדער זענען מוסיף צי מוריד, דעקט אפשר דאָס, וואָס די דערוואַקסענע האָבן בכיוון צי לא בכיוון פאַרהיימלעכט, פאַר זיך אַליין צי פאַר אַנדערע, אָדער צוגעגעבן. אַזוי אַרום ווערט דאָס, וואָס די דער־וואַקסענע האָבן פאַרקרימט, ווידער אויסגעגליכן דורך די קינדער. אַזוי־אַרום קומט אַרויס דער ריינסטער אמת, איבערגעגעבן אָן זייטיקע פּניות.

מעגלעך אויך (טעאָרעטיש) אַז קינדער זאָלן איבערגעבן, פּונקט ווי זיי האָבן עס געהערט פון די דערוואַקסענע, אָבער דאָס איז אַ זעלטנהייט. והראיה: דאָס, וואָס דער לערער לערנט (נישט נאָר דערציילט אַזוי זיך!) און דאָס, וואָס די קינדער, שילער, ווייסן, קענען! זעלטן קענען זיי דאָס „גוט".

ס'איז אויך מעגלעך, אַז כ'האָב דאָס אויביקע געהערט אין קלויז פון יידן ביי אַ יאָרצייט נאָכן זיידן. די מאַמע פלעגט אין זינען האָבן דעם יאָר־צייט, באַשטעלט אויף דעם טאָג אַ קדיש. אייגנטלעך האָט שוין דער שמש שמשהלע אַליין געוווּסט, ווען דער יאָרצייט פאַלט אויס. ער האָט שוין אַליין פון זיך אָנגעצונדן אַ לעמפּל, אַ נר, אין קלויז. ער פלעגט קומען צו דער מאַמען נאָך פאַרבייסעכץ צום בראָנפן. אַ שבת פאַרן יאָרצייט האָט אויך די מאַמע געשיקט צום שלוש־סעודות פיש, אַ קוילישט, בראָנפן... ווען מ'האָט געטרונקען פאַר דער עליה פון דער נשמה פון מיין זיידן, האָט מען זיך דערמאָנט וועגן אים און די מעשה איבערדערציילט. איך געדענק נאָך, אַז אין מיינע צייטן, ווען מ'פלעגט ווינטשן אַן „עליה" דער נשמה פון זיידן, האָט מען מיר — אַלס אייניקל, הגם אַ קליין קינד — אויך געגעבן אַ „לחיים", געווונטשן... דערביי האָט מען וועגן זיידן גערעדט און טייל האָבן אפילו דערמאָנט, אַז זיי האָבן אים אַליין געזען, גערעדט מיט אים וכו'...

די פּטירה פון מיין ברודער (צווישן פּורים־פּסח) איז אוודאי געווען אַ גוטע געלעגנהייט פאַר די יידן דערמאָנען זיך, ווער איז געווען זיין קוואַ־טער, דערביי ווידער איבערחזרן, וואָס ס'האָט זיך געטראָפן מיט בתיהלעס לעקעך.

איך ווייס אויך, אַז די מאַמע גופא פלעגט דאָס — הגם זייער פאַר־זיכטיק און דעליקאַט — ווי איר שטייגער — באַרירן — בסוד פאַר אונדז קינדער — די פראַגע מיט קרובים, וואָס פלעגן זי באַזוכן אין די יאָרצייטן,

צי ביי אַן אַנדערער געלעגנהייט. מיר קינדער האָבן נישט באַמערקטערהייט דאָס אונטערגעהערט. אין טאָג פון יאָרצייט פלעגן קומען אַהיים: דער שמש, דער חזן, אַפּווינטשן, אויסטרינקען אַ לחיים, און איינוועגס אָפּנעמען דעם שכר פאַרן קדיש, אל מלא רחמים וכו׳, און נאָך יידן, פון עלטערן דור — דערביי האָט מען אויך געכאַפּט אַ שמועס, מ׳האָט זיך דערמאָנט, יעדער האָט געהאָט צוצוגעבן אַ נייעם פּרט.

יידן האָבן געזוכט די סיבה פון דעם סוף־כל־סוף אויסערגעוויינטלעכן פאַקט: צוויי פּלוצימדיקע נאָרמאַלע טויט־פאַלן אין איין משפחה אין משך פון נישט קיין גאַנץ יאָר; געזוכט די סיבה, כדי זי קאָנען אויסמיידן און אַזוי אַרום זיך פאַרהיטן פון איר ווירקונג. מ׳האָט געזוכט און געפונען.

דער רוב האָט טאַקע געזען די סיבה דערפון אין טריפענעם לעקעך. אָבער יחידים האָבן געפּרוווט זוכן אויך אַנדערע, מער ראַציאָנעלע, סיבות.

אַליין געהערט, ווי די מאַמע האָט זיך אַ מאָל אויסגעדריקט, אַז די סיבה פון אומגליק איז דאָס... הויז. אַ גרויס הויז, נישט לאַנג אין אים אַריין. אַרויסגערופן קנאה... מ׳דאַרף נישט אויפרייסן ביי יענעם די אויגן! מ׳דאַרף בייטן די ווינונג...

אַן אַנדערע סיבה האָב איך אונטערגעהערט פון אַ שמועס פון דער מומע ייטע(לע) מיט מיין מאַמען:

ייטע: „בתיה, זאָג מיר, וויפל לעכט צינדסטו אַן פרייטיק צום לעכט־בענטשן?

די מאַמע: „ווי געוויינטלעך: פיר.

ייטע: „טוסטו נישט גליך! איך צינד אַן אַזוי פיל ליכט, וויפל ס׳איז דאָ נפשות אין דער משפחה. יעדן נפש קומט אַ ליכטל. כאָטש ס׳איז שווער צו באַקומען איצט (מלחמה־צייט) לעכט; נעם איך אַ לעכטל, טייל עס אויף צווייען — דרייען, אַבי יעדעס נפש זאָל באַקומען זיי[ן] אייגן פיצל לעכטעלע.

פון דעמלט אָן האָט די מאַמע צוגעשטעלט צו די פיר גרויסע זיל־בערנע לייכטער צוויי קלענערע מעשענע לייכטערלעך און דאָס זיבעטע ליכטל צוגעשמאָלצן צו אַ פידסטאַווע פון אַ לייכטער. זיבן נפשות זענען מיר געבליבן.

אַ באַמערקונג: ביים אויסברוך פון דער מלחמה (1914), מורא האָבנ־דיק פאַרן אַריינקומען פון די קאָזאַקן, זיי זאָלן נישט ראַבעווען, האָט מען די טייערע חפצים פאַרשטעקט: פאַרגראָבן אין דער ערד, פאַרמויערט אין ווענט, בפרט דאָס גאָלד און זילבער, וואָס מ׳קאָן לייכט מיטנעמען מיט זיך. האָט מען אָנשטאָט די פאַרבאַהאַלטענע לייכטער באַנוצט גרויסע קאַרטאָפל; אין זיי געמאַכט גריבלעך און אַריינגעשטעקט די ליכט. אין מאַנגל פון קאַר־טאָפל האָט מען גענומען אַ בלעך, אַ בעקן, אָנגעטריפט חלב און צוגעקלעפּט די ליכט.

די זילבערנע לייכטער זענען געלעגן פאַרגראָבן אין קעלער און רויִק געוואַרט אויפן זיג פון די עסטרייכער, מ׳זאָל זיי קאָנען אַרויסנעמען און בענטשן אויף זיי. יידן האָבן זיך געווונטשן הלוואי זאָלן מיר דערלעבן...

*

איך קער זיך אום צו אונדזער הויפּט־טעמע: טריפהנער לעקעך. וואָס שייך דער הלכה — ווייסן מיר דאָך פון דער פרשה פרוכת, (זע: „שרה די באָבע״) אַז ס׳איז־טאָ קיין אייניקייט ביי יידן. איינער רופט דאָס אַזוי, דער צווייטער אַנדערש. — די שטראָף איז אָבער די זעלבע: מ׳שטאַרבט.

וואָס אמת איז, כ׳פּיל עס מער אַרויס, ווי איך באַנעם עס מיטן גע־דאַנק, אַז די מאַמע האָט געליטן פון דער מעשה, זיך „געערגערט״, „גע־געסן״ זיך אינעווייניק, „געמאַכט זיך פאַרווירפע״. דער עיקר ווייטיק איז געווען דאָס, אַז אויב שוין איין מאָל אין זיין לעבן איז דער פאָטער צו איר, דער איינציקער טאָכטער, געקומען צו גאַסט, האָט זי אים אָפּגעטאָן נישט ווילנדיק אַזאַ זאַך! געטראָפן אים אין ווייטיקלעכסטן פּונקט, פּונקט פון כשרות, און דווקא איר האָט זיך דאָס געדאַרפט טרעפן, וואָס איז אַליין געווען אַ פרומע, אַ גאַר פרומע. געוואָלט האָט זי ווי אַמבעסטן, אַרויסגע־קומען איז דער היפוך. וואָס מער נחת די מאַמע האָט געוואָלט פאַרשאַפן דעם טאַטן, און ווייזן אים דערביי איר אייגענעם נחת, אַלץ ערגער איז עס אַרויסגעקומען.

אַ טראַגעדיע פון גוטן ווילן.

„הרב הגדול החריף ובקי המפורסם מו״ה ר׳ יחיאל מיכל האַלפּערן״

אַזוי טיטולירט דער באַקאַנטער, דער באמת „מפורסם״, מרן ר׳ יצחק יהודה שמעלקיש, האבד״ק לבוב והגליל, אונדזער באַרשטשיווער רב, דעם „אַלטן רב״, ווי מען האָט אים אין שטאָט גערופן אין מיינע צייטן.

דעמלט האָט שוין הרב יחיאל מיכל נישט געלעבט, נאָר מ׳פלעגט אים נאָך אין זינען האָבן, און וועגן אים רעדן. ער איז אָנגעגאַנגען ווי אַ גרויסער למדן, און גרויסער ענוו. פלעגט זיצן על התורה ועל העבודה ביי זיך אין שטוב טאָג און נאַכט, כמעט די ליכטיקע שיין נישט געזען. מ׳פלעגט אויך פון דער סביבה צו אים קומען מיט שאלות און דער עיקר מיט בור־רות, ווייל ער איז אָנגעגאַנגען פאַר אַ קלוגן און גערעכטן מענטשן און דער־צו אַ רודף־שלומניק געווען. ער האָט זיך נישט געלאָזט אַראָפּפירן פון דרך הישר אַפילו, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין גרעסטן גביר פון שטעטל צי סביבה. פאַר זיין משפט זענען אַלע גלייך געווען.

וועגן זיין פאַרטוענקייט אין זיין וועלט און פרעמדקייט אין עולם הזה — האָט מען זיך נאָכדערציילט, אַז אַ מאָל, ווען מ׳איז פאַרפאָרן מיט אַ שליטן, אים נעמען אין אַן אַנדער שטעטל, אויף מסדר זיין חופה וקדושין — און אין דרויסן איז געווען אַ גרויסער פראָסט און אַ שניי איז געלעגן אויף די גאַסן — איז ר׳ יחיאל אַרויסגעקומען אין זיינע שטוב־פאַנטאָפל. מ׳האָט אים אָנגעטאָן אַ גרויסן שאָפן־פעלץ און אַריינגעזעצט אין אַ גרויסן באַרג שטרוי, ס׳זאָל אים וואַרעמען אויפן וועג. האָט דעמלט דער רב פאַרן

אַריינגעמען די פּיס אויפֿן שליטן, אַרונטערגעשטעלט אונטערן שליטן זיינע פּאַנטאָפֿל, ווי ער איז דאָס געוווינט געווען צו טאָן פֿאַרן שלאָפֿן־גיין, אַרונ־טערשטעלנדיק די שיך אונטערן בעט. ווען ער איז געקומען אין דער אַנ־דערער שטאָט און געוואָלט אַראָפּ פֿון שליטן, האָט דער רב געזוכט זיינע שיך אונטערן שליטן און געוווּנדערט זיך, וואָס זיי זענען נעלם געוואָרן...

ווען דער רב איז נפֿטר געוואָרן — ווייסן מיר נישט, ס'איז אויך נישט זיכער, צי איז ער נפֿטר געוואָרן אין באַרשטשיוו, ווייל אויפֿן נייעם בית הקברות (אויב כ'האָב קיין טעות, זייטן יאָר 1897; צי אפֿשר נאָך פֿריער) האָט זיך זיין מצבה נישט אָפּגעהיט. אויפֿן אַלטן בית עולם אוודאי נישט.

דאַקעגן האָבן מיר ראיות, אַז למשל אין 1905 האָט ער נאָך געלעבט, פֿון דער אַנדערער זייט, ווייסן מיר (זע פֿריער דעם ציטאַט פֿון „קול מחזי־קי הדעת"), אַז אין יאָר 1905 האָט קאַנדידירט אויף צו ווערן רב אין באַר־שטשיוו דער כאָראָסטקאָווער רב. האָט שוין — הייסט עס — דעמלט דער אַלטער רב נישט געלעבט, צי אפֿשר האָט ער לעת זקנה זיך אָפּגעזאָגט פֿון רבנות? ווידער פֿון דער דריטער זייט גיט אָן באַדערס קאַלענדאַר פֿאַר דעם זעלבן יאָר זיין נאָמען ווי אַ רב אין באַרשטשיוו, איז עס אַ טעות?

פֿון דעם פּלאָנטער שאלות קענען מיר נישט אַרויס. גאַנץ מעגלעך, אַז ערגעץ ווו ווערט געבראַכט עפּעס אַ ידיעה וועגן דער פֿראַגע. צי זאָלן מיר די פֿראַגע פֿאַרענטפֿערן מיט Ignorabimus, מיט דעם אַז מיר וועלן קיין מאָל זי נישט קאָנען פֿאַרענטפֿערן?!

פֿאַר אונדזער איצטיקן שמועס איז דער גענויער ענטפֿער אויף דער פֿראַגע כמעט ווי נישט וויכטיק. מיר רעדן דאָ וועגן רב, ווען ער האָט נאָך געלעבט און אַמטירט.

כדאַי צו פֿאַרנאָטירן: אַז אין באַרשטשיוו איז קיין שום שטאָטישער פּנקס נישט געווען. און ביי דער „קהילה" האָט קיין אַרכיוו נישט עקזיס־טירט.

אָנגעהויבן פֿירן אַ שטאָט־פּנקס האָט ערשט דער לעצטער באַרשטשי־ווער רב, ר' שלמה הערץ ז"ל אין די צוואַנציקער יאָרן, נאָכן באַזעצן זיך אין שטאָט. ער האָט אין אַ געשפּרעך מיט מיר דערציילט וועגן מאַנגל אין אַרכיוו־מאַטעריאַלן בנוגע דעם יידישן ישוב. — געוויזן אַ האַלב פֿאַרשרי־

בענעם נאָטיץ־בוך מיט לויפנדיקע ידיעות וועגן די יידן אין שטאָט: שריי־פה, זאַמלונג פון געלט אויף מעות חטין, אַן איבערשוועמונג אין דער סבי־בה, פון וועלכער די יידן — אָנגערופן ביים נאָמען — האָבן געליטן וכו׳. אויך דער פּנקס איז איינעם מיטן מחבר זענען אומגעקומען בימי היטלער...

נאָך דער פּטירה פון אַלטן רב — אָנהויב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט(?) — איז אין באַרשטשיוו אַ גאַר לאַנגע צייט קיין רב נישט געווען. פון איין זייט האָט מען נישט געקאָנט כאַפּן אַבי וועמען אויפן אָרט פון אַזאַ רב. פון דער צווייטער זייט האָט קהל נישט געקאָנט זיך אייניקן אויף אַ רב. געווען פּאַרטייען, משא־מתנס. עס פלעגן קומען אין שטאָט רבנים־קאַנדי־דאַטן, פלעגן האַלטן דרשות אַ שבת אין דער שול. נאָר מערסטנטייל האָבן זיי נישט אויסגענומען. נאָר אויב יאָ, האָט קהל נישט געקאָנט קומען צו אַ הסכם מיטן רב, ווייל ער האָט נישט געוואָלט, צי נישט געקאָנט, געבן „אויף דער שטאָט" דעם סכום געלט, וואָס מ׳האָט פון אים פאַרלאַנגט. און די „שטאָט" האָט דווקא געדאַרפט גויטיק געלט, מער ווי דעם רב.

פאַרשטענדלעך, אַז אין שטאָט איז געווען אַ דיין (צי אפילו צוויי צי דריי יידן, וואָס האָבן געהאַט סמיכות אויף רבנות), אַזוי אַז געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז בדיעבד קאָן מען מיט זיי אויסקומען. מ׳דאַרף נישט ברענגען ספּעציעל אַ רב פון דער ווייטנס, וואָס איז פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות וכו׳ וכו׳. וועגן דעם האָט מען יאָרנלאַנג גערעדט, געאַמפּערט זיך, עפּעס דערפון איז אַריין אין דער יידישער פּרעסע פון יענע צייטן, אין די זכרונות פון מענטשן וכו׳.

מען פלעגט אויך דערציילן וועגן אַלטן רב, ווי ער פלעגט אַלע נאַכט פאַרוועגן חצות. זיינע קולות און געוויינען האָט מען געהערט ווייט איבער די גאַסן. אין די שויבן פון זיין חדר האָבן זיך געהוידעט ליכטיקע פאַסן פון ליכט, וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט, זיצנדיק אויף דער פאָדלאָגע.

פאַר וואָס דער הרב שמעלקיש רופט אַן אונדזער רב „מפורסם" — ווייסן מיר נישט. זיכער געהאַט דערצו אַ סיבה. מעגלעך, אַז ער איז גע־ווען באַקאַנט מיט די פילע, גוט אַוועקגעשטעלטע שאלות, וואָס האָבן אַרויס־געוויזן אי זיין בקיאות אי זיין חריפות. מיר געפינען אין אַ סך שאלות

און תשובות פון פאַרשיידענע רבנים — קאָמפּליצירטע ענטפערס אויף זיינע שאלות.

צו אונדזער רב פלעגט מען אויך קומען פון דער סביבה מיט שאלות. היימישע רבנים האָבן זיך מיט אים געעצהט אין זייערע ענינים. וואָס שייך למשל דעם שטעטל אָזיעראַן, האָט מען דאָ קיין גט נישט געגעבן, ווייל די שטאָט ליגט נישט אויף קיין טייך. — דער מהרש״ם האָט אָפּנים דאָס נישט געוווּסט; און די סיבה פון נישט געבן קיין גט אין אָזיעראַן באַצייכנט ער אין איינער פון זיינע תשובות ווי אַ מנהג.

איז מען מיט אַ גט געפאָרן אין דער נאָענטסטער שטאָט באָרשטשיוו. בכלל איז דאָך באָרשטשיוו געווען אַ צענטער פון אַ ריזיקן קרייז — אויב כ׳האָב נישט קיין טעות: דעם גרעסטן אין גאַליציען מיט אַ 90 דערפער און נאָך אַ שטאָט (סקאַלע) און גרעסערע דערפער און קליינע שטעטלעך, וואָס האָבן אויך געהאַט זייערע רבנים. איבער זיי איז געווען אונדזער רב. אַזוי אַז דער רב האָט געהאַט אי גענוג אַרבעט אי אַ שם און דעריבער גע־קאָנט מפורסם ווערן.

די אויביקע באַצייכענונג פון הרב שמעלקיס געפינען מיר אין זיין ענטפער, וואָס מיר ברענגען פון אים דעם אָנהויב: „ב״ה, פּרעמישלא בבר־כתא לפ״ק. להרב הגדול החריף ובקי המפורסם מו׳ יחיאל מיכל האַלפּערן נ״י האבד״ק באָרשטשוב יע״א ולהרב הגדול החריף ובקי מוה׳ יהושע רייכ־מאַן נ״י האבד״ק יאַגאָלניצא יע״א״. מיר זעען דערפון, אַז דאָס וואָרט „מפור־סם״ (באַרימט) ווענדט הרב שמעלקיס אָן נאָר צו אונדזער רב, נישט צום יאַגאָלניצער!

די תשובה זיינע איז זייער אַ לאַנגע: 7 שפּאַלטן פון גרויסן פאָרמאַט, זייער אָן אויספירלעכע, זאַכלעכע און ווי ס׳האָט מיר אָן אַדוואָקאַט, אַ מומחה — מיין ברודער משה ז״ל — דערקלערט: איז זי געשריבן, ווי אָן אורטייל פון העכסטן (פּוילישן) געריכט, מיט נעמען אין באַטראַכט די טע־נות פון ביידע צדדים, אי מיט דעם אָפּשאַצן פון יעדער טענה באַזונדער, אי לסוף מיטן אַרויסגעבן אַ פאַרזיכטיקן פסק דין, וואָס ווערט באַגרינדעט מיט די אויביקע אָפּשאַצונגען פון די אַלע באַווייזן. פאַרשטייט זיך — אַז דערביי שטיצט זיך דער רב אויף פאַרשיידענע פוסקים, אָנגענומענע צווישן

יידן. נאָר אַ גוט „קעפּעלע" האָט געקאָנט געבן אַזאַ מין תשובה, נישט רעדנ־דיק וועגן וויסן, עלעגאַנץ פון שרייבן, זאַכלעכקייט און... ערלעכקייט. די מורא פאַר אַרויסגעבן אַ נישט ריכטיקן פּסק־דין און עמעצן פון די צדדים מיט עפּעס נישט וואָס אָנרירן, איז אַ באַזונדערע מעלה פון דער תשובה. און אַזוי ווי דער רב איז נישט געווען זיכער, ווער פון די צדדים איז גע־רעכט — לייגט ער פאָר אַ פּשרה... אַבי נישט אָנקומען צו אַ שבועה פון איין צד. מסתמא דערפאַר, ווי עס דריקט זיך אויס דער זעלבער רב אין אַ אַנדער אָרט: טאָמער וועט איינער פון די צדדים צוליבן גרויסן היזק — צי געווין — „נכשל ווערן". דאָס איז אַ מין סגי נהור, פאַר שווערן פאַלש. דער רב וויל נישט באַנוצן אַזאַ שווער און באַליידיקנדיק וואָרט כלפּי אַ צד — ווייל ס'איז דאָך נאָר אַ חשד — כדי נישט פּוגע בכבוד זיין פון אַ מענ־טשן. אויב ווידער דער ייד וועט חו"ח שווערן פאַלש, וועט דאָך מיטשולדיק זיין דער רב, וואָס האָט געבראַכט דעם ייד צו דער שבועה. — — —

דערמיט שטייט אונדזער רב מאַראַליש העכער פון אַ מלוכה־געריכט, וואָס גיט אַ שבועה, לויט זיין איינזען, אין הסכם מיטן געזעץ, און פּילט זיך נישט מיטפאַראַנטוואָרטלעך פאַרן עווענטועלן ברענגען אַ מענטשן צו אַ פאַלשער שבועה.

לאָמיר איצט קודם פעסטשטעלן אייניקע פּרטים, וואָס פליסן אַרויס פון סאַמען אָנהויב ענטפער און קאָנען דעם לייענער עווענטועל מבולבל מאַכן.

קודם כל שטאַמט דער ענטפער פון פּזשעמיסל, ווו הרב שמעלקיס איז געווען רב, נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָזט ביטשוטש — אויף זיין אָרט איז געקומען ר' שלום מרדכי הכהן — און איידער ער איז אָנגעקומען קיין לוואָוו.

דער ענטפער שטאַמט פון יאָר „בברכתא" (ד.ה. תרכ"ה — 1865).

אונדז אינטערעסירט נישט דאָ דער עצם סכסוך צווישן די ביידע צדדים, ווער ס'איז גערעכט און ווער נישט. דאָס איז זייער פּריוואַטער ענין. אונדז — וואָס אינטערעסירן זיך מיט דער געשיכטע פון באַרשטשיוו — אינטערעסירט דאָס אַלגעמיינע, וואָס קומט אַרויס פון עצם־פּראָצעס

צווישן צוויי יידן, דאָס וואָס האָט אַ שייכות צו דער לאַגע פון די יידן אין באַרשטשיוו און בכלל אין גאַליציע.

ובכן, פון עצם משפט קומט צום אויסדרוק, אַז עס האַנדלט זיך אין אַ סכסוך צווישן צוויי גבירים, וואָס האָבן געדונגען בשותפות אַ „פּאַסעסיע" אויף זעקס, דערנאָך האָט איינער פון זיי געדונגען נאָך אַ פּאַסעסיע אויף פיר יאָר, נאָר פאַר זיך. דער אַנדערער צד האָט אויך אַ פּאַסעסיע נאָר פאַר זיך. דער וויכוח איז, צי איז דאָס געווען אַ שותפות, ווי איין צד טענהט, צי האָט איינער געדונגען פאַר זיך די פּאַסעסיע און ביים צווייטן אַנטליען געלט, און „בהמות" (מסתמא: פערד) צו באַאַרבעטן דאָס פעלד. די ביידע צדדים ווערן באַצייכנט מיט „ר' לייב" (אויף זיין צד — שטייט דער באַר־שטשיווער רב) און „ר' יוסף" (פאַרטיידיקט דורכן יאַגאָלניצער רב). עס רעדט זיך דאָ וועגן — דריי פּאַסעסיעס, וואָס זענען אין יידישע הענט. אין גאַנג פון משא ומתן ווערט אויך קלאָר, אַז אין שייכות מיט דער בשותפות־דיקער (?) פּאַסעסיע איז ר' לייב געפאָרן קיין פּאַריז. צו יענער צייט!

פרעגט זיך אַ שאלה: נאָך וואָס איז מיט איבער אַ הונדערט יאָר גע־פאָרן קיין פּאַריז אַ פרומער ייד מיט באָרד און פאות. — קיין אַנדערע זע־נען צו יענער צייט אין באַרשטשיוו נישט געווען! — 40־50 יאָר נאָך דעם זענען אין שטאָט נאָך קיין „הולטאַיעס" נישט געווען!

איז דער ענטפער: אַ פּאַסעסיע האָט מען געמוזט דינגען (שרייבן אַ קאָנטראַקט) ביים אייגנטימער, אָדער זיינעם אַ פּלעניפּאָטענט. איז די מעשה, וואָס די אייגנטימער — פּוילישע שלאַכטע, מאַגנאַטן, פלעגן ס'רוב זיצן אין ווין אָדער צום מערסטן אין אויסלאַנד: פראַנקרייך, איטאַליע, שווייץ און זייער זעלטן געקומען אין זייערע גיטער. אַ פּלעניפּאָטענט פלעגט זיצן אויפן אָרט; אָדער געפירט אַליין דאָס גוט; אָדער — אויב דער פּריץ האָט גע־האָט עטלעכע גיטער — איז ער אַליין געווען אַ פּריץ און געוווינט אין אַ גרויסער שטאָט אין גאַליציע, לאָמיר זאָגן אין קראָקע צי לעמבעריק, און די פּאַסעסיעס פאַרדינגען עמעצן צום באַאַרבעטן. אַזוי זענען אָנגעקומען יידן צו ווערן פּאַסעסאָרן, איבערגענומען אַ גוט אויף עטלעכע יאָר. זיי פלעגן באַצאָלן במזומנים דעם אייגנטימער, וואָס איז געווען נאָך דעם להוט, כדי אָנצוגיין דאָרט אין אויסלאַנד פאַר אַ מאַגנאַט; גאָרנישט טאָן און פאַרנאַכ־

לעסיקן זײַנע גיטער. דער ייד אָדער ער האָט אָפּגענומען זײַן געלט אָדער... דערלייגט. אָבער דער ייד איז אויך געווען צופרידן. קודם כל געהאַט עט־לעכע גוטע יאָר; געווען אַ דזיעדזיץ (גוט־באַזיצער). זעלטן האָט דער ייד זיך דעראַביעט און דאָס גוט שפּעטער אָפּגעקויפט. אָפּהענגיק איז דאָס גע־ווען אויך דערפון, צי דער פּוילישער מאַגנאַט, וואָס האָט אין אויסלאַנד גע־דאַרפט נייטיק געלט (כדי דעקן לאָמיר זאָגן אַ „האָנאָראָווי״ חוב) און צוליב דעם נוטה געווען צו פאַרקויפן זײַן גוט... אַ יידן.

אין אונדזער פאַל האָט איין פּאָסעסיע — צו וועלכער ר׳ יוסף איז געווען אַ שותף, צי בלויז געגעבן אַ הלוואה, געבראַכט אַ הפסד!

צו די גרויסע מאַגנאַטן, וואָס האָבן געהאַט גיטער אין אונדזערע קאַנטן, האָבן געהערט דער פירסט סאַפּיעהא (בילטש); דער גראַף גאָלו־כאָווסקי (סקאַלע), טשאַרקאָווסקי (וויסיטשקע, וואָלקאָוויץ) — קאָזיעבראָד־זקי, פירשטין זאַלעסקאַ, גראַף האַלער, גראַף באָבראָווסקי א. אַ.

מיר לערנען פון אונדזער סכסוך: אַז צווישן יידן אין באָרשטשיווער קרייז זענען געווען אייגנטימער פון גיטער (באָרשטשיוו אַליין האָט געהערט צו דער משפּחה דוד פעלדשו) אָדער פּאָסעסאָרן (גוטס־פּעכטערס).

נאָך איין פּרט: פון דעם משפט ווערן מיר געוויר, אַז ר׳ לייב האָט עטלעכע הונדערט אָקסן אַפּטראַנספּאָרטירט קיין ווין. זיכער איז דאָס נישט געווען דער איינציקער פאַל. ווי מיר ווייסן, זענען „אַמאָליקע״ יאָרן געווען מער אָקסן־הענדלער אין באָרשטשיוו, וואָס האָבן געשיקט טראַנספּאָרטן מחוץ די גרענעצן פון גאַליציע. פון דאָנען שטאַמט דער זייער פאַרשפּריי־טער ביי אונדז אויסדרוק: „אַן אָקס פאָרט קיין אָלמיץ (אויף דער גרענעץ צווישן גאַליציע און בעמען) און קומט צוריק אַן אָקס״ (לערנט גאָרנישט פון אַזאַ ווייטער נסיעה!).

כ׳מוז זיך מודה זײַן, אַז דער דאָזיקער משפט איז פאַר מיר געווען אַ רעוועלאַציע, כ׳האָב נישט געוווסט, אַז צו יענע צייטן איז באָרשטשיוו גע־ווען אַ צענטער פון ווירטשאַפטלעכע באַציונגען מיט ווין — פּאַריז... און ווער ווייסט מיט וועמען נאָך. אין דעם באַשטייט דער היסטאָרישער ווערט פון געבראַכטן דורך אונדז מקור.

מיר גייען איבער צו די צוויי יידן: ר׳ לייב און ר׳ יוסף. ווער זענען זיי געווען?

ערשטער וואַריאַנט:

איך מיין, אַז דער ר׳ לייב איז געווען אַ... בלומענטאַל, וואָס נאָך אים האָט געהייסן מיין טאַטע. מיין טאַטע איז געבוירן געוואָרן אין 1872, ד. ה. זיבן יאָר נאָך דעם ווי דער משפט איז דערגאַנגען צום הרב שמעלקיש. אויך מיין טאַטע איז געווען פון אַנהויב אַ פּאַסעסאָר (פּעכטער) פון אַ גוט (דאָס האָט געדאַרפט זיין סוף פון ניינצנטן יאָרהונדערט). דאָס גוט, איס־טיטשקע (Uscieczko) איז געלעגן אויפן דניעסטער. איך געדענק דאָס פון... דערציילן: דער טאַטע פלעגט פון צייט צו צייט צופאָרן פון באָרשטשיוו קיין איסטיטשקע מיט אַן אייגענער בריטשקע געשפּאַנט מיט אייגענע פערד, קאָנטראָלירן די אַרבעט דאָרט, מיט וועלכער ס׳האָט אָנגעפירט אַ זשאַנצע. דער טאַטע האָט זיך געוווינט אין באָרשטשיוו און אויף לאַנדווירטשאַפט־לעכער אַרבעט זיך נישט פאַרשטאַנען.

די מאַמע פלעגט נאָכדערציילן, אַז זייענדיק אין גוט האָט דער טאַטע — געווען אַ גוטער שווימער — געוואָלט אַריבערשווימען דעם דניעסטער, וואָס איז צו דער צייט געווען ברייטער ווי געווײנטלעך (נאָך אַ רעגן), און ווען ער איז צוגעקומען אין סאַמע מיט, האָט ער דערפילט, אַז די כוחות פאַרלאָזן אים. מיט גרויס מי און דורך אַ נס איז אים געלונגען זיך אומ־צוקערן און צוצוקומען צום ברעג, ווו אַוועקגעפאַלן אַ פאַרחלשטער. דער טאַטע האָט דערנאָך — אין קלויז אַ שבת נאָך קריאת התורה — געבענטשט גומל.

אַ צווייטע דעריגנערונג וועגן אַמאָליקן גוט:

די בריטשקע, קאָלעסע, וואָס איך האָב נאָך מיט מיינע אייגענע אויגן געזען — קיין פערד זענען שוין נישט געווען. די בריטשקע איז געשטאַנען — ווי אַ זכר לחורבן — אויפן פּלאַץ נאָך דער וויזשניצער קלויז, פאַר זיע־לינסקיס הויז. דאָס איז געבליבן פון גאַנצן אַמאָליקן גוט! קיין קונה אויף דער סחורה, קאַרעטע, איז נישט לייכט געווען צו באַקומען. פאַר אַ בעל עגלה איז די בריטשקע געווען צו „פּריציש״ (פאַר פיר מענטשן בלויז אויף

הויכע צוויי זיצן) און פאַר אַ פּריץ — אַן אָפּגעפּאַרענע קאַרעטע. ביז לסוף האָט מען זי פאַרקויפט פאַר אַ שבוש...

נאָך געדענק איך, ווי לאַנגע יאָרן האָט זיך דער טאַטע פּראָצעסירט מיט דער פירסטין זאַלעסקאַ וועגן דעם גוט; אין וואָס ס׳איז געגאַנגען — ווייס איך נישט. איך ווייס נאָר, אַז דעם פּראָצעס, וואָס האָט אָפּגעקאָסט אַ מטמון מיט געלט — האָט דער טאַטע פאַרלוירן. די גרויסע קאָסטן פון פּראָ־צעס זענען געווען דאָס לעצט־געלט, וואָס דער טאַטע האָט צוגעצאָלט צום הפסד פון קאָנטראַקט און גוט.

דער משא־ומתן האָט זיך געפירט נישט ביים באַרשטשיווער רב, נאָר אין מלוכה־געריכט: באַרשטשיוו, טשאָרטקיוו, און אָנגעשפּאַרט אַזש ביז קיין לעמבעריק (צי אפשר ווין?).

אַזוי אַרום איז מיין טאַטע געוואָרן אויס גוט־פּעכטער. און אין זיין רייכער לעבנס־קאַריערע איז אויך דער עטאַפּ געווען פון וויכטיקייט.

צווייטער וואַריאַנט:

מעגלעך אויך, אַז „לייב" מיינט לייב בראַקסמאַיער. געווען דער אייגנ־טימער צי פּאַסעסאָר פון פּישטעטעניץ, אַ דאָרף נעבן באַרשטשיוו. אין מיינע יאָרן האָט ער שוין נישט געלעבט. געוווּסט האָב איך נאָר, אַז ער איז געווען אַ גביר, אויפגעשטעלט אין פּישטעטעניץ אַ צעגיעלניע. ער האָט געשאָנקען די פונדאַציע פאַר אַ תלמוד־תורה אין באַרשטשיוו. געשענקט צו דעם צוועק אַ גרויס הויז. צי אויך איבערגעלאָזט אויף דעם ציל געלט? דאַרף מען וועגן דעם פרעגן דעם באַרשטשיווער קהל; מ׳האָט וועגן דעם פאַרשיידנס גערעדט.

דאָס הויז איז געווען אַ גרויס, אַ געמויערטס, מיט אַ קליין גערטנדל פון פאָרנט, גרויסן הויף, אַרומגערינגלט מיט אַ הויכער מויער. געווען אויך אַ דאַך־שטוב — אַ בוידעם־שטיבל (אַ צימער אויפן בוידעם). פון הויף גע־פירט אַ טיר אין גרויסן קעלער. אין איין זייט פון הויף געווען אַ גרויסע, געמויערטע שאָפע (קאַמערן, אַ געוועזענע שטאַל?).

דאָ אין דעם הויז האָט געוווינט דער אַלטער רב, נאָך זיין פּטירה איז עס געשטאַנען פוסט, ביז ס׳האָט זיך אַריינגעצויגן אַהין קנאַפּ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה דער נייער רב בן־ציון כ״ץ ז״ל, וואָס איז נאָך דער

מלחמה געוואָרן רב אין טשערנאָוויץ. בעת דער מלחמה איז ער אין באַר־שטשיוו נישט געווען.

דאָ האָט אויך געוווינט דער לעצטער רב אין באַרשטשיוו הרב שלמה הערץ ז״ל. ערשט ער האָט פון פּאַרלאָזענעם בנין אין הויף געמאַכט דאָס, צו וואָס ער איז געווען באַשטימט. מען האָט איבערגעבויט די שאָפּע. און ס׳איז דאָ איינגעאָרדנט געוואָרן אַ תלמוד־תורה מיט צוויי קלאַסן, פּיר־שטיבל וכו׳. אויף דעם אַריינגאַנג צום הויז — געליגן העכער פון אַנדערע הייזער, אַהין האָבן געפירט אייניקע שטיינערנע טרעפּלעך — האָט זיך באַ־וויזן אַ גרויסע שילד אויף פּויליש און העברעיש: — „תלמוד־תורה — פונ־דאַציאַ לייבאַ בראַקסמאַיעראַ״.

ווער פון די צוויי „לייבס״ איז דער ריכטיקער — זאָלן די היסטאָרי־קער פּסקענען! איך האָב מיינס געטאָן. געליפערט מאַטעריאַל אויף קאָפּ־דרייעניש!

איצט, ווער איז דער צד שכנגד, ר׳ יוסף? וואַרשיינלעך עמעץ פון דער משפחה באַרטפעלד. צו זיי האָבן געהערט אין מיינע צייטן די גיטער קידרי־ניץ און פּאַניאַטאָוויץ. אַ יוסף באַרטפעלד האָט אויך געלעבט אין מיינע צייטן. זון צי אייניקל פון יענעם היסטאָרישן יוסף?

אַזוי ווי דער יוסף איז נישט געווען קיין תושב פון באַרשטשיוו, נאָר פון וויטלעכן קידריניץ, נעבן מילניצע, האָט ער זיך גענומען ווי אַ בורר דעם רב פון וויטן יאַגאָלניצע, נישט געקאָנט אָפּנים מסכים זיין, אַז דער באַרשטשיווער רב זאָל זיין אַליין דער פּוסק אחרון. מעגלעך אויך, אַז דער באַרשטשיווער רב אַליין האָט דערויף נישט געוואָלט מסכים זיין, מ׳זאָל אים נישט חושד זיין אין פּניות! ער איז דאָך געווען אַ גרויסער ירא־שמים!

דעם באַרשטשיווער אַלטן רב ענטפערט אויך דער מהרש״ם — ער טיטולירט אים הרב הג׳ (הגאון) אויף פראַגן, וואָס זענען נוגע כשרות, אַ גט ע״י שליח פון אַ באַרשטשיווער יידן, וואָס האָט נאָך 18 יאָר אָפּזיין אין אַמעריקע צוגעשיקט סוף־סוף אַ גט דורך אַ שליח זיין פרוי, וואָס איז גע־בליבן אַן עגונה אין באַרשטשיוו, (שאלות ותשובות, חלק שלישי, סימן ל׳ סאַטמאַר, שנת עת״ר, 1910). די פּרטים זענען אָבער גאָרנישט מוסיף נישט

צו דער כאַראַקטעריסטיק פון אונדזער רב און נישט פון דער שטאָט. און פון רבנישן פלפול זענען מיר ווייט.

מיר האַלטן — אין ענין גט — מיט דער פרוי, וואָס איז זיכער געווען אַ באַרשטשיווערין, און זענען קעגן דעם מאַן, אַ הולטאַי, וואָס איז נישט געווען פון באַרשטשיוו. זיכער אַ פּראָווינץ־מענטש, האָט חתונה געהאַט קיין באַרשטשיוו, צוגענומען דעם נדן און אַוועק קיין אַמעריקע, צוזאָגנדיק דער פרוי, אַז ער וועט זי „אַרויפנעמען״, נאָך דעם ווי ער וועט זיך דעראַביען. מיט דער צייט האָט ער עמעצן געפונען... און פאַרגעסן אין צוזאָג. אַזעלכע פּאַסירונגען פלעגן זיך טרעפן נישט נאָר אין באַרשטשיוו און נישט נאָר מיט יאָרן צוריק, נאָר אויך שפּעטער.

הערה:

דעם פסק־דין פון הרב יצחק שמעלקיס האָבן מיר גענומען פון „ספר שאלות ותשובות. בית יצחק. חלק חושן משפט״. מרן ר׳ יצחק יהודה שמעלקיש. זצללה. האבד״ק לבוב הגליל. לעמבערג תרס״ח 1918. סימן ב״ג. די שו״ת זענען דערשינען אין דרוק נאָך דער פטירה פון הרב יצחק.

פרוי עטל עבנער

אויף דער דייטשער גאַס* אין אַ קליין נידעריק הייזל, מיט אַ היל־צערנעם געדעקטן גאַניק, האָט געוווינט פון קדמונים די משפחה עבנער. זיכער זענען זיי געווען די עלטסטע איינוווינער פון דער גאַס, וואָס איז איבעריקנס פאַרנומען געווען ס׳רוב דורך אָמטן: סטאַראָסטווע, סאָקול, אַפּ־טייק, געריכט, הייזל פון קאַטוילישן גלח א.אַ., שפּעטער אויך דורך די ייִנגערע, אין פאַרגלייך צו די עבנערס, אַדוואָקאַטן. דאָ איז אויך געווען דער דענקמאָל פון מיצקעוויטשן, געשטעלט צום 100סטן געבוירן־טאָג פון דיכטער (1898).

די ערשטע אַדוואָקאַטן זענען געווען די ייִדן: ד״ר איזידאָר פריד און ד״ר יוזעף טהומים. זיי זענען פון אָנהויב געווען די איינציקע אַדוואָקאַטן און זיך אָפּגערעט מיט דער אַרבעט מיט דער הילף פון קאָנציפּיענטן (ייִדן). דערנאָך צוגעקומען אויך אַ פּוילישער אַדוואָקאַט און נאָך איינציקע ייִדישע. צום סוף אויך אַ אוקראַיִנישער (בימי פּוילן)...

* דאָס איז געווען די „שענסטע״ גאַס אין שטאָט, ווו ס׳האָבן געוווינט סאַמע „פּריצים״: ייִדן און פּאָליאַקן. די גאַס האָט פרי באַקומען אַ טראָטואַר. דאָ איז געווען דער שפּאַציר־גאָרטן, דער „סאָקול״ — ווו מ׳האָט געשפּילט אַ מאָל טעאַטער. דאָ זענען קיין געוועלבער נישט גע־ווען. אין די דרייסיקער יאָרן, ווען מ׳האָט די גאַסן געגעבן נעמען, וואָס קיינער האָט נישט באַדאַרפט און מ׳האָט זיי נישט באַנוצט, האָט די גאַס באַקומען דעם נאָמען „אַדאַם מיצקיעוויטש״; נאָר ייִדן האָבן זי ווייטער גערופן ביז צום סוף „דייטשע גאַס״.

דער ראש פון דער משפחה עבנער וואָלף (וואָלציע), אַ הויכער, מיט גרויע האָר, מיט אַ קליין שפּיציק ווייס בערדל, איז אַ מאָל געווען אַן אָקסן־סוחר; אויסגעפאָרן אַ וועלט. אין מיינע יאָרן האָט ער שוין געהאַט אויפגע־הערט צו פירן מסחרים.

ער איז אָנגעגאַנגען אין שטאָט, מיט רעכט, פאַר אַן אַסימילאַנט, אַ מאָשקע, נישט קיין איבעריקער קענער.

דאַווענען אין דער וואָכן פלעגט ער נישט גיין, אפילו נישט שבת. אויך איז נישט זיכער, צי ער פלעגט בכלל דאַווענען אין דער היים. נאָר צו ראש השנה און יום־כיפור פלעגט ער זיך באַווייזן אין שול. אויף וואָס זיין אויפ־פירונג האָט זיך געשטיצט — ווייס איך נישט; מעגלעך אויף דעם, וואָס זיין עלטסטער זון, זיגמונט, איז געווען דער איינציקער יידישער באַאַמטער אין „ווידזיאַל פּאָוויאַטאָווי", (אויף העברעיש: „מועצה אזורית"), ד.ה. גע־ווען אַ קרוב למלכות! דער פאָרזיצער פון ווידזיאַל איז געווען דער סטאַ־ראָסטע אַליין — וואָס איז געווען דער באַלעבאָס פון גאַנצן פּאָוויאַט. קיין העכערס פון אים איז אין שטאָט נישט געווען. אין זיין זכות האָבן מיר אַלע געלעבט.

די עבנערס האָבן זיך דעראָביעט און אויפגעבויט נעבן זייער קליין הייזל אַ גרעסער הויז (אויף פאָרטער) אויף צו פאַרדינגען. פון דעם הויז, ווי אויך פון אַ טייל פון זייער קליין הייזל, וואָס זיי האָבן אויך פאַרדונגען, האָבן זיי געצויגן די חיונה אויף דער עלטער, ווען ער, וואָלציע, האָט שוין נישט געאַרבעט.

ווען מיר האָבן זיך אַריינגעצויגן אין אונדזער הויז אויף דער דייטשער גאַס (1912; ביז דעמלט זענען מיר געגאַנגען קאָמאָרינע), זענען מיר גע־וואָרן די נאָענטסטע שכנים פון די עבנערס. זי איז דעמלט אַריינגעקומען זיך באַקענען און געגעבן עצות, ווי און ווי אַזוי זיך איינאָרדענען. געווען איז זי אַן עלטערע פרוי; געפירט זיך פריציש. געהאַט אַ קאָפּ ווייסע האָר (אָן אַ טיכל). גערעדט שטיל, דייטשמעריש. מ'האָט געזען, אַז זי האָט גע־דאַרפט זיין אַ מאָל אַ שיינהייט, זי האָט זיך געהאַלטן פאַר אַן אַריסטאָ־קראַטקע. איז דאָך איר זון אַ שמעלקע שבשמעלקע מיטן סטאַראָסטע!

די פרייע צייט פלעגט די עבנער פאַרברענגען מיט זיצן אויף איר גאַניק. אויסגעדאַכט האָט זיך, אַז זי זיצט דאָרט און דרימלט, נאָר פאַקטיש האָט זי דורך די שפּאַרעס פון די צוגעמאַכטע קליינע אייגעלעך אַלץ געזען און געוווּסט וועגן אַלץ, וואָס טוט זיך אין שטאָט. אויף דער דייטשער גאַס, פאַר אירע אויגן, האָבן שפּאַצירט אַ פאַרנאַכט יונגע פּאָרלעך, ממשותדיקע און עווענטועלע. די עבנער האָט געזען, ווער מיט וועמען, און פאַרגעזאָגט, צי ס׳וועט זיין אַ גוט פּאָרל, צי אַ שלעכטס, צי ס׳וועט חלילה פון דעם גאָר־נישט ווערן. און זי פלעגט טרעפן!

געווען איז זי זייער אַ קלוגע: געקענט זייער אינטערעסאַנט דערציילן וועגן דעם, וואָס געווען אין דער אמתן אַמאָליקע צייטן; — געשעפט — הייסט דאָס — פון אירע זכרונות. — זי האָט אָבער אויך געקאָנט שיין אי־בערגעבן, וואָס זי האָט אַרויסגעלייענט פון די ביכלעך, און פאַרגלייכן דאָס מיט דערווירקלעכקייט. „אַקעגן דעם, וואָס האָט פּאַסירט אין שטאָט", האָט זי אָנגעבונדן די מעשה און גלייך פאַרכאַפּט די צוהערער.

דער עלטערער זון אירער, גערופן האָט זי אים זוניע, האָט געהאַט אַ שיינע אייגענע ביבליאָטעק פון דייטשע און פּוילישע ביכער. צי ער אַליין האָט געלייענט, בין איך מסופק. אפשר אַמאָל — אין די ייִנגערע יאָרן. אין מיינע צייטן, ווען ער האָט שוין דערגרייכט זיין העכסט, זיין אידעאַל, גע־וואָרן אַ פאַן־בראַט מיט די באַאַמטן פון ווידזיאַל, האָט אים מסתמא די בי־בליאָטעק צוגעגעבן געוויכט. געמאַכט אַן איינדרוק אויף זיינע חברים פון דער אַרבעט. הגם אויך זיי — בין איך איבערצייגט — האָבן קיין בוך אין דער האַנט נישט גענומען. די פּאַנעס האָבן נישט געהאַט קיין צייט צום לייענען. קודם כל איז מען געזעסן (נישט געאַרבעט) אַ גאַנצן טאָג אין ביוּ־ראָ, אויף דער נאַכט איז מען געגאַנגען אין קאַסינאָ (באַשטימט בלויז פאַר די פּוילישע באַאַמטן אָדער געגנצלעך אַסימילירטע ייִדן), וואָס איז געווען אַ טייל פון סאָקול. ווידער אַ פרייען טאָג איז מען געגאַנגען אויף פּאָלאָוואַניע, צי אַזוי אַריינגעפּאָרן צו אַ פריץ אין אַ גוט אויף צו פאַרברענגען. און ווי אַזוי גרויס איז דען דער טאָג?

זוניע האָט זיך באַמיט אונטערצוהאַלטן זיין צוגעהעריקייט צו דער קלאַס באַאַמטן. צי האָט ער עפּעס אין זיין אַמט געטאָן — ווייס איך נישט;

זען פלעגט מען אים אָבער זייער אָפּט אין די אַמט־שעהען שטיין פון פאַרנט פון ווידזיאַל, צי אין גאָרטן, וואָס ביים ווידזיאַל, און שמועסן מיט די אַנ־דערע הויכגעשטעלטע פּערזאָנען. טייל מאָל איז אפילו דער סטאַראָסטע אַליין געשטאַנען אין קרייזל און גערעדט.

די עבנער האָט דאָס גאַנץ גוט געזען, ווייל דער ווידזיאַל איז געווען אויף דער אַנדערער זייט פון גאַס, פונקט אַנטקעגן איר גאַניק. נאָר אַז זי האָט דערפילט, אַז צווישן די שטייערס געפינט זיך אויך דער סטאַראָסטע, פלעגט זי אָפּשטעלן אַן אַדורכגייענדיקן באַקאַנטן — און וועמען האָט די עבנער נישט געקענט? — און אים אַ פרעג טאָן: „זאָג מיר נאָר — כ׳בעט דיך, ווער שטייט עס דאָרט מיט זוניען? איך זע נישט אויף אַזוי וויט״. דערביי געמרוזשעט מיט די אויגן. האָט מען איר געענטפערט, ווער פון די גדולים שטייט דאָרט. האָט זי געדאַנקט, און צוגעוואָרפן אַ באַמערקונג, ווי אַזוי זוניע אַרבעט שווער נעבעך און מ׳מוז דאָך אַ מאָל אַרויסגיין אַ ביסל אויף לופט אויסרוען זיך. — אויך איך בין נישט איין מאָל געפרעגט גע־וואָרן: „מיט וועמען שטייט זוניע״. איך האָב געענטפערט. וואָס־וואָס נאָר דעם סטאַראָסטע האָבן אַלע געקענט. די איבעריקע שטייענדיקע אַרום האָבן נישט מיך און נישט די עבנער אינטערעסירט. פאַרשטענדלעך, אַז זוניע איז נישט געווען דער איינציקער, וואָס האָט אין אַמט גאָרנישט געטאָן. מיר פלעגן נישט איין מאָל זיך פרעגן, וואָס זיצן דאָרט די באַאַמטן אַ גאַנצן טאָג? ווער דאַרף זיי?

פון זוניעס ביבליאָטעק — באמת אַ רייכע, — צי האָט ער זי פון עמעצן געירשנט און זיין אַמביציע איז געווען, די ביבליאָטעק צו האַלטן, ווי אַ באַווייז פון אַריסטאָקראַציע? — האָט גענאָסן דער עיקר זיין מוטער. געלייענט האָט זי קודם כל און אפשר בלויז די סעריע ביכער פון דער באַראָנין (!) Marie von Ebner Eschenbach. זי פלעגט לייענען און פאַר־גיסן טייכן טרערן, אויב ס׳האָט זיך אין ראָמאַן עפּעס שלעכטס געטראָפן דער העלדין; ווידער געקומען צו זיך, אַז די מעשה האָט זיך גוט געענ־דיקט. זי האָט מיטגעלעבט מיט די העלדן פון ראָמאַן („בעסערע מענטשן״), מיט זיי מיטגעפילט, אַזוי ווי זי אַליין האָט דאָך אויך געהערט צו דער — אַריסטאָקראַציע!

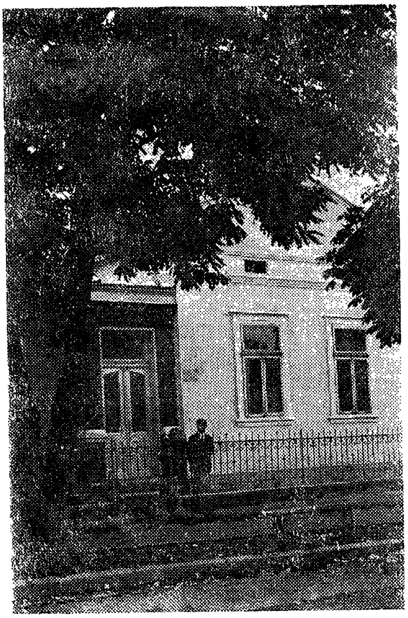

אונדזער הויז אויף דער דייטשער גאַס.
ביים הויז: דער מחבר מיט זיין מאַמע.

כדי צו וויסן, וועלכעס ביכל (באַנד) פון דער עשענבאַך זי האָט שוין געהאַט אַדורכגעלייענט און נישט לייענען צוויי מאָל דאָס זעלבע, פלעגט זי נאָכן אַדורכלייענען פון ביכל מאַכן מיט אַ בלייפעדער, מ׳זאָל עס קאָנען עווענטועל אויסמעקן און נישט קאַליע מאַכן דאָס ביכל — צוויי קליינע אותיות E E (Etl Ebner) אויפן שער־בלאַט אונטן, ווו ס׳ווערט אָנגעגעבן דער נאָמען פון פאַרלאַג. האָט זי געוווסט, אַז זי האָט גענומען אַ ביכל אין האַנט צום לייענען און דערזען פון אונטן די אותיות E E, אַז דאָס ביכל האָט זי שוין געהאַט איבערגעלייענט, עס אַוועקגעלייגט און גענומען אַן אַנדערש. ס׳פלעגט זיך אָבער טרעפן, אַז זי האָט פאַרגעסן פון אָנהויב צו

קוקן אויפֿן שער־בלאַט, אַדורכגעלייענט דאָס ביכל, און ווען זי האָט געוואָלט דערנאָך שטעלן איר קענצייכן, אַז זי האָט דאָס ביכל אַדורכגעלייענט, האָט זי אויף דעם אָרט אָנגעטראָפֿן אירע אותיות. מילא, אויך נישט קיין אומ־גליק — ווי זי פֿלעגט אַליין דאָס דערציילן — אַ שיין ביכל מעג מען לייע־נען צוויי מאָל. דאָס לייענען צוויי צי דריי מאָל דאָס זעלבע איז דאָך גע־ווען אַ באַווייז, אַז דאָס ביכל איז באמת אַ שיינס, און אַז זי, די עבנער, פֿאַרשטייט זיך אויף דעם. סוף־סוף שרייבט מען דאָך וועגן נאָבעלע פּערזאָ־נען, און די שרייבערין אַליין איז אַ באַראָנין!

זוניעס ביבליאָטעק האָט אויך פֿאַרמאָגט באמת אינטערעסאַנטע ווערטפֿולע, צו יענער צייט, רעוועלאַציעס. פֿון זיין אוצר האָב אויך איך גענאָסן. געלייענט פֿאָפּער לינקעוס: „פֿאַנטאַזיען איינעס רעאַליסטן" א.אַ.

די עבנער — אויף דערנאָכט־צו — ווען זי האָט נישט געקאָנט זיצן אויף דער וועראַנדע און זען, וואָס ס'טוט זיך אויף דער וועלט, פֿלעגט קומען צו אונדז אין שטוב, אָפּזיצן עטלעכע שעה און דערציילן — בפֿרט ווען זי איז געווען אין שטימונג — זייער אינטערעסאַנטע זאַכן. זי פֿלעגט זיך אויך דערלויבן צו מאַכן אונדז באַמערקונגען, אַז ס'איז איר עפּעס נישט געפֿעלן געוואָרן. זי האָט זיך דערלויבט צו דערגאַנצן אונדזער דערציונג, אונדזער וויסן. איז זי דאָך געווען עלטער (אפֿשר די עלטסטע אין שטאָט?) און געהאַט גרויס דערפֿאַרונג. דעמלט — נישט ווי היינט — האָט מען נאָך געהאַלטן און געשעצט אַלטע לייט. מ'פֿלעגט זיך מיט זיי עצהנען, אויסהערן זייערע מיינונגען און נישט זעלטן טאָן — דעם היפּוך דערפֿון.

פֿאָרט געווען אַ נייע צייט...

אַזוי למשל, ווען מיין ייִנגערע שוועסטער איז אַריינגעקומען אין צי־מער אָנגעטאָן אין הויזן פֿון אַ פּידזשאַמע, האָט איר די עבנער צו רעכט געוויזן, אַז „ס'איז פֿע..."

די עבנער פֿלעגט דערציילן רויִק, זאַכלעך: פֿלעגט קענען שיין פֿאַר־ענדיקן אַ מעשה, עפֿעקטפֿול; באַוווסטזיניק שיין אויסרעזשיסירט אַן עפּי־זאָד, אַ מעשה, צי טאַקע עפּעס פֿון באמת אַדורכגעלעבטן, ס'זאָל מאַכן אַ רושם!

זי האָט גערעדט וועגן פּראָבלעם: עלטערן און קינדער. געבראַכט ביישפּילן — טאָקע פון באַרשטשיוו — ווי אַזוי די מאַמעס זענען זיך מקריב פאַר זייערע קינדער. און די קינדער? דער און דער האָט חתונה געהאַט און די מאַמע אַרויסגעשטעלט פון דער שטוב. — אַ צווייטער גיט נישט דער מאַמען קיין גראָשן אויף צו לעבן און אַזוי ווייטער. די פּוענטע איז געווען, אַז אַ מאַמען קאָן מען נישט לערנען, זי זאָל אַנדערש ווערן און אַנדערש טראַקטירן אירע קינדער, תמיד איז זי אַ מאַמע, האָט אַ מאַמעס האַרץ, מעג זי זיך אַפילו הונדערט מאָל איבערצייגן, אַז דאָס קינד איז דאָס נישט ווערט! אַז דאָס קינד צאָלט איר אָפּ מיט שלעכטס! פאַרקערט, וואָס מער די מאַמע איז צום קינד בעסער, ווערט עס אַלץ ערגער צו איר (דאָ גייט אַ סעריע ביישפּילן פון לעבן...) נאָר אַ מאַמעס האַרץ קאָן מען נישט ענדערן; מיט איין וואָרט, די מאַמעס זענען נישט קלוג, דערצו שלעכט צו זיך אַליין און ברענגען אויך דעם קינד דערמיט קיין נוצן נישט מיט זייער גוטסקייט. פאַרקערט! די עבנער האָט זיך אויפגעשטעלט, אויפגערעגט אויסגעשריען: „מאַמעס בהמות", געלאָזט זיך צו דער טיר, און אָן צו זאָגן אַ „גוטע נאַכט" — אַרויס פון שטוב...

מיר זענען געבליבן זיצן אַרום טיש אונטערן רושם פון אירע ווער־טער, פון דער גוט אָפּגעשפּילטער סצענע. ווען זי איז שוין געהאַט אַרויס־געגאַנגען, האָבן מיר זיך געכאַפּט, אַז קיינער פון אונדז האָט זי נישט באַ־גלייט אַהיים, וואָס מיר פלעגן טאָן יעדן אויפדערנאַכט: פאַרט אַן עלטער מענטש און אין דרויסן איז פינצטער...

די עבנער — אין הסכם מיט איר שטאַנד — איז זעלבפאַרשטענדלעך געווען גוט דערצויגן. אַז זי האָט געדאַרפט אַרויסברענגען איבער איר מויל אַ מיאוס וואָרט, פלעגט זי צוגעבן „רעספּעקט צו מעלדן". למשל, אַז די מאַמע האָט זי געפרעגט, וואָס זי האָט היינט, צי נעכטן (ווען זי איז ביי אונדז נישט געווען) געטאָן, פלעגט זי ענטפערן: „רעספּעקט צו מעלדן, פאַרריכט וואָלציעס אונטערהויזן" (גאַציעס; נאָר דאָס לעצטע וואָרט האָט די עבנער נישט באַנוצט). אַן אַנדערש מאָל האָט זי ביים איבערגעבן אַ מעשה וועגן אַ קצב, וואָס גיט איר שלעכט פלייש, האָט זי זיך אויסגע־דריקט: „ער איז — רעספּעקט צו מעלדן — אַליין אַ בהמה!" וכו' וכו'.

וואָלט איך געדענקט און וואָלט איך געקאָנט איבערגעבן אַלע מע־שיות, וואָס די עבנער פלעגט ביי אונדז אין שטוב איבערדערציילן אין די לאַנגע ווינטערדיקע נעכט — אין משך פון יאָרן, וואָלט דאָס געווען אפשר דאָס אינטערעסאַנטסטע בוך אויף דער וועלט. געבליבן זענען אָבער אין מיין זכרון בלויז שיריים.

די עבנער דערציילט וועגן אַן אויגן־דאָקטאָר (אַזוינס איז אין באַר־שטשיוו נישט געווען!), ביי וועלכן זי איז געווען אין טשערנאָוויץ. זי איז געגאַנגען צו אים מיט איר זון, ווייל אים איז עפּעס אַריין אין אויג. נעמט יענער אַ שפּיזל און וויל עס אַרויסנעמען פון אויג. האָט זי אים געזאָגט: ניין, מיט קיין שפּיזל וועט זי אים נישט לאָזן אַריין אין קינדס אויג, און אַוועקגעגאַנגען. איז זי געגאַנגען צו אַ צווייטן דאָקטאָר. יענער האָט אַריינ־געלאָזט עפּעס טראָפּן אין אויג. איז דאָס אויג אַרויס ווי ביי אַ געשאָכטע־נעם באַראַן (האָט איר אַ מאָל געזען אַ געשאָכטענעם באַראַן? די אויגן גייען אים אַרויס פון די אויגן־לעכער...). דעמלט האָט מען אויך געזען דאָס פאַרשטאָכענע שטיקל האָלץ אין דרויסן און דער דאָקטאָר האָט נישט מיט קיין שפּיזל, נאָר מיט אַ קליין געצייג, ווי אַ גראַבליע, אַרויסגעשאַרט לייכט דאָס פאַרשטעכעניש...

אַקעגן דעם, וואָס מ׳זאָגט אַ דאָקטאָר... אַ מענטש צו אַ מענטש איז נישט גלייך... און אַז אַ דאָקטאָר? ווייסט ער שוין אַלץ?!

מ׳דאַרף זיך היטן, אַכטונג געבן, נאָכקוקן, נאָכפאָרשן, נישט לאָזן זיך. די תורות פלעגט זי אָנווענדן אין לעבן אויף טריט און שריט.

שוין אויף די עלטערע יאָרן האָט איר עלטסטער זון, זוניע, אוודאי געווען איבער די פופציק, חתונה געהאַט מיט אַן אינטעליגענטער פרוי (נישט פון די ייִנגסטע), אָבער זי האָט נישט געפונען קיין לייטזעליקייט אין די אויגן פון דער עבנער, ווייל זי איז נישט געווען קיין שיינע. דערפאַר האָט זי געהאַט — רעספּעקט צו מעלדן — אַ גרויסן בוזעם... דערויף פלעגט די עבנער זאָגן: „מיין פרידע (שנור) שפּאַרט זיך איין, זי דאַרף נישט טראָגן קיין בראַשקע, מ׳ווייסט סיווי, ווו ס׳איז ביי איר דער פאָרנט און ווו דער הינטן״.

אַז מ׳האָט דערמאָנט אַ מאָל אין שמועס, אַז עמעץ האָט אַ בן־יחיד, פלעגט די עבנער תמיד זיך אַנטקעגנשטעלן. וואָס הייסט? און זי אַליין האָט דען קיין בן־יחיד נישט? — אפילו צוויי! יעדעס קינד איז אַ בן־יחיד. האָט זי דען צוויי שימקעס, צי צוויי זוניעס?! יעדעס קינד איז ביי דער מאַמען אַ בן־יחיד!

איין מאָל האָט זי דערציילט אַ שרעקלעכע מעשה: מ׳האָט אַ מיידל דערהרגעט און באַגראָבן. נאָך יאָרן האָט דאָס געריכט פאַראָרדנט אַן עקס־הומאַציע. — אַז מ׳האָט אויסגעגראָבן דאָס מיידל, איז דער גאַנצער קער־פּער געווען פאַרפוילט — נאָר די האָר זענען אויסגעוואַקסן גאָר לאַנגע, ווייל האָר וואַקסן אויך אין קבר, אפילו אַ באָרד וואַקסט...

די עבנער, איידער זי האָט אַרויסגעזאָגט איר מיינונג, פלעגט קודם אויסהערן די מיינונגען פון אַנדערע, איבערפרעגן און דערנאָך ערשט, ווי דער פּסוק אחרון, אַרויסגעבראַכט איר שטאַנדפּונקט. זי פלעגט אויך אָפט אָנהויבן אַ געשפּרעך מיט שטעלן פראַגעס אַנדערע און צו די ענטפערס אָנגעקניפּט איר מעשה. געוווסט אַריינצושלעפּן אין אַ דיסקוסיע, פאַראינ־טערעסירן מיט אירע מעשיות; אפילו די קינדער האָט זי אַריינגענומען אין איר צוהערער־קרייז. אַ קינסטלערין געווען.

אַזוי, למשל, איידער זי האָט אַרויסגעזאָגט איר מיינונג וועגן דעם מיידל מאַניען (זע דאָס קאַפּיטל „באַרשטשיוו און סקאַלע״), האָט זי קודם געשטעלט פראַגעס אונדז אַלע בחורים פון גרויס ביז קליין: „זאָג מיר — כ׳בעט דיך — נאָכציע — מ. געפעלט דיר? איז זי אין דיינע אויגן אַ שיינע וכו׳״ — די זעלבע פראַגעס געפרעגט אויך די עלטערע ברידער, צוגערופן צו זיך, געקוקט אין די אויגן, און געפרעגט אָפן און קלאָר. מ׳האָט איר געמוזט זאָגן דעם אמת, יאָ אָדער ניין. זי האָט דערצו צוגע־האַלפן מיט ווערטער, ווי „שעם זיך נישט, זאָג...״

ווען איינער, אַן אלמן, אַ מטופל מיט קינדער האָט חתונה געהאַט מיט אַ פרוי, וואָס האָט אויך געהאַט קינדער, פלעגט דאָס די עבנער אויסדריקן מיט: „מאָיע דזיעצי, טוואָיע דזיעצי, נאַשע דזיעצי״ („מיינע קינדער, דיינע קינדער, אונדזערע קינדער״). פון אַזעלכע חתונות האָט זי נישט געהאַלטן.

פון ליבע האָט זי יאָ געוווּסט — און געהאַט פאַרשטענדעניש דער־פּאָר, אָבער די כלה האָט געמוזט זיין אַ שיינע, (אין אירע אויגן), אַ נישט האָט זי אין דער ליבע נישט געגלויבט: „ער רעדט וועגן ליבע און מיינט דעם נדן!"

די עבנער האָט געהאַט אַ ווייך האַרץ. זי האָט זיך איבערגענומען מיט אַ פּרעמדנס גורל; באַזונדערס מיט די העלדינין פון דער עבנערס (עשענ־באַכס) ראָמאַנען. אַזוי האָט זי איין מאָל מיין מומע (גערופן: טאַנטע מאַרי) געטראָפן ביי איר אין שטוב אַ פאַרגאַסענע מיט טרערן. — וואָס איז גע־שען? — זי... איז געשטאָרבן? — ווער, וואָס? — די פירשטין... (פון ראָמאַן).

אַזוי גרינדלעך האָט מען דעמלט געלייענט ביכלעך און אַזוי גוט האָט מען זיי פאַרשטאַנען, מ'האָט געלעבט מיט די ביכלעך...

מיט איר מאַן, וואַלציען, האָט די עבנער גוט געלעבט. ער איז געווען העכער פון איר, אָבער זי האָט אים איבערגעוואַקסן מיטן שכל, מיטן קאָפּ. אויב ער האָט אַ מאָל געפירט געשעפטן און מצליח געווען — קאָן מען אויף זיכערקייט זאָגן — אַז איר קאָפּ איז דערביי געווען.

דאָס פּאָרל האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען. כדי דאָס צוזאַמענלעבן אונ־טערצוהאַלטן, האָבן זיי געגעסן פלייש צו מיטאָג פון איין טעלער. אַ סגולה אויף אַ לאַנג און צופרידן צוזאַמענלעבן. און די סגולה האָט געווירקט.

וואַלציע איז אַנגעגאַנגען אין שטאָט צווישן יידן ווי אַן עם־האָרץ. ער אַליין פאַר זיך — און די פּריצים — האָבן אָבער אַנדערש געהאַלטן: „דער פאַן עבנער — איז אַ ווױלער ייד, אַ פאַרגעשריטענער, האַלט נישט פון די זאַבאַבאָנעס", וכו׳. וואַלציע פלעגט זיין עם־הארצות פאַרדעקן מיטן „פאַרשריט", היינטצייטיקייט, מען מוז לעבן צווישן מענטשן. בפרט, וואָס מיר זענען דאָך אָפּהענגיק פון זיי, פון פּריץ...

סוכות־צייט פלעגט ער טענהן: „וואָס דאַרף איך אַ סוכה? איך נעם בעתן עסן אַ קוקורידזעניק אויפן קאָפּ, בין איך יוצא". און נאָך אַזעלכע חכמות.

ער האָט נישט געלייענט קיין ביכער, ווי זיין ליטעראַריש באַגאַבטע פרוי; נאָר אין אַ פּוילישער, צי דייטשער צייטונג פלעגט ער יאָ אַ מאָל אַריינקוקן. צי פאַרשטאַנען — בין איך נישט זיכער.

מ׳האָט זיך איבערגעגעבן, אַז וואָלציע זיצט איבער אַ צייטונג. ער איז שטאַרק פאַרזאָרגט און שרייט אַריין אין קיך צו עטלען, זי זאָל אַריינקומען. וואָס איז געשען? — אַ באַן האָט זיך איבערגעקערט! — עטל איז אַריינגעלאָפן אין שטוב (אָזאַ נייעס!), נעמט די צייטונג אין האַנט, זעט זי די באַן שטייט זיך נאָרמאַל אויף די שינעס, ווי געוויינטלעך. וואָס איז געשען? וואָלציע האָט געהאַלטן די צייטונג מיטן קאָפּ אַראָפּ און פיס אַרויף.

די גאַנצע פאַמיליע עבנער זענען געווען אַסימילאַטאָרן. נישט גע־מישט זיך אין יידישע ענינים. אַ חוץ דאָס גיין אַ מאָל אין אַ יובל אין אַ מקום קדוש. זיי האָט נישט אינטערעסירט קיין יידיש בלאַט, אַ יידישע אסיפה, אַ יידישער פאַראיין. דאַקעגן געהאַלטן זיך מיטן פריץ און אַרויס־געקוקט, ער זאָל זיי איינלאַדן אויף זייערס אַ חגא, ווי למשל דעם דריטן מאַי אין סאָקול אַריין. די פּאָלאַקן האָבן דעמלט געמאַכט אַ פייערונג. אַ מאַניפעסאַטציע ביי מיצקיעוויטשעס דענקמאָל, אַ פעסטין אויסער דער שטאָט. יידן זענען צו דעם נישט געגאַנגען. אָבער זוניע יאָ. אַנגעטאָן זיך אַ ווייס־רויטע שלייף, די נאַציאָנאַלע פאַרבן פון די פּאָליאַקן.

די עבנער האָט געהאַט פיר קינדער. אין מיינע צייטן האָבן צוויי פון זיי געהאַט שוין זייערע משפחות און געוווינט: אַ טאָכטער אין טשערנאָוויץ, אַ זון אין ווין (באַנק־באַאַמטער).

אין דער היים זענען געבליבן די אַלטע קאַוואַלירן: זוניע, וואָס איז געווען אַ שטוב־זיצער, נישט פאַרלאָזט באַרשטשיוו. שפּעטער דאָ חתונה געהאַט. און דער ייִנגערער (ייִנגסטער פון דער גאַנצער משפחה) שימקע. דער לעצטער איז גאָר געווען אַן אַנטיק. ער האָט נישט געהאַט קיין זיצ־פלייש. פלעגט אַרומוואַנדערן; קיין באַרשטשיוו פלעגט ער קומען נאָר אויף פּעריען, צי אַזוי ווען ס׳האָט זיך עפּעס געמאַכט.

אים האָבן די עלטערן געשיקט לערנען קיין טאַרנאָפּאָל, ווייל צו דער צייט איז נאָך אין באָרשטשיוו קיין גימנאַזיע נישט געווען. געלערנט האָט

ער אין אַ פּוילישער רעאַל־שול, וואָס האָט פאַרמאַגט כּידוע בלויז 7 קלאַסן.

דערמיט אַליין האָבן די עבנער אונטערגעשטראָכן זייער צוגעבונדנ־קייט צו די פּאַליאַקן, ווייל די יידישע יוגנט האָט שטודירט אין טשערנאָוויץ (אין אַ דייטשער גימנאַזיע) און שפּעטער אויף די אוניווערסיטעטן אין טשערנאָוויץ צי אין ווין. געהערט דאָרט צו יידישע אַקאַדעמישע קאָרפּאָראַציעס („האַסמאָנעאַ״, „עמונאַ״).

געלערנט האָט שימקע אין זיין שול אָן אַ שיעור, יאָרן־לאַנג. אַז מ׳האָט געפרעגט די עבנער מכּוח דעם זון; ווען מאַכט ער שוין מאַטורע, פלעגט זי ענטפערן: מיין שימקע — נישט ווי אַנדערע — לערנט אַ יעדע זאַך גרינטלעך און דערפאַר דאַרף ער האָבן אויף יעדע קלאַס צוויי צי דריי יאָר. דאָס איז געווען — פאַרשטייט זיך — אַ וויץ, אויף צו פאַררעדן די צייך פון פרעגער, ווייל די עבנער איז געווען צו קלוג, זי זאָל נישט וויסן דעם אמת...

צום סוף האָט ער טאַקע די שול נישט פאַרענדיקט, אַרויס פון איר ווי אַן עלטערער בחור און געוואָרן שאָפער פון אַ טעקסי אין לעמבערג.

פון דער צייט פון זיין שטודיום — האָט די עבנער איבערגעגעבן, אַז ער שרייבט אַהיים זייער זעלטן. נאָר ווען ער דאַרף עפּעס. איין מאָל האָט ער אָנגעשריבן אַ קליין בריוול און צוגעלייגט צו דעם אַן אָפּגעריסענעם פון אַ רעקל הענגער און געבעטן די מוטער, זי זאָל צום הענגער צונייען אַן אָנצוג. ער אַליין קען נישט נייען...

שימקע איז אין דער ערשטער וועלט־מלחמה געוואָרן אַ מומחה אויף די פאַרטיזאַנער־באַוועגונגען אין אוקראַינע: מאַכנאָ, טאַסיעמקאַ א.אַ. — ער האָט געגעבן צו פאַרשטיין, פאַר וואָס מ׳קאָן נישט בייקומען די פאַרטיזאַנער, ווייל „אומצינגלט מאָן דענען, זינד זי אומצינגעלט״ — וואָס האָבן זיי דען וואָס צו פאַרלירן? קיין טרען, מאַגאַזינען, האָבן זיי נישט. זיי טוען זיך איבער ווי גוים — און שוין — גיי כאַפּ זיי...

אויף פעריען פון יאָר 1913 — האָט שימקע געבראַכט פון טאַרנאָפּאָל אַן אָרקעסטער פון יידישע אַקאַדעמיקער. ער האָט געדונגען דעם סאָקול פאַר אַ קאָנצערט. אויסגעקלעפּט פּלאַקאַטן. אין טאָג פון קאָנצערט זענען געקומען די שפּילערס, פאַרפאָרן צו פרידמאַנען אין האָטעל (איינפאָר־הויז):

וואָס געהאַט צוויי פרייע צימערן. מער האָט באַרשטשיוו נישט גענדאַרפט, בפרט אַז באַרשטשיוו האָט געהאַט אַן אמתדיק האָטעל (פון אפשר פיר צימערן!) מיט אַן אמתער שילד „האָטעל — ליבסטערא".

צום קאָנצערט איז געקומען אַ קליינער עולם (קאָנצערטן האָט באַר־שטשיוו באַדאַרפט?!). נאָכן פאַרענדיקן דעם אָוונט, האָבן זיך די אַקאַדע־מיקער אַרומגעקוקט, אַז די הכנסה דעקט נישט די הוצאות. ס'איז קוים גע־בליבן אויף באַן־בילעטן, צוריקצופאָרן פון וואַנען זיי זענען געקומען. פאַר באַצאָלן דעם האָטעל האָט שוין נישט געקלעקט. זענען זיי דעריבער פון קאָנצערט גלייך געלאָפן — מיט הינטערוועגן צו דער באַן־סטאַנציע און אַוועק מיטן ערשטן צוג, וואָס איז אָפּגעגאַנגען גאַנץ פרי. ווען דער בעל הבית פון האָטעל האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער דערזען, אַז זיינע געסט זענען נישטאָ. לויפט ער צו שימקען. דער ווייסט פון גאָרנישט. ביז מען איז געוווּיר געוואָרן מן הצד, אַז זיי זענען אַוועק! און גיי כאַפּ זיי.

דער אייגנטימער פון האָטעל איז דעמלט מיט אַ טרעגער — געלאָפן אין סאָקול, געמיינט אַז זיי האָבן איבערגעלאָזט די אינסטרומענטן... צום באַדויערן — אַ חוץ דער גרויסער פּויק, וואָס די קלעזמער האָבן מיט זיך נישט געקאָנט מיטנעמען — איז גאָרנישט געבליבן.

כ'האָב דערנאָך געזען גיין אויף דער גאַס פרידמאַנען פון פאָרנט און פון הינטן אברהם שרהניס, וואָס האָט געטראָגן פאַר זיך אַ גרויסע פּויק. צי די פּויק האָט געדעקט די הוצאות פון האָטעל — ווייס איך נישט. צו שימקען אָבער — וואָס האָט געפירט די קאַסע און געווען דער אונטערנע־מער פון דער אימפּרעזע, האָט עס קיין שום שייכות נישט געהאַט. נישט ער האָט זיך געפילט שולדיק, נישט מ'האָט צו אים געהאַט טענות! נישט פון אים האָט מען געקאָנט עפּעס אַרויסבאַקומען.

אויך שימקע פלעגט דערציילן שיינע, שפּאַנענדיקע מעשיות! וואָס האָבן געשטעלט די האָר אויפן קאָפּ. למשל: צוויי יונגע לייט, ווילדע חברה — וואָס האָבן פאַר גאָרנישט מורא געהאַט, האָבן זיך געוועט, אַז איינער פון זיי וועט צוועלף ביי נאַכט גיין אויפן בית עולם, איינער אַליין, און וועט אין אַ באַשטימטן פרישן קבר אַריינקלאַפּן אַ צוואַק. אין דער פרי וועט מען דאָס נאָכקאָנטראָלירן, און דער געווינער וועט באַקומען אַ גרויס גע־ווינס.

ביי נאַכט איז דער, וואָס האָט זיך אונטערגענומען דאָס צו טאָן, אַרויס־געגאַנגען אָן פּחד צוועלף ביי נאַכט צום בית עולם, צוגעגאַנגען צום באַ־שטימטן קבר, איינגעבויגן זיך און אַריינגעקלאַפּט דעם צוואָק. ווען ער האָט אָבער געוואָלט אויפשטיין און אַוועקגיין, האָט ער דערפילט, אַז עמעץ האַלט אים צו און שלעפּט אים אין קבר אַריין. פון גרויס פּחד האָט ער באַקומען אַ האַרץ־שלאַג און געבליבן אויפן אָרט טויט.

אין דער פרי איז זיין חבר מיט די עדות געקומען אויפן בית הקברות, נאָכקוקן, צי איז יענער געווען דאָ, צי האָט ער אַריינגעקלאַפּט דעם צוואָק און דערמיט געווינען דעם וועט. — זיי האָבן אים דערזען ליגן אויפן קבר. ווען זיי האָבן אים געוואָלט אויפהייבן, איז דאָס נישט געגאַנגען. פאַרוווּנ־דערט האָבן זיי באַמערקט, אַז דער צוואָק האָט אַדורכגעלעכערט דעם מאַנטל און פאַרפעסטיקט אים צום קבר. נישט דער מת האָט אים געשלעפּט, נאָר ער אַליין האָט — צוליב דער פינצטערקייט און צוליב אפשר שרעק — נישט געזען געזען, אַז זיין פאַלטן האָט זיך פאַרוויקלט אויפן קבר און אַליין זיך פאַרשולדיקט אין זיין טויט. — אָט אַזעלכע מעשיות האָט גע־ווּסט צו דערציילן שימקע.

די עבנער האָט אַ מאָל דערציילט, ווי ביי די עסטרייכער — נאָך די וואַלן צום פּאַרלאַמענט, האָט מען ביי איר אין שטוב געריסן די קעגנערישע צעטלען און פאַרברענט זיי. עמעץ פון דער משפּחה — וואָלציע צי שוין זיין זון זוניע, פלעגט זיצן ביי די וואַלן, ביים ציילן די קולות — און אויפן ווונק פון סטאַראָסטע האָבן זיי אַרויסגענומען די קעגנערישע צעטלען, אַרי־בערגעלאָפן דעם שטראָז און געבראַכט זיי צו דער עבנער. זי האָט שוין געוווּסט, וואָס דערמיט צו טאָן. די וואַלן זענען פאַרגעקומען אין „ווידזיאַל פּאָוויאַטאָווי".

ס'האָט נישט געהאָלפן, וואָס מען האָט דער עבנער געפּרווּט נאָכ־ווייזן, אַז ס'איז נישט שיין אַזוי. אַלע יידן און אוקראַינער האָבן געשטימט קעגן און אויסגעקומען איז גאָר דער פּוילישער אַנטיסעמיטישער קאַנדי־דאַט ? האָט זי, די קלוגע יידענע, — דאָס נישט פאַרשטאַנען, צי נישט גע־וואָלט פאַרשטיין. — וואָס הייסט ? דער סטאַראָסטע האָט געהייסן. ער פאַר־טיידיקט אונדז. חלילה וחס אים דערצערנען. די פּריצים זיינע ווילע גוטע

גויים. מ׳דאַרף וויסן, ווי אַזוי זיך מיט זיי צו באַגיין. אוודאי אַז מ׳פּראָוואַ־צירט זיי, מ׳פירט זיי אַרויס פון די כלים און מ׳איז קעגן מלכות, זענען זיי ברוגז. אַז מ׳זינגט יידישע צי העברעישע לידער; מ׳עפנט אַ העברעישע שול, מ׳שיקט אין זיי די קינדער און מ׳וויל נישט הערן קיין פּויליש וואָרט, מ׳רעדט גאָר וועגן אַ פּאַלעסטינע, איז פאַרשטענדלעך, אַז דאָס רעגט אויף. שולדיק אין דעם זענען די יידן אַליין. ווער ווייסט, מיט וואָס דאָס קאָן זיך ענדיקן, אויב די יידן וועלן נישט אויפהערן צו רייצן.

נישט אומזיסט איז זוניע, איר זון, געווען באַאַמטער אין ווידזיאַל פּאָוויאַטאָווי. ער האָט זיך זיין שטיקל ברויט גוט פאַרדינט.

אַ צווייטע טענה פון דער עבנער איז געווען; וואָס מעכל זאָל ווערן אַ קייזער? אַ סטאַראָסטע? צי איוואַן סרוך (אַן אוקראַאינער)? כ׳לעבן אַ געלעכטער!

די עבנער האָט לאַנגע יאָרן געהאַלטן אַ שיקסע, וואָס מ׳האָט גע־רופן אין שטאָט „דאָס נאַסטל" (פון נאַסציע).

דאָס נאַסטל איז געווען זייער אַ מיאוסע, האָבן זיך די מענטשן גע־וווּנדערט, וואָס האָלט עפּעס די שיינע עבנער, וואָס האָלט אַזוי שטאַרק פון שיינקייט, אַזאַ מין מאוסניצע? האָט מען זיך דאָס אויסגעטייטשט: די קלוגע עבנער ווייסט, וואָס זי טוט. אין שטוב דרייען זיך אַרום דערוואַקסענע בחורים... זאָל עס זיי אָפּשטויסן.

האָט זיך די שטאָט געחידושט, וואָס דאָס נאַסטל האַלט זיך ביי דער עבנער אַזוי לאַנג, אַז בס״ה האָט מען געוווּסט, אַז די עבנער איז זייער אַ קאַרגע, און די דינסט ביי איר לעקט נישט קיין האָניג. אַ גאַנצן טאָג גע־ווען באַשעפטיקט. אין שטוב איז געווען זייער ריין, צו וועש האָט די עבנער קיין וועשין נישט גענומען, זי האָט דערצו אַ דינסט! אַ חוץ דעם האָט דאָך דאָס נאַסטל געהאַט אַרבעט אין גאָרטן, אויף דער פּידווירע (הינער, גענדז). באַקאַנט זענען אויך געווען די גרויסע הויכע קאַנען — די גרעסטע אין שטאָט — וואָס זענען ביי דער עבנער געווען אין באַנוץ, מיט וועלכע די דינסט האָט געבראַכט וואַסער פון דער קערנעצע אַהיים. דערצו האָט מען

געוווּסט, אַז די עבנער האָט נישט ליב אַרויסצוּוואַרפן געלט אויף גאָרנישט. געצאָלט ווינציקער, ווי אַ יעדע אַנדערע באַלעבאָסטע אין שטאָט. די עבנער אַליין פלעגט זיך באַרימען דערמיט און פלעגט פאַרוואַרפן אַנדערע, וואָס זיי מאַכן קאַליע די דינסטן, פּיעשטשען זיי, צאָלן מער, ווי מ׳דאַרף, און דערמיט מאַכן זיי קאַליע דעם עסק; דעמאָראַליזירן דעם פּראָלעטאַריאַט — וואָלט איך געזאָגט מיטן הײַנטיקן לשון.

האָבן בעלי־דבר פאַרענטפערט די פראַגע, אַז דאָס נאַסטל האָלט זיך בײַ דער עבנער צוליב די בחורים... איז דאָך ווידער די פראַגע: און ווו איז די עבנער? זיי, די בעלי־דבר, ווייסן דאָס און זי, די קלוגע, נישט? זי, וואָס ווייסט וואָס אין דער גאַנצער שטאָט טוט זיך, וואָס אַ יעדע באַלע־באָסטע קאָכט אַ יעדן טאָג, זאָל נישט וויסן, וואָס בײַ איר אין שטוב טוט זיך?

האָבן די יודע־דבר אויך די שאלה פאַרענטפערט: אוודאי ווייסט די עבנער, וואָס ס׳טוט זיך בײַ איר אין שטוב (צי אין קיך). זי איז צו קלוג, זי זאָל דאָס נישט וויסן. טאַקע איר קלוגשאַפט הייסט איר האַלטן דאָס בסוד און מאַכן זיך נישט וויסנדיק.

אַ פאַר וואָס שאַפט זי נישט אָפּ דאָס נאַסטל? ווייל — ווי די זעלבע יודע־דבר האָבן דאָס געגעבן צו פאַרשטיין אָן אַרײַנצולאָזן זיך אין לאַנגע באוּרים, וואָס מ׳מיינט דערמיט — אין דער היים איז עס געזינטער און אויך ביליקער...

דאָס הייסט אַ קלוגע פרוי. זי קען רעדן, זי קען אָבער אויך שווייגן, ווען ס׳נוצט. נישט אומזיסט זאָגט מען, אַז שווייגן איז גאָלד.

צום גענויען פאַרשטיין פון דעם באַנוצטן דאָ באַגריף „קלוג" — זאָל דינען נאָך אַ פאַקט גענומען פון באַרשטשיווער פאַמיליען־לעבן. געווען דאָ אַ פּאָרל, אַ באַדייטנדיק ייִנגערס פון די עבנערס, וואָס האָט אויך געהערט צו דער אינטעליגענץ. דאָס פּאָרל האָט צווישן זיך גוט געלעבט, געהאַט צוויי קליינע, שיינע טעכטערלעך. נאָר וואָס דען? דער מאַן האָט — אַזוי האָט מען צווישן זיך געשמועסט — מער פאַרבראַכט מיט אַ קרובה פון זײַן פרוי (אַ ייִנגערע און שענערע), ווי מיט דעם אייגענעם ווייב. זענען די ווײַ־

בער (נישט אַלע) געוואָרן אויפגעבראַכט אויף דער פּרוי; „למען השם פּאַר וואָס שווייגט זי, אַז די גאַנצע שטאָט ווייסט דאָך סיי־ווי־סיי דעם גאַנצן אמת!" האָבן דערויף באַדאַכטע מענטשן געענטפערט: „זי איז קלוג".

אַז כ׳האָב נישט פאַרשטאַנען דעם פּירוש, האָט מען מיר צוגעוואָרפן נאָך אַ וואָרט: „זי איז קלוג... און שווייגט!"

אַז כ׳האָב ווייטער נישט אַלץ תופס געווען מיט מיין קינדערישן שכל, האָט מען מיר דאָס געגעבן צו פאַרשטיין: אַז זי שווייגט, איז דער מאַן אַ מאַן, זי אַ בכבודיקע פרוי, די שטוב (קינדער!) — אַ שטוב. טאָמער חלילה זי וועט מאַכן אַ געוואַלד, איז וועמער ווייסט, מיט וואָס דאָס קאָן זיך ענדיקן? די שטוב וועט ווערן אויס שטוב; דער מאַן קאָן פון איר אַוועק; זי וועט בלייבן אַליין... בזיונות, צרות און האַרץ־ווייטיק! איז נישט גלייכער צו זיין קלוג?!

אַן אַמביציע האָט די עבנער געהאַט, אין מאַרק — אין אַ יאַריד־טאָג — אַלץ קויפן ביליקער, ווי אַלע איבעריקע באַלעבאָסטעס. ווי אַזוי זי האָט דאָס דערגרייכט — איז געווען אַ סוד. געווען אפילו אַזעלכע, וואָס, ווי אַזוי זיי האָבן געהערט פון דער עבנער אַליין, צי וועגן איר — מ׳האָט אַזעלכע זאַכן זיך איבערגעגעבן פון אויער צו אויער — אַז זי האָט געקויפט כמעט אומזיסט עפּעס ביי אַ גויע, האָבן פּשוט אין דעם נישט געקאָנט גלויבן. סוף־כל־סוף זענען זיי דאָך אויך נישט קיין אויסבערענגעריגס. זיי קענען אויך קויפן און דינגען זיך פאַר יעדן גראָשן; אָבער פאַר דעם פּרייז, וואָס די עבנער, האָבן זיי קיין מאָל נישט געקאָנט באַווייזן עפּעס איינצוהאַנדלען. האָבן טאַקע באַלעבאָסטעס, פלאַטקעמאַכעריגס, אויף דער עבנער געזאָגט, אַז זי זאָגט נאָר אַזוי, אַז אין דער אמתן צאָלט זי מער. מעגלעך, כ׳האָב דאָס קיין מאָל נישט נאָכקאָנטראָלירט.

אַ טבע האָט די עבנער געהאַט, אַז זי האָט זיך מיט דעם באַרימט; נאָר אויף איר שטייגער, געמאַכט דאָס זייער איידל און דער עיקר — קלוג.

אַ שטייגער, מאָנטיק־אויפדערנאַכט (מאָנטיק איז געווען יאַריד אין באַרשטשיוו, פּונקט ווי דאָנערשטיק אין קאָראַליווקע, א.אַ.וו.) איז די עבנער

אַריינגעקומען, גאַנץ רויִק, נאָרמאַל, זיך אַוועקגעזעצט בכבודיק און אָנגעהויבן לאַנגזאַם דאָס געשפּרעך: „געווען הײַנט אַ גוטער (אַ מאָל אויך אַ שלעכטער) יאַריד, געווען גויעס פון דער וועלט; מ׳האָט געקענט ביליק קויפן. — זאָגט מיר נאָר (זי האָט זיך געוואָנדן צו דער מאַמען), וויפל האָט איר הײַנט געצאָלט פאַר אייער?...״ האָט די מאַמע געענטפערט, ווי ס׳איז געווען: „צען אייער פאַר אַכט גראַצער״ (קרייצער, אַן עסטרייכישע מטבע; איין קרייצער איז געווען צוויי העלער). האָט די עבנער זיך אָנגערופן מיט אַ שטילער רויִקער שטים: „און איך האָב געצאָלט צו צוויי גראַצער פאַר דריי אייער״.

נאָך אייער זענען געגאַנגען די פּרייזן פון קאַרטאָפל, הינער א.אַ.וו. זי, די עבנער, האָט נישט געפּילט, אַז מיט יעדן איר וואָרט האָט זי ווי אַ מעסער אַריינגעזעצט אין דער מאַמעס האַרץ.

די מאַמע פלעגט זיך דערנאָך — נאָכן אַוועקגיין פון דער פרוי עבנער — נעבעך קלאָגן פאַר אונדז: „באַלײַטנס קויפט מען מציאות, מ׳קען זיך דינגען״. — זי קען דאָס נישט.

אויפן מאַרק איז די פרוי עבנער געגאַנגען, מעשה פּריצע, מיטן נאַסטל, וואָס האָט הינטער איר געטראָגן דאָס קײַשל (צי צוויי קײַשלעך פאַר אַ יום־טוב).

דאָס קויפן אויפן יאַריד איז לאו דווקא געווען דער עיקר. מ׳האָט זיך דאָרט געדרייט אַ גאַנצן טאָג און טייל מאָל געבראַכט אַהיים אַ גאָרנישט (אַלץ געווען אין קעלער). געגאַנגען איז מען אויפן יאַריד זען די וועלט, טרעפן זיך מיט מענטשן, אָנקוקן, וואָס מ׳ברענגט צום פאַרקויפן, ווי אַזוי די פּרייזן האַלטן; אַז מ׳וועט געפינען אַ מציאה, וועט מען עווענטועל קויפן. ד״ה, מען מוז נישט לויפן און אַרויסוואַרפן געלט, וויפל די גויעס הייסן זיך צאָלן...

דער עיקר פאַרגעניגן אָבער איז געווען רעדן מיט אַ מענטשן, דאָס דינגען זיך. געווען אמתע ספּעציאַליסטן דערצו. טייל גערעדט שטיל צו דער גויע, מיט גוטן. טייל האָבן געשריען: „וואָס, פאַראַ אַזאַ מין ,קורקע׳ וויל זי גאַנצע פערציק גראַצער? וואָס, זי איז משוגע געוואָרן? קיינער וועט איר דעם פּרייז נישט געבן, וויפל, זי, די באַלעבאָסטע, לייגט איר פאַר. זי

גיט איר גאַנצע צוואַנציק גראַצער. זי צאָלט אַזוי פיל, ווייל זי איז אַליין אויך משוגע״ (האָט נישט קיין צייט, איילט זיך, האָט נישט קיין כוח צו דינגען זיך, איז קראַנק, אָדער אַן אַנדער סיבה).

געוויינטלעך האָט מען אָנגעהויבן דעם האַנדל מיטן: „טאַי קופּעץ, שטשאָ פּאָלאָווינו דאַיע״ (דער איז אַ סוחר, וואָס גיט די העלפט). דערנאָך איז געגאַנגען דאָס דינגען זיך: דער פּרייז אַרויף — (ביי דער קויפערקע), אַראָפּ (ביי דער פאַרקויפערין), ביז מען איז געקומען צו אַ הסכם; אויב מ׳האָט געוואָלט באמת עפּעס קויפן. ווייל געווען אויך אַזעלכע, וואָס זענען געקומען אויפן יאַריד פשוט צוליבן דינגען זיך און אַהיימגעגאַנגען צו־פרידן... מיט גאָרנישט. פאַר וואָס דען נישט? אַז דו גייסט אין טעאַטער; צאָלסט פאַר אַ בילעט — ברענגסטו עפּעס אַהיים?

נאָכן אָפּנעמען די סחורה און אַריינלייגן אין קיישל, האָט מען זיך געוואָנדן צו דער גויע מיט דער פאָדערונג „פּריטשיניט״. — אויב למשל מען האָט געקויפט אַ קאָרט ווייַנשל, אַ קויש מייערלעך וכו׳ — ד״ה זי זאָל עפּעס צוגעבן, און די פויערטע פלעגט געוויינטלעך צוואַרפן נאָך אַ פּאָר קאַרשן. דאָס פּריטשיניט איז געווען אַ מין פאַרפליכטנדיק — נישט פאַרשריבן אין די געזעץ־ביכער — געזעץ.

געווען אַזעלכע קלוגע קויפעריגס, וואָס האָבן מיטן „פּריטשיניט״ מער אויפגעטאָן — ווי מיטן באַדינגען זיך פון אָנהייב.

געווען אָבער גויעטעס (פון די מאָדערנע), וואָס האָבן שוין נישט גע־וואָלט וויסן פון דער טראַדיציע „פּריטשיניט״ — האָט מען זיי טאַקע גע־ווייכט אויפן יאַריד, ביז זיי זענען נישט ווייכער געוואָרן...

די סחורה, וואָס מ׳האָט געדאַרפט קויפן, האָט מען קודם באַקוקט, באַ־טאַפּט, זייער אָפּט פאַרזוכט (אַ פּאָר קאַרשן); גענומען אויף דער צונג למשל אַ שטיקל פּוטער, צי איז זי נישט ביטער, אַ שטיקל קעז, צי איז זי נישט זויער וכו׳...

ביים קויפן אַ הון, האָט מען זי קודם גענומען אין דער האַנט, גע־וויגן זי... דערנאָך האָט מען געגעבן אַ בלאָז אירע הינטערשטע פעדערן, האָבן זיך די פעדערן צעשפּרייט, מ׳האָט דערזען די הויט, צי זי איז בלוי

— אַן אויסגעדאַרטע הון, צי געל — אַ פעטע הון. אַ בלויע הון איז גאָר־נישט ווערט, סיידן מ׳קויפט זי בחצי חינם.

דאַקעגן פון אַ פעטער הון קאָן מען אויסטאָפּען דאָס פעטס און באַקו־מען הינער־שמאַלץ, וואָס איז טויזנט מאָל פיינער און בעסער און געזינטער פון גענדזן־שמאַלץ, גאָר קיין פאַרגלייך!

אַסיען־צייט האָט מען געקויפט גענדז אויף שמאַלץ. די גענדז האָט מען געהאַלטן אין שטייגן — וואָס ווייניקער זיי גייען, באַוועגן זיך, אַלץ בעסער איז, ווערן זיי אַלץ פעטער. מ׳פלעגט זיי געבן עסן צוויי מאָל אין טאָג. דאָס לעצטע מאָל שפּעט אין אָונט — מען איז שוין געגאַנגען אין הויף, צו דער קאַמער, מיט אַ לאַמטערן.

געווען אָבער גענדז, וואָס האָבן נישט געוואָלט עסן. אַנשטאָט אַראָפּ־צונידערן זייערע קעפּ און שלינגען פון די קאַריטעס דאָס עסן, האָבן זיי גאָר פאַרטראַכט זיך, געהויבן די קעפּ אין דער הויך, געקוקט אין הימל, ווי פילאָזאָפן, „שטערנקוקערס" — האָט אַזעלכע גענדז גערופן די עבנער (אין נאָמען פון וואַלציען).

פאַרשטייט זיך, אַז ביי איר זענען אַזעלכע גענדז נישט געווען. זי האָט געוווסט — ביים קויפן — אויסצוקלייבן די בעסטע. און אויב ס׳האָט זיך אַ מאָל יאָ פאַרוואַלגערט צו איר אַזאַ גאַנדז, האָט זי געוווסט, וואָס מיט איר צו טאָן. זי האָט זי געשטאָפּט. — אָבער נישט תמיד האָט זיך דאָס געלוינט. אַזאַ שטערנקוקער האָט די עבנער — ברוגז ווערנדיק אויף דער גאַנדז — געשיקט מיט נאַסטלען צום שוחט. וועט זיין פלייש אויף אַ צוויי וואָכן. „וואָס, אַזאַ ליידיקגייער, אַ שטערנקוקער, זאָל איך נאָך געבן צו עסן ?..."

דאַקעגן דער מאַמען, וואָס פלעגט זיך קלאָגן, אַז אירע גענדז ווילן נישט עסן, האָט די עבנער געגעבן גוטע עצות, ווי אַ גוטע באַלעבאָסטע און אַ גוטע שכנה. עסן נישט די גענדז קיין קוקורידזעס — אַנגעלישטשעטע זערנעס — זאָל מען זיי געבן אָפּגעקאָכטע — מיט דער שאָלעכץ! — קאַר־טאָפל, צעקוועטשן זיי, צושיטן קוקורידזן־מעל און אַ סך זאַלץ. גוט איז אויך צו געבן בעת אַן הפסקה, צווישן איין עסן און אַ צווייטן, שטיקלעך שוואַר־צע קוילן, זאָלן זיי זיך די דזשיאָבעס אַדורכרייבן.

נאָר וואָס פּאַראַ עצות די פרוי עבנער זאָל נישט געווען געבן דער מאַמען, און וואָס די מאַמע זאָל נישט געווען טאָן — האָט זי פון אירע געגנדז קיין מאָל נישט אַרויסבאַקומען דאָס, וואָס די עבנער. בשעת מ׳האָט גע־קוילעט די געגנדז — פורים־צייט, אָפּגעשינדן די הויט און אָפּגעווויגן דעם שמאַלץ — פלעגט זיך אַרויסווייזן, אַז די עבנערס געגנדז האָבן געגעבן צוויי־דריי מאָל אַזוי פיל שמאַלץ ווי דער מאַמעס. האָט אַ גאַנדז דער מאַמעס געגעבן מאַקסימום 2 ק״ג שמאַלץ, האָט דער עבנערס געגעבן... און זי פלעגט אָנרופן צאָלן, וואָס כ׳האָב מורא אָנצוגעבן זיי. מ׳וועט מיר נישט גלויבן, מ׳וועט מיך חושד זיין, אַז כ׳בין מגזים, וויל מאַכן רעקלאַמע דער עבנער, ווייל זי איז אַ באַרשטשיווערין, אַ גוטע שכנה, זוך פּערזענלעכן נוצן... וויל איך טאַקע דאָס פאַרשווייגן.

דאַקעגן פאַר די וויסנשאַפטלער, וואָס ווילן פאַרט וויסן דעם גאַנצן אמת, וועל איך געבן די עצה — זאָלן זיי זיך ווענדן צום נאַסטל, זי האָט די געגנדז געוויגן אונטער דער אויפזיכט פון דער פרוי עבנער. זי געדענקט זיכער אַזעלכע וויכטיקע זאַכן. כדי זי צו קאָנען אָפּגעפינען — גיב איך אָן איר אַדרעס:

זי איז פון דאָרף סקאָוויאַטין, באַרשטשיווער ראַיאָן (איצט).

נאָך דעם, ווי די פרוי עבנער איז אַוועקגעגאַנגען, איז די מאַמע נעבעך געבליבן זיצן מיט אַ צעקלאַפּטן ספּאָדיק, זי האָט לאַנג געשוויגן, געהאַט צרות. צום סוף זיך אָנגערופן: „באַ לייט זיינען דאָ גוטע באַלעבאָסטעס; באַ לייט גיט אַ גאַנדז פינף אָקעס שמאַלץ...״

*

נעבן הייזל פון די עבנערס איז געווען אַ קליין גערטנדל. אין גערטנדל האָבן געוואַקסן מאַלינעס, אַ פּאָר אויבסט־ביימער און גרינס, ס׳האָט געגוגט פאַר דער משפחה אויף אַ גאַנץ יאָר. אָבער — דאָס גערטנדל האָט געהאַט אַן „אָבער״. אין מיטן איז געשטאַנען אַ באַנק — אונטער אַ הילצערן דעכל איז געשטאַנען אַ הייליקער מיט אַ קרייץ אין האַנט, סוויענטי יאַן. צו אים האָט געפירט אַן עקסטרע איינגאַנג פון דער גאַס.

ווי אַזוי קומט אַ גויישער „באָק“ אין אַ יידישן גאָרטן, אָדער פאַר־קערט, ווי קומט אַ יידישע משפחה, אַ יידישער גאָרטן צו אַ גויישן באָק? — ווייס איך נישט. נאָר דער „באָק“ האָט געשטערט סיי די יידישע בעלי־בתים סיי דער גאַנצער גאַס יידן, סיי בכלל... אַ גוי אַז ער איז דורכ־געגאַנגען פאַרן באָק, האָט ער אָפּגעהויבן דאָס היטל, זיך איבערגעצלמט. נעבן דעם — נישט ווייט — זיצט זיך די עבנער און זעט דאָס, זעט דעם גוי און דער גוי זעט זי, די יידישקע. אמת זי איז אַן אַסימילאַנטקע, האָט ליב דעם פּריץ — אָבער פאָרט נישט קיין גויע, זי גלויבט אין יידישן גאָט.

דער באָק האָט געשראָקן.

איין מאָל אין יאָר, יוני, פלעגט מען מאַכן אַ פּראָצעסיע צום הייליקן יאַן. מ׳האָט פאַרדעם אים באַצירט מיט קרענץ, מיט בלומען. מען איז גע־קומען מיט פענער, פאָרויס דער גלח אין אַ טענדע ווערענדע. ביים באָק האָט ער אָפּגעפּראַוועט אַ תּפילה, דערנאָך געהאַלטן אַ קאַזאַניע (פּרעדיקט —ביידע ווערטער נישט קיין יידישע. נאָר אַ יידיש וואָרט „דרשה“ — קאָן איך דאָך אין דעם פאַל נישט באַנוצן!) דערנאָך האָט דער גאַנצער עולם נידערגעקניט — אויפגעשטאַנען, זענען זיי צוריקגעגאַנגען, אין אַ פּראָצע־סיע. פון פאָרנט דער קרייץ מיטן געקרייציקטן; הינטער דעם דער גלח מיטן אָרגאַניסט, אַרום די פענער פון קלויסטער און נאָך דעם דאָס פאָלק, יום־טובדיק אָנגעטאָן; געגאַנגען און געזונגען...

ביי דער גאַנצער צערעמאָניע — איז די שטוב פון די עבנערס געווען אָפּגעשלאָסן אויף אַלע שלעסער. די פענצטער פאַרמאַכט און פאַרהאָנגען. די אייגנטימער פון הייזל און פון גאָרטן, אויף וועלכנס פּלאַץ דער באָק האָט זיך געפונען, פלעגן אין צייט פון דער פּראָצעסיע — ליתר בטחון — פאַרלאָזן זייער אייגנטום, איבערגעלאָזט עס אויף גאָטס באַראָט און אַריין צו אונדז צו די נאָענטסטע שכנים.

שרה די באָבע

כ׳האָב אָנגעשריבן דאָס קעפּל און כ׳האָב זיך פאַרטראַכט, צי וועט עס נישט אַרויסרופן ביי די לייענערס אַ מיספאַרשטענדעניש? דאָס וואָרט „באָבע" איז דאָך צווייטייטיק, — מוז איך עס אויפקלערן: אַז מ׳זאָגט „די באָבע שרה" — מיינט מען די מאַמע פון טאַטן צי פון דער מאַמען: אַז מ׳זאָגט אָבער „שרה די באָבע", מיינט מען שרהן, וואָס נעמט אָפּ פון דער מאַמען די קינדער ביים געבוירן ווערן. צו דער שרה בין איך זיך מתכוון. צו דער שרה, דער הייבאַם, אַקושערקע — ווי מ׳פלעגט דאָס שפּעטער אויך ביי אונדז אין שטעטל רופן.

אייגנטלעך מאַך איך די הערה בלויז פאַר פרעמדע, וואָס וועלן אין די מיליאָנען לייענען מיינע אמתע מעשיות און וועלן אַלץ — ווי ס׳טרעפט זיך אַ מאָל ביי לייענערס — וועלן פאַרשטיין, אַלץ — מילה במילה!

אַ באַרשטשיוער דאַרף מען נישט געבן דאָס צו פאַרשטיין; ווייל, ווער פון זיי ווייסט נישט, ווער שרה די באָבע איז? אַז זי איז סך הכל געווען די איינציקע הייבאַם אין דער שטאָט באַרשטשיוו! ד"ה, מיט אַנדערע ווערטער, אַז יעדעס קינד האָט געמוזט דורכגיין דורך אירע הענט, אויב ס׳האָט געוואָלט געבוירן ווערן. צום אַלעם ערשטן, אַרויסקומענדיק פון דער מאַמעס טראַכט אויף גאָטס ערד, האָט עס דערזען שרה דער באָבעס פּנים! און דער ערשטער איינדרוק — זאָגן פילאָזאָפן — איז דער שטאַרקסטער, לאָזט זיך נישט פאַרגעסן און באַווירקט דעם גורל פון ניי-געבוירענעם. ערשט דערנאָך — פיל־פיל שפּעטער, ווען דאָס קינד איז שוין געווען אַן

אויסגעבאַדנס, אַן אויסגעפּודערטס — נישט מיט אַזאַ פּודער, וואָס היינט־צייטיקע פרויען האָבן ליב צו באַנוצן, נאָר מיט אַ ספּעציעלן דעליקאַטן קינדער־פּודער, ס'איז דאָך אַן עופעלע! — ערשט, ווען דאָס קינד איז שוין געווען איינגעוויקלט אין אַ ווינדעלע, אין אַ קישעלע, און אַרומגעבונדן מיט שנירלעך (קינדער־אויסשטייער), האָט מען עס געוויזן פון דער וויטנס דער מאַמען, וואָס איז געלעגן אַ פאַרשמאַכטע אין איר קימפּעטאָרין־בעט. דע־מלט ערשט האָט זיך די מאַמע באַקענט מיט איר קינד, וואָס איז געווען — דורך שרהן שוין גוט צוגעגרייט צום לעבן אויף דער וועלט. אַ ריינס, אַ שיינס, אַ שמעקעדיקס, — איז נישט קיין חידוש, וואָס עס האָט תיכף געוווּנען די ליבע פון דער מוטער. אַלץ אַ דאַנק שרהן דער באַבען!

דורות מיט קינדער האָט שרה געבראַכט אויף דער וועלט. זי איז גע־קומען פון דער וויטער פרעמד (גליניאַני?), זיך באַזעצט אין באַרשטשיוו און דערלעבט דאָ אַ טיפן עלטער און אַלץ געווען פאַרנומען מיט פרעמדע קינדער. קיין אייגענע משפחה נישט געהאַט.

אַן היינטצייטיקע פראַגע: ווי אַזוי האָט די קליינע, שוואַכע, אַמאָל יונגע, דערנאָך עלטערע, שפּעטער־צו גאָר אַלטע, שרה געקאָנט זיך אָפּאָ־רען מיט אַזוי פיל קינדער? איינע אַליין אויף אַזאַ כרך, ווי באַרשטשיוו?

אַ ביסל האָט איר צוגעהאָלפן דאָס, וואָס אין שטאָט זענען געווען — אַ חוץ יידן — גויים. זיי האָבן קיין באַבע נישט געדאַרפט. יעדע באַבע האָט ביי זיי געקאָנט ווערן, ווען מ'האָט דאָס באַדאַרפט, אַ באַבע. אָפּנעמען אַ קינד — ביי זיי — איז דאָך אַ גאָרנישט. פאַרט גויים!

יידישע קינדער איז שוין נישט געווען אַזוי פיל! און די פּאָר קינדער פון די אַזוי גערופענע באַרשטשיווער „פּאַנעס", נישט קיין יידן — האָט נאָך באַוויזן שרה אַריינצונעמען אונטער אירע פליגל.

אַ קליינע, אַ דאַרע, נאָר אַ זשוואַווע, אַ רירעווודיקע, האָט שרה פיל באַוויזן אין איר לעבן. דערפאַר טאַקע האָבן זי אַלע געקענט און געהאַלטן בכבוד.

ביי אונדז אין שטוב איז זי געווען ממש ווי אַ היימישע, אַ קרובה. קודם כל, אַ מענטש, וואָס פאַרנעמט זיך מיט אַזאַ באַרוף, קאָן נישט זיין

קיין פרעמדער אין אַ שטוב, ווו ס'איז דאָ אַ קינד. זי, די באָבע, מאַכט דאָך דאָס קינד לעבעדיק! ס'טרעפט — איך אַליין (למען האמת) האָב דאָס נישט געזען, נאָר געהערט האָב איך עס פון אונדזערע ווייבער, געזונט און שטאַרק זאָלן זיי אונדז זיין! — ס'טרעפט, אַז אַ קינד וויל נישט אַליין אַרויס פון דער מאַמעס טראַכט. צי ווייל ס'איז אים דאָרט גוט, צי ווייל עס האָט דער־פילט דעם טעם פון לעבן אויף דער זינדיקער וועלט, וואָס שטייט אים פאָר, האָט פאַר דעם מורא און באַהאַלט זיך אין דער מאַמעס שויס — דאָס קאָן מען אויף קלאָר נישט וויסן. אין די פּראָבלעמען טראַכטן זיך אַריין — ביז היינט: אָן דערפאָלג — די גרויסע פילאָזאָפן. ווייסן ווייסן מיר, פּשוטע מענטשן, נאָר, אַז שרה מוז זיך דערביי אָנמוטשען, ביז זי נאַרט אַרויס די ווידערשפעניקע קינדער. שרה האָט אויף דעם מיטלען, מאַכט מאַסאַזשן דער מוטער (נישט דעם קינד), און נאָך קונצן — מיט אירע קליינע הענטלעך.

— אַזאַ מייסטערין ווי זי איז אויף דער וועלט נישטאָ! — ביז דאָס קינד באַווייזט זיך!

ווידער דערציילן די ווייבער: עס טרעפט זיך — ס'זאָל אַזוי זיך נישט טרעפן, ווי ס'טרעפט זיך — דאָס קינד קומט אַרויס אַ טויטס, טאַקע אַ טויטס. די אויגן פאַרמאַכט, די הענטעלעך, פיסעלעך איינגעקאָרטשעט, אָן אָן אָטעם, אָן אַ פּולס (נאָר שרה ווייסט, וואָס דאָס הייסט!). שרה דאַרף זיך גוט אָנהאָרעווען, ביז זי מאַכט פון טויט לעבעדיק — פּשוטו כמשמעו. — אַזאַ קינד, אַזאַ פּיצל, נעמט שרה פּאַטשן — געהערט אַזאַ מעשה! די קליינע, שוואַכע שרה באַקומט כוח פון אַ גיבור און פּאַטשט דאָס קינד — אַ רחמנות נעבעך אויפן קינד! — שרה ווייסט, ווו צו פּאַטשן און ווי אַזוי צו פּאַטשן. ווער וואָלט דאָס דערוואַרט פון אַ באָבען? — וואָס איז זי, אַ רינג־קעמפּע־רין? — דאָס פּאַטשן איז ווי מען פּאַטשט אַ מאָל אַ שטיק טייג, אַז מ'וויל ס'זאָל אַרויסקומען גוט אויסגעקנאָטן און פלאַך, מ'זאָל קאָנען דערפון מאַכן — די אונטערלאַגע פון אַ פלאָדין (אַ פלאַטע, דין ווי אַ ציגאַר־פּאַפּירל). שרה פּאַטשט אַזוי לאַנג, ביז דאָס קינד הויבט אָן אָטעמען. דעמלט לאָזט שרה אָפּ דאָס שלאָגן. זי האָט בייגעקומען דעם מלאך המוות! דאָס קינד וועט — מיט גאָטס הילף — ווערן אַ מענטש!

נאָר דאָס זענען אויסנאַם־פאַלן.

בדרך כלל נעמט שרה — צווישן אַ יאָ און ניין — אָפּ דאָס קינד. אַזאַ בריה איז זי! אָפּגעטאָן איר אַרבעט, הויבט זיך אָן שרה קלייבן אין וועג אַריין צו אַן אַנדערער קימפּעטאָרין. מ׳צערייסט זי פּשוט אויף שטיקער, אַז זי איז די איינציקע. און אַזעלכע גילדענע הענט! איינע אויפן יאַריד.

נאָר שרה איילט זיך נישט. קודם מוז זי אָנזאָגן די בני בית — נישט דער קימפּעטאָרין, מיט איר איז נאָך נישטאָ, וואָס צו רעדן! — ווי אַזוי מ׳דאַרף זיך באַגיין מיטן קינד, אויב ס׳שלאָפט, אויב ס׳כאַפּט זיך אויף און אויב ס׳וויינט...

דערנאָך לאָזט זי געניויע אָנווייזונגען, וואָס די קימפּעטאָרין מעג שוין יאָ עסן, און וואָס זי טאָר נאָך נישט עסן, צוליבן... קינדס וועגן.

שרה גייט אַוועק, אָבער שרה געדענקט אין קינד, פּאַלט אַריין נאָך דעם זעלבן טאָג אָנקוקן, וואָס דאָס קינד מאַכט, צי אַלץ איז אין אָרדענונג און צי מ׳האַלט זיך אין דעם, וואָס זי האָט אָנגעזאָגט.

צומאָרגנס מוז זי פּערזענלעך זיין, ווען די מאַמע — בפרט ווען זי האָט דאָס ערשטע קינד — גיט צום ערשטן מאָל עסן דעם קינד.

מ׳דאַרף קודם כל באַלערנען די מאַמען, זי זאָל נישט אַריינשטופּן צו טיף דעם וואָרצל אין קינדס פּיסקעלע...

געווען אַ מאָל אַ מעשה — נישט דאָ געדאַכט, וואָס אַ מאַמע האָט מיט איר ברוסט דערוואָרגן איר אייגן קינד. אויס גרויס ליבע, געוואָלט ס׳זאָל אַ סך זויגן... פאַרגעסן זיך... נאָר נישט כדאי אַזוינס צו דערמאָנען דאָ!

שרה באַלערנט, ווען און ווי אַזוי בייטן די ברוסטן. אַ מאָל רעכטס, אַ מאָל לינקס. ס׳זאָל חלילה איין ברוסט נישט ווערן צו פיל אויסגעפּאָמפּעט אויפן חשבון פון דער צווייטער... אויך דאָס דאַרף אַ יונג ווייבל וויסן...

געווען אַ מאָל אַ מעשה ביי אַ פרוי, וואָס האָט זיך נישט צוגעהערט צו די אָנווייזונגען, איז ביי איר געבליבן דערנאָך איין ברוסט אַ קלענערע, און אַ מאָל נאָך ערגער.

מאַלע, וואָס ס׳קאָן זיך טרעפן אויף דער גרויסער וועלט. בעסער דאָס פאַרשווייגן. אַ שפּיי טאָן דערויף און גיין ווייטער.

מיט אַ קימפּעטאָרין מוז מען זיין זייער פּאָרזיכטיק. איר ווייסט דאָך דאָס אַליין, איז בעסער וועגן דעם אַלעמען נישט צו קלערן. אָבער וואָרע־נען די מאַמען מוז דאָך שרה. ס׳איז איר פליכט.

שרה ווייסט, ווי אַזוי מ׳דאַרף אונטערהאַלטן די ברוסט, די מילך זאָל לייכט אָנקומען דעם קינד. שרה מוז אויך אויספּראָבירן, צי האָט די מאַמע גענוג מילך, צי האָט זי אפשר בכלל נישט קיין מילך... דאַן דאַרף מען אָנקומען צו אַן אַם. אויך דאָס פאַרזאָרגט שרה; זי ווייסט דאָך, וועלכע מוטער האָט צו פיל מילך, וואָס גענוגט פאַר איר אייגן קינד און ס׳קאָן נאָך סטאַיען פאַר אַ צווייטס. און — ס׳זאָל זיך נישט טרעפן! — שרה ווייסט אויך ביי וועלכן מיידל, צי פרוי, געפינט זיך מילך אין די ברוסטן — אָן צו האָבן אַן אייגן קינד. אַזאַ פרוי איז אוודאי להוט נאָך אַ פרעמד קינד, וואָס זאָל איר אויסזויגן, אָפּצאַפּן די ברוסטן, נאָך מער להוט איז זי נאָך די פאַר גראָשן, וואָס מ׳באַקומט פאַר האָדעווען אַ פרעמד קינד!

אַלץ ווייסט שרה און אַלץ פאַרזאָרגט זי, זי, נישט קיין אַנדערע. זי ווייסט דאָך, וואָס און ווער, און אַליין אַ גוטע נשמה, וויל זי דאָך אוודאי יענעם — אין דעם פאַל ביידע צדדים — העלפן!

שרה האָט נישט געהערט צו דער אַלטער וועלט, זי איז געווען אַ מאָדערנע באָבע. פון קיין שיר המעלותן האָט זי נישט געהאַלטן. הגם אַליין אַ פרומע, האָט זי ביי קרישמע־לייענען נישט געוואָלט זיין אָנוועזנדיק. זי האָט געהאַלטן, אַז דאָס קאָן — להיפוך צו אַ גלאָז טיי — נישט העלפן, אָבער דערפאַר קאַליע־מאַכן יאָ; נאָר אַקעגנשטעלן זיך דעם מנהג האָט זי נישט געוואַגט. זי פלעגט בלויז וואָרענען די שטוב־מענטשן, מ׳זאָל דערביי אויך אין זינען האָבן די קימפּעטאָרין, זי איז נעבעך שלאַף און דאָס ביי־געבוירענע, וואָס איז בשעתן קרישמע־לייענען געלעגן נעבן דער מוטער; אַכטונג געבן, ס׳זאָל זיך נישט אָנשטעקן, פאַרקילן — בעת אין שטוב ווו אַ קימפּעטאָרין ליגט קומט אַריין אַ גאַנץ חדר, מיטן רבין בראש, אַ כאָפּטע קינדערלעך, אָפּזינגען אַלע אין איין קול דעם „אל מלך נאמן, שמע ישראל, השם אלקינו, השם אחד״. — בפרט דעם „אחד״ האָבן זיי מיט גרויס כוונה און גרויס אימפּעט אויסגעשריען. זיי האָבן פאַרפולט די שטוב און זייערע

קולות האָבן זיך געלאָזט הערן ווייט אין די גאַסן, און געקאָנט איבער־שרעקן נישט נאָר די שדים און רוחות, נאָר אויך די מאַמע מיטן קינד!

היינט די בלאָטע, וואָס זיי האָבן אַנגעטראָגן, בעת ס'איז געגאַנגען אַ רעגן, אָדער ס'איז געווען נאָך אַ רעגן!

בלאָטעס פלעגן אָנהאַלטן אַ לאַנגע צייט. מ'קאָן אפילו זאָגן, אַן אַרייג־צוקוקן אין אַ מעטעאָראָלאָגישן קאַלענדאַר — וואָס זאָגט אָן און פאַרצייכנט איבעריקנס בלויז די רעגנס און נישט זייערע פועל־יוצאס: די בלאָטעס — אַז האַרבסט־צייט, וואָס האָט אין אונדזערע קאַנטן געדויערט גוטע עטלעכע חדשים, בפרט ווען דער ווינטער איז געווען אַ לייכטער, דאָס הייסט, אָן פרעסט, ווען אַנשטאָט אין שניי אונטער די פיס, האָט מען געטאָפּטשעט אין בלאָטע, — גוטע פיר־פינף חדשים אָן איבעררייס! די בלאָטע איז ער־טערווייז דערגאַנגען ביז איבער די קנעכל. צוליב דעם טאָקע האָבן מענטשן — גרויסע קעפּ, אויסגעקלערט די שטיוול, וואָס מ'האָט געקאָנט פאַרטראָס־קען מיט בלאָטע אפילו ביז די קני — און אַליין בלייבן ריין...

פאַר דער־אַ בלאָטע האָט שרה מורא געהאַט... די קינדערלעך — אם ירצה השם — וועלן סוף־סוף אָוועקגיין, אָבער די בלאָטע, האָט שרה מורא געהאַט, וועט בלייבן. בלאָטע איז נישט סתם בלאָטע, ווי די פשוטע באַר־שטשיווער יידענעס האָבן געמיינט. אין בלאָטעס האַלטן זיך אויף פאַרשיי־דענע מזיקים, באַקצילן וכדומה. אויך דאָס האָט שרה געוווסט און גע־וואָרנט...

די קינדערלעך — לעבן זאָלן זיי! — האָבן וועגן דעם נישט געוואָלט וויסן. זיי האָבן זיך אַהער געצויגן מיט גרויס חשק — קודם כל צוליב דעם, וואָס מ'האָט אין אַזאַ פאַל — פריער ווי געוויינטלעך — אויפגעהערט צו לערנען און פאַרלאָזט דאָס חדר. דערנאָך האָט ביי זיי אויסגענומען דאָס גיין אין פאַרלעך, אונטער דער אָנפירונג פון רביןּ, ממש מאַרשירט ווי אמתע זעלנער; אפילו די בלאָטע אַליין האָט אויך ביי זיי נושא חן געווען. בפרט, ווען זי איז געווען אַ שיטערע און מ'האָט געקאָנט מיט אַ גוטן טופּע מיטן פוס אָפּכליאָפּען — נישט ווילנדיק — דעם חבר, וואָס איז געגאַנגען פון הינטן צי פון פאָרנט, מיט אַ שטראָם פון בלאָטע, וואָס האָט געלאָזט זיינע שפּורן אָנגעהויבן פון די שיך און זאָקן ביז די האָר און קאַשקעטל צי היטל,

וואָס אויפֿן קאָפּ. דערביי איז מען אַליין אויך נישט אַרויס אין גאַנצן ריין. דאָס טאַקע האָט געקאָנט דינען ווי אַ שלאָגנדיקער באַווייז, אַליבי, אַז מען איז נישט שולדיק אין דעם, וואָס דער צווייטער איז פֿאַרכליאַפּעט געוואָרן מיט דער בלאָטע, אַז ס'איז אַ בלאָטע!

היינט דאָס פֿאַרגעניגן פֿון אַריינגיין אין אַ פֿרעמדער שטוב, זען אַ פֿאַרהאָנגען מיט ווייסע ליילעכער בעט, באַהאַנגען מיט שיר המעלותלעך, הערן אַ קול — אַ געוויין — פֿון אַ פּיצל קינד; אַרומשטעלן זיך אַרום בעט, זינגען בקול־רם צו פֿאַרטרייבן אַלע רוחות און שדים... און ווער ווייסט, וואָס נאָך ס'קאָן זיך טרעפֿן ביי אַזאַ מעשׂה!

נאָך דעם אַלעמען — נאָך די אַלע תּענוגים — באַקומט מען ערשט אַ גרויס שטיק לעקעך, אַ מתּנה, אַ באַצאָלטס פֿאַר דעם גרויסן פֿאַרגעניגן, וואָס מ'האָט פֿון דעם אַלעמען געהאַט. דער רבי האָט אַחוץ לעקעך נאָך באַקומען אַ גוטן קניאַק יעקב. געמאַכט דערויף אַ ברכה, אָבער דעם לעקעך אַריינגעשטעקט אין קעשענע, ברענגען דאָס אַהיים, זאָלן וויב און קינדער אויך געניסן פֿון דעם יום־טוב, וואָס אין שטאָט איז צוגעקומען נאָך אַ ייִד. ער, דער רבי, האָט שוין זיינס אָפּגענומען, אויסגעטרונקען, זאָל זשע דאָס וויב פֿאַרבייסן. ס'איז אַ מצווה־לעקעך.

די קינדער דאַקעגן האָבן דעם לעקעך תּיכּף נאָכן אַרויסגיין פֿון שטוב, געלייגט אין מויל אַריין. געפֿילט דעם טעם גן־עדן; דערצו האָבן זיי דאָך געהאַט דאָס באַוווּסטזיין, אַז דעם לעקעך האָבן זיי אַליין פֿאַרדינט מיט זייערע שיינע קולעכלעך — געווען דאָס זייער ערשטער פֿאַרדינסט אין לעבן! ביי דעם אַלעמען איז יעדער פֿון זיי געוואָרן ביי זיך גרויס: אַזאַ מצווה אָפּגעטאָן און דערצו אָן שום פּחת — נישט ווי ביי אַנדערע מצוות, וואָס זיי קומען אָן מיט שוועריקייטן: דאָס דאַווענען, דאָס פֿאַסטן ביז האַלבן־טאָג אַ יום כּיפּור, דאָס פֿאָלגן אָן עלטערן אַ גאַנג, וכו' וכו' — —

אַ גוטער עסק דאָס קרישמע־לייענען, נאָר צו זעלטן קומט עס פֿאָר! די קינדער וואָלטן גרייט געווען יעדן טאָג צו גיין אויף אַזאַ קרישמע־לייענען, נאָר די ווייבער — זיי מאַכן אַלץ קאַליע, עס געדויערט ביי זיי צו לאַנג. אויף אַזאַ פּיצל קינד דאַרפֿן זיי האָבן גאַנצע ניין חדשים, בלויז דערפֿאַר, ווייל ס'שטייט געשריבן „תּשעה ירחי לידה"... די חדר־קינדער וואָלטן דאָס

גיכער געמאַכט, נישט געהערט דעם רבין; דאַרפן זיי אָבער זיצן אין חדר!

כ׳האָב פריער זיך אַרויסגעזאָגט מיט גרויס לויבגעזאַנג פאַר דער שי־טערער בלאָטע, קאָן מען דערפון דרינגען, אַז כ׳האָב אַ שנאה צו אַ גע־דיכטער בלאָטע. חלילה!

אויך אַ געדיכטע בלאָטע האָט זיך אירע מעלות, אפילו אַזעלכע, וואָס אַ שיטערע האָט נישט. קודם כל אין אַ האַרטער בלאָטע, אַז אַ גרויסער גייט דורך, מיט זיינע קאַליאָשן צי שטיוול — וואָס קליינוואַרג טראָגט נישט! — לאָזט ער נאָך זיך גרויסע טיפע סלידעס, וואָס פאַרשווינדן, ווען די בלאָטע איז אַ פליסיקע. בלייבט פאַר די קינדער אַ זייער אַנגענעמע אַר־בעט פון גיין מיט די סלידעס פון די גרויסע. אַ באמת שיינע גימנאַסטיק, וואָס אין חדר לערנט מען נישט! — דאָס שלעכטע דערביי איז נאָר, וואָס דער טריט פון די גרויסע איז טייל מאָל גרעסער פון די טריט פון די קליינע, קאָן מען טייל מאָל נישט אַריינטרעפן מיטן צווייטן פוס גלייך אין פוסטריט פון גרויסן, פאַלט מען אַריין אין אַ בלאָטע. איז אוודאי ביטער, דאָס אַרויסשלעפן דעם פוס פון אַ געדיכטער בלאָטע, אָבער פאַרט דאָס זוכן דעם סליד, די סטעזשקע — איז אַ פאַרגעניגן, אַ שפּיל; דאָס שטעקן אין דער בלאָטע אַליין איז דאָך אויך נישט אַ דבר שבכל יום. אין מאַנגל פון אַנדערע פאַרגעניגנס איז דאָך דאָס גיין מיט דער בלאָטע אויך נישט אַוועק־צומאַכן מיט דער האַנט.

שנית, פון אַ געדיכטער בלאָטע קאָן מען מאַכן אַ מויער אויף דער פּידווירע פון חדר. אַ מויער אַרום און אַרום, פאַרמאַכט פון אַלע זייטן; אין דער מויער אַריינגיסן וואַסער און מאַכן אַן אייגענעם ים, ד.ה. אַן איי־גענע אמתע שיטערע בלאָטע. מ׳קאָן אויך פון בלאָטע מאַכן אמתע ציגל און אויפשטעלן אַן אייגן הויז. אַלץ וואָלט געווען גוט, ווען דער רבי וואָלט נישט געשטערט. ווען די קינדער האַלטן שוין ביים פאַרענדיקן דאָס געבוי, דערהערט זיך דאָס קול פון רבין, וואָס רופט צוריק אין חדר אַריין. מוז מען די אַרבעט לאָזן שטיין. צומאָרגנס, אַז מ׳קומט אין חדר, טרעפט מען שוין טייל מאָל נישט קיין סימן פון דעם בנין. אַנדערע קינדער האָבן עס צעוואָרפן בלויז אויס קנאה... דאַרף מען אָנהויבן פון ס׳ניי. קינדער האָבן געדולד... מ׳אַרבעט און קיין מאָל ווערט די אַרבעט נישט געענדיקט.

להיפוך צו די גויים, וואָס בויען טאַקע אויף פון בלאָטע, געמישט מיט שטרוי, אמתע הייזער און וווינען אין זיי אַ גאַנץ לעבן. און טאָמער ס׳טרעפט זיך, אַז אַ שטיק וואַנט פאַלט איין, איז אויך אָן סכנה. מאַכט מען נייע ציגל און מ׳פאַריכט דעם לאָך. בלאָטע פעלט נישט.

הייזער פון בלאָטע־ציגל איז געווען אונדזער — באַרשטשיווער (די שטאָט מיט די דערפער אַרום) ספּעציאַליטעט! אין די גרויסע שטעט, צי אין מערב־איראָפּע האָט מען אַזעלכעס נישט געזען. קענטיק, אַז אונדזער בוי־קונסט איז נאָך אַהין נישט דערגאַנגען! אַ גרויסער שאָד!

ביים בויען פון האַרטער בלאָטע פאַרגעסן ווידער די קינדער אין די מעלות פון דער שיטערער בלאָטע!

אָט אַזוי זענען די חדר־יינגלעך געקומען — מיט דער צייט — אַלץ נעמט צייט אין אונדזער זינדיקן לעבן — צום גרויסן געדאַנק — פאַר איינשטיינען — אַז אַלץ איז רעלאַטיוו, אַז ס׳איז נישטאָ קיין בלויז גוטס, צי בלויז שלעכטס; אַ שיטערע בלאָטע, אַ האַרטע בלאָטע — עס הענגט אָפּ, ווי אַזוי מ׳קוקט דערויף, וואָס מ׳וויל פון דער בלאָטע מאַכן, צי איז מען אָנגעטאָן יום־טובדיק, צי ווי אינדערוואָכן, צי איז די מאַמע מקפּיד אויף ריינקייט צי ניין, צי האָט מען אַ גוטן צי אַ שלעכטן חבר, וואָס שטופּט טייל מאָל אַליין אַריין דעם צווייטן אין אַ בלאָטע, אָדער שלעפּט אים מיט מיט זיך. אַלץ רעלאַטיווע באַגריפן.

מעגלעך, אַז צו דער צייט, וואָס איך האָב געגאַנגען פון די באַרשטשי־ווער בלאָטעס און באַקענט זיך מיט דער רעלאַטיוויטעט־טעאָריע, האָט שוין איינשטיין געהאַט זיין טעאָריע אויסגעפונען. נאָר וואָס איז דער חידוש: זע־נען דען אין זיינע קינדער־יאָרן און אין זיין וווינאָרט קיין בלאָטעס נישט געווען?! קיין קינדער אויך נישט? ס׳לייגט זיך נישט אויפן שכל.

אגב, דער חילוק צווישן אַ דערוואַקסענעם און אַ קינד אין דעם פּרט באַשטייט בלויז אין דעם, וואָס דער דערוואַקסענער זעט קודם כל אין יע־דער דערשיינונג — אין אונדזער פאַל: אין דער בלאָטע — דאָס שלעכטע, די חסרונות; די קינדער דאַקעגן זעען אין יעדער זאַך קודם כל דאָס גוטע (פאַר זיי), די מעלות. דערפון זייער לעבנסלוסטיקייט, זייער לעבנסדראַנג — אָן וועלכן קיין לעבן איז נישט געמאָלט.

דערפון נעמט זיך דאָס, וואָס די מענטשן טיילן זיך אויף אָפּטימיסטן און פּעסימיסטן, יונג און אַלט, יונג אין יאָרן און יונג מיט דער לעבנס־אויפפאַסונג, יונג אין גייסט — הגם אַלט מיט יאָרן וכו׳ וכו׳.

נאָך דעם, ווי מיר האָבן אויף אַזאַ פּשוטן און פאַרשטענדלעכן אופן געלייזט אַזאַ וויכטיק לעבנס־פּראָבלעם, קאָנען מיר זיך רויִק אומקערן צו אונדזער פּראָבלעם, צו... די בלאָטעס.

אַזעלכע שיינע בלאָטעס און אַזעלכע שיינע חדרים ווי ביי אונדז אין באַרשטשיוו איז אין ערגעץ נישטאָ, אויף דער גאַנצער וועלט נישט. הגם אַ זכר דערפון האָבן אויך די אַנדערע קינדער געהאַט; נאָר אַלץ, וואָס ביי אונדז — איז דאָס בעסטע אין דער וועלט.

אַ באַוויַיז דערצו? אדרבא: אַז ס׳איז אַ מאָל צו אונדז אין חדר אַריינ־געפאַלן אַ פרעמד קינד, פון אַן אַנדערער שטאָט, האָט מען געהאַלטן פון אים אין איין אָפּחוזקן: מ׳האָט אין אים קיין גוטע זאַך נישט געפונען. זיין עברי איז קיין עברי נישט געווען! זיין קול קיין קול נישט, זיין הילוך, זיין הת־נהגות גאָר ווילד. ס׳איז געווען פון וואָס אָפּצולאַכן, ביז דאָס יינגל האָט זיך נישט אויסגעמענטשלט און נישט געוואָרן לייטנגלייך; אייגער פון אונדז. דעמלט האָבן זיך פאַרווישט די גרענעצן צווישן פרעמד און היימיש און מיר האָבן באַקומען אַ נייעם חבר.

אמת איז, אַז די גרויסע האָבן אונדז פאַרביטערט דאָס לעבן, זיי זע־נען געווען שונאים פון דער בלאָטע! ס׳איז שוין אַזאַ מנהג אויף דער וועלט, אַז וואָס ס׳געפעלט קינדער, געפעלט נישט די עלטערן און פאַר־קערט. בעת ס׳איז געוואָרן אַ בלאָטע, ווי די גרויסע האָבן געזאָגט: אויף נישט צום איבערטראָגן, האָט מען אין דער בלאָטע, וווּ זי איז געווען צום טיפסטן — אַריינגעוואָרפן אַ פּאָר גרויסע שטיינער; מ׳האָט זיך באַמיט אַריבערצושפּרינגען פון איין שטיין צום צווייטן, צי מאַכן גרויסע שפּען — אָבער פאַר אונדז קינדער איז דאָס נישט געווען קיין לייזונג. בפרט, אין די פינצטערע נעכט, מ׳האָט די שטיינער נישט אַרויסגעזען, דאַקעגן האָט מען זיך אין זיי געקענט פאַרשפּאַטן און אַריינפאַלן אין אַ נאָך גרעסערער בלאָטע און דאָס אין דער גאַנצער אייגענער לענג און ברייט.

דערפֿאַר טאַקע האָט שבתי מלמד נישט געהאַלטן פֿון קיין שטיינער. ווען מיר זענען אַלע מיט אַ מאָל אַ פּריטיק־צו־נאַכטס אַרויס פֿון דער קלויז נאָכן דאַווענען און אָנגעהויבן גיין מיט די שטיינער, האָט אונדז אַלעמען אָפּגעשפּריצט מיט אַ פֿיינער בלאָטע ר׳ שבתי מיט זיינע שטיוואַלעס, וואָס איז געגאַנגען נישט מיט די שטיינער, נאָר מיט דער שיטערער בלאָטע, ווי אוממיסטן. ווען די בעלי בתים האָבן אים אויפֿמערקזאַם געמאַכט, אַז ער קאָן דאָך גיין מיט די שטיינער, האָט ער געענטפֿערט מיט אַ ניגון פֿון דער גמרא — ווי ער וואָלט געלערנט מיט די חדר־יינגלעך זיינע: הלמאי דאַרף איך גיין מיט די שטיינער און ציטערן, כ׳זאָל נישט אַריינפֿאַלן אין דער בלאָטע, מער גיי איך מיר מיט דער בלאָטע אַליין, פֿאַרוואָס זשע זאָל איך מורא האָבן? בתמיה! און ס׳איז געבליבן, ווי שבתי האָט געזאָגט. ער איז זיך ווייטער געגאַנגען און געשפּריצט מיט דער בלאָטע אויף אַלע זייטן. אָבער אויך די בעלי־בתים זענען נישט קיין פֿאַרשלאָפֿענע יידן. ביים אַרויס־גיין פֿון קלויז האָבן זיי געלאָזט שבתין גיין פֿאָרויס און צוגעוואַרט אַ פּאָר מינוט, ביז שבתי איז נישט פֿאַרשוווּנדן אין דער פֿינצטערקייט און אין דער בלאָטע. ערשט דעמלט האָבן די שיינע באַלעבאַטים אָנגעהויבן זוכן פֿאַרזיכ־טיק און באַדאַכט די שטיינער...

אַ שפּעטערדיקע הערה צום ענין בלאָטע: ווען איך בין איר יאָר 1941 פֿאַרוואָרפֿן געוואָרן אין אַ ווייטן דאָרף פֿון דער באַשקירישער אויטאָנאָמער רעפּובליק, בין איך איין מאָל — אין אַן אָסיען־טאָג געגאַנגען מיטן איינ־ציקן דאָרפֿוועג, פּוילישן וועג. די בלאָטע איז געווען אָין־לשער. נאָר איך — אַ פֿרעמדער — האָב נישט ריכטיק זי אָפּגעשאַצט, די פֿרעמדע בלאָטע. געמיינט, אַז ס׳איז אַ מערב־בלאָטע, אַ באַרשטשיווער, קאַפּיטאַליסטישע בלאָטע, וואָס האָט סוף־סוף אַ דנאָ; האָב איך געשטעלט אַ פֿוס, איז ער אַריין ביז איבערן קנעכל אין אַ געדיכט־שיטערער בלאָטע. האָב איך גע־מיינט, אַז כ׳האָב שוין דערגרייכט דעם טיפֿשטאַנד פֿון דער בלאָטע, און דעם צווייטן פֿוס פֿאַרוואָרפֿן, העט ווייט, ווי ווייט איך האָב נאָר געקאָנט דערגרייכן. געווען זיכער, אַז כ׳בין שוין אויף דער יבשה. בין איך אָבער מיטן צווייטן פֿוס פֿאַרקראָכן נאָך טיפֿער! בין איך געבליבן שטיין מיט אויסגעשפּרייטעביידע פֿיס, זיך געוואַקלט און נישט געקאָנט אַרויסשלעפּן

נישט איינעם, נישט דעם צווייטן פּוס, כאָטש שריי „חיי וקיים״. פאַרשטייט דען עמעץ דאָ לשון קודש? סאַמע גויים וווינען דאָ! דערצו זעט מען נישט קיין לעבעדיק באַשעפעניש און די נאַכט פאַלט צו. וואָס טוט מען? וואַרטן ביזן פרילינג? האָב איך מורא געהאַט פאַר דער נאַכט אַליין! אַ קאַלטער שווייס האָט מיך באַגאָסן!

שלעכט, ס׳איז ביטער ווי גאַל! ס׳איז מיר נישט געבליבן מער גאָר־נישט, ווי כ׳בעט איבער אייער כבוד, אַריין מיטביידע הענט אויך אין דער בלאָטע, ביז איבער די עלנבויגנס. אָנגעשפּאַרט אויף די הענט, איז מיר גע־לונגען אַרויסשלעפּן קודם איין פוס און אים אַוועקגעשטעלט אין אַן אַנדער בלאָטיקן אָרט, נענטער צום ערשטן פוס; אַזוי־אַרום האָב איך זיך געקאָנט ווידער אויפשטעלן. מיט דריבנע טריט האָב איך — אָנגעלערנט פון נסיון — דערשלעפּט זיך אַהיים.

ביז היינטיקן טאָג פאַרשטיי איך נישט, פון וואַנען האָב איך גענומען דעם גרויסן געדאַנק, וואָס האָט מיר געראַטעוועט דאָס לעבן, פון שטעלן זיך אויף אַלע פיר, ווי להבדיל אַ פערד, און אַרויס אַ גאַנצער... פון דעמלט אָן לויב איך גאָט און באַוווּנדער זיין באַשעפעניש, דאָס פערד, וואָס האָט מכתחילה פיר פיס, דערצו לאַנגע, און דאַרף נישט אָנקומען צו קיין הענט; שטייענדיק אויף דריי פיס, איז אים לייכט אויפצוהויבן דעם פערטן און אַריינשטעלן אים אין אַ נייער בלאָטע: וואָלט דען מענדעלעס קליאַטשע (די כנסת ישראל) געוווּן געקאָנט אַרויס פון די טויזנטיעריקע בלאָטעס, ווען זי האָט נישט קיין פיר פיס?

אָבער אַ מענטש! ערגער פון אַ בהמה!

דערפאַר טאַקע:

ברוך אתה ה׳ הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ולילה! און דעם פערד ארבע רגלים, עס זאָל קאָנען זיך שלעפּן אין דער בלאָטע און לער־נען אונדז, ווי אַזוי דאָס צו טאָן.

פאַר די, וואָס דאַווענען יעדן טאָג, זאָגן די ברכה — ווי דען אַנדערש?! און פאַרשטייען זי פאָרט נישט, וועל איך דאָ ברענגען דעם עברי־טייטש, וואָס איז צוגלייך אַ פירוש פון דער ברכה אין דעם אויסלייג פון אָריגינאַל.

— פון אַ מסורת טאָר מען נישט מינערן אפילו אַ האָר! — זאָלן די לייענערס נישט קוקן אויף מיין מעשה ווי אַ האָן אין „בני אָדם". —

„גלוֹבט ביסט גאָט אונזער גאָט דר קיניג פון דר וועלט דר דאַ הט דעם האָן פאר שטאַנד געגעבן צו פּרובין אונ צו פר שטין צווישן טאָג אונ נאכט אינ דיא מענטשען שטייען אוֹף פון זייער גילגער דורך זיין קול איבער דעם מאכט מען די ברכה". (לויטן סדור קרבן מנחה כמנהג אשכנז פיעטרקוב תרפ"ח (1928), בהוצאת ובדפוס של יעקב ב"ר מרדכי ז"ל צעדערבוים). אָ־מן!

*

ביז צום ברית קומט שרה יעדן טאָג — לכל הפחות איין מאָל אין טאָג — אָנקוקן, וואָס ס'טוט זיך. נאָכן ברית איז ווידער דאַרף מען קוקן, צי ס'האָט זיך פאַרהיילט. אַז אַלץ איז אין אָרדענונג, הערט אויף שרה נאָך אַ פּאָר טעג — צו קומען. סיידן מ'רופט זי. נאָר בעסער איז — פאַרן קינד און פאַר דער מאַמען — מ'זאָל נישט דאַרפן מער אָנקומען צו שרהן. אַלץ זאָל גיין גלאַטיק. סיידן, סיידן... מ'ווערט נאָך אַ פאַרויסבאַשטימטער צייט נאָך אַ מאָל מעוברת; דאָס איז אַ גאַנץ נאַטירלדעכע דערשיינונג; אַ גאָטזאַך, ווי מ'האָט ביי אונדז געזאָגט, בפרט מעוברתדיקע מיידלעך, דעמלט מוז מען ווידער אָנקומען צו שרהן.

אַזוי איז מיין מאַמע אָנגעקומען צו שרהן זיבן מאָל. איך געדענק דאָס נישט פון אייגענער אַוטאָפּסיע. אַזוי ווי איך בין געווען דער זעקסטער אין דער ריי. דאָס זיבעטע קינד איז געקומען דריי יאָר נאָך מיר. נאָר מיך — אַלס מאַנספּאַרשוין — האָט מען אָהין נישט אַריינגעלאָזט. דאָס געדענק איך דווקא יאָ!

איז שוין פאַרשטענדלעך, פאַר וואָס שרה איז געווען ביי אונדז אין שטוב אַן איינגייערקע. אויך שפּעטער פלעגט זי זיך אינטערעסירן מיט אירע קינדער, ווען זיי זענען שוין געהאַט אונטערגעוואַקסן, געוואָרן גרויסע און פאַרגעסן, אַז אויך זיי זענען אַ מאָל געווען קינדער און גענאָסן פון שרהס „אַפּיעקע".

בשם ה' אלהי ישראל ששמו גדול ונורא:

בזה השער, לא יבא צער:
בזה הדלת, לא יבא בהלת:
בזה הפתח, לא יבא רצח:

וישב אהרן אל משה אל פתח אהל מועד
והמגפה נעצרה

רבש"ע! כשם שפסחת על בתי בני ישראל
במצרים ולא נתת המשחית לבוא אל בתיהם,
כן תעצור המשחית מלבא אל בתינו ובבתי
כל ישראל אמן אמן נצח סלה ועד:

אימי' דאברהם אבינו
אמתלאי בת כרנבו:
ושם בת אשר שרח:

אתה סתר לי מצר תצרני רני פלט תסובבני סלה

וי פה וו והה
יה יו יה תימ
עו נה פי עהג
מה חי לה צופ
די סה לו רהה

שמרני אל כי חסיתי בך
שמרני כאישון בת עין בצל כנפיך תסתירני.

אַ סגולה — געדרוקט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה,
באַנוצט אויך אין באַרשטשיוו.

סגולה נפלאה!

להשמר מכל רע, בזמן תחלואי ילדים, וכפרט בשנת עבור ובימי שובבי"ם: ת"ת, או כשיש מגפה בעיר ר"ל, לתלות טבלא כזה (שעליו נרשמו דברים הנאמרים מעל"ד) והוא בדוק ומנוסה מהגה"ק מו"ה משה טייטעלבוים (בעל ישמח משה) זללה"ה, ומשארי צדיקים מפורסמים הגאה"ק מצאנז, בעלז, שינעווא, סיגעט, ליסקא, ועוד מכמה וכמה גדולי עולם זי"ע.

— נדפס בעצת וברסכמת רבנים גדולי הדור שליט"א. —

מחירו 10 העללער.

שבח היותר מההוצאה מקודש לדבר טוב.

Nachdruck verboten.

די צווייטע זייט פון דער אויביקער סגולה.

געווען נאָך אַ סיבה, פאַר וואָס שרה פלעגט צו אונדז קומען, מער ווי צו אַנדערע. שרה איז געווען אַן אינטעליגענטקע, אַ ווילקענעוודיקע, געלייענט ביכער. ביי זיך אין שטוב געהאַט אפילו אַן אייגענע ביבליאָטעק, פלעגט גערן אויסלייען אַ ביכל און רעקאָמענדירן עס אַן אינטעליגענטן מענטשן. אגב, איז אין שטאָט צו יענע צייטן קיין שטאָטישע צי פּריוואַטע ביבליאָטעק נישט געווען. מ'האָט זיך קעגנזייטיק אַנטליען די אייגענע ביכער, וואָס מ'פלעגט קויפן, אַז מ'איז אַרויסגעפאָרן אַ מאָל אין אַ גרויסער שטאָט, צי — זעלטענער — באַשטעלן מיט דער פּאָסט. קיין בוך־האַנדלונג איז אין באַרשטשיוו פאַר יענער צייט אויך נישט געווען. פאַר וועמען?

געלייענט האָט מען דעריבער — אין מאַנגל פון ביכער — די אויסגעשניטענע פון די טאָג־צייטונגען (דייטשע פון ווין) פאַרזעצונגען פון ראָמאַנען, וואָס פלעגן זיך ציען יאָרן־לאַנג. מ'האָט אויסגעשניטן יעדן טאָג די פאַרזעצונג, דערנאָך זיי אַלע צונויפגענייט מיט אַ נאָדל־פאָדעם, צי אפילו איינגעבונדן. דאָס האָט מען געהיטן יאָרן־לאַנג, אַנטליען אַנדערע; נאָך יאָרן ווידער געלייענט דעם זעלבן ראָמאַן. מ'האָט דאָך אינצווישנצייט שוין געהאַט פאַרגעסן זיין אינהאַלט. דאָס צווייטע מאָל האָט מען עס געלייענט מיט נאָך אַ גרעסערן אינטערעס. ס'איז אויסגעקומען, ווי מ'טרעפט זיך מיט אַלטע, גוט־באַקאַנטע פריינד, פון וועלכע מען איז געווען אָפּגעשיידט אַזאַ לאַנגע צייט; מ'רעדט אויף ס'ניי מיט זיי, מ'רעדט... אָן אַ סוף.

נאָכן איבערלייענען צום צווייטן מאָל דעם ראָמאַן, האָט מען ווידער געהאַט וואָס צו דערציילן, ווייל אויך דער עולם הערערס האָט דאָך אין צווישנצייט פאַרגעסן דאָס פריער געהערטע.

פלעגט צו אונדז קומען שרה אַנטלייען אַ ביכל, אָפּברענגען אַ ביכל; ווידער אַן אַנדערש מאָל ברענגען אירס אַ ביכל צום איבערלייענען און ווידער אַ מאָל קומען עס אָפּנעמען. אַזוי אַ קיילעכדיק יאָר.

געלייענט האָבן דעמלט ביי אונדז אי די מאַמע, אי די עלטסטע שוועסטער, יידוסיע. מיר זענען נאָך געווען קליינע.

שרה דער באָבעס ביכער זענען געווען דער עיקר אין דייטש, ווייניקער אין פּויליש. שרה — דערמאָן איך זיך איצט אין איר פאַמיליען־נאָמען: זיבער — האָט זיך שטאַרק באַגייסטערט און כסדר וועגן דעם בוך גערעדט:

„די וואָפּן נידער״ פון בערטאַ פאָן סוטנער. זי פלעגט מיט גרויל רעדן וועגן מלחמות בכלל און דער באַלקאַנישער מלחמה, וואָס האָט דעמלט געהאַט אויסגעבראָכן. שרה איז געווען אַן איבערצייגטע — איצט פיל איך דאָס אַרויס אין דער גאַנצער באַדייטונג פון וואָרט — „פּאַציפיסטקע״. מ׳דאַרף נישט קיין מלחמות! זיי ברענגען נאָר אַן אומגליק אויף דער וועלט. שרה האָט געהאַט רעכט פון איר פּראָפעסיאָנעלן שטאַנדפּונקט. ברענגט דאָך די מלחמה אום די קינדער, אירע קינדער, וואָס זי העלפט ברענגען אויף דער וועלט! נאָך וואָס האָבן קינדער, זיי זאָלן אומקומען ?! נאָך וואָס זשע, רבונו של עולם, האָסטו זיי באַשאַפן? שרה, אַ רעליגיעזע יידענע — געגאַנגען מיט אַ פּאַטשיילע, פאַרבונדן אונטער דער גאָמבע, נישט ווי די מאָדערנע ווײַבער מיט אַ ברייטן הוט מיט פעדערן דערצו — האָט געהאַט טענות צום רבונו של עולם. גערעכטע טענות.

וואָס שייך הוט, האָט שרה דערויף געהאַט אַ רעכט: זי האָט געהערט צו דער אינטעליגענץ. געהאַט אַן אינטעליגענטן באַרוף; געלייענט ביכער און געקענט וועגן זיי שיין רעדן! פון דעסטוועגן, יידישע צניעות, צער הרבים, „וועלט־שמערץ״, האָבן איר נישט דערלויבט הנאה האָבן פון לעבן.

אין זכות פון אירע מעלות האָט איר טאַקע דער רבונו של עולם גע־האָלפן און צו דער רעכטער צייט זי צוגענומען צו זיך. זי — די פּאַציפיסט־קע — זאָל נישט דאַרפן דערלעבן און זען די גרויל פון דער ערשטער גרויסער וועלט־מלחמה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין 1914. אַ קורצע צייט פאַר דעם האָט שרה פאַרמאַכט אירע אויגן אויף אייביק.

געשטאָרבן ווי אַ צדיקעס. בזמנה! און אַלץ באַוויזן צו דערליידיקן, אַלץ, וואָס זי האָט זיך פירגענומען, ווי ס׳וועט ווייטער זיין באַשריבן.

*

אין באָרשטשיוו איז קיין שפּיטאָל צי פּאָליקליניק נישט געווען. נאָר למען האמת דאַרף מען דערמאָנען, אַז שרהס שטוב איז געווען מער ווי אַ פּאָליקליניק, מער ווי אַן אויפנעם־צימער פאַר קראַנקע. מ׳קאָן אפילו זאָגן, אַז איר וווינונג איז געווען אַ מין לאַבאָראַטאָריע, אַ שפּיטעלעכל און ווער ווייסט וואָס נאָך!

געוווינט האָט זי איינע אַליין אין אַ הייזל — מיט צוויי קליינע צימער־לעך, אַ קיך, אַ קאָרידאָר. פון פאָרנט אַ גערטנדל, מיט אַ פורטקע אויף אַריינצוגיין — אַנטקעגן דער צערקווע, אין דער מיט שטאָט, אָבער ווי אָפּגעטיילט פון איר, דורך אַ פּאַרקן און דעם גערטנדל... איר שטיבל אַ ביסל אַריינגערוקט אויף הינטן, נישט אין איין שורה מיט די אַנדערע הייזער פון גאַס. ביי איר איז געווען שטיל רויִק, ריין, פונקט ווי אין אַ שפּי־טאָל, אָדער להבדיל אין אַ קלויסטער ביי נאָנעס.

צו איר אין דער וווינונג בין איך קיין מאָל נישט אַריין. ס'איז נישט געווען פאַר קיין מאָנסבילן. נאָר ווייבער האָבן געזאָגט, אַז דאָרט שמעקט ווי אין אַן אַפּטייק; די מכשירים, וואָס געפינען זיך דאָרט, איז נישט אַנ־דערש, ווי אין אַ גרויסן שפּיטאָל!

קודם כל האָט אויף דער וואַנט געהאָנגען אַ גרויסער קליסטיר מיט אַ לאַנגער שלויך. שרה האָט געוווּסט, ווי אַזוי זיך מיט אַזאַ מכשיר צו באַנוצן; וואָס צוגעבן צום וואַסער: זייף, סאָדע וכדומה. — אויפן ריינעם, ווייסן, ווי געלאַשענער קאַלעך, טיש זענען געלעגן די מכשירים און רפואות, וואָס זי דאַרף צו איר אַרבעט: אַ גרויסע, ריינע, געבלישטשעט ווי זילבער, שער: נישט ווי ביי די שניידערוקעס, וואָס האָבן נאָך גרעסערע שערן, אָבער זיי זענען פאַרזשאַווערט, שוואַרץ, אומגעלומפּערט.

דערצו אירע, שרהס, באַליבטע מעדיקאַמענטן: ליזאָל, וואָס מ'גיט צו צום וואַסער, בעת מ'באָד אין אים למשל אַ פוס מיט אַ ווונד; קאַרבאָל אויף צו דעזינפעצירן די הענט; ספּיריטוס צו אַ פּרימוס אויף אָנצוואַרעמען אַ ביסל וואַסער; וואַלעריאַנאַ־טראָפּנס, אויב מ'דאַרף אַ קימפּעטאָרין אַ מאָל באַרויִקן; וואַטע און גאַזע און כלאָראָפאָרם און צינקאָווע־מאַסטש, און פּלאַסטערס מכל המינים, דער עיקר אַזעלכע, פאַרשטייט זיך, וואָס אַ קימ־פּעטאָרין און אַ קינד באַדאַרפן. אָבער אויך אַזעלכע, וואָס מ'לייגט צו צו אַ מכה, אַ פרישטש, אַ בלאָטער, ער זאָל גיכער אָנציִען און גיכער... פּלאַצן; ריצינאייל, וואָס מ'קאָן געבן לאַוו דווקא אַ קימפּעטאָרין, נאָר אפילו אַ מאַנספּאַרשוין. — ווייל וויסן דאַרפט איר דאָך, אַז שרה די באָבע האָט מען נישט איין מאָל גערופן גלאַט אַזוי צו אַ קראַנקן; מענטשן האָבן אויף איר

געזאָגט, אַז זי פאַרשטייט מער ווי חיים רופא, אָדער אפילו דער שטאָט־דאָקטאָר, כאָטש זי איז נאָר אַ באָבע... פלעגט שרה העלפן און ראַטעווען, ווי ווייט זי האָט נאָר געקאָנט.

היינט דאָס פלעשעלע גליצערין, אויף איינצורייבן די הענט, זיי זאָלן זיין גלאַטיק, די סאָדע צום וואַשן און די סאָדע צום טרינקען (ווען ס׳ברענט אויפן האַרצן), און וואַזעלין... ווער איז דאָס אימשטאַנד אַלץ אויסצורע־כענען!

אייגנטלעך דאַרף אַ באָבע האָבן אַלץ, וואָס ס׳איז נויטיק פאַר אַ נישט געזונטן מענטשן, ווייל סוף־כל־סוף איז דאָך אַ קימפעטאָרין אויך אַ מענטש! נישט איין מאָל האָט שרה געבראַכט מיט זיך פון איר אַפּטייקל, בעת די אמתע אַפּטייק איז געווען צו, וואָס מ׳האָט באַדאַרפט צו אַ קראַנקן.

פון שרה דער באָבעס טעראַפּיע:

צו די אויסערלעכע קרענק, וואָס שרה די באָבע איז געווען אויף זיי אַ מומחה, האָט געהערט: 1) אַ פרישטש, אַ בליענדיקער, רויטלעכער.

2) אַ טשערעק, אַ גרויסער פאַרטריקנטער פרישטש, אַ גרינלעכער, וואָס וויל טייל מאָל אַליין פון זיך נישט אָפּפאַלן און מען מוז אים דערצו צוהעלפן. חלילה וחס טאָר מען אַזאַ טשערעק נישט אָפּרייסן בכוח; הגם דאָס טוט נישט וויי, — ווייל דער טשערעק קאָן זיך אומקערן.

3) אַ מכה — פאַר קיינעם נישט געזאָגט! — אַ גרויסער פרישטש, מיט אַ רויטלעכן, גרעסערן צי קלענערן הינטערשלאַג. דערצו איז גוט צינקאָווע זאַלב (ווייסע), שוועבל־זאַלב (געלע), ס׳זאָל אויסברענען. — איז עס ווידער אַ גרויסער בלאָטער, דאַרף מען אים העלפן אָנציען; ער וואַקסט ביז ער פּלאַצט; פּלאַצט ער נישט אַליין פון זיך, דאַרף מען אים האַקן, אַ מאָל געניגט אַ שטאָך מיט אַ אויסגעברענטער לשם דעזינפעקציע נאָדל, די אייטער זאָל אַרויס. גענוגט דאָס נישט, גיט מען אַ מאָל אַ שניט מיט אַ בריטווע. טרעפט אָבער, אַז די מאַטעריע גייט נישט אַרויס, די מכה פאַר־מאַכט זיך צוריק, דעמלט איז אַמבעסטן גיין צו אַ דאָקטאָר. זאָל אויף אים פאַלן די פאַראַנטוואָרטונג!

אַן אויסערלעכע קרענק איז דאָס פאַרשטעכן זיך. אַ שפּענדל, קריכט אַרונטער אונטער דער הויט, און מ׳קאָן עס נישט אַרויסנעמען מיט די

בלויזע נעגל. דעמלט איז גוט מיט אַ שפּילקע מאַכן אַן עפענונג און אַרויס־שלעפּן דעם שפּאָן. גייט דאָס נישט, איז גוט אָנצוכאַפּן דעם עק פון שפּאָן מיט אַ צווענגל — אַ קליינע „לאַנצעטע", אויך דאָס האָט שרה די באָבע — און אַרויסציען.

צו אַן אויסשלאָג — קליינע פּרישטשעקלעך — איז גוט אָנצופּודערן. דער עיקר איז דאָ, מ'זאָל נישט קראַצן. קראַצט מען חלילה, בלייבן די פּרישטשיקלעך אַ גאַנץ לעבן. גוט איז אויך צו געבן אַ קינד אין אַזאַ פאַל אַן אָפּפיר־מיטל; דאָס בעסטע פון אַלץ איז ריצינאייל, הגם ס'איז שוין דאָ לייכטערע, נייערע זאַכן, ווי ווינער טרענקל וכו'.

אויב ס'טוט ווי אַ קינד דאָס בייכל, איז דאָס בעסטע — אַ קאַלטער קאָמפּרעס, עס שאַדט נישט צוצוגעבן צום וואַסער אַ ביסל ספּיריטוס, גוט אַרומוויקלען דאָס בייכל, ס'זאָל זיך גוט אויסוואַרעמען. אַז מ'נעמט דערנאָך — אין דער פרי — דעם נאַכט־קאָמפּרעס אַראָפּ — דאַרף דער האַנטעך זיין טרוקן און וואַרעם. דעמלט איז אַ סימן, אַז ער האָט געווירקט.

בכלל איז גוט ביי יעדער קרענק געבן דעם קראַנקן עפּעס אויף צו שוויצן. — הייסע טיי מיט ציטרין, אפילו צוויי גלעזער, אַ גלעזעלע בראַנפן מיט אַ ביסעלע פעפער (אַ דערוואַקסענעם) — גוט איז אויך דערצו אַן אַס־פּירין. מיטן שוויץ (שוויס) גייט אויך אַוועק די קרענק. אָבער נישט תמיד. אויף שוויצן איז אויך גוט פאַרקאָכטער ליפּאָווי־צוויט.

אויף קאָפּ־ווייטיק איז גוט איינצורייבן די שליפן מיט עסיק.

חלשט אַ מענטש, איז דאָס בעסטע באַשפּריצן דאָס פּנים מיט קאַלט וואַסער, צולייגן קאַלט וואַסער צום האַרצן. העלפט דאָס נישט, צודריקן מיטביידע קיליקעס די שליפן. ס'איז גוט אויך צו געבן שמעקן עפּעס שטאַרקס, יום כפּור־טראָפּן, אַמאָניאַק און דעסגלייכן. דאָס זעלבע ביים חלשן אין אַ יום־כפּור פון פאַסטן. אַז דער מענטש איז שוין צו זיך אַ ביסל געקומען, געבן אַ ביסל קאָניאַק.

איז אַ קינד — ווינטער־צייט צום מערסטן — הייזעריק, איז דאָס בעסטע מיטל: הייסע מילך מיט צעלאָזטער פּוטער; צום „פאַרבייסן" קאָן מען דעם קינד געבן: קאַנדל־צוקער, ברוסט־צוקער (ס'ציט אָפּ דעם שליים, מאַכט לייכטער דאָס אָטעמען, דאָס אַראָפּשלינגען דאָס עסן); אַן איי גע־

מישט מיט האָניק און צוקער. אין רוסלאַנד האָט מען עס גערופן גאָגל־מאָגל. אָבער מיר זענען געווען עסטרייכער. — גוט איז אויך צוצולייגן צום האַרצן גאָרטשיצע — נישט דירעקט אויף דער ברוסט, נאָר אונטערלייגן אַ שמאַטע־קעלע — ס׳זאָל אָנציען, אָנוואַרעמען, אָנברענען די ברוסט, ביז ס׳ווערט גוט — רויט. נאָר נישט חלילה איבערכאַפּן די מאָס; ס׳זאָל דערפון נישט אַרויסקומען טאָקע אויף אַן אמת אַן אָפּבריענעניש. האַלט אָן די הייזעריקייט אַ לענגערע צייט, איז גוט אַן אינהאַלאַציע. האָט מען נישט דערצו אַ ספּעציעל מאַשינדל מיט אַ ספּיריטוס־לעמפּל, וואָס דערהיצט דאָס וואַסער צום זידן, קאָן געניגן אַ טאָפּ קאָכעדיק וואַסער, דער מענטש דעקט איבער דעם קאָפּ און האַלט דאָס מויל אָפן איבער דער פּאַרע, וואָס זעצט פון טאָפּ. אגב, — אַ פּראָפּאָ אָפּבריענעניש, אויב מ׳בריט זיך אָפּ ביי דער קיך, איז גוט אָנשיטן זאַלץ, איינשמירן — דעליקאַט! — מיט אייל (נישט מיט קיין וואַסער). שפּרינגט אַרויס אַ בלאָזאָק, דורכשטעכן אים מיט אַ ריינער נאָדל!

טוט וויי אינעווייניק — איז דאָס בעסטע מיטל אַ הייסע פּאַקרישקע, אַ זעקל הייסע טרוקענע זאַמד, קלייען אָדער זאַלץ. אין אַ נויט־פאַל אַ הייסער ציגל.

ליגט אַ מענטש אַ לענגערע צייט, איז גוט אים פון צייט צו צייט איינרייבן מיט טערפּענטין.

צו געוויסע קרענק (לשון סגי נהור) איז גוט אַ זיצביטל; צום וואַסער עווענטועל צוגעבן ליזאָל, שוועבל.

אויף ציין־ווייטיק — אין באַרשטשיוו איז קיין ציין־דאָקטאָר נישט געווען (אין די שפּעטערדיקע יאָרן — פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען עווענטועל די „בעסערע״ לייט געפאָרן קיין טשאָרטקיוו) — איז גוט צו שווענקען דאָס מויל מיט הייסן פּאַרבריטן רומיאַנעק, עלעהיי טיי. גוט אויך צו האַלטן אויפן צאָן בראָנפן, ס׳זאָל פאַרטעמפּען דעם ווייטיק, דעם צאָן. מ׳דאַרף אָבער אַכטונג געבן, אַז דאָס קינד זאָל דערנאָך דעם בראָנפן נישט אַראָפּשלינגען, נאָר אויסשפּייען.

אָט דאָס איז אַ טייל פון גרויסן רעפּערטואַר פון שרה דער באָבעס רעצעפּטואַריום.

מיט שטעלן באַנקעס — ביי אַ לונגן־אַנטצינדונג למשל — צי מיט פּיאַווקעס — האָט זיך שרה נישט פאַרנומען. דאָס האָט געהערט צו די רופא־אים (פריזירער). געווען אויך געהאַקטע באַנקעס; ד.ה. אַז נאָך דעם, וואָס מ׳האָט די באַנקעס אַראָפּגענומען און די הויט איז געווען רויט, אָנגעלאָפן, האָט מען נאָך געלאָזט בלוט פון דער הויט. אַזוי אויך האָט מען ביי אַ גרויסן בלוט־דרוק געשלאָגן די אָדער.

דאָס אַלץ זענען געווען מיטלען פאַר אחינו בני ישראל. גויים האָבן זיך אַליין געהיילט און געהאַט זייערע אויסגעפּרוווטע מיטלען. אַזוי האָט מען זיך דערציילט, אַז אַ גוי האָט ווי געטאָן דער בויך, האָט אים זיין ווייב צוגעשטעלט אַ גאַנצן אויסגעפּאַרעטן טאָפּ צום בויך, עלעהיי אַ באַנקע. דער סוף איז געווען, אַז דער גאַנצער בויך איז אַריין אין טאָפּ און מ׳האָט אים נישט געקאָנט אַרויסנעמען. מען האָט געמוזט צעהאַקן דעם טאָפּ, כדי דער בויך זאָל אַרויס. האָט נעבעך דער אָרעמער גוי געהאַט היזיק: אַ טאָפּ. צי איז דערביי דער בויך־ווייטיק פאַרשוווּנדן, ווייס איך נישט, ווייל מ׳האָט געלאַכט פון גויס איינפאַל מיטן טאָפּ און דעם סוף שוין נישט דערציילט.

געווען אויך אַ מעשה, אַז גויים פלעגן קומען צו אַן אמתן דאָקטאָר, האָט ער זיי פאַרשריבן אַ רעצעפּט. האָבן זיי אויפגעגעסן דעם רעצעפּט (דאָס פאַרשריבענע שטיקל פּאַפּיר) און דערנאָך געקומען צום דאָקטאָר מיט אַ טענה, אַז די מעדיצין האָט נישט געהאָלפן. זיי האָבן נישט געוווּסט, אַז מיטן רעצעפּט דאַרף מען גיין אין אַפּטייק.

יידן האָבן אויך זיך דערציילט: געווען אַ פאַל, אַז אַ גוי איז געקומען צו אַ יידישן רופא (פריזער), האָט ער אים פאַרשריבן מיט גרויסע אותיות אויף אַ גרויס שטיק פּאַפּיר פאָלגנדיקן רעצעפּט:

Chininum sulfus, unces dues,
Rojte proszkes, di wajst szoin wues.

דער באַקאַנטער פּראָוויזאָר האָט שוין געוווּסט וואָס צו געבן... דער עיקר: ס׳האָט געהאָלפן. צי דאָס איז געשען אין באַרשטשיוו, צי ערגעץ אַנדערש וווּ — ווייס איך נישט. אפשר איז עס געווען בלויז אַ חכמה?

ווי ענג זענען די גרענעצן פון דער וויסנשאַפט! אפילו אַקעגן אַזעלכע קליייניקייטן, ווי אונדזערע פּראַגן, שטייט זי מאַכטלאָז, און גיי ברעך דיר דעם קאָפּ!

דעם רעצעפּט מיטן הינטערגרונט צו אים האָב איך צו פאַרדאַנקען דעם אַפּטייקער פון באַרשטשיוו מיליע ראָזענבלאַט. איך פאַרעפנטלעך אים בהסכמתו ובאחריותו לטובת הכלל, שלא על מנת לקבל פּרס.

מיר זאָגן זיך אויך ביידע אָפּ פון אויטאָרן רעכט. זאָלן יידן באַנוצן דאָס מיטל און אויפהערן צו קרענקען!

*

שרה איז נישט געווען גלאַט אַזוי זיך אַ באָבע. זי האָט פאַרשטאַנען די קרענק — האָבן די ווייבער אויף איר געזאָגט. זי איז געווען באַהאַוונט אין אַלע קרענק: געלייענט ביכער, צייטונגען, געוווסט, וואָס אויף דער וועלט טוט זיך, בפרט אין פראַגן פון קינדער־האָבן און אין הלכות: קרענק.

זי האָט ווייט ווייט אין דעם זינען איבערגעשטיגן חנה די חזנטע, אַן אלמנה נאָכן אַלטן חזן, וואָס איז אויך געווען באַקאַנט אין אונדזער קאַנט ווי אַ רופאהטע. זי האָט געהיילט מיט אָפּשפּרעכן, תפילות, און אויך מיט מעדיצין — אויסערלעכע זאַכן. פון די באַליבסטע אירע מעדיקאַמענטן צו אַ פרישטש, אַ מכה, אַנציענגיש איז געווען מילוטין, ציקוטין. אויך אַ האָניק־טייגל האָט געקאַנט העלפן צו אַ מכה! נאָר בעסער איז, אַז מ׳האָט זי נישט. אויף די שונאים די מכות.

איבעריקנס איז די חזנטע פון מיינע זכרונות פרי פאַרשוווּנדן, פּשוט זי איז געשטאָרבן פון אַלטקייט, נישט פון קיין קרענק — ווייל אויף קרענק האָט זי דאָך געהאַט מיטלען! איינס געדענק איך, אַז אויך צו איר בין איך איין מאָל אַנגעקומען — געגאַנגען מיט דער מאַמען — און געלויבט עס גאָט, ס׳האָט געהאָלפן... איך לעב.

אַז איך האַלט שוין ביי רופאהטעס, מוז איך דאָ דערמאַנען, כאָטש אַ גויע, די וועשערין, די פּאַוולעכע. אויך זי האָט אַ חלק אין מיין לעבן.

איין מאָל בין איך געפאַלן און זיך אַפּנים אויסגעוועכנעט דעם גראָבן פינגער פון דער לינקער האַנט. ס׳האָט ווי געטאָן אַ שרעק, איך ווייס און געדענק דאָס לויט די געוואַלדן, וואָס כ׳האָב געמאַכט. דאָס איז אין גאַנצן אין הסכם, מיט דער תורה פון די עמפּיריאָ־קריטיקער, וואָס זייער תורה האָב איך שפּעטער מיט יאָרן געלערנט. מוז איך זיך טאַקע דאָ באַוואָרענען, אַז געוויינט האָב איך, נישט ווייל די עמפּיריאָ־קריטיקער האָבן מיר אַזוי געהייסן טאָן. נאָר באמת קודם האָבן זיך געגאָסן די טרערן, דערנאָך איז געקומען דער ווייטיק. זע: אַוועגאַריוס־מאַך! די מאַטעריע שאַפּט דעם „גייסט״, נישט פאַרקערט!

איז גראָד געווען ביי מיין פאַלן די פאַוולעכע, איז זי צוגעגאַנגען, אָנ־גענומען מיך ביים אויסגעוועכנטן פינגער, געגעבן אים אַ דריי — איז ער אַריין צוריק אויף זיין אָרט. ס׳האָט געגעבן אַ קניאַק, און כ׳האָב ווידער געקאָנט רירן מיטן פינגער. מער לשם פאַראַדע — ווי צוליב ווייטיק — האָט מען מיר נאָך דעם פאַרבונדן דעם פינגער מיט אַ שנופּטיכל. בין איך אוודאי געווען ביי זיך שטאָלץ!

אָן אַנדערש מאָל איז מיר געשוואָלן געוואָרן די רעכטע באַק; ווי האָט עס נישט געטאָן, אָבער גרויס בין איך ביי זיך געווען. אַפּנים געווען אַ — ווי מ׳האָט עס גערופן אויף פּויליש: סווינקע, אויף דייטש־יידיש: אַ מאַמפּס. בין איך געזעסן אין שטוב, ווייל מ׳האָט מורא געהאַט פאַר אַ צוגווינט; אַ מאַמפּס האָט אַ טבע, אַז מ׳פאַרקילט אים, בלייבט ער אויפן גאַנצן לעבן! איז געקומען — ווי געוויינטלעך — צו אונדז די פאַוולעכע, און דערזען, וואָס מיר — איר נאַכציאַ (אויך אירס אַפּנים — נישט נאָר שרה דער באָ־בעס — בין איך געווען!) — האָט זיך געטראָפן, איז זי אַליין צו מיר צו־געגאַנגען, קיינער האָט זי צו דעם נישט פאַרבעטן, האָט מיט איר אויסגע־וויקטן — פון שטענדיקן וועש־וואַשן — פינגער, זייער דעליקאַט באַרירט — אַזוי דעליקאַט, ווי זי האָט געוואַשן אַ זיידן דין פרויען נאַכט־העמד; ביים לייכסטן נישט באַדאַכטן ריר קאָן זיך אַזאַ העמד צעשיטן! — אייגנט־לעך אַרומגעפאָרן מיטן פינגער איבער דער געשוואָלענער באַק. דערנאָך עפּעס געמורמלט אונטער דער נאָז אויף גוייש (ד.ה. אוקראַיניש), וואָס איך האָב נישט געהערט און נישט געקאָנט פאַרשטיין. גלייכצייטיק מיטן ווייז־

פינגער געמאַכט אויף מיין יידישער באַק אַ קריסטלעכן צלם איבערן גאַנצן געשוויר... דער געשוויר איז — מוז איך מודה זיין — דעם אַנדערן טאָג פאַרשוווּנדן. ווייס איך נישט, צי פון זיך אַליין, צי פון דער פּאַוולעכעס ברכות, צי חס וחלילה פון צלם. איך זאָג דאָס מיט פּחד אין האַרצן. וואָס וועלן זאָגן אונדזערע רבנים, אַז זיי וועלן דאָס געוווּיר ווערן?! זיי קענען נאָך מיין באַק וועלן באַטראַכטן פאַר אַ גוישער, צי געשמדטער, און איך פרעג שוין באַצייטנס: וואָס קומט מיר דערפאַר? איך בין גרייט אַלץ צו טאָן, כדי די באַק זאָל צוריק ווערן אַ יידישע. למען אייגענער זיכערקייט האָב איך עטלעכע מאָל געטובלט נאָכן געזונט ווערן די באַק אין דער גרויסער מקווה! אפשר קאָן דאָס מכפּר זיין אויף מיין נישט פאַרשולדיקטער זינד? אין דעם פּרט האָב איך אינסטינקטיוו געהאַנדלט לויטן פּסק פון מיין עלטער פעטער הרב שלום מרדכי הכהן ז"ל, וואָס האָט געהייסן אָפּטובלען אַ פּאָר יידישע לייכטער, וואָס האָבן געברענט ביי אַ גוישער לויה. (זע פּתח השער ל„משפט שלום"). בלוט איז נישט קיין וואַסער!

אַ דריט מאָל האָט מיר די פּאַוולעכע געראַטעוועט דאָס לעבן, בעת איך האָב געהאַט אַן אויסשלאַג. וואָס מ'האָט נישט געטאָן, האָט עס נישט געהאָלפן. די פּאַוולעכע האָט מיך אָנגעקוקט. גרויס בין איך געווען ווי אַ גענעץ און יונג — אַ קינד! די פּאַוולעכע האָט גאָרנישט פירגענומען, גאָרנישט נישט געזאָגט, נאָר אָריינגערופן די מאַמען אין אַן אַנדער צימער און איר איינגערוימט אין אויער, זי זאָל עס קיינעם נישט איבערגעבן, בסוד אפילו פאַר מיר אַליין, וואָס מ'דאַרף טאָן. נעמלעך: מ'זאָל גיין צו דער זאַמקאָווע קערניצע, אָנגעמען אַ קרוגל וואַסער פון סאַמען קוואַל, אָפּוואַשן מיט דעם וואַסער די צרה, וואָס כ'האָב אויף זיך. דערנאָך דאָס וואַסער אויסגיסן אין אַ לבנה-נאַכט אויף אַ פּרשת-דרכים, וווּ, דריי וועגן צעגייען זיך. אַוודאי איז דאָס נישט קיין גרויסע זאַך, מ'קאָן דאָס הייל-מיטל לייכט אַדורכפירן, אָבער די פּאַוולעכע האָט געשטעלט דערצו צוויי שווערע באַדינגונגען. קודם כל, דאָס וואַסער זאָל מען שעפּן פאַר זונען-אויפגאַנג און קיינער זאָל נישט זען, ווי מען ברענגט עס אהיים; צווייטנס, זאָל מען דאָס וואַסער, נאָכן באַנוצן עס, אויסגיסן צוועלף ביי נאַכט און אויך חלילה קיינער זאָל עס נישט זען.

מיט דעם מיטל האָט זיך די מאַמע נישט באַנוצט, אַ סימן, זי האָט מגלה סוד געווען און דערמיט אַליין געמאַכט צו נישט די רפואה. איך האַלט אָבער פאַר נויטיק איבערצוגעבן בסוד דאָס מיטל; אפשר וועט עס אַן אַנ־דערן העלפן. איך וויל נישט בלויז פאַר זיך האַלטן אַזאַ באַרימט הייל־מיטל.

ווי אַזוי זשע בין איך פאַרט געזונט געוואָרן — אַן דער פּאַוולעכעס מיטל? — דאָ האָט שוין שרה געהאָלפן... געהייסן צולייגן שוואַכן (צעלאָ־זענעם אין וואַסער) קאַרבאָל, ס׳זאָל אויסברענען. דאָס האָט געהאָלפן. אַי דער קאַרבאָל אַליין האָט מיך געברענט און אויסגעברענט אַ בראַנד־מאַרק, וואָס האָט מיך ווי געטאָן אַ שטיק־צייט — איז דאָס אַן אַנדער זאַך און גע־הערט נישט צום ענין. דער עיקר — דער אויסשלאָג איז פאַרשוווּנדן.

איך גיב דאָ איבער די ביידע מעטאָדן פון היילן איין און די זעלבע קרענק גאַנץ אָביעקטיוו, למען הגעשיכטע און למען בריאות העם (ווי מ׳זאָגט היינט). זאָל דער לייענער אַליין אָפּשאַצן דעם אונטערשייד פון די מעטאָדן פון דער פּראָפעסאָרין פּאַוולעכע — נישט צו פאַרמישן מיטן רוסישן פּראָ־פעסאָר פּאַוולאָוו! — און דעם מאָדערנעם צוגאַנג פון דער פּראָפעסאָרין שרהן די באָבע. צווישן אָט די פּאָליוסן האָט זיך געוואָקלט מיין לעבן און בכלל די פאָלקס־מעדיצין ביי אונדזערע באַרשטשיווער יידן! דער קאַמף צווישן אַלט און ניי — האָט זיך אויך דעמלט, ווי תמיד, געפירט; הגם פערזענלעך — נישט ווי היינט־צו־טאָג — האָבן ביידע פאַרשטייערס פון די ביידע פאַרשיידענע מעדיצין־שולן צווישן זיך גוט געלעבט און קעגנזיי־טיק זיך געשעצט און זיך באַצויגן מיט טאַקט און כבוד. חלילה וחס קיין מאָל זיך נישט געקריגט; זיך נישט איין מאָל געטראָפן ביי אונדז אין שטוב. אַ סברה אויך — וואָס קאָן ליידער נישט נאָכווייזן — אַז די פּאַוולעכע האָט אפילו מיט דער זעלבער מסירת־נפש, וואָס ביי אונדז, געוואַשן די וועש ביי שרה דער באָבען!

איך לאָז לע״ע דאָס פּראָבלעם פון מעדיצין אין אונדזערע קאַנטן — נישט נאָר אין באַרשטשיוו גופא, ווייל שרה די באָבע האָט געהאַט אַ שם אויך אין דער פּראָווינץ: קאָראָליווקע, אַזיעראַן, סקאַלע און ווו ערגעץ אַ יידישער גוט־באַזיצער פון די אַרומיקע דערפלעך. איך האָף צו גאָט דעם ענין ווידמען אַ גאַנצן בוך, אָדער לכל הפחות אַ ספּעציעל קאַפּיטל אין מיינע

זכרונות. ס׳איז דאָ וועגן וואָס צו שרייבן און ס׳איז אַן עבירה לאָזן עס פאַר־לוירן גיין. די היינטיקע מעדיצין וואָלט דערפון געקאָנט פיל לערנען!

איך וועל זיך נאָר דערלויבן אויף צוויי באַמערקונגען: 1. איך ווייס נישט, פאַר וואָס דער פּראָפעסאָר פּאַוולאָוו — אַ פּראָפעסיאָנאַל, גענומען געלט פאַר זיינע עצות און גוט דערפאַר געלעבט, איז געוואָרן אַזוי וועלט־באַרימט, בעת מיין פּאַוולעכע, וואָס האָט איר מעדיצין אָנגעווענדט פון איר גוטן האַרץ וועגן און קיין מאָל דערפאַר קיין גראָשן נישט גענומען, — דאָס נישט נעמען קיין געלט איז געווען אין אירע אויגן אַ פאַרבאַדינג, די מיט־לען אירע זאָלן זיין ווירקזאַם — איז ביז צו מיין איצטיקער אַנטפּלעקונג געווען אין גאַנצן אומבאַקאַנט? היתכן?

אפילו קיין דאַנק פאַר איר טירחה האָט זי נישט פאַרלאַנגט. טאָן דאָס קעגן איר ווילן איז געווען נישט נאָר איבעריק, נאָר אפילו מסוכן! דער־מיט אונטערשיידט זיך דער הומאַניסט פון פּשוטן פּראָפעסיאָנעלן אָפּשפּרע־כער, וואָס נעמט געלט פאַר זיין אַרבעט; דער קינסטלער פון באַרוף־טאַנ־דייטניק.

כדי דאָס צו אילוסטרירן, וועל איך מיר דערלויבן זיך אַריבערטראָגן מיטן געדאַנק אין דער היינטצייטיקייט און איך בעט די לייענערס דאָס זעלבע צו טאָן.

געווען איז דאָס אין יאָר 1947, אין דער פּוילישער שטאָט לאָדזש. איך זיץ אין אַ נעטער געזעלשאַפט, צווישן אינטעליגענטן. דער איינציקער ייד צווישן די פאַרבעטענע מענער און דאַמען. אין לויף פון אָוונט האָט אַן עלטערער דזשענטלמאַן, אַ דירעקטאָר פון אַ גרויסער קאָאָפּעראַטיוו, גע־נומען זיך וואַרפן קאָרטן און פאָרויסזאָגן מיר מיין צוקונפט. פאַרשטייט זיך, ער איז אַ קינסטלער, נישט קיין פּראָפעסיאָנאַל. געדויערט האָט דאָס אַ לענגערע צייט, ווייל, ראשית, פאָרויסזאָגן די צוקונפט איז נישט פון די לייכטע זאַכן, צווייטנס, האָט ער עטלעכע מאָל אויסגעלייגט די קאָרטן, ווייל ער האָט געוואָלט דאָס פּראָבלעם לייזן מכל הבחינות! און צו יעדער בחינה דאַרף מען אויף ס׳ניי אויסמישן די קאָרטן, אויף ס׳ניי „אָפּהייבן" און אויף ס׳ניי אויסלייגן די קאָרטן.

שווערקייטן האָבן אויך געמאַכט — ווי תמיד אין לעבן — די פיר דאַמען, וואָס אין די קאָרטן: איינע אַ גוטע, איינע אַ שלעכטע, איינע, וואָס וויל דיך און איינע וואָס דו ווילסט זי. מער קיין קאַטעגאָריעס פון קיין ווײַ־בער איז אויף דער וועלט נישטאָ. אַזוי לערנט אונדז בפירוש די געשיכטע פון קאָרטן, מיט אירע פיר פרויען־געשטאַלטן.

נאָך דעם ווי דער הער האָט זיך גוט אָנגעהאָרעוועט און מיר מיט אַ רוקער, באַדאַכטער, ערנסטער שטים פאָרויסגעזאָגט אַ גליקלעכע צוקונפט, מיט אַלע פיטשעווקעס און אַלע האָבן זיך צו דעם צוגעהערט מיט גרויס אינטערעס — אין שטילקייט און ערפאָרכט (און איך אוודאי און אוודאי, וועגן מיין גורל איז דאָך דאָ געגאַנגען!) — האָב איך אין מאָמענט, ווען דער אידעעלער קאָרטן־וואָרפער האָט זיין נביאות פאַרענדיקט, און אין דער לופט האָט געהאָנגען אַ שטילע פייערלעכע שטימונג זיך אַרויסגעכאַפּט מיט נישט מער ווי צווי דריי נאַרישע ווערטער: „איך דאַנק דיר זייער, הער". גלייך, ווי איך האָב דאָס אַרויסגעזאָגט, האָב איך געפילט, אַז כ'האָב געטאָן אַ גרויס נאַרישקייט. נאָר אין וואָס דאָס נאַרישקייט איז באַשטאַנען, האָב איך נישט געוווּסט. דער הער האָט זיך אָנגעכמורעט, נישט געענטפערט קיין וואָרט און אַוועקגעדרייט פון מיר דעם קאָפּ. די געזעלשאַפט איז ווי פאַרגליווערט געוואָרן. ענדלעך — נאָך אַ שווערן און לאַנגן שווייגן האָט זיך איינע פון די דאַמען צו מיר געווענדט: „דו ווייסט נישט, אַז פאַר אַזעלכע זאַכן טאָר מען נישט דאַנקען?" איך האָב זיך אַנטשולדיקט, אַז כ'האָב טאַקע נישט געוווּסט. נאָר איר ווייסט דאָך, אַז דאָס נישט וויסן (למשל וועגן פאַר־פליכטנדיקן געזעץ) באַפרייט נישט דעם שולדיקן! דער קאָרטנוואַרפער האָט לסוף אויף דעם זיך אָפּגערופן, אַז ער האָט דעם דאַנק מיינעם נישט אָנגענומען. דערמיט האָט ער זיך געראַטעוועט. דאַקעגן איך — און בלויז איך — בין געבליבן דער שולדיקער און בין באַשטראָפט געוואָרן. פון דער גאַנצער נבואה איז גאָרנישט מקוים געוואָרן. פון דער גלענצנדיקער צו־קונפט, וואָס איז מיר פאָרויסגעזאָגט געוואָרן, האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוי־דעם. פון דעמלט אָן גייט מיר אַלץ מיט דער פוטער אַראָפּ, דאָס אַלץ צוליב מיין זינדיקער צונג.

איינס האָב איך פון דעם אָבער יאָ אַרויסגעטראָגן, אַז די פּאַוולעכע בשעתה האָט מקדים געווען איר צייט מיט איר וויסן און קענטעניש. ערשט אין דער נייצייט דאָס פאַרשטאַנען. די מעטאָדן בייטן זיך, אָבער די עיקר־דיקע פראַגן זענען אומענדערלעך.

צווייטע באַמערקונג. צו דער פּערזאָן פון דער פּאַוולעכע: איר נאָמען — נאָכן מאַן „פּאַוולאָ". ער איז געווען עלטער פון איר — איך מיין (ווידער נישט קיין פאַקטן, נאָר השערות! אוי ווי דער געשיכטע, געשיכטע!), אַז ער איז עלטער געווען פון איר מיט גוטע צען יאָר. אין מיינע קינדער־יאָרן האָט ער באַדאַרפט זיין אַן אַכציקער — פּאַרזיכטיק געשאַצט, און זי — אַ זיבעציקער. אויב צו גויים קאָנען אָנגעווענדט ווערן די ווערטער פון יידישן לידל: „אַכציק — ער, זיבעציק — זי" — איז טאַקע אַזוי געווען. ער, אַ הויכער, דאַרער גוייִסקע, האָט שוין נישט געאַרבעט פון לאַנג, און זי — די יינגערע, נידעריקערע פון אים, מיט איר צעקנייטשטן פּנים איז גע־שטאַנען ביי דער באַליע מיט וועש פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אויף דער נאַכט און דאָס אין משך פון עטלעכע טעג. אַזוי לאַנג האָט געדויערט — אַמאָליקע צייטן! — דאָס וואַשן וועש נאָר ביי איין משפּחה. אַ חוץ אונדז איז דאָך געווען נאָך באַלעבאַטים, פּאַוולעכעס קליענטן, הגם אין שטאָט זענען געווען נאָך וועשערינס. די פּאַוולעכע איז צווישן זיי געווען די קע־ניגין. געאַרבעט נאָר ביי דער א.ג. אינטעליגענץ.

דאָס וועש־וואַשן אַליין איז אויך געווען אַ נישט קליין איבערלעבעניש ביי אונדז קינדער. קודם דער הויפן פון שמוציקער וועש, וואָס מ'האָט צו־געגרייט אַ נאַכט פריער פאַרן קומען (גאַנץ פרי, ווען די קינדער זענען נאָך געשלאָפן!) פון דער וועשין. מ'האָט זיך געקאָנט פון דעם באַרג אַראָפּ־וואַלגערן צי אַראָפּגליטשן ווי פון אַן אמתן שנייבאַרג. דערנאָך דאָס צוקוקן זיך צו די צוויי גרויסע באַליעס, וואָס פאַרנעמען כמעט די גאַנצע קיך. די וועשין רייבט די וועש אויף אַ מאַגיעלניצע און דערנאָך דרייט זי זי אויס, דאָס גאַנצע וואַסער זאָל אַרויס און דאָס שטיקל וועש — גרייט האָט מען אַריינגעוואָרפן אין דער צווייטער באַליע מיט ריינעם וואַסער. היינט דאָס קאָכן די וועש אין גרויסע באַניאַקעס. דאָס וואַסער האָט געזאָטן און זיך איבערגעגאָסן איבער די ברעגעס פון באַניאַק און געפאַלן מיט אַ צישען

אויף דער הייסער רויטער פּליטע פון דער קיך. אַ פּאַרע האָט געהערשט אין קיך, אַז מ׳האָט כמעט גאָרנישט געקאָנט אַרויסזען. אויף דער הייסער פּליטע האָבן מיר קינדער געבראָטן פּלאַסטערס פון אָפּגעשיילטע קאַרטאָפל. אויב זיי האָבן זיך אויסגעבאַקן פון איין זייט, האָט מען זיי געדאַרפט מיטן מעסער איבערדרייען אויף דער צווייטער זייט.

אַחוץ דעם האָט מען געבראָטן קאַרטאָפל אין פייער, אויף די קוילן, וואָס האָבן זיך אַרויסבאַקומען פון די ברענענדיקע שייטלעך האָלץ. דאָ האָט מען געדאַרפט גוט אַכטונג געבן, מ׳זאָל זיך נישט אָפּבריען: קודם כל ביים עפענען דאָס אייזערנע טירל פון דער קיך. אמת, ס׳האָט געהאָט אַ פּאַרצע־לייענעם קנאָפּ אויף נישט צו באַדאַרפן אָנרירן דאָס צעגליטע אייזן, אָבער צי האָט מען געקאָנט זיין באַוואָרנט פאַרן נישט אָפּבריען זיך? מען האָט געדאַרפט אַכטונג געבן, אַז די קאַרטאָפל זאָלן זיך נישט צוברענען און אָנשטאָט געבראָטענע קאַרטאָפל זאָלן נישט אַרויסקומען שטיקלעך קוילן. דאָס עסן די קאַרטאָפל, די שאָלעכץ איז געווען געשמאַקער פון דער קאַר־טאָפל אַליין — אַ תענוג. אויפן טירל פון דער קיך זענען געווען אויסגע־קלאַפּט בולטע אותיות אין דעם בלעך־אייזן: „פרידלאַנד עט קאָמפּאַני".

אויפן דריטן טאָג פון וואַשן איז געוואָרן רויִקער אין קיך. מ׳האָט פּאַרקאָכט קראָכמאַל. מ׳האָט עס געדאַרפט מישן, ס׳זאָלן נישט ווערן קיין גרודקעלעך, און דערנאָך אויסגיסן דאָס אין אַ שיסל, ס׳זאָל זיך אויסקילן. אויסגעקומען איז אַ מאַסע, ענלעך צו אַ מאַננע־קאַשע. דערנאָך גייט דאָס קראָכמאַלן די וועש; שפּעטער דאָס שווענקען אין בלוילעכן וואַסער. באַ־נוצט האָט מען דערצו סינקע, וואָס מ׳האָט געקויפט אין געוועלב אין אַ בלעכן פּידעלע. דאָס פּידעלע האָט מען געעפנט און דאָס דעקל אַראָפּגענו־מען און דעם אונטערשטן טייל אַריינגעלייגט אין דער באַליע מיטן קאַלט וואַסער. די פּאַוולעכע האָט מיט אירע געניטע פינגער פון פּידעלע אַרויס־געשטופּט די סינקע, אַ פּיר געטאָן מיט דער גאַנצער האַנטפלאַך איבערן וואַסער, צו זען, צי ס׳איז גענוג בלוי. אַכטונג געבן האָט מען געמוזט, דאָס וואַסער זאָל נישט ווערן צו בלוי, דעמלט איז פון דער ווייסער וועש אַרויס־געקומען — בלויע... האָט די באַלעבאָסטע געקאָנט האָבן גערעכטע טענות, מ׳האָט קאַליע געמאַכט די גרייט. דערנאָך קומט דאָס הענגען די וועש אויפן

בוידעם... אַ גאַנצע עפּאָפּייע! ווער האָט דאָס כּוח דאָס אַלץ צובאַשרייבן!
— — — לאָזט מיך בלויז אַ טראַכט טאָן וועגן דעם...

צוריק צו פּאַוולאָ!

אויף דער נאַכט פלעגט קומען אָפּנעמען זיין ווייב פּאַוולאָ אַליין. תּמיד איז אים אויסגעקומען אַנידערזעצן זיך אויף דער באַנק און צוּוואַרטן, ווייל דאָס ווייב האָט נאָך געהאַט עפּעס וואָס צו פאַרענדיקן. ער פלעגט קומען, קוים געגאַנגען, אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטעקן; אין דער צווייטער האַנט — אין אַ פינצטערער נאַכט — געטראָגן אַ לאַמטערן, מיט אַ ברענענדיק ליכט אינעווייניק. ער פלעגט אַריינקומען אַ ביסל פאַרלעגן, פאַרשעמט, וואָס ער וויל זיין ווייב אַזוי פרי אָפּרייסן פון דער אַרבעט. געזאָגט „דאָברי וועטשיר" און געווענדט זיך צו זיין „סטאַרוכע", צי זי וויל שוין אַהיימגיין. ער האָט זיך שוין געהאַט פאַרבענקט נאָך איר און אויך מורא געהאַט, זי זאָל אַליין אַהיים גיין — אַזאַ לאַנגן וועג. געוווינט האָבן זיי אין סטאַרי־באַרשטשיוו, איבער דער דאַלינע. אין אַ פינצטערער נאַכט גאָר נישט קיין אָנגענעמע רייזע. אָבער ער האָט געדולדיק און צופרידן געוואַרט, ביז די פּאַוולעכע האָט אים נישט — נאָכן אָפּווישן די נאַסע הענט, נאָכן אַראָפּלאָזן די פאַר־קאַטשעטע אַרבל און דעם פאַרנט פון דער ספּודניצע, וואָס זי האָט אין דער פרי פאַרשטעקט אין פּאַס, נאָכן אויסטאָן דעם פאַרטוך, און אָנטאָן די יובקע און ווינטערצייט פאַרוואַרפן אויף זיך אַ גרויסן שאַל — אַ רוף געטאָן: „העי סטאַרוך, כאָדי דאָ כאַטי". זיי האָבן זיך געלאָזט רויִק און געלאַסן — אין צווייען — גיין אַהיים. אַ גוטע נאַכט.

אַ מעלה האָט די פּאַוולעכע געהאַט, זי האָט געקענט אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע, (דורך לעשן קוילן) און פאַרויסזאָגן, וואָס ס'האָט זיך געטראָפן, דורך גיסן וואַקס. אַליין מיט מיינע אייגענע אויגן האָב איך דאָס געזען! אַ קרוין־עדות קאָן איך דאָ זיין! מיין קלענערע שוועסטער איז אַריין אין שטוב, בלאַס ווי די וואַנט; געהאַלטן אין איין וויינען; מ'האָט פון איר גאָר־נישט נישט געקאָנט אַרויסבאַקומען, וואָס, ווען, ווער. אגב, האָט זי די קונסט פון רעדן צו דער צייט וויניק וואָס געהאַט באַהערשט — אַ פּיצל געווען. קוים געשטעלט די פיס. מ'האָט דאָס קינד נישט געקאָנט איינגעמען מיט די פּשוטע, אָנגענומענע מיטלען (זע, דאָס נאָך נישט אָנגעשריבענע קאַ־

פיטל: „באַרשטשיוּוער פּעדאַגאָגיק"). צו דער אַרבעט האָט זיך גענומען די פּאָוולעכע. נישט געבעטענערהייט (!) האָט זי אַליין פון זיך גענומען זיך צום ראַטעווען דאָס קינד. זי האָט אָפּגעשניטן אַ שטיק געלן וואַקס — אַרײַנגעלייגט עס אין אַ בלעכן פּידעלע, אַרויפגעשטעלט עס אויפן פייער (אַראָפּגענומען די פּאַיערקעס פון דער פּליטע). דער וואַקס האָט זיך צעטאָ־פּעט, האָט זי — די כישופמאַכערין — עס גיך אַרויסגעגאָסן אויף אַ טע־לער. אַז דער וואַקס האָט זיך אָפּגעקילט און ווידער שטיף געוואָרן, האָט מען געזען אויפן אויבערפלאַך שטריכן און שטריכעלעך, וואָס אין איינעם האָבן זיי אויסגעמאַכט — אַזוי האָט פאַרזיכערט די פּאָוולעכע — אַ הונט... ד.ה. דאָס קינד האָט זיך דערשראָקן פאַר אַ הונט. אַזוי איז טאַקע געווען. אַ סימן, ווי באַלד מ'האָט דעם הונט אויסגעגאָסן (און פאַרטריבן) מיטן וואַקס — איז דאָס קינד שטיל געוואָרן! בעיני ראיתי זאת, און קיין פּוסטע מעשיות האָב איך נישט ליב צו דערציילן!

דער וואַקס פלעגט אַ מאָל אַרויסווייזן אַן אַנדער אַנשיקעניש, אַן אַלטן מאַן מיט אַ לאַנגן שטעקן. דאָס האָט ער געוואָרפן אַ גוט־אויג, וואָס פאַרשווינדט ביים אויסגיסן דעם וואַקס.

דאָס זענען קליינע פראַגמענטן, וואָס האָבן זיך אָפּגעהיט אין מיין זכרון פון דעם גרויסן וויסן פון דער פּאָוולעכע. נישט געווען קיין קרענק, זי זאָל צו איר נישט האָבן קיין רפואה. נישט ווי די הײַנטיקע מעדיצין, וואָס שטייט קעגנאיבער געוויסע קרענק — מאַכטלאָז און לאָזט דעם קראַנקן אויסגיין אָן וואָס פאַראַ נישט איז הילף.

ווי קומט אין אַ יידישער שטוב וואַקס, וואָס בתכלית הדבר — איז עס טריפה? — וואַקס האָט מען געדאַרפט צום פראַטירן די געמאָלענע (אויף רויט) פּידלאָגעס, זיי זאָלן בלישטשען ווי אַ שפּיגל. מ'האָט מיט דעם שטיק וואַקס אויסגעשמירט, אָנגעריבן, די ברעטלעך פון דער פּידלאָגע. דערנאָך האָט דאָס גויִשע דינסטמיידל אָנגעטאָן אויף די פיס בערשטלעך, געהאַט לייוונטענע שטאַרקע טאַשמעס, באַנדן, וואָס דורך זיי האָט מען גע־קאָנט אַרײַנשטופּן אַ באָרוועסן פוס. אויף די בערשטלעך אַזוי לאַנג גע־טאַנצט, ביז אין דער פּאָדלאָגע האָט מען זיך געקאָנט אָנקוקן.

מייסטערס פון אַזאַ טאַנץ זענען געווען דער פּאָולעכעס צוויי טעכ־טער: האַנקאַ (די עלטערע) און מאַרינאַ, וואָס די פּאָולעכע פלעגט אַריינ־שיקן — אַרויסצוהעלפן דער באַלעבאָסטע, דער „פּאַני" — מיין מאַמען — באָם דאָס דינסטמיידל איז פּלוצים פאַרשלאָפט געוואָרן צי פּלוצים דריגען אַוועקגעגאַנגען און קיין נייע האָט זיך נאָך נישט געהאַט געפונען.

די צוויי שיקסלעך, הויכע, שיינע, מיט אינטעליגענטע פּנימער, האָבן זייער טאַנץ אַדורכגעפירט מיט גרויס גראַציע, ריטמיש און שיין. אַ פאַר־געניגן געווען צוצוקוקן, ווי אַזוי זיי טאַנצן געשווינד און די בערשטלעך פאַלן נישט אַראָפּ פון די פיס. דערביי געווען פריילעך, צוגעשמייכלט און צוגעזונגען זיך. ס'האָט אימפּאָנירט. קונסט!

כ'האָב איין מאָל געפּרוווט אָנטאָן די בערשט אויף די פיס און זיי נאָכטאָן, נאָר ס'איז גאָרנישט דערפון אַרויסגעקומען — כ'בין — לא עלינו — ביטער געפאַלן. נאָר נישט געוויינט! כ'בין דאָך אַליין געווען אין דעם שולדיק! אַ מצווה אויף מיר. זאָל זיך אַ יינגל נישט שפּילן מיט קיין גוייִשער אַרבעט און דערצו נאָך אַ מיידלערישער!

די צוויי ווילע מיידלעך האָבן, פאַרשטייט זיך, געהאַט גרויס דער־פאַלג. די באָרשטשיוער שקצים האָבן געהאַט אַ חוש פאַר עסטעטיק, נישט ווי אין אַנדערע מקומות. די מיידלעך, נישט ווי ס'איז זיי געקומען, האָבן אין לעבן נישט מצליח געווען. נאָר אַזוי ווי די מעשה גרענעצט מיט ראָמאַנ־טיק, בין איך געגנוג דיסקרעט, איך זאָל זי דאָ דעם לייענער נישט איבער־געבן; בפרט, אַז כ'בין — ווי אַ ייד, ווי אַ שרייבער, גאָר לחלוטין אַ רעאַ־ליסט נישט קיין ראָמאַנטיקער. לאָזן מיר די געשמאַקע טעמע איבער און קערן זיך אום צו דער פּאָולעכע.

אַז מ'האָט שרה דער באָבען נאָכדערציילט, וואָס ס'איז געשען מיטן קינד, און וואָס די פּאָולעכע האָט אויפגעטאָן, האָט זי גוטמוטיק אַ שמייכל געטאָן — געשוויגן און נאָך אַ ווילע מיט איר רויק, געלאַסן קול אַרויס־געזאָגט איין וואָרט — דייטשמעריש לויט איר שטייגער... „אַבערגלאַובען".

כ'האָב דאָס וואָרט פאַרגעדענקט, הגם נישט פאַרשטאַנען. נאָר איך מוז אייך זאָגן, (און זאָל דאָס בלייבן צווישן אונדז) אַז אויך היינט־צו־טאָג, נאָך אַזוי פיל יאָרן — מער ווי אַ דור — פאַרשטיי איך אויך נישט, וואָס

דאָס באַדייט. — ווייל וואָס איז דער חילוק צווישן גלויבן און אַבערגלויבן ? איז דאָך גלויבן אויך נישט קיין וויסנשאַפט ; אויב וויסנשאַפט, איבער־צייגונגען — דאַרף מען דאָך נישט קיין גלויבן דערצו. גענוג דאָס וויסן. — איז וואָס זשע טאַקע דער חילוק צווישן איינעם און צווייטן ? Credo, quia incredibile est — הייסט דאָס גלויבן (קרעדאָ), צי אַבערגלויבן (Superstitio) ?

צו דעם דאָזיקן ענין איז כדאי צו ברענגען די ווערטער פון גרויסן געטע :

> Der sogenannte Aberglaube beruht auf einer viel grosseren Tiefe und Delikatesse als der Unglaube.

מיט די ווערטער, אַרויסגעזאָגטע דעם 12.12.1806, האָט געטע פאַ־רויסגעזען דאָס דערשיינען פון דער גרויסער פּאָוולעכע.

שוין דער נאָמען אַליין „אַבערגלויבן" זאָגט דאָך, אַז ס׳איז אַ גלויבן. „אַבער גלאָובען" — אויף ריין יידיש וואָלט איך געזאָגט : „אָבער גלויב !" אַז דו גלויבסט, וועט דיר געשען אַ נס ; פון דאַנען — דורך אַן „אינוווער־סיע" — אַזוי — דאַכט זיך הייסט עס — קומט אַרויס, אַז אויב ס׳איז דיר קיין נס נישט געשען, איז עס אַ סימן, אַז דו גלויבסט נישט, אָדער דו גלויבסט צו ווייניק !

אַ הערה צום געלערנטן לייענער : זאָל ער אַזוי גוט זיין און אַריינ־קוקן, ווו מ׳דאַרף, צי הייסט עס טאַקע — די גייסטיקע אָפּעראַציע — „איני־ווערסיע". אויב נישט, האָט ער דאָס רעכט, וואָס כ׳גיב אים פון גאַנצן האַרצן, הגם דערצו דאַרף מען נישט מיין דערלויבעניש — מיך אָדער מיין שאָטן — באַוואַרפן מיט אַ זשמעניע בלאָטע, וויפל ער קען נאָר. ס׳קומט מיר.

וואַרפן בלאָטע אויף יענעם איז אַן אָנגענומענע זאַך אין דער וועלט ; בפרט ביי יידן. ווי זאָגט דאָס וועלט־ווערטל, אַז מ׳וואַרפט אויף יענעם מיט בלאָטעס, איז עפּעס דערפון קלעפּט זיך צו אים צו און בלייבט לדורות.

פאַר דעם גוטן ווילן פון לייענער פאַר אַזאַ מין שטיקל אַרבעט זאָג איך אים פאָרויס — תודה (אַ דאַנק !).

נאָר נאָך וואָס זיך אַריינלאָזן אין אַזעלכע געפּערלעכע, אַפּיקורסישע געדאַנקען, נישט לייכטע צום פאַרדייען, ווי גלויבן און אָבערגלויבן — אַז מיר האָבן פאַר זיך אַזאַ ליבע טעמע: ווילע צוויי פּרויען־געשטאַלטן, איינע אַ גויע, די צווייטע להבדיל, אַ יידישע. קערן מיר זיך טאַקע צו זיי צוריק, פון זייער זייט דראָט מיר קיין שום סכנה נישט, גוטע, ווילע נשמות געווען!

ס׳איז געקומען די צייט אויף פּאַוולען. ער איז געשטאָרבן. די פּאַוולע־כע איז געבליבן אַליין. ס׳האָט שוין נישט געהאַט, ווער ס׳זאָל נאָך איר קומען, נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט — זי אַהיים נעמען. זי האָט ווייטער — אפילו מיט מער ברען געאַרבעט; אויסגעלאָזט איר ווייטיק, איר כעס (אויף וועמען?), איר פאַרביטערונג און איינזאַמקייט צו דעם הויפן וועש! כאָטש פאַר איר פערזענלעך איז פּאַוועל נישט געשטאָרבן. ער האָט פאַר איר ווייטער געלעבט, זי האָט אים געזען, גערעדט מיט אים.

אין דער פרי, אַז זי פלעגט קומען צו דער אַרבעט, האָט זי מיט זיך מיטגעבראַכט דעם לאַמטערן. ער איז געשטאַנען ביי אונדז, ביז זי האָט נישט געדאַרפט אַהיימגיין ביי נאַכט, איינע אַליין. זי האָט אָנגעצונדן דאָס לעכטל אין לאַמטערנדל און געלאָזט זיך אין לאַנגן וועג... איינע אַליין. אַז זי האָט זיך דערנעענטערט צו איר כאַלופּע, פלעגט זי זען שטיין ביים פּאַרקן, ביי דער פאָרטקע, איר פּאַוולען; ער האָט אויף איר — ווי געוויינטלעך — גע־וואַרט, זי זאָל שוין אַהיימקומען. ער פלעגט זי באַגריסן „סלאַווא באָהו״, זי האָט אים געענטפערט; און נאָך האָט ער איבערגעגעבן, אַז ער בענקט נאָך איר — — —

דעם אַנדערן טאָג, אַז זי איז געקומען צו דער אַרבעט, פלעגט זי דער מאַמען דערציילן, אַז פּאַוולאָ איז ווידער ביי איר געווען. נאָר וואָס גענוי ער האָט איר יעדן טאָג נייעס איבערגעגעבן — אָדער איך געדענק נישט, אָדער די פּאַוולעכע פלעגט דאָס נישט איבערגעבן דער מאַמען. פּאָרט אינטימע זאַכן וואָס צווישן מאַן און פרוי... אפילו דער פּאַני פּאַסט נישט דאָס צו דערציילן...

אויך זי, די פּאַוולעכע, האָט געבענקט נאָך איר פּאַוולען... ביז פּאַוולאָ איז נאָך איר געקומען, און זי, זיין ווייב, צוגענומען.

אויף דער לוויה פון דער פּאַוולעכע בין איך נישט געווען — אַ גויע!
נאָר לאָמיר רעדן וועגן פריילעכערע זאַכן. צוריק צו שרהן!

שרה האָט געלעבט איינע אַליין, איינזאַם; דערצו פלעגט זי אָפּזיצן מ׳עג און נעכט ביי די קימפּעטאָרינס! קען מען דען תמיד געניי אויסרע־כענען, ווען די צייט קומט? אָט האָט מען זי גערופן, אַז די און די האָט באַקומען די געבורטס־ווייען, אַז זי שרייט; שרה לויפט צו איר מיטן גאַנצן קלאַפּער־געצייג דורך דער גאַנצער שטאָט אַרום דריי ביי טאָג. צום סוף לאָזט זיך אויס, אַז דאָס קינד איז געקומען אויף דער וועלט ערשט דריי ביי נאַכט. טייל מאָל דויערט עס נאָך לענגער: איינגעשפּאַרטע קינדער און מאַמעס, וואָס שרעקן זיך פאַרן געבורט... דויערט עס... שרה מוז געדולדיק וואַרטן. מ׳לאָזט זי דען אַוועקגיין? לאָזן די קימפּעטאָרין אַליין איז דען אַ יושר? אויף ווּעמען?!

שרה האָט קיין מאָל קיין מאַן נישט געהאַט — דאָס האָט געוווסט די גאַנצע שטאָט.

צי שרה האָט געהאַט אַ מאָל אַ משפּחה? אַ טאַטע־מאַמע זיכער יאָ. אַזוי לערנט אונדז די נאַטור־וויסנשאַפט. צי נאָך עמעצן, אַ ברודער, אַ שוועסטער, אַ מאַן — צי אַ ליבהאָבער — דאָס ווייסט שוין נישט די נאַ־טור־וויסנשאַפט. דווקא דאָס, וואָס מ׳וויל וויסן, וואָס ס׳אינטערעסירט צום מערסטן — אַ מאָדנע זאַך! — דאָס ווייסט שוין נישט די וויסנשאַפט!

נאָר וועמען גייט עס אָן? ווער האָט זיך דעמלט אין דער פראַגע גע־וואָלט פאַרטיפן. ס׳האָט אונדז גענוגט, וואָס שרה זיצט אין באָרשטשיוו און פאַרנעמט זיך מיט אונדז, מיט די קינדער און אונדזערע קינדס־קינדער.

פלוצים ווערט מען געוואָר, אַז צו שרהן איז געקומען אַ שיין מיידל. מ׳זעט זי אין גאַס גיין צוזאַמען מיט שרהן! אויך איך האָב זי געזען. אַ הויכע — אַלנפאַלס העכער פון שרהן, אַ בלאָנדינע, רויטע בעקעלעך. — מענטשן האָבן געשמועסט, אַז די באַקן האָט זי געפאַרבט, ווייל ס׳איז נישט מעגלעך, זיי זאָלן אַזוי שיין־רויט זיין!

געפאַרבט די באַקן האָט מען דעמלט — ווי איך אַליין האָב מיט מיינע אייגענע אויגן געזען ביי אַן אַנדער מיידל — מיט רויט פּאַפּיר, וואָס די

ציקאָריע איז אין דעם געווען איינגעפּאַקט; די קיילעכדיקע וואַלצן, בישט די וועלט־באַרימטע שמואל פראַנקס ציקאָריע, וואָס איז געווען געפּאַקט אין הילצערנע פידעלעך. פון דעם „געהילץ" פון די פידעלעך, נאָכן אויסנוצן די ציקאָריע, האָבן מיר, קינדער, געמאַכט פלאַכע שפּענדלעך, געשפּילט זיך מיט זיי, אויסגעפלאָכטן לאַפּעטקעס, און אַנדערע ווערטפולע קונסט־זאַכן.

דאָס רויטע פּאַפּירל האָט מען איינגעטונקען אין אַ טעצעלע מיט וואַ־סער. אין וואַסער האָט די פאַרב געלאָזט און מיטן נאַסן רויטן פּאַפּיר האָט מען געקאָנט אַ שמיר טאָן איין שטיק באַק פון דער רעכטער, דאַן פון דער לינקער זייט; דערנאָך, עווענטועל מיטן פינגער, וואָס איז אויך רויט גע־וואָרן פון סאַמען האַלטן דאָס נאַסע פּאַפּירל, פּאַפּראַוועט, ס'זאָל זיין סימע־טריש... שיין... ווי די נאַטור אַליין. דאָס פּאַפּיר איז ביי דער אָפּעראַציע געוואָרן אַלץ בלייכער און בלייכער, דערפאַר אָבער זענען די באַקן געוואָרן אַלץ רויטער און רויטער. אַ מחיה!

וועגן מאָלן ליפּן האָט אפילו דער גרעסטער פאַנטאַזיאָר, דאָס שענסטע מיידל, צו דער צייט, נישט געחלומט! נאָך וואָס? די רויטע באַקן אַליין זענען געווען — צו יענער אומשולדיקער צייט — אַ גענוגנדיקער יצר הרע!

דאָס מיידל האָט געמאַכט אַן איינדרוק אויף דער גאַנצער שטאָט, אויף מיר... ביזן היינטיקן טאָג. לויט מיינע איצטיקע אָפּשאַצונגען האָט זי גע־דאַרפט האָבן, צו יענער צייט, אפשר אַ יאָר דרייסיק? אַ? ווייל ווי קיין קינד, ווי איך בין געווען, האָט זי נישט אויסגעזען. זי איז געגאַנגען סטאַ־טעטשנע, געפירט זיך שטיל, צניעותדיק. אין דעם פּרט, און טאַקע נאָר מיט דעם, איז דאָס מיידל געווען ענלעך צו דער מאַ... טפו, דער רוח זאָל דאָס נעמען! שרהן, די באַבע, מיין איך.

די שטאָט איז געגאַנגען כאַדאָראָם. ווער איז דאָס מיידל? פון וואַנען האָט זי זיך פלוצים גענומען?

שרה אַליין — ווי מ'האָט זיך איבערגעגעבן פון אויער צו אויער — האָט זי עמעצן פאָרגעשטעלט ווי אַ טאָכטער פון אירס אַ שוועסטער. איז ווידער די מעשה: וואָס עפּעס מיצקע־דרינגען אַ שוועסטער! ווער? ווו? מ'האָט פון איר קיין מאָל נישט געהערט און נישט געזען!

איז טאַקע אַ חידוש, ווער איז דאָס מיידל? שרהס אַליין? ווי אַזוי זשע? אַז זי האָט נישט קיין מאַן! און קיין מאָל נישט געהאַט! צי אפשר האָט זי געבוירן אָן אַ מאַן? אַז מ׳האַלט אין איין דרייען זיך ביי אַזוי פיל קינדער — קאָן עס מעגלעך זיין. מ׳קאָן ווערן אַנגעשטעקט, אַ קינד קאָן זיך „פאַרוואַלגערן” צו איר. אַלץ איז אין דער נאַטור מעגלעך! איז דאָך אויף דעם דאָ אַ בפירושער פסוק: „מיט וואָס אַ מענטש האַנדלט, דאָס שלעפּט זיך אים נאָך”.

אַז כ׳בין דערנאָך געוואָרן עלטער און אָנגעהויבן לייענען ביכער, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אין דעם באַגריף פאַרטהענאָגענעזיס — בלע״ז — Parthenogenesis.

און אַז איך האָב שוין געכאַפּט אַ ניי וואָרט, קאָן איך שוין מיט דעם האַנטירן און אויסטייטשן, וואָס איך וויל. ווי זאָגט עס געטע: דאָרט ווו ס׳פעלן באַגריפן — שטעלט זיך תמיד אַריין אַ וואָרט; מיט ווערטער קאָן מען פירן שאַרפע וויכוחים, מיט ווערטער קאָן מען סיסטעמען אויפשטעלן (אָן זיי צו פאַרשטיין) וכו׳.

דער ווערטלעכער באַדייט פון צווייבער־וואָרט איז: אַ מיידל, אַ יונג־פרוי, קאָן אַליין פון זיך געבוירן אַ קינד. אַ סימן, אַז ביי קליינע אינסעקטן טרעפט זיך דאָס. ביי בנים איז עס אַ כלל! איז פאַר וואָס זאָל עס נישט קאָנען זיך טרעפן אויך ביי אַ מענטשן! איז ער דען מער ווי אַ בהמה? דער אונטערשייד פון מענטש צו אַ בהמה איז דאָך נישט מער, ווי „אַין” — נישטאָ קיין אונטערשייד. אַזוי לערנען אונדז אפילו אונדזערע חכמים!

איז טאַקע מעגלעך, אַז דער זעלטענער פאַל איז פאַרגעקומען ביי שרהן. זי איז אַליין פאַר זיך געבוג מענלעך, זי זאָל נאָך דאַרפן אָנקומען צו אַ מאַן. אַ באַרופס־מענטש, תמיד באַשעפטיקט, ענערגיש און זעלבשטענדיק.

ווי אַזוי די זאַך זאָל נישט זיין, זאָלן זיך וועגן דעם אַמפּערן די גע־לערנטע. — פאַר מיר גענוגט, אַז אויף שרהן האָט קיין מענטש קיין בייז וואָרט נישט אַרויסגערעדט. אויך דאָס מיידל האָט קיינער נישט געטשע־פּעט. ווען קאָן דאָס אַרן, אַז אין שטאָט דרייט זיך אַרום נאָך אַ שיין מיידל! אדרבה ואדרבה. בפרט, אַז זי איז אַ שטילע, באַשיידענע — — —

*

אויף די עלטערע יאָרן איז שרה כמעט אין גאַנצן טויב געוואָרן, ד.ה. זי׳ האָט גערעדט און מ׳האָט זי פאַרשטאַנען, נאָר טאָמער האָט מען איר עפּעס געזאָגט, האָט זי אָדער גאָרנישט נישט געהערט אָדער עפּעס אַזוינס איז צו איר דערגאַנגען, אַז ס׳איז אַרויסגעקומען אַ מין קווי פּראָ קוואָ.

כ׳געדענק: שרה איז ביי אונדז. זי קוקט אויף אַ בילד, וואָס מיין ברודער מישקע האָט געמאַכט, וואָס הענגט אין אַ ראַם אויף דער וואַנט. שרה שטעלט זיך אָפּ פאַרן בילד און קוקט זיך גוט צו. דאָס בילד איז אַ זייער געלונגענע קאָפּיע פון ליליענס „על נהרות בבל״, וואָס איז אַן אילוסטראַציע צום דייטשן טעקסט פון דער ביבל. ענדלעך פרעגט שרה, וואָס שטעלט דאָס בילד פאָר? מ׳זאָגט איר „על נהרות בבל״, האָט זי נישט דערהערט און נאָך אַ מאָל געפרעגט, האָט מען איר נאָך אַ מאָל געענטפערט. שרה האָט זיך פאַרטראַכט און ענדלעך אַרויסגעזאָגט: „אַ נאַפּט־גרובן?״ און געווען אַליין פון זיך צופרידן. זי איז נישט לחלוטין טויב. האָט מען איר געזאָגט, האָט זי געהערט און פאַרשטאַנען.

מילא, מיר זענען נישט קיין לאַרינגאָלאָגן, גייט אונדז נישט אָן די פראַגע, צי שרה האָט יאָ צי נישט געהערט, וואָס מ׳רעדט צו איר. אונדז אינטערעסירט אַן אַנדערע פראַגע, ווי אַזוי האָט שרה געזען אויף דעם בילד אַ נאַפּט־גרובן? אמת, אין בבל איז דאָ נאַפּט, אָבער ווי אַזוי האָט זי דאָס דערזען אויף אַזאַ מרחק? האָט זי אַזאַ ווייטן קוק? מ׳קאָן זי פאַרענטפערן — און דאָס טו איך — אַז זי האָט זיכער קיין מאָל קיין אמתן נאַפּט־גרובן נישט געזען און נישט געוווּסט, ווי אַזוי מ׳ברענגט אַרויס דעם נאַפּט פון דער ערד, האָט זי געקאָנט מיינען, אַז די זיצנדיקע יידן מיט די אַראָפּגעלאָזענע קעפּ, מיט די לאַנגע שטעקענעס גראָבן די ערד, כדי אַרויסצובאַקומען דעם נאַפּט... אַלנפאַלס, דער קאָפּ, די פאַנטאַזיע, ביי איר האָבן געאַרבעט. כדאי אויך ביים אַנאַליזירן דעם הער־פעלער (?) אין אַכט נעמען, אַז פאָנעטיש און ריטמיש איז שרה געווען גערעכט, ס׳איז דאָ עפּעס ענלעכס אין קלאַנג, אין ריטמיק, צווישן די ווערטער: „(על) נהרות בבל״ פון

איין זייט און „באַפּט־גרובן״ פון דער צווייטער זייט. יעדער קאָן דאָס אויס־פּראָבירן אויף זיך אַליין. אויב ער וועט נישט דערהערן די ענלעכקייט, איז ער טויב — נישט שרה! זאָל ער זיך צו איר נישט טשעפּען אומזיסט און אומנישט. אָבער, ווי געזאָגט, דאָס איז נישט אונדזער ענין!

דאָס מיספאַרשטענדעניש צווישן קלאַנג און באַדייטונג האָט מיך דע־מלט, ווי אויך איצט — נאָך אַ מעשה פון מער ווי אַ האַלב יאָרהונדערט — דערשטוינט! איז דאָך שרה געווען בפירוש אַן אינטעליגענטע פרוי, דערצו אַ באַלעזנע. איז ווי אַזויזשע? צי זאָל מען ווידער טייטשן די פּרשה איפכא מסתברא, אַז מיט יאָרן, איז זי, שרה, פאַרקינדישט געוואָרן? נאָר ווער וועט נעמען אויף זיך די אחריות פאַר דעם דאָ געזאָגטן וואָרט? איך זיכערלעך נישט!

פאַרשטייט זיך, אַז ווען שרה איז געוואָרן טויבלעך, האָט מען זי שוין נישט געקאָנט ווי פריער רופן צו אַ געבורט, ווייל קימפּעטאָרינס האָבן אַ טבע צו חנדלען זיך, רעדן שטיל, וואָס שרה האָט בשום אופן נישט געקאָנט אויפכאַפּן. האָט מען געמוזט אָנקומען צו אַן אַנדערער באָבע, וואָס האָט זיך מיט אַ שטיקל צייט פריער באַזעצט אין באַרשטשיוו. אפּנים, געהאַט אַ גע־זונטן אינסטינקט און אַרויסגעפילט, וואָס מיט שרהן קאָן פּאַסירן. אָבער אַפילו ווען מ׳האָט שוין גערופן די פרעמדע, האָבן נאָך אַ טייל געוואָלט, אַז ביים געבורט זאָל אויך זיין שרה — די קימפּעטאָרינס זענען זייער קאַ־פּריזנע! זיי האָבן שטאַרק אין איר געגלויבט; שרהס בייזיין האָט זיי באַ־רויִקט. איז זיך שרה געשטאַנען אין אַ זייט און זיך צוגעקוקט, ווי יענע פּאָרעט זיך. אפשר אַ מאָל אַריינגעוואָרפן אַ וואָרט. יענע האָט דאָך יאָ גע־הערט!

אפשר האָט איר, שרהן, אין האַרצן וויי געטאָן, וואָס זי איז שוין אויס באָבע, נאָר אַ זייטיקער צוקוקער — אַ געוועזענע באָבע? דערפאַר אָבער, אַז זי האָט דערזען דאָס קינד אין דרויסן, איז זי געווען די ערשטע, וואָס האָט דער קימפּעטאָרין געווונטשן „מזל־טוב״. אויך אַ זכיה!

*

די צייט גייט. דאָס געהיימנישפולע מיידל איז — ווי געקומען, אַזוי פאַרשוווּנדן. מ׳האָט אין איר באַלד פאַרגעסן. שרה איז ווייטער געבליבן איינע אַליין אין איר דירה — מיט איר אַפּאַראַטור, מיט אירע ביכער, אָבער שוין אָן אַרבעט.

די ביכער האָט זי געלייענט און געלייענט און ווידער ווענן זיי גע־רעדט, בעת זי פלעגט אַריינקומען אויף אַ באַזוך. ס׳האָבן זיך געענדיקט די צייטן, ווען שרה פלעגט קומען און מ׳האָט זי אַריינגערופן אין אַ צווייט צימער, געסודעט זיך ביחידות מיט איר — דאָס זענען געווען באַרופס־וויזיטן. איצט איז זי געקומען, ווי אַ פּשוטער גאַסט, געזעסן אין ערשטן צימער, ביי איין טיש מיט די איבעריקע בני בית און מיט די צופעליקע געסט און נישט... געאיילט זיך. שרה פלעגט דערציילן, מיר האָבן געהערט און געשאָקלט מיטן קאָפּ, ד.ה. אַז מיר הערן מיט קאָפּ; און זי האָט ווייטער גערעדט. אָנגערופן צו איר האָט זיך זעלטן ווער פון אונדז. זי הערט דאָך סיי ווי נישט. נעבעך אַן אומגליק. מ׳האָט מיט איר מיטגעפילט און פון גאַנצן האַרצן פאַרגינט איר די הנאה, וואָס זי אַליין האָט געהאַט פון איר דערציילן...

איין מאָל קומט שרה מיט אַ סוד, שושקעט זיך מיט דער מאַמען, מיט דער עלטסטער שוועסטער, יידוסיען. שרה גייט אַוועק, קומט דעם אַנדערן טאָג נאָך אַ מאָל. אַזוי האַלט עס אַן עטלעכע טעג, שאַ, שטיל. ביז מיר זענען געוויר געוואָרן, אין וואָס עס גייט! קענען דען ווייבער האַלטן אַ סוד?!

וואָס איז? שרה האָט אין משך פון לעבן, נאָך יאָרן פול מיט אַרבעט, אָפּגעשפּאָרט אַ פּאָר גראָשן, וויל זי דאָס ביסל געלט געבן אויף דער שטאָט, אויף אָרעמע, אויף דער קלויז — אונדזער קלויז, ווו זי האָט געדאַוונט, ס׳זאָל נאָך איר בלייבן אַ זכר...

האָט מען זיך געסודעט, וויפל געלט האָט זי? וואָס קאָן מען מיט דעם טאָן?... נישט אַזאַ לייכטע זאַך — מיט דעם אַלעמען זיך צו באַקענען און אָנגעמען אַן ענדגילטיקן באַשלוס. געשטערט אין די שמועסן האָט — פאַר־שטייט זיך — אויך דאָס, וואָס שרה האָט נישט געהערט, ווי אויך דאָס, וואָס שרה האָט געוואָלט דער שטאָט מאַכן אַ סורפּריז, אַן איבערראַשונג. איידער זי גייט פון דער וועלט.

יעדער מענטש, אפילו דער קלענסטער, צניעותדיקער, וויל מ׳זאָל איין מאָל וועגן אים רעדן ביי זיין לעבן, ניט נאָך זיין טויט. דעם באָגער — ווייזט זיך אויס — האָט אויך די שטילע שרה געהאַט!

לסוף האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז קיין סך געלט האָט נישט שרה. פאַר דעם געלט, וואָס זי האָט יאָ — קאָן מען העכסטנס מאַכן אַ שיינעם... פרוכת — אויף שבת און יום־טוב פאַרן אָרון קודש, וואָס ביי אונדז אין דער וויזש־ניצער קלויז — בפרט, אַז אַזאַ פרוכת האָט מען נייטיק באַדאַרפט.

שרה איז געווען גליקלעך פון דעם פּראָיעקט און צוגעטריבן, מ׳זאָל אים ווי אַמגיכסטן אַדורכפירן. אַפּנים געפילט, אַז זי האַלט שמאָל... זי האָט נאָך געוואָלט דערלעבן דעם נחת פון זען איר פרוכת אויפן אָרון קודש פון קליינעם פענצטערל פון דער ווייבערשול, וווהין זי פלעגט קומען צום דאַווענען.

מ׳האָט געקויפט אַ גרויס שטיק טונקל גרינעם פלוש, וואָס זאָל קענען פאַרדעקן דעם גאַנצן אָרון קודש, נישט ווי דאָס פריערדיקע, עפּעס אַ רויט שטיקל טוך, אַ פרוכתל, וואָס אַז מ׳האָט עס געצויגן אויף רעכטס, האָט זיך אַנטבלויזט די לינקע זייט פון אָרון קודש. און פאַרקערט... אויך די לענג האָט נישט געטויגט. איצט האָט מען נישט געשפּאָרט. זאָל דאָס פרוכת פאַר־דעקן דעם גאַנצן אָרון קודש ביד רחבה!

מ׳האָט דעם פלוש געגעבן אַ שניידעריך, זי זאָל אים אַרומשטעפּן אויף דער נייער זינגער־מאַשין און פון דער לינקער זייט געבן אַ טוכענעם אונ־טערשלאַג און אַלץ, וואָס מ׳באַדאַרף צו אַ פרוכת. (רינגעלעך אויף אַ דראָט; אַ בענדל אויף צונויפצוציען דעם פרוכת א.אַ.וו.). אין מיט פון פרוכת האָט, אויפן פאַרלאַנג פון שרה, מיין שוועסטער אויסגעשטיקט מיט גאָלדענע פעּ־דים אַ גרויסן, שיינעם מגן־דוד. זי האָט — ווי מ׳זאָגט אין די ביכער, גע־אַרבעט דערביי טאָג און נאַכט. דער מגן־דוד איז געלונגען; אויסגעזען כלפי דעם פריערדיקן אויפן אַלטן פרוכת ווי אַ מלך! אויפן אַלטן פרוכת האָט מען דעם מגן־דוד געמאַכט פון פשוטע געלע בענדלעך (פּאַסן), וואָס מ׳האָט צוגענייט פשוט צום פרוכת אין דער צורה פון אַ מגן־דוד! אַ בושה! — אָבער היינט...

איצט איז אַנטשטאַנען די פראַגע, ווי אַזוי פאַרבינדט מען דעם פּרוכת מיט שרהס נאָמען? אַנשרייבן איר נאָמען אויפן פּרוכת? פון אַן אשה? וואָס וועט די וועלט דערויף זאָגן? פון דער צווייטער זייט, שרה האָט געגעבן דאָס געלט. ס'ליגט איר אַזוי דעראַן, ס'זאָל בלייבן נאָך איר אַ זכר... איינע אַליין אויף דער וועלט, אויסגעפּלעקעט אַזוי פיל פרעמדע קינדער!

מ'האָט זיך געעצהט און געעצהט אי מיט קלוגע יידן אי מיט למדנים — און מען האָט באַשלאָסן, און מיין שוועסטער האָט דאָס מקיים געווען: סאַמע אונטן פון דער רעכטער זייט פון פּרוכת זאָל מען אויסשטיקן מיט קליינע, גאָר קליינע, אותיותלעך אויף לשון־קודש: „נדבת מרת שרה בת..."

אַזוי איז געשען!

ענדלעך האָט מען אַ פרייטיק נאָך מיטאָג — בסוד פאַר אַלע באַלעבאַטים — אויפגעהאָנגען דעם פּרוכת אויפן אָרון־קודש. — דער עולם איז געקומען דאַווענען. די ליכט האָבן געברענט — אין דער מיט אַ גרויסער בליצלאָמפּ — אַחוץ קלענערע לעמפּלעך און לעכט אין די זייטן — און געוואָרפן אַ שיין אויפן באמת שיינעם פּרוכת. די מענטשן האָבן געגאַפט! דער פּרוכת אַ לאַנגער, ברייטער, פאַרדעקט מאַיעסטעטיש דאָס הייליקסטע, וואָס אין אָרון־קודש — האָט געמאַכט אַ רושם אויף די מתפּללים. מ'האָט זיך נאָכגעפרעגט, ווער, וואָס; מ'איז געוויר געוואָרן, אַז דאָס האָט שרה (די באָבע), שרה זיבער, מנדב געווען דעם פּרוכת. זייער שיין. אַ ווילע יידענע!

שרה אַליין איז געזעסן אויבן — אין עזרת נשים — אַראָפּגעקוקט און געשעפּט נחת פון איר פּרוכת. אפשר דאָס ערשטע מאָל אין איר לעבן געהאַט פון עפּעס וואָס אַ פערזענלעך פאַרגעניגן.

די יידן האָבן דעם פרייטיק צו נאַכטס געדאַווענט ווי קיין מאָל נישט. מיט ברען. אַזאַ פּרוכת! — דער חזן — שטייענדיק טאַקע אַזוי האַרט נעבן שיינעם פּרוכת — האָט אוודאי אַרויסגעזונגען די פרייד פון „לכה דודי לקראת כלה" — בפרט די ווערטער „בואי כלה, בואי כלה" — מיט מער מתיקות, ווי ווען עס איז אַן אַנדערש מאָל. ביי אַזאַ פּרוכת זינגט זיך, ווי פון זיך אַליין...

נאָכן דאַוונען האָט קהל נישט געגלוסט זיך אַהיימצוגייען. מ׳האָט נאָך אַלץ גערעדט און באַוווּנדערט דעם פּרוכת.

אַ מנהג איז ביי אונדז אין קלויז געווען, אַז די גאָר פרומע יידן, פלעגן פאַרן אַהיימגיין צוגיין צום אָרון־קודש, עפּעס געמורמלט מיט די ליפּן — ווען האָט אַ ייד נישט וואָס צו זאָגן דעם רבונו של עולם? — אַ קוש טאָן דעם פּרוכת, פאַרנייגן זיך פאַרן הייליקסטן פון הייליקן און אַרויס־גיין, נישט פאַרגעסנדיק ביי דער טיר אויפהייבן די האַנט און אַ קוש טאָן די מזוזה. — איינע ביים אַרויסגיין פון קלויז אין פאָרהייזל — די צווייטע ביי דער טיר, וואָס פירט פון פאָרהייזל אין דרויסן אַרויס.

מעגלעך, אַז אויך אין אַנדערע מקום־קדושס קושט מען דאָס פּרוכת. אָבער איך קען נאָר מיינע יידן און מיין קלויז. וואָס גייען מיך אָן אַנדערע?

אויך דעם פרייטיק־צונאַכט איז צוגעגאַנגען צום אָרון־קודש אַן על־טערער ייד, מיט קאַפּראָווע אייגעלעך, זיך פאַרנייגט פאַרן אָרון־קודש, אָפּ־געמורמלט אַ תפילה, גענומען דעם רעכטן עק פון שיינעם פּרוכת, צוגעלייגט צום מויל, געגעבן אַ שטאַרקן, געשמאַקן, צמאָקנדיקן קוש און אָנגעהויבן פּאַמעלעך זיך צוריקציען פון אָרון־קודש... הינטערווילעכס מיט כבוד און יראת המקום — נישט אויסדרייען זיך מיטן הינטן... פּלוצים דערהערט זיך איבער דער גאַנצער שול אַ הויך, ייגליש קול: „קוקט נאָר אָן, ווי שלמה דוד, דער פרומאַק, קושט שרה די באָבען".

אין קלויז האָט אויפגעקאָכט: „וואָס שרייט דער שייגעץ?! אין אַ מקום קדוש! וואָס איז? אַ חוצפה! אַרויס פון קלויז!"

אַנדערע, רויִקערע, באַדאַכטע, יידן זענען צוגעגאַנגען צום פּרוכת אַ קוק טאָן אפשר שטייט טאַקע הינטערן לאַנגן פּרוכת שרה אַליין! און מ׳האָט באמת דערזען, — — — נישט שרה די באָבען, נאָר „נדבת שרה..." דאָס האָט גענוגט!

פריער האָט מען דאָס נישט באַמערקט, ס׳איז געווען אין סאַמע אונטן; אַנדערע ווידער האָבן יאָ עפּעס געזען, נאָר געמיינט, אַז ס׳איז אַ פּסוק!

אָבער אַז מ׳האָט זיי אויפמערקזאַם געמאַכט — האָבן זיי נאָכגעקוקט, בודק געווען און דערזען די שאַנד... אַז מ׳וויל קושן דאָס פּרוכת, רוקט זיך אונטער שרה די באָבע. — האָט מען געהערט אויף דער וועלט אַזאַ זאַך!

וואָס אַ יידענע פּאַלט איין! ס׳האָבן זיך תיכף געשאַפן צוויי פּאַרטייען: איי־נע פּאַר שרהן, די צווייטע קעגן. איין פּאַרטיי האָט געהאַלטן, אַז מ׳דאַרף דעם פּרוכת תיכף ומיד אַראָפּנעמען, להשמיד ולהרג! אַזאַ חרפּה...

די אַנדערע פּאַרטיי האָט ווידער געטענהט: „אַז דו קושט דעם פּרוכת, קושסטו דען דעם פּליוש, דעם חומר? דו ביסט דאָך זיך מתכוון צו עפּעס מער, צו דעם, וואָס זיין נאָמען טאָר מען נישט אויסרעדן, צום כביכול, וואָס אונטערן פּרוכת. — אויב דו קלערסט וועגן שרהן — בעת דו קושסט דעם פּרוכת, ביסטו דאָך שולדיק. ליגט דיר שמד־שטיק אין קאָפּ און נישט די ריינע כוונה פון עבודת הבורא...

וואָס שייך שרהן... אַן ערלעכע, פרומע, גאָט די נשמה שולדיקע פרוי. וואָס וויל מען פון איר?! קאַרג קינדער האָט זי אָפּגענומען?! תמיד אַזוי שטיל, קיין קול פון איר הערט מען נישט. אַן אמתע תמימה, ווי אַ טויב שבשמים! אַ צדקת. קומט איר אַזאַ בזיון אויף די עלטערע יאָרן? יידן, וואָס טוט זיך מיט אייך!״

ס׳האָט אין קלויז זיך געקאָכט. דערווייל איז געוואָרן שפּעט. מ׳דאַרף דאָך מאַכן קידוש. אין דער היים וואַרט דאָס ווייב מיט די קינדער, די איי־גענע אשת חיל. האָט מען אויף דערווייל אָפּגעלייגט דעם וויכוח, געלאָזט צורו שרהן און געלאָפן אַהיים.

דאָס פּרוכת האָט מען נישט אַראָפּגענומען. ס׳איז געבליבן הענגען איבערן שבת. אויפדערוואָכן האָט מען דאָך עס סיי ווי געדאַרפט אַראָפּנעמען און אויפהענגען דעם וואָכעדיקן פּרוכת. מ׳האָט ווידער אויפגעהאָנגען דאָס פּשוטע פּרוכתל, וואָס ס׳איז שוין נמאס געווען עס אָנצוקוקן, פאַרכנאָרעט, פאַרשמאָלצן, אָפּגעריבן — אַ בושה אַזוינס אויסצוהענגען אין אַ מקום קדוש און דאָס נאָך ווו? אויפן סאַמע היילקסטן אָרט!

אין מיטן דער וואָך האָט מען אויך גערעדט וועגן פּרוכת אין קלויז (וויניקער), אויף דער גאַס (מערער); אין שטוב מיטן ווייב און קינדער אויך.

טייל אפילו — גאָר ווינציקע — האָבן זיך אָנגעהויבן דערמאָנען און צו טשעפּען זיך, וואָס האָט עפּעס שרה פּלוצים זיך דערמאָנט אין דער ריינ־קייט און געמאַכט פאַר איר אַ פּרוכת. צי האָט זי אפשר נישט עפּעס אויפן

געוויסן? — צוריק מיט יאָרן האָט זיך באַוויזן ביי איר אַ מיידל... דאָס פּרוכת האָט געדאַרפט זיין — קענטיק — אַ כפרה פאַר אירע, שרהס, זינד...

נאָר מ׳האָט די דאָזיקע הולטייעס, וואָס האָבן אַזוי געטענהט, פאַר־שריען, טאַקע זייערע אייגענע ווייבער און זייערע אייגענע קינדער — שרהס קינדער!

אויך איך, הקטן, איר קינד, בין פון דעמלט אָן ביז אויפן היינטיקן טאָג — איר, שרהס, גרויסער חסיד. זי איז געווען אַן אשה תמימה, אַ ריינע ליכטיקע נשמה...

אַ סימן, זי האָט זוכה געווען צו זען מיט אירע אייגענע אויגן איר פּרוכת אויפן אָרון־קודש. וואָס וואָלט געווען, ווען, למשל, אַנשטאָט טויב, ווערט שרה גאָר בלינד?! וואָלט זי דאָך נישט געקאָנט זען איר פּרוכת!

ווי גאָט פּירט קלוג זיין וועלטל: שרהס טויבקייט איז דווקא אויסגע־קומען איר צום גוטן. אַ מעלה! זי האָט נישט געהערט און גאָרנישט נישט געוווּסט וועגן דעם, אַז צוליב איר פּרוכת האָט אויפגעפלאַקערט אַ הייליקע מלחמה צווישן צוויי סעקטעס יידן פון איין קלויז, פון חסידים, מאמינים אין איין און דעם זעלבן רבין...

ווייל ווער וואָלט זיך אונטערגענומען אויסצוטייטשן דער אַלטער, טויבער שרה דעם מהות פון דער מחלוקת? סיידן אַ רשע! און אַזעלכער איז אין מיין שטאָט נישט געווען.

איך בין איבערצייגט, היינטיקן טאָג, אַז ווען מ׳וואָלט איר, שרהן, גע־ווען דערקלערט אין וואָס עס גייט דאָ, וואָלט זי זיכער געווען געהייסן אַראָפּנעמען איר נאָמען פון פּרוכת, אַבי דאָס פּרוכת אַליין פאַרן רבונו של עולם זאָל בלייבן לזכר עולם...

זי האָט אין איר לעבן אַזוי פיל מוותר געווען, וואָלט זי זיך אויך פון דעם תענוג געווען אָפּגעזאָגט: זען איר נאָמען אויפן פּרוכת לנצח נצחים!

איך טראַכט מיר היינט צו טאָג: „כמה מעלות טובות למקום עלינו״. וואָס פאַראַ גוטן גאָט מיר האָבן. וואָלט ער שרהן דער באַבען געווען גע־שלאָגן מיט בלינדקייט — אַנשטאָט טויבקייט, וואָלט זי דאָך נישט געקאָנט זען איר שיינעם פּרוכת און האָבן דערפון הנאה.

וואָלט זי נישט געווען טויב, וואָלט זי דאָך געווען געהערט דעם רעש, וואָס איר פּרוכת האָט אַרויסגערופן... על אחת כמה וכמה כפולה ומכופלת למקום עלינו. דאַרפן מיר לויבן דעם אייבערשטן, וואָס ער האָט שׂרהן גע־מאַכט טויב און געלאָזט זען.

ווער ווייסט וואָס פאַראַ לויף די וועלט־געשיכטע וואָלט אָנגענומען, ווען ס׳וואָלט אַנדערש געשען, ווי ס׳איז געשען!

יהי שם ה׳ מבורך!

שׂרה איז באַלד נאָך דעם געשטאָרבן. דאָס פּרוכת איז געבליבן הענגען — מיט איר נאָמען — אין די שבתים און ימים טובים. פּשוט די יידן האָבן זיך פאַרבענקט נאָכן שיינעם פּרוכת, בפרט, אַז שׂרה לעבט דאָך שוין נישט. כבוד הנפטר.

אין גיכן איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און געמאַכט די יידן פאַרגעסן אין דער מעשׂה מיטן פּרוכת, וואָס איך ברענג דאָ. דאָס פּרוכת אַליין — הגם אַלט און צעקנייטשט, האָט אויסגעהאַלטן איבער דער מלחמה, און איבער דעם קורצן פרידן פון צווישן־מלחמה־צייט און פאַר־לוירן געגאַנגען אין איינעם מיט דער גאַנצער עדה יידן אין מבול פון די יאָרן 1945 — 1939.

*

יאָ, נאָך עפּעס וועגן דעם מגן־דוד וואָס אויפן פּרוכת. געדאַוונט ביי אונדז אין קלויז האָט אַ ייד אַ מוליער, חיים־וואָלף. אין מיינע צייטן האָט ער שוין נישט געאַרבעט, נאָר אין זיין לעבן האָט ער אויסגעכאָוועט אַ גאַנצע דינאַסטיע מוליערעס, קינדער און אייניקלעך, מער ווי באַרשטשיוו האָט באַדאַרפט.

די ערטער — שטעט — פון די בעלי מלאכות אין קלויז איז געווען די מערב־באַנק, אַ לאַנגע באַנק מיט אַן אָנשפּאַר, אַנטקעגן — דער מזרח־באַנק. די ערטער זענען נישט געווען אָפּגעטיילט איינס פונעם אַנדערן. נאָר יעדער האָט געוווסט, ווו זיין פּלאַץ איז, ווער ס׳איז דער ערשטער פון איין עק און ווער דער ערשטער פון צווייטן עק. פאַרשטייט זיך, יעדער האָט

געוווסט, ווער זענען זיינע שכנים פון רעכטס און פון לינקס. האָט דער חיים־וואָלף ליב געהאַט צו זיצן אויף דער באַנק פונקט אַקעגן דעם מגן־דוד פון פרוכת. אַליין אַ מוליער, האָט ער גוט זיך פאַרשטאַנען אויף אינזשיניע־ריע און האָט גענוי געקאַנט אָפּמעסטן און פעסטשטעלן זיין זיצאָרט, עס זאָל אויסקומען פונקט אַקעגן. נישט אָפּגערוקט אויף קיין האָר. ער פלעגט קומען פאַר אַלע מתפללים — געוווינט אין שכנות פון קלויז — צוגיין צום פּרוכת, אויסגלייכן עס, דער מגן־דוד זאָל נישט אויספאַלן אויף אַ פאַלד, אַ קנייטש. דערנאָך — עווענטועל אַ רוק טאָן די באַנק. אַזוי, אַז זיין אָרט זאָל אויסקומען פונקט אַקעגן מגן־דוד. ער פלעגט פונקט אַנטקעגן אַנידער־שטעלן זיין שטענדער און הינטער דעם שטענדער זיך זעצן אויף זיין פּלאַץ און מעסטן — אויפן אויג, צי ער באַדעקט דעם מגן־דוד מיט דער ברייט־קייט פון זיין ברוסט. געווען אַ הויכער און ברייטער ייד. ערשט דערנאָך אַוועקגעלייגט זיין סידור אויפן שטענדער פאַר זיך און געשטעלט זיך דאַ־ווענען, דאָס דריבנע, וואָס מ׳זאָגט אָן אַ חזן — און וואָס — אָן אויף עמעצן צו זאָגן אַ שלעכט וואָרט — טייל יידן פלעגן, אָדער כלל נישט זאָגן, אָדער איבערגעהיפּערט צווישן אַ יאָ און ניין.

חיים־וואָלף — ווען מיר האָבן שוין געהאַט אַ ביסל אונטערגעוואַקסן און געגאַנגען שוין אין דער שקאָלע, אַ טייל פון אונדז געווען אפילו אין גימנאַזיע (לאַטיין) (מיט אַ מונדיר!) — און אָנגעהויבן עפּעס צו פאַרשטיין, האָט אונדז איין מאָל צוגערופן און געוויזן, ווי אַזוי גענוי ער האָט זיין אָרט אויסגעמאָסטן און ווי אַזוי ער דאַווענט דירעקט... צום מגן־דוד, וואָס שטייט פאַר אים. ער לאָזט נישט אַראָפּ די אויגן פון אים בשעתן דאַווענען, צי ביים הערן דעם חזן. דאָס דאַווענען האָט דעמלט אַן אַנדערן טעם!

אויב ס׳פלעגט זיך מאַכן, אַז ביים אַריינשטעלן די ספרי־תורה נאָכן לייענען — האָט מען דאָס פּרוכת נישט גענוי פאַררוקט — פלעגט חיים־וואָלף אַרויסגיין פון זיין אָרט, צוגיין צום אָרון־קודש און פאַרריכטן עס, אויסגלייכן אַזוי, אַז דער מגן־דוד זאָל אויסקומען פונקט אַנטקעגן זיין שטענ־דער, דערנאָך ערשט גיין אויף זיין אָרט און זיך שטעלן זאָגן די שטילע שמונה־עשרה פון מוסף.

מיטן נייעם פּרוכת פון שרה דער באָבען איז חיים־וואָלף גאָר געווען צופרידן. די גרויס — די ברייט פון מגן־דוד, וואָס איז געווען פיל גרעסער, ווי פון אַלטן פּרוכת, האָט געדעקט כמעט די גאַנצע ברייט פון חיים־וואָלפס ברוסט. אַזאַ תענוג ביי לעבצייטן האָט ווייניק ווער דערגרייכט! אַן אמתער גן־עדן!

אין די וויכוחים אַרום דעם פּרוכת איז — פאַרשטייט זיך — חיים־וואָלף געשטאַנען שטאָל און אייזן פאַר שרהן. ער האָט זיך פאַר איר גע־שלאָגן ווי אַן אמתער דזשענטעלמאַן, ריטער. און דאָס גאַנץ אָן שום אייגג־נוצן. ווייל שרה די באָבע האָט זיך קיין מאָל — ווי געזאָגט — נישט דער־ווּסט וועגן דער מחלוקת און ווער איז איר אמתער באַשיצער. נישט ווי די אַמאָליקע (גויִישע) ריטער, וואָס האָבן קודם זיך אויסגעווילט די „מאַד־מואַזעל ד׳אַמור” און דערנאָך ערשט אין איר נאָמען און אונטער אירע בליקן געגאַנגען זיך שלאָגן — אויך מיר אַ קונץ! זאָל זשע כאָטש די גע־שיכטע זיך דערוויסן וועגן דעם פאַרשוויגענעם ביז היינט צו טאָג העלד! פאַרצייכענען מיט גאָלדענע אותיות דעם נאָמען פון שרה דער באָבעס גרעסטן און תמימותדיקן חסיד — חיים־וואָלף, דעם מוליער.

פאַר דעם היינטצייטיקן לייענער, און באַזונדערס פאַר דער מאָדער־נער לייענערין, וואָס האָט מיט קאָפּ אויסגעהערט די מעשה מיטן פּרוכת, וועט דאָך זיכער זיך שטעלן די שאלה: וואָס זאָגט דערצו די הלכה? וואָס זאָגט חז״ל? מעג מען צי טאָר מען נישט אויסשטיקן אַ ווייבערישן נאָמען אויף תשמישי הקודש? סוף כל סוף איז דאָך די וועלט — און דאָס יידיש־קייט בפרט — נישט הפקר!

וועל איך דערויף ברענגען אַ ראיה — אַ מעשה:

אין יאָר תרנ״ז (1897) האָט זיך דער רב פון שטעטל קראָנשטאָט, „במדינת זיבענבערגען” (הונגאַרן), בן־ציון ווּעזעל, געווענדעט מיט אַ שאלה צום הרב הגאון מוה״ר שלום מרדכי הכהן: די פרוי א. — (אונדזערע רבנים זענען זייער דיסקרעט, ברענגען נאָר דעם ערשטן אות פון נאָמען צי צונאָ־מען פון דער פרוי. מיר קאָנען דעריבער נישט פעסטשטעלן, ווער און וואָס זי איז געווען. אַ גרויסער שאָד! זי ווערט נאָר באַצייכנט מיטן אַדיעקטיוו

„נכבדה״) — האָט מיט די אייגענע הענט אויסגעשטיקט פּאַר דער שול אַ מכסה (טישטוך), כדי צו פאַרדעקן מיט אים דעם עמוד, ביי וועלכן ס׳דאַוונט דער חזן — דער שליח צבור (הש״ץ). אויפן זיידענעם טישטוך האָט זי אויסגעשטיקט מיט גאָלדענע אותיות „כתר תורה״ און אין אַ האַלבן קרייז דעם זאַץ פון דער תפילה „ותקבל ברחמים וברצון את תפילתנו״ — דאָס אַלץ פאַרשטייט זיך אויף לשון־קודש און מיט העברעיִשע אותיות. אין דער זייט פון טישטוך דאָקעגן האָט זי אויסגעשטיקט („תפרה״) איר נאָמען אויף הונגאַריש, דערצו מיט הונגאַרישע אותיות.

דער פרייז פון טישטוך האָט באַטראָפן הונדערט קראָנען. דער גויִשער אויפשריפט אויפן טישטוך האָט אַרויסגערופן דעם צאָרן פון אַ סך יידן: „ורבים מוחים יען שכתבה את שמה בכתב ולשון הגרי...״

איידער מיר ברענגען די תשובה פון מהרש״ם, וועלן מיר קודם זיך אָפּשטעלן אויף דעם אויבן־געבראַכטן און פרווון אויספירן פון דעם, דאָס, וואָס האָט אַ שייכות צו אונדזער מעשה. איז קודם כל לערגען מיר דערפון, אַז ווייבער האָבן ליב געהאַט צו שטיקן — נישט נאָר אין באַרשטשיוו; צווייטנס, אַזוי ווי ווייבער זענען לייכטזיניק, נשים דעתן קלות, האָבן זיי ליב אויפצוצייכענען זייער נאָמען אויף מעשי ידיהן. דריטנס, ווייבער זענען אויך פאַרשווענדעריש: דער טישטוך קאָסט אַזש הונדערט עסטרייכישע, פאַרמלחמהדיקע קראָנען. אַ מטמון מיט געלט. שרהס פּרוכת פון פליוש האָט געדאַרפט — אויב אַזוי — קאָסטן נאָך מער, אַ גרעסער (פאַרגלייכט נאָר: אַן עמוד און אַן אָרון־קודש אין אַ הויכער, גרויסער קלויז!). דער חילוק צווישן די צוויי פּאַסירונגען באַשטייט בלויז אין דעם, וואָס אונדזער שרה האָט איר נאָמען אָנגעשריבן אויף העברעיִש און די פרוי פון הונגאַרן אויף הונגאַריש — דער רב פון שטעטל פרעגט נישט וועגן עצם פאַקט, צי מעג אַ יידענע אָנגעבן איר נאָמען אויף אַ „נדבת לבה״. זיין פראַגע איז נוגע בלויז דער שפּראַך פון אויפשריפט. צי מעג מען אויף גויִש און מיט גויִשע אותיות אָנשרייבן דעם נאָמען? מיט אַנדערע ווערטער: עס דרינגט דערפון אַרויס, אַז שרהס אויפטו איז לכל הדעות געווען כשר!

אויך אין זיין ענטפער האָט דער מהרש״ם זיך אָפּגעשטעלט בלויז אויף דער פרעמדקייט פון לשון און אותיות, נישט אויפן עצם פאַקט פון אויס־

נייען אַ ווייבערישן נאָמען אויף אַ טישטוך, באַשטימט פאַרן עמוד פון חזן.

כדי צו באַפרידיקן דעם נייגיר פון לייענער ברענגען מיר די עצות פון מהרש״ם, וואָס איז זייער נישט צופרידן פון דעם גויִישן נוסח. ס׳וואָלט אוודאי בעסער געווען, ווען מ׳טרענט אָפּ דעם נאָמען, אָבער מען מוז זיך רעכענען מיט די „שרי המדינה... בל יקפצו עלינו!״ ער וויל נישט — הייסט דאָס — דערצערנען מלכות. נאָר וואָס דען? ער הייסט דעם גויִישן נאָמען אַרומשטיקן מיט העברעיִשע אותיות פון דעם העברעיִשן נאָמען, שאַפן אַזוי אַרום אַ צוים, מ׳זאָל נישט מער קאָנען צושרייבן אויף גויִיש; מ׳זאָל זען, אַז לשון־קודש איז ביי אונדז בילכער וכו׳. „ולגדור גדר — לבל יוסיפו בני עולה לעשות כהנה וכהנה, וכרם שנפרצה בזמנינו, אומרים לה גדור, ולמען דעת כל עמי הארץ הוד והדר כתבי ולשונות העבריות כי חיות הנה, ולהם משפט הבחורה להיותם ראשים וראשונים לכל דבר שבקדו־שה״. (שו״ת, חלק ששי על אורח חיים ויורה דעה. סי כ״ד. ירושלים, התש״ו (1946).

ובכן, זענען די אָנהענגער פון אונדזער שרהן נישט געווען קיין פּוש־עים חס וחלילה. איז פאַר וואָס זשע, פון דער צווייטער זייט, זענען אויפ־געשטאַנען אַזוי פיל קעגנער קעגן איר? זענען אפשר זיי נישט געווען קיין גוטע יידן? חס וחלילה! אויך זיי זענען געווען כשרע יידן. אַי קעגנער? — זענען מחלוקתן צווישן יידן — אפילו לומדים — אין הלכות דינים — נישט קיין זעלטנקייט. וואָס ביי איינעם איז כשר — איז ביים צווייטן טריפה וואָס ביי איינעם איז אַ צדיק, איז ביים צווייטן אַ רשע.

אויך אין דעם ענין זאָגט זיך אַרויס — אין אַן אַנדער אָרט — דער מהרש״ם. אין שייכות מיטן מחלוקת צווישן „צאַנז און סאַדיגאָרע״, נאָך דעם, ווי דעם רבי ר׳ חיימס האַלבערשטאַמס חסידים האָבן געוואָרפן אַ חרם אויפן גזע פון ר׳ ישראלציע ריזשינער (טשאָרטקעווער רבי, סאַדיגערער וכו׳) און די חסידים פון ריזשין האָבן מחרים געווען דעם רבי ר׳ חיימען — האָט ווענן דעם דער מהרש״ם אויף אַ שאלה פון הרב ר׳ חיים ראָזענ־צוויג פון קאָראָליוווקע געענטפערט (אין יאָר תרנ״ג, 1893), אַז ער נעמט זיך נישט איבער מיט די חרמס פון די צדיקים (דעם מחלוקת רופט ער אָן „רעש״); אַז די פאָרווורפן קעגן דער ריזשינער דינאַסטיע זענען שקרים

וכזבים. דער גאון פון צאַנז האָט זיך טועה געווען, און אַזוי ווי ער איז שוין איצט אויפן עולם האמת, זעט ער שוין אַליין זיין טעות. („עתה בהיות הגאון אבד״ק צאנז בעלמא דקשוט נתבררה ונודעה לו האמת שטעה״). — אַזעלכע פאַלן זענען נישט קיין זעלטנהייט — זאָגט דער מהרש״ם — געצוג צו דערמאָנען די מחלוקת צווישן הגאון ר׳ יונתן (אייבעשיץ) ור׳ יעקב עמדין „וכהנה וכהנה״. — (שו״ת, חלק שביעי, סי׳ ל׳, ירושלים תשכ״ז 1967). ובכן, קלאָר דער ענין.

אי׳, טאָמער וועט עמעץ שטעלן די קלאָץ־קשיה: אַז אַ טישטוך און אַ פּרוכת זענען פאַרשיידענע זאַכן, אַז וואָס מ׳מעג מאַכן ביי איין זאַך, טאָר מען נישט ביי דער צווייטער — וועלן מיר דערויף ענטפערן מיט איין וואָרט: תיקו! בלייבט אַ קשיה! איך פיל זיך נישט פאַרפליכטעט אַלע קשיות צו פאַרענטפערן. מ׳דאַרף עפּעס איבערלאָזן פאַרן תשבי אויך.

מיר וועלן זיך נאָך — ביי דער געלעגנהייט — אויף אַ רגע אָפּשטעלן און מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן אונדזער שטעטל און דעם הונגאַרישן. וואָלט געמאָלט געווען, אַז עמעצן אין באַרשטשיוו זאָל איינפאַלן אויפצושרייבן אויף אַ פּרוכת זיין נאָמען מיט גויִישע אותיות? מ׳וואָלט אים פאַרשטיינערט! אין מיזרח־גאַליציע — צי אפילו אין מערב־גאַליציע, צי אין קאָנגרעס־פּולן, ווו די יידן זענען נאָך אויך געווען יידן, וואָלטן אַזעלכע זאַכן פּשוט געווען אוממעגלעך. און ביי די יידן פון מערב — צי ווי מיר זעען: פון דרום — איז עס יאָ מעגלעך געווען!

כ׳האָב די שאַנד געזען מיט מיינע אייגענע אויגן, בשעת איך בין — נאָכן אַנטשטיין פון פרייען פּוילן — דאָס ערשטע מאָל אַריינגעפאָרן אָנ־קוקן די מערב־שטחים (גרויספּוילן, שלעזיען וכו׳). אַריינגעגאַנגען אין דער גרויסער שול אין פּויזן, האָב איך אויף די ווענט דערזען אָנשטאָט: „אזהרה חמורה״, „גילוי דעת״, „קול קורא״ וכו׳, אויפשריפטן אויף אמת דייטש — סיי לויטן אינהאַלט, סיי לויט דער שריפט. — כ׳בין געבליבן אָן לשון. דאָס איז אַ קלויז?! דאָ דאַווענען יידן? אָממייסטן האָט מיך אַרויסגעבראַכט פון די כלים די אויפשריפט Ruhe. וואָס הייסט „רוהע״? אין אַ קלויז? ווי אַזוי קאָן מען „רויִק״ דאַווענען? ס׳איז דאָך אַ דבר והיפוכו, אַ קאָנטראַ־דיקציע. וועלכער אמתער ייד שרייט נישט און געוואַלדעוועט נישט ביי אַ

דאַווענען? — סיידן ס׳איז אַ שטילע שמונה־עשרה (דערפאַר הייסט זי „שטי־לע״), אַזוי אויך זאָגט מען בלחש, „יהי שם ה׳...״ נאָכן הויכן אַרויסשרייען „שמע ישראל״. ס׳איז אַ מין מוזיקאַלישער עפעקט, אַ קאָנטראַסט, אָבער דאָס זענען די זעלטענע אויסנאַמען, וואָס ווערן אפילו פאַרצייכנט אין סידור, אַז מ׳דאַרף זיי זאָגן שטיל — אייגנטלעך בלויז שעפּטשען מיט די ליפּצן. די אויסנאַמען באַשטעטיקן בלויז דעם כלל! ווי דען אַנדערש? אויב אין אַ קלויז טאָר מען זיך נישט אויסשרייען, איז ווו יאָ?

נאָר אַז מ׳שרייבט און מ׳רעדט אויף גויִש, קאָן מען אויך פאַרלאַנגען „רוהע״ ביים דאַווענען, איינס פאַסט צום צווייטן. דאָס הייסן יידן, מ׳שטיינס־גענאָגט!

כ׳בין אַרויס פון דער שול, ווי להבדיל פון אַ טמאה.
מער האָט מיין פוס דאָ די שוועל נישט אַריבערגעטראָטן.

באַרשטשיוו און סקאַלע

באַרשטשיוו און סקאַלע, צוויי קליינע שטעטלעך ערגעץ אין אַ פאַר־וואָרפענעם עק — גענומען אין אַכט די גרויסע אימפּעריע: עסטרייך־הונ־גאַרן, ווי — ווי די דייטש־רעדנדיקע יידן פלעגן זיך אויסדריקן — „דער טייפל זאָגט אַ גוטע נאַכט". גאַליציע בכלל האָט קיין גוטן נאָמען אין דער וועלט נישט געהאַט. ביזן היינטיקן טאָג, ווען גאַליציע האָט, בפרט פאַר אונדז יידן, בכלל פאַרלוירן זיין אַמאָליקן ווערט — האָט גאַליציע אַ שלעכטן נאָמען אפילו ביי אונדז... אין ישראל. אַ גאַליציאַנער איז דאָ כמעט אַ שימפּ־וואָרט, ווי ביי גאַליציאַנער להבדיל אַ רומענער (רומענישער ייד).

איך האָב געקענט אַן אַדוואָקאַט פון גאַליציע, וואָס האָט זיינערצייט — אַזוי האָט מען געזאָגט ביי אונדז אין גאַליציע, אויף ריין יידיש דאַרף מען זאָגן: בשעתו — שטודירט אין ווין און אַז מען האָט אים געפרעגט פון וואַנען ער איז, פלעגט ער ענטפערן פון לאָדאָמעריע. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער האָט נישט געוווּסט, וואָס דאָס איז לאָדאָמעריע, אָבער, קיינער האָט נישט געוואָגט זיך מודה זיין אין דעם, אַז ער ווייסט נישט... צוליב דעם האָט לאָדאָמעריע געראַטעוועט אַ גאַליציאַנער (וואָס אַ גאַליציאַנער קען!). פאַקטיש, האָט דער גאַליציאַנער קיין ליגן נישט געזאָגט, ווייל אין דער גרויסער האַבסבורגער מאָנאַרכיע, וואָס איז באַשטאַנען כידוע פון פיל קליינע און קלענערע לענדער און לענדלעך, איז גאַליציע געווען אַ קעניג־רייך, און גערופן האָט מען דאָס קעניגרייך „גאַליציע און לאָדאָמעריע".

נאָר אויב גאַליציע בכלל האָט געהאַט אַ שלעכטן נאָמען אין אַמאָליקן עסטרייך, דאַרף מען אָבער צוליב גענויקייט מוסיף זיין, אַז דאָס וואָרט „גאַ־ליציע” האָט זיך געשטייגערט און דאָס אין מינוס... דאָס הייסט געווען אַ גאַליציע העליונה און אַ גאַליציע התחתונה און צווישנשטופן צווישן זיי. אַ מין דעגראַדאַציע צי דעגענעראַציע. די נידעריקסטע שטופע איז געווען מיזרח־גאַליציע, דאַקעגן מערב־גאַליציע איז געשטאַנען העכער אין דער אָפּשאַצונג, וואָס נענטער צו קראָקע, אַלץ בעסער. דעם מיטן האָט פאַרנומען מיטל־גאַליציע... כאָטש צווישן אונדז גערעדט, היינט מעג מען דאָך זאָגן דעם אמת! אַז אָך און ווי איז געווען אויך דעם מערב־גאַליציאַנער ייד אין אַ ריין ווינער געזעלשאַפט...

פון די אַלע טיילן גאַליציע, אפילו פון מיזרח־גאַליציע, איז אויפן נידעריקסטן שטאַפּל געשטאַנען דער קאַנט נאָך טאַרנאָפּאָל, ד.ה. דער דרום־מיזרח טייל, פון טאַרנאָפּאָל אָנגעהויבן, ביז דער גרענעץ מיט רוסלאַנד פון איין זייט און דעם טייך דניעסטר, וואָס האָט אָפּגעטיילט דאָס געפאַלענע קעניגרייך גאַליציע פון העכער שטייענדיקן הערצאָגטום בוקאָווינע, וואָס איז אויך געווען אַ באַשטאַנדטייל פון דער האַבסבורגער אימפּעריע. דעם סאַמע שפּיץ פון אָפּגעשטאַנענקייט האָט אין טאַרנאָפּאָלער קרייז דערגרייכט טאָקע דער דרייעק צווישן זברוטש און דניעסטר. דאָס מיינט, אונדזער קאַנט!

ביזן אָנהויב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די אוקראַאינער גערופן דעם קאַנט „דורניי קוט”, דאָס נאַרישע ווינקל. און נאַריש איז ער טאָקע געווען. ווייל קוקט אָן: ביז טאַרנאָפּאָל איז געגאַנגען (פון לעמבערג) אַ שנעלצוג. דאָ טאָקע איז געווען זיין ענד־סטאַציע; פון טאַרנאָפּאָל ביז טשאָרטקיוו (דורך וויגנאַנקע), סטאַניסלוי, איז געגאַנגען אַ פּערזאָנען־צוג; דאַקעגן קיין באָרשטשיוו, בפרט קיין סקאַלע, איז געגאַנגען אַ שלעפּצוג, וואָס איז מער געשטאַנען ווי זיך געשלעפּט. ס'איז אויסגעקומען, אַז די פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון וויגנאַנקע ביז באָרשטשיוו איז מען געפאָרן לענ־גער, ווי די שטרעקע פון לעמבערג ביז וויגנאַנקע, אַ צוויי הונדערט קילאָ־מעטער. וויפל מאָל ס'איז אויסגעקומען צו פאָרן מיטן שלעפּצוג, פלעגט מען זיך וווּנדערן, פאַר וואָס שטייט דער צוג אויף די גאָר קליינע סטאַנציעס:

שמאַנקאָווטשיקי, האָדינקאָווצע, אָזיעראַן־פּילאַטקעוויץ און דערנאָך טערע־זין — אַזוי לאַנג!

אמת, דער צוג איז געווען אַ געמישטער, דאָס הייסט אי אַ פּערזאָנען־צוג אי אַ פראַכט־צוג, ד.ה. ווידער אי ער האָט געפירט פּאַסאַזשירן, מענטשן, אי זאַכן. איז אָבער די מעשה, אַז אויף די סטאַציעס זענען צום מערסטן קיין פּאַסאַזשירן נישט געווען, נישט אויסגעשטיגן און נישט איינגעשטיגן. העכסטנס איינער אַ פּאַסאַזשיר! דאָס זעלבע איז שייך משאות, סחורות. נישט מ׳האָט עפּעס פון דעם צוג אויסגעלאָדן, נישט מ׳האָט אין אים עפּעס איינגעלאָדן חוץ זעלטענע, גאָר זעלטענע פאַלן! אָבער דער צוג איז זיך געשטאַנען... אַז ס׳האָט אַ מאָל אַ קלוגער ייד געפרעגט דעם קאָנדוקטאָר, פאַר וואָס דער צוג שטייט אַזוי לאַנג אָן קיין שום זעעוודיקער סיבה, האָט ער באַקומען די ריכטיקע תשובה, אַז דער צוג וואַרט אויפן רעגולערן אָפּ־פאָר, ד.ה. ער פאַרט לויטן פאַרפּלאַן. אויף פּויליש האָט דאָס געהייסן: czeka na regularny odjazd... נאָר פאַר וואָס האָט דער פאַרפּלאַן געהייסן דעם צוג שטיין אויף אַ פאַרוואָרפענער סטאַציע גאַנצע צוואַנציק מינוט? — דאָס פאַרשטייט זיך — האָט דער קאָנדוקטאָר נישט געוווסט און נישט געקאָנט וויסן! וואָס הייסט! ס׳שטייט געשריבן, אַז דער צוג קומט אָן צו דער און דער מינוט און פאָרט אָפּ צו דער און דער מינוט... דאַרף אַזוי זיין! איז צו וואָס פרעגט מען!

איז מען טאַקע געפאָרן מיטן שלעפּצוג (אַ ברירה האָט מען געהאַט!). מילא, אַז מ׳איז געפאָרן אַ קליינע שטרעקע, למשל פון טשאַרטקיוו (צום מערסטן), איז מען געפאָרן פּער אַקס, ד.ה. מיט אַ פערד און וואָגן אָדער (בעסערע לייט) מיט אַ פיאַקער. מיטן צוג האָט מען זיך נישט באַנוצט. סיידן... ליידיקגייערס, וואָס האָבן אַ סך צייט, קאָנען זיי זיך דערלויבן צו פאָרן מיטן צוג און שטיין אויף די סטאַציעס... אָבער אַ מענטש פון גע־שעפטן!?...

ערגער איז געווען, אַז מ׳איז געפאָרן פון לעמבערג, צי טאַרנאָפּאָל, האָט מען שוין געמוזט פאָרן מיט דער באַן. נישט געווען קיין אַנדערע ברירה. ווייל קיין אַנדער פאַרמיטל אויף אַזאַ לאַנגער שטרעקע איז נישט געווען. קיין אויטאָבוסן האָט אונדזער קאַנט נישט פאַרטראָגן. אמת, אין די

לעצטע יאָרן (פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה) זענען געווען פּרוּוון איינ־צופירן אַ פּריוואַטן אויטאָבוסן־פּאַרקער אויך אין אונדזער קאַנט, נאָר ס׳איז נישט געלונגען. און טאַקע קלוג אַזוי! ווייל טאָמער קומט שוין יאָ אויס אַ מאָל אַ יידן צו פאָרן קיין טשאַרטקיוו, דאַרף ער כאַפּן און יאָגן זיך צום אויטאָבוס? וואָס איז, די געשעפטן וועלן אים אַנטליפן?! אין די קליינע שטעטלעך האָט מען צייט, בפרט, אַז ס׳איז טאַקע זיכערער צו פאָרן מיט אַ היימישן בעל־עגלה, וואָס מ׳קאָן זיך מיט אים באַדינגען (ער האָט נישט קיין בילעטן צום פאַרקויפן!), ער קומט גאַנץ־פרי אויפוועקן; דערנאָך פאַר־פאָרט ער מיט פערד־און־וואָגן נאָכן פאַרשוין. אויב חלילה, ס׳טרעפט זיך, די פערזאָן איז נאָך נישט פאַרטיק, אָדער זי שטייט נאָך שמונה־עשרה, אָדער זי האָט זיך ערשט געוואַשן די הענט צו דער המוציא, איז נישט־קשה, דער בעל־עגלה איז נישט קיין גזלן, ער וועט צוואַרטן. אויב ווידער מ׳וועט דאַרפן אָניאָגן די פאַרלוירענע צייט, האָט ער אויך דערויף אַ מיטל, מ׳וועט אַ טרייב טאָן די פערד, וועלן זיי גיכער גיין!

קיין טשאַרטקיוו איז מען געפאָרן אַחוץ אין געשעפטלעכע ענינים, קודם כל זען די גרויסע וועלט. טשאַרטקיוו איז אַ גרויסע שטאָט (גראָס־שטאָט): עלעקטריש ליכט, וואַסערלייטונג (מ׳גיט אַ דריי — גייט וואַסער), און וואָס דען נישט? ס׳איז צו לייט און צו גאָט: דער טשאַרטקיווער רבי! צו אים קומען דאָך מענטשן פון דער גאַנצער וועלט! און זיין פּאַלאַץ און זיין בית־המדרש! דער גאָרטן אַרום פּאַלאַץ. וועגן דעם אַלץ האָט מען זיך וווּנדער אָנדערציילט!

מיין רבי, אַ שטייגער — דער בילטשער שוחט — האָט איבערגעגעבן בדחילה ורחימה, ווי ער האָט אים, דעם אַלטן, אַליין געזען, ווי ביי זיין טיש האָבן געברענט צוויי לייכטער, אָבער אָן לעכט. געווען נאָר אַזעלכע גלעזערנע לעמפּעלעך, ער האָט אָנגערירט איינעם אַזאַ לייכטער, איז אים ווי אַ ציטער אַדורך דורכן לייב און ער איז געהאָלפן געוואָרן...

אָבער דער עיקר איז מען טאַקע געפאָרן קיין טשאַרטקיוו, נישט צו־ליב תענוג האָבן. דאָס איז אַ צווייטע זאַך. אין טשאַרטקיוו איז דאָ אַ קרייז־געריכט, וואָס רופט אַ מאָל אויף אַ פאַרהער; אין טשאַרטקיוו זענען פאַראַן קאַסערן, עס שטייט דאָרט מיליטער, אין טשאַרטקיוו איז דאָ אַ שפּיטאָל,

אַ ציין־דאָקטאָר, כאָטש אויף ציין האָבן זיך יידן — אין מיינע קינדער־יאָרן — נישט געהיילט. העכסטנס האָט מען אויף ציין־ווייטיק באַבסקע מיטלען אָנגעווענדט. אויב די ווייטיקן האָבן טאַקע נישט אויפגעהערט, האָט מען זיך דעם צאָן געהייסן אַרויסרייסן דעם רופא (אַ פריזער!) אָדער אַן אַנדערן יידן, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט זיין לייכטער האַנט... צו קיין דאָקטאָר האָט מען מיט אַזאַ קלייניקייט נישט גדאַרפט אָנקומען...

קיין טשאַרטקיוו איז מען געפאָרן מאַכן געשעפטן. די שטאָט האָט זיך אַזוי אַרויפגעאַרבעט — האָט מען ביי אונדז געשמועסט — אַז מ׳קאָן שוין אין איר קויפן ביליקער, ווי אין לעמבעריק. איז נאָך וואָס זשע פאָרן אַזוי ווייט און מאַכן „שפּעזען" (הוצאות): אי קויפן אַ באַן־בילעט, אַהין און צו־ריק, אי מוזן אָנקומען צו אַ האָטעל, אויף נאַכטלעגער, ווייל ביז מען איז אַהין פאָרפאָרן, איז שוין געוואָרן האַלבער טאָג! איז וואָס זשע ווערסטו דערליידיקן אין אַ נאָכמיטאָג? דאָקעגן קיין טשאַרטקיוו פלעגט מען אָנקומען פרי און אין משך פון טאָג אַלץ דערליידיקן; אויב נישט, האָט זיך עס פאַר־צויגן ביז אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין... אָבער נאָכן דערליידיקן דעם מסחר האָט מען געקאָנט תיכף צוריקפאָרן; דער פערד־און־וואָגן איז דאָך געשטאַ־נען גרייט און געוואַרט אויפן פּאַסאַזשיר! בשעת אין לעמבעריק האָט מען געמוזט אָנקומען צום צוג, וואָס האָט זיך דאָך זיינע „פּאַזשאַנדקעס" און פאַרט נישט דווקא דעמלט, ווען מען וויל!

צו די געשעפטן, וואָס מ׳האָט דערליידיקט אין טשאַרטקיוו, האָט אויך געהערט דאָס „אָנקוקן זיך" פון די עווענטועלע חתן־כלה; פאָרן „אויף בע־שוי" האָט מען דאָס גערופן. איך פאַררעכן דאָס צו דער קאַטעגאָריע גע־שעפטן, ווייל וואָס־וואָס נאָר פון שטאַנדפּונקט פון שדכן, וואָס האָט אָרגאַ־ניזירט דעם „בעשוי" איז עס זיכער געווען אַ געשעפט, אויב נישט אויך פאַר די צדדים.

איך געדענק נאָך, ווי מ׳פלעגט שמועסן, אַז אַ „בעשוי" איז אויך אַ נייע דערפינדונג. און וואָס ניי — דאָס טויג נישט; ווער האָט דאָס אַמאָל געוווסט וועגן אַזעלכע זאַכן, חתן־כלה זאָלן זיך אָנקוקן פאַר דער חופּה! די טאַטע־מאַמע פון ביידע צדדים מיט דער הילף פון איינעם צי אפילו צוויי שדכנים (ביי דער שטילער מיטהילף פון קרובים, פריינד...), פלעגן דעם

ענין דערליידיקן אויפן בעסטן אופן פאַר דעם יונגן פּאַרפּאָלק. ווייל ווער ווי זיי — דערפאַרענע מענטשן — ווייסן ווי געהעריק אָפּצושאַצן די מעלות און (בעוונותינו הרבים) די עווענטועלע חסרונות פון די קאַנדידאַטן אויף ווערן אַ פּאַרפּאָלק. הייגט אָבער איז מען מאָדערן און מ׳פּאַרט זיך אַנקוקן... און אַז דאָס יונגע פּאָרל קוקט זיך אָן, ווייסן זיי דען, וואָס זיי זענען! פרעגט זיי בחרם! אָבער צוריקגערעדט: „גיי שטעל היינטיקע צייטן אַ חופּה אָן אַ בעשוי, מ׳וואָלט דאָך אונדז פאַרשטיינערט!״

איך געדענק אַ מעשה, אין באַרשטשיוו איז דאָס פאַרגעקומען, געקו־מען צופעליק אַ פיינער יונגערמאַן פון טשאַרטקיוו, דערזען צופעליק אַ מיידל און... ס׳איז געוואָרן אַ שידוך אָן אַ שדכן! האָט זיך דאָס שטעטל יאָרן־לאַנג געוווּנדערט, וואָס אייגנטלעך האָט ער אין מיידל אַזוינס דער־זען? שיין איז זי נישט, קלוג אויך נישט, קיין געלט האָט זי נישט, קיין יחוס איז זי אויך נישט, טאָ וואָס יאָ? וואָס איז דאָ געשען? קיינער האָט דאָס נישט געקאָנט פאַרשטיין! ביז אַ קלוגע פרוי (און מאָדערנע, כאָטש אין די יאָרן!) האָט די קשיה גוט באַקלערט און זי פאַרענטפערט: „נישט אַנדערש, נאָר דער יונגערמאַן האָט ליב זאַדיק פליישׂ!״ און געטראָפן אין פינטל! דאָס מיידל האָט זיך טאַקע נישט אויסגעצייכנט מיט קיין דינער טאַליע! אַזוי איז עס טאַקע אַפּנים געווען, ווייל דאָס פּאָרל האָט דווקא גע־פירט אַ גליקלעך לעבן... אַלעמען אויף צעפּיקעניש! די פרוי האָט אויפ־געקלערט ראַציאָנאַליסטיש דעם ענין, נישט, ווי די אַמאָליקע כניאָקעס, באַבעס פלעגן זאָגן, אַז ס׳איז אַ פאַרבלענדעניש, אַז מ׳האָט געוואָרפן אַ כישוף, אַ גוט־אויג און דאָסגלייכן!

אגב פאַר אונדזערע עקאָנאָמיסטן, וואָס פאָרשן דאָס לעבן פון די פאַרגאַנגענע דורות, אַ הערה: זאַדיק־פלייש — וואָס פאַראַ טייל פון בהמישן גוף דאָס פלייש איז, ווייסט מסתמא יעדער, אפילו דער יעניקער, וואָס האָט נישט שטודירט קיין בהמישע אַנאַטאָמיע! — איז געווען ביליקער פון אַנ־דערע סאָרטן פלייש. פאַר וואָס ווייס איך נישט. דער פּרייז פון אַזאַ מין ז־פלייש איז געווען מער ווייניקער ווי פון אַ לונג־און־לעבער, וואָס נאָר אָרעמע־לייט פלעגן דאָס קויפן און דאָס נאָר אויף שבת! רייכע האָבן דאָס נישט געגעסן. גאָר פרומע, אָפּגעהיטענע יידן, האָבן קיין ז.־פלייש אויך נישט געגעסן. צוליב אַנדערע טעמים, לייכט דערקלערלעכע.

מיר קערן זיך אום צום „בעשוי". אַ היימישער ייד האָט נישט געקאָנט מאַכן קיין „בעשוי" ביי זיך אין שטעטל, ווו אַלע קענען אים! ווייל איידער נאָך ס'איז געקומען דערצו, האָט שוין די שטאָט געוווּסט, צי די כלה איז אַ שיינע, צי גייט זי גלייך, צי הינקט זי חס וחלילה נישט אַ ביסל אונטער, צי רעדט זי אונטער דער נאָז, צי מיטן צינגל, צי איז זי אַ קלוגע, צי — רעספּעקט צו מעלדן, אַ בהמה, וואָס קאָן קיין צוויי נישט ציילן און שטייט ווי אַ באָק, כאָטש מעלק זי אויס!

דאָס זעלבע, פאַרשטייט זיך, איז שייך דעם חתנס צד אויך. איז וואָס פאַראַ טעם האָט עס צו מאַכן אַ „בעשוי", ווען מ'ווייסט שוין פון פאָרויס אַלץ?! דאַקעגן אין טשאַרטקיוו איז עפּעס אַנדערש. אַ גרויסע שטאָט! מען קען נישט אַזוי יעדן, פאַראַן דאָ איינפאַר־הייזער פאַרשיידענע, אפילו עס־זאַלן פון אַ רעסטאָראַן: „רודאָלף", „אימפּעריאַל", „בריסטאָל", ווו מ'קאָן זיך צופעליק טרעפן... פאַראַן אויך פּריוואַטע וווינונגען, וואָס פאַרנעמען זיך מיט אַראַנזשירן „בעשויען", קיינער זאָל נישט וויסן; ווייל טאָמער קומט דערפון גאָרנישט אַרויס, זאָל זיך די כלה נישט האָבן וואָס צו שעמען און דאַרפן זיך פאַרענטפערן, פאַר וואָס מ'וויל זי נישט, אָדער זי וויל נעבעך נישט.

נאָר ווי אַזוי מ'זאָל נישט געווען אַראַנזשירן אַזאַ מין „בעשוי" געהיים, און דאָס גאָר שטרענג געהיים, (געווען דערצו אמתע ספּעציאַליסטן, טאַקע די שדכנים גופא!), איז נישט געווען קיין פאַל, אויף ווי ווייט מיין זכרון גרייכט, אַז אין שטעטל זאָל מען נישט וויסן, אַז דער און דער, צי די און די פאָרט אויף אַ... „בעשוי".

ס'האָט גענוגט צו זען דעם באַטרעפנדיקן בחור, צי באַטרעפנדיק מיידל, גיין אויסגעפּוצט אין אַ פּשוטן מאָנטיק צי דאָנערשטיק צוזאַמען מיט פאָטער־און־מוטער צו דער באַן, צי צום פערד־און־וואָגן, מ'זאָל פאַרשטיין, אין וואָס דאָ גייט. בפרט איז דאָס געווען אויפפאַלנד, ווען מען האָט געזען, ווי די באַטרעפנדיקע רוקן זיך מיט די צאַדעווקעס גייען מיט די הינטער־גאַסן און דאָס פאַר טאָג, ממש נאָך ביי נאַכט, קיינער זאָל זיי נישט זען און נישט דערקענען.

דאַקעגן פלעגן אין באַרשטשיוו, צי סקאַלע, יאָ פּאַרקומען „בעשויעץ" פון מענטשן פון דער פּראָווינץ, געקומענע פון אַ דאָרף, צי אַ שכנותדיק שטעטל, וואָס זענען אין שטאָט נישט געווען אַזוי באַקאַנט. אויך אין באַר־שטשיוו זענען געווען איינפאַר־הייזער, ווו מ'האָט געקאָנט איינשטיין און טרעפן זיך צופעליק מיטן צוקונפטיקן זיווג. נו, און קיין שדכנים — גע־לויבט עס גאָט — האָבן אויך נישט געפעלט! ווייל ווער וואָלט נישט גע־וואָלט פאַרדינען אויף אַ שיינעם אופן אַ לייכטן גראָשן און דערביי נאָך זיין יענעמס אַ בעל־טובה? אַזעלכע „בעשויעץ" אין באַרשטשיוו פלעגן פאַרקו־מען אין אַ יאַריד־טאָג, מאַנטיק, ווען ס'איז סיי ווי אין שטאָט געווען אַ סך מענטשן, היימישע און פרעמדע, אויף די גאַסן, האָט מען נישט געקאָנט אַזוי יעדן איינעם נאָכקוקן!

נאָר צווישן באַרשטשיוו און סקאַלע, הגם מיר האָבן זיי געשטעלט אויף איין שטופע, און די ווערטער אַרויסגערעדט מיט איין אָטעם, ווי זיי וואָלטן געווען אַ צווילינג — זענען אויך געווען גרויסע שינויים, גרויסע ווידער־אַנאַנדן און אַ גרויסע קאָנקורענץ.

באַרשטשיוו איז זייט די זעכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונ־דערט געווען דער צענטער פון קרייז, צו וועלכן אויך סקאַלע האָט געהערט. אין באַרשטשיוו איז געזעסן די „ממשלה", דער קרייז־הויפּטמאַן; סקאַלע האָט געהערט צו באַרשטשיוו. סקאַלע, די שטאָט מיט אַ באַקאַנטער היס־טאָרישער פאַרגאַנגענהייט — ס'האָבן אויף דעם עדות געזאָגט, ווען אפילו מ'האָט נישט אַריינגעקוקט אין קיין ביכער, די חורבות פון דער אַמאָליקער פעסטונג, האָט געדאַרפט אָנקומען צו באַרשטשיוו. די שטאָט איז אויך ביז צום סאַמע סוף געווען גרעסער פאַר באַרשטשיוו אי מיט דער צאָל איינ־וווינער אי מיטן גרויסן הויף, זיצאָרט פון גראַף גאָלוכאָווסקי. איז פאַר־שטענדלעך, אַז די שטאָט האָט נישט געקאָנט מוחל זיין באַרשטשיוו זיין פּאָזיציע.

סקאַלע איז אויך, מער ווי באַרשטשיוו, געווען אַ האַנדלס־שטאָט אַ דאַנק דער גרענעץ און שמוגל, וואָס איז דורך איר געגאַנגען.

אַז אַ באַרשטשיווער איז אַריינגעפאָרן קיין סקאַלע אין מיט שטאָט, האָט דאָס אים פאַרכאַפּט, ווי ער וואָלט אַריין אין אַ גרויסער שטאָט. קודם כל אַ גרויסער פרייער פּלאַץ — אַ מאַרק (רינעק). אַרום הייזער, אפילו שטאָקיקע! אין באַרשטשיוו איז אפילו קיין מאַרק נישט געווען. בעת אַ יאַריד איז מען געשטאַנען פשוט אין די גאַסן, אָדער אויפן פּלאַץ פאַר דער שיל, און געהאַנדלט!

אין סקאַלע זענען תמיד אויפן מאַרק געשטאַנען אַ סך מענטשן: טרעגערס, שמוגלערס (פּעקל־מאַכערס), מעקלערס; פּראָפּעסיעס, וואָס זענען אין באַרשטשיוו כמעט ווי נישט געווען בנמצא. אין גאַנצן צוויי טרעגערס האָט באַרשטשיוו געהאַט (פיניע טויש און אַברעמל שרהגיס); זענען זייביידע געווען צום מערסטן אָן אַ שטאָך אַרבעט. אין סקאַלע דאַקעגן איז געווען אַ גאַנצע מחנה! אין באַרשטשיוו זענען די באַלעגאָלעס אַליין געווען די טרעגערס!

שמוגלערס אין סקאַלע! ווער האָט זיי דען אַלע געקענט?! אַזוי ווי די מלאכה איז דאָך געווען אַ פאַרבאָטענע! אין באַרשטשיוו אפילו קיין איינער נישט! מעקלערס אין סקאַלע אַ פּאָר מנינים, אין באַרשטשיוו איינער צי צוויי, און דאָס אויך זענען זיי געווען אָן פּרנסה!

סקאַלע האָט געהאַט עלעקטריע אין דער מיל, וואָס אויפן זברוטש; באַרשטשיוו — נישט.

אין סקאַלע איז אויך געווען אַ יוגנט, בשעת אין באַרשטשיוו איז אַזוינס בכלל נישט געווען. געווען בלויז בחורים, יעדער פאַר זיך... (וועגן מיידלעך רעדט מען דאָך נישט!).

איך דערמאָן זיך, ווען כ׳בין קינדווייז דאָס ערשטע מאָל אָנגעקומען קיין סקאַלע, האָט זיך פון אַ שענק אַרויס (יעגענדאָרף?) דערהערט אַ געזאַנג פון אַ פּילצאַליקן כאָר:

גאָט אין זיין מישפּט איז גערעכט,
מ׳טאָר נישט קיין מאָל זאָגן,
אַז גאָט טוט שלעכט.
ווייל גאָט ווייסט, וואָס ער טוט
און אומזיסט שטראָפט ער קיינעם נישט.

גאָט, אין זײַן מישפּט איז גערעכט

א. אַ. וו.

א ליד אָן אַ סוף.

ווען כ׳בין צוגעגאַנגען צו דער אָפענער טיר פון דער שענק, האָב איך געזען אַרום אַ לאַנגן טיש זיצן פון ביידע זייטן אויף לאַנגע בענק בחורים, וואָס זינגען מיט התלהבות דאָס ליד בקולי קולות; פאַר יעדן פון זיי שטייט אַ האַלבע ביר. ניין, אַזוינס האָט איר אין באַרשטשיוו נישט געקאָנט זען און הערן!

דאָס בילד האָט אויף מיר, אַ קליין קינד, אַזוי געווירקט, אַז ביזן היינטיקן טאָג זע איך פאַר זיך דאָס בילד און הער דעם געזאַנג. אַ סימן, איך געדענק דאָס ליד, די ווערטער און די מעלאָדיע. דאָס ליד — זייט דעמלט — איז מיר מער שוין קיין מאָל נישט אויסגעקומען צו הערן, אַחוץ וואָס איך אַליין זינג עס פאַר זיך!

*

איצט לאָמיר זיך נעמען אין די הענט און איבערגיין צו עפּעס ממשות־דיקס, צו דער סטאַטיסטיק פון די יידן אין די דערמאָנטע שטעטלעך.

וועגן באַרשטשיוו האָב איך געשריבן אין „ספר באַרשטשיוו״, וועל איך דאָס דאָ נישט איבערחזרן, דאַקעגן וועגן סקאַלע גלוסט זיך יאָ ברענגען אַ ביסל געגעבענע.

דאָס יאָר	אַלגעמיינע צאָל איינוווינער	דערפון יידן	% יידן
1765		362 (434) [1]	
[2] 1880	6.154	3.449	56 %
1890	6.163	3.228	52.4 %
1900	5.638	2.494	44.2 %
[3] 1921	4.017	1.555	38.7 %
[4] 1943	2.890	—	—

1. די צאָל שטאַמט פון דער לעצטער (לוסטראַציע) (ציילונג) פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין אַמאָליקן אומאָפּ־הענגיקן פוילן, כדי פעסטצושטעלן דעם קאָפּ־שטייער. ס׳איז אָנגענומען די דאָזיקע אָפיציעלע ציפערן צו קאָרעגירן — למען האמת — און פאַרגרע־סערן מיט 20% (די צאָל אין קלאַמערן), זע: פראָפ. ר. מאַהלער: יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, וואַרשע 1958.

2. די צאָל פאַר די יאָרן 1880, 1890, 1900 לויט:

Dr. S. Gruinski: Materialy do kwestii zydowskiej w Galicyi. Lwow 1910.

3. לויט:

B. Wasiutynski: Ludnosc zydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Warszawa 1930.

4. לויט דער ציילונג, וואָס די דייטשע מאַכט האָט אַדורכגעפירט דעם 1.3.1943. צו דער צייט זענען אין סקאַלע קיין יידן שוין נישט געווען.

פון דער טרוקענער נישט פולשטענדיקער סטאַטיסטיק איז צו זען, אַז דער בלי־פּעריאָד פון סקאַלע — ווי אויך פון גאַנצן קאַנט — איז געלעגן אין די פריערדיקע יאָרן, ביז — דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָך דער מלחמה האָט די צאָל יידן געהאַלטן אין איין פאַלן. אין דער מלחמה־צייט גופא האָבן די יידן פון סקאַלע ווי פון אַ גרענעץ־שטאָט — מער געליטן, ווי די באַרשטשיוער. פון סקאַלע האָבן די רוסן פאַרטריבן די יידן, צווישן אַנדערן אויך קיין באַרשטשיוו. טייל פון די יידן האָט זיך נאָך דער מלחמה אין זייער היימשטאָט נישט צוריקגעקערט, געבליבן אויף די נייע ערטער, צי עמיגרירט איבערן ים; דערהויפּט קיין אַמעריקע.

אָבער נישט נאָר מיט דער צאָל יידן איז סקאַלע געפאַלן. די שטאָט האָט זיך נאָכן חורבן (1918—1914) נישט מער אויפגעבויט. אַזוי זענען פון דער אַלטער שול — גרויס אין פאַרנעם — געבליבן בלויז די פונדאַ־מענטן. נישט געווען פאַר וועמען זי אויפצושטעלן! דאָס זעלבע איז שייך

אַנדערע ישובים פֿון אונדזער קאַנט. אַזוי איז אויך מער נישט אויפגעבויט געוואָרן דער הויף מיט דער פּראַכטפולער קלויז פֿון הוסיאַטינער רבין, וואָס איז שוין קיין הוסיאַטין נאָך דער מלחמה נישט צוריקגעקומען. אַזעל־כע שטעטלעך ווי קריוויטש, קידריניץ, אוסציע ביסקופּיע, ווו ס'איז געווען אַ יידישע קהילה מיט רבנים, זענען געבצלעך חרוב געוואָרן, ווי יידישע ישובים. נאָך דער מלחמה האָבן דאָרט געוווינט יידן — יחידים.

אין אונדזער קאַנט זענען פריער געווען, צעוואָרפן איבער די שטעט־לעך און דערפלעך, אַ גאַנצע ריי משכילים, געלערנטע, וואָס האָבן געפירט אָפּגעזונדערט פֿון דער גויישער וועלט, טייל מאָל געוווינט אין אַ נישט יידישער סביבה — צווישן זיך אַ לעבעדיקע קאָרעספּאָנדענץ; געווען אין קאָנטאַקט מיט גרויסע צענטערס יידן אין די הויפּטשטעט. באַשטעלט יידי־שע און העברעיִשע ספרים, צייטשריפטן וכו׳ וכו׳, אַליין געשריבן און אפילו אַרויסגעגעבן ספרים.

איך געדענק, ווי למשל, יירע רייך — דער גוטבאַזיצער — צי פּאַ־סעסאָר — פֿון פּישטעטעניץ — (אַ דאָרף 5 ק"מ פֿון באָרשטשיוו) פלעגט זיך איבערשרייבן מיטן בית בלומענטאַל אין באָרשטשיוו. צוליב דעם טייל מאָל געשיקט אַ ספּעציעלן גוי צו פוס, מיט אַ וואָגן, צי שליטן אין אַ פּראָסט־טאָג, ביי נאַכט, און געבעטן אַ תיכפדיקן ענטפער. די בריוו זענען טייל מאָל געווען למדנישע, געשריבן אויף לשון־קודש, אָבער אויך טייל מאָל ליצנותדיקע, אויף אַרויסצורופן געלעכטער און באַקומען אַזאַ מין ענט־פער. אין דער אָפּגעזונדערטקייט, אין וועלכער די משכילים האָבן אין די באַזונדערע ערטער געלעבט, איז דאָס געווען אַן אָנגענעמער צייט־פאַר־טרייב. צו די מיטלען אויף אויסצולעבן זיך האָט געהערט דאָס שרייבן גע־ציקלט, „פאַרשטעלט", מ'זאָל זיך דאַרפן אָנשטויסן. למשל: האָט יירע רייך געוואָלט, מ'זאָל אים שיקן פֿון געוועלב אַ קילאָ צוקער, האָט ער געשריבן: „קיש רימ אַ אָליק רעקוצ", ביז מ'איז געפאַלן, אַז דאָס דאַרף מען לייענען אויף צוריקוועגס, ווי „תשרק צפעס"! דאָס פאַרשטענדלעך האָט אַרויסגע־רופן אַ רעפּליקע, געשריבן מיט רמזים, וואָרטשפּילן, וכו׳. אָט אַזוי האָט מען פאַרטריבן די לאַנגע ווינטערנעכט.

אגב, איז אין זיידנס געוועלב — וואָס איז געווען אָפן ביז שפּעט ביינאַכט — געווען אַ מין קלוב, מענטשן פלעגן קומען, הערן, וואָס ס׳טוט זיך אויף דער וועלט און אָפּזיצן גוטע עטלעכע שעה. די אָנגעקומענע קאָ־רעספּאָנדענץ איז דעריבער נישט געווען קיין פּריוואַטער ענין. מ׳האָט פאַר־געלייענט און בציבור פאַרפאַסט דעם ענטפער וכו׳.

לשם אילוסטראַציע צום גייסטיקן לעבן אין אונדזער קאַנט — און נישט ווי אַן אויסשעפּנדיקער מאַטעריאַל, קאָנען דינען די געגעבענע, וואָס מיר געפינען אין „ליפּפּעס ביבליאָטעק־לעקסיקאָן״ (אין דייטש) פון יאָר 1882. עס ווערן דאָ געבראַכט די „קענער, פאַרערער צי פריינד פון דער יידישער (העברעיִשער) ליטעראַטור״. אין סקאַלע זענען דעמלט געווען געלבשטיין ישראל, פייערשטיין מ. י., „העברעיִשער ליטעראַט״. וועגן דעם לעצטן גיט צו די רעדאַקציע: „מחבר ספר חוק האזרחים —

Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch ins Hebräische übersetzt und mit Anmerkungen erlautet. Lemberg 1877.״

פון שטעטל אָזיעראַן ווערן דערמאָנט: אַשקנעס מ., לערער אין דאַבראַנווקאַ, אַ דערפל נעבן אָזיעראַן [1]. וואַרשיינלעך געווען פּריוואַטער לערער ביי אַ יידישן גוטבאַזיצער; און פישבאַך זוסמאַן, „פאַרערער פון דער העברעיִשער ליטעראַטור״.

ווידער אַ צווייט קליין שטעטעלע (קלענער ווי באַרשטשיוו און סקאַלע), כמעט דערפל, ווי קאָראָליווקע, פאַרמאָגט אַ העברעיִשן ליטעראַט, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ העברעיִשע איבערזעצונג פון פרידריך שילערס "Sendung Moses" א. נ. „שליחות משה״, אין לעמבעריק 1878.

[1] וועגן דער שטאָט, זע: „ספר אָזיעראַן״, וואָס די לאַנדמאַנשאַפט האָט אַרויסגעגעבן אין ישראל.

און דער פריערדיקער רב פון קאַראַליוועקע איינער אַבוש — זיך אַריי־בערגעצויגן קיין טשערנאָוויץ און געוואָרן אַ פּענסיאָן־אייגנטימער — האָט אַרויסגעגעבן אַ קורצע צייט אַ העברעיִש־וויסנשאַפטלעכע צייטשריפט „הצו־פה". דערשינען אייניקע נומערן. צוליב מאַנגל אין געלט האָט ער די אויס־גאַבע אָפּגעשטעלט.

אין קריוועטש לעבט אַ משכיל שעכטער חיים.

אפילו אין די קליינע דערפלעך זענען געווען פאַרערער פון דער הע־ברעיִשער ליטעראַטור: אין ציגאַן: קאַהאַן אַלט; אין מישקיטאָוויץ: חיים האַלצמאַן, אין נאָוואָסילקע: איסערלין ס.

אויך די רבנים פון אונדזער קאַנט האָבן געהאַט אַ שם אויף דער וועלט. מ׳טרעפט זייערע נעמען אין די באַרימטע שאלות ותשובות פון גרוי־סע רבנים. זיי אַליין האָבן אויך פאַרעפנטלעכט זייערע שו"ת. דער רב פון אוסציע ביסקופּיע ברוך מאיר מענטשיל האָט אַרויסגעגעבן זיין ספר א.נ. „רב טובך" אין לעמבערג 1884 אין צוויי טיילן. דאָס שטעטל איז שפּעטער צווישן ביידע וועלט־מלחמות געבליבן כמעט אָן יידן, אָן אַ שול, אָן אַ שוחט, אָן אַ רב.

אין זיין שלוסוואָרט בעט דער מחבר גאָט וועגן „פרנסתי בכבוד וב־אמונה" און ער זאָל זוכה זיין „במהרה להעלות על הדפוס השלשה חלקי שו"ת שעל הש"ע מסודרים... ודרשות על הרגלים..." וכו׳ וכו׳. אַ מענטש אין אַ פאַרוואָרפן אָרט האָט זיך נישט געפילט פאַראייניזאַמט. ער איז געווען טעטיק, געפירט אַ קהילה יידן און געדרוקט ספרים אַזש אין לעמבעריק!

פון דעם רב האָט מען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה גאָרנישט שוין געוווּסט.

הרב מענטשילס וויב, שיינע רחל, איז געווען די טאָכטער פון הרב שלמה דרימער, מחבר פון ספר „בית שלמה". דרימער איז געווען רב אין סקאַלע אין משך פון 23 יאָר. נאָך זיין פּטירה האָט איבערגענומען דעם כסא הרבנות (אין יאָר 1873) זיין זון אברהם. (שמואל נח גאָטליב: ספר אהלי שם — פינסק 1912).

הרב אברהם איז אויף דער עלטער געוואָרן אַ סגי נהר. אָבער דאָס האָט אים נישט געשטערט דאַווענען און לערנען, ווי ער וואָלט געזען. גע־

זעסן בײַם טיש און געלערנט אויף אויסנווייניק, ווי ער וואָלט אַרײַנגעקוקט אין אַ גמרא.

איך געדענק אים, ווען ער האָט — נאָכן פֿאַרטרײַבן די ייִדן פֿון סקאָ־לע (1915) — זיך אַרײַנגעצויגן צום זיידן. שבת האָט ער געזאָגט בקול רם — לויטן וויזשניצער נוסח — דעם נשמת כל חי (צוויי מאָל „הן הם" וכו' וכו') — הויך און באַטעמט. דער חזן האָט אַ היפּש ביסל צײַט געמוזט צו־וואַרטן ביז דער רב האָט געענדיקט. דאָס איז געווען אַ קלאַסישער בײַשפּיל פֿון וויזשניצער נוסח, געזאָגט דורך אַן אויטאָריטעט, אַ למדן — אַ סגי נהר.

געדאַווענט האָט מען בײַם זיידן אין דער פּריוואַט־וווינונג, ווײַל מ'האָט מורא געהאַט צו גיין אין קלויז צוליב די רוסן. אַן אייניקל פֿון הרב אברהם איז שפּעטער געוואָרן רב אין פּוילישן מיליטער, אין ראַנג פֿון אַ קאַפּיטאַן. געשטאַנען אין לאָדזש, ווו איך האָב זיך מיט אים געטראָפֿן אין די יאָרן 1937/38.

צום באַדויערן געפֿינען מיר אין ליפּפּעס לעקסיקאָן קיין איין ייִד פֿון באָרשטשיוו, אָבער עס אונטערליגט נישט קיין שום ספק, אַז אויך דאָ זענען געווען משכילים.

מ'דאַרף אונטערשטרײַכן, אַז אין ליפּפּעס רשימה ווערן אָנגעגעבן נאָר די נעמען פֿון די יעניקע, וואָס זענען געקומען אין קאָנטאַקט מיט ליפּפּעס בוכהאַנדלונג; ד.ה. אַליין געקויפֿט ביכער, אָדער אונטערשטיצט אויסגאַבן דורך אַ פּרענומעראַציע, אָדער אַ „שפּענדע" וכו'.

דערפֿון איז געדרונגען, אַז נאָר די רײַכערע ווערן דאָ אָנגעגעבן און נישט די יעניקע, וואָס האָבן זיך אַרום די „פֿרײַנד" געדרייט און אַליין זיך נישט געקאָנט פֿאַרגינען צו באַשטעלן אַ בוך.

אַזוי דערמאָן איך זיך, ווי למשל משה קאַט (צונאָמען, אַ ייִד, אַ מש־כּיל) פֿלעגט יעדן שבת־צונאַכטס קומען צו אונדז לייענען — אָדער אפילו פֿאַרלייענען אויף אַ קול — דעם קראָקעווער „המצפּה".

ווי דער איינציקער פּרענומעראַטאָר פֿון פֿינסקערס „אויטאָעמאַנצי־פּאַציאָן", פֿון 1899, אין באָרשטשיוו פֿיגורירט דער נאָמען פֿון מײַן טאַטן: לייב בלומענטאַל.

*

אין סקאַלע איז געווען דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן בעסער אָרגאַני־זירט: פֿריער אַנטשטאַנען אַ העברעיִשע שול (2 לערער — 89 שילער אין 1908), החברה „השחר", וואָס שיקט געלט „לקופה הלאומית". („המגיד" 15.1.1903); החברה „ציון" (1887) וכו' וכו'. אין באַרשטשיוו אַנטשטייט אין יאָר 1895 לפי דוגמת „שפת אמת" בקראקא אגודה ספרותית „דגל יש־ראל" ומטרתה „להרים קרן שפתנו הקדושה להרחיב הרעיון הלאומי בקר־בנו" וכו' וכו. (דר. נ. מ. גלבר: „תולדות התנועה הציונית בגליציה, ז. 254).

אָבער אין באַרשטשיוו האָט דאָס קיין מאָל נישט אָנגענומען קיין ברייטערע פאַרמען, ווי אין סקאַלע.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות בויט אויף סקאַלע אַ „בית העם", ווו ס'געפינט זיך די העברעיִשע שול, אַ זאַל פאַר פאַרשטעלונגען, אַ ביבליאָ־טעק. אָבער פון קיין אַנדערע גרעסערע בנינים הערט מען נישט אין דער צייט אין גאַנצן קאַנט נישט.

צווישן די ביידע וועלט־מלחמות צעפאַלט זיך די אייניקייט פון די יידן. עס אַנטוויקלט זיך דאָס פאַרטייִשע לעבן — אָבער צוגלייך דערמיט וואַקסט די אַסימילאַציע (דאָס פויליש־רעדן בפרט אין באַרשטשיוו) און דאָס שטרעבן צו פאַרלאָזן די פּראָווינץ און באַזעצן זיך אין די גרויסע שטעט. געלייגט אַ שווערן חותם אויפן יידישן לעבן צו דער צייט האָט דער עקאָ־נאָמישער קריזיס. דאָס אויפוואַכן פון די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען פון די פעלקער צווישן וועלכע די יידן האָבן דאָ געלעבט: אוקראַינער און פאָליאַקן. די צייט פון די קליינע שטעטלעך איז פאַריבער.

היינט איז סקאַלע, ווי ס'שטייט געשריבן אין דער סאָוויעטישער ענ־ציקלאָפּעדיע, אַ דאָרף (סעלאָ! איינס פון די געציילטע אוקראַינישע ווער־טער, וואָס יעדער ייד ביי אונדז, אפילו דער רבי־מלמד האָט געקענט!). דערביי אַ צענטער פון אַ ראַיאָן. אַמאָל אין אונדזערע צייטן האָט דאָס גע־הייסן באַצירק (אין די עסטרייכישע צייטן), דערנאָך פּאָוויאַט (אין די פּוי־לישע צייטן). ווי באַרשטשיוו! אין דעם צענטער איז פאַראַן אַ מיטלשול,

צווי (!) ביבליאָטעקן, אַ קינאָ, אָבער וועמען פון אונדז גייט דאָס אָן, אַז פאַר אונדז האָט דער ישוב אויפגעהערט צו עקזיסטירן, ווי טויזנטער אַנ־דערע אויף דער וועלט!

באָרשטשיוו, סקאַלע זענען יידנריין! אויס סקאַלע! אויס באָרשטשיוו!

די אַמאָליקע קאָנקורענץ צווישן דיביידע שטעטלעך האָט זיך אויס־געלאָזט מיט ביידנס פולשטענדיקן חורבן.

ווײנען איז געזונט

ס'האָט דערציילט נאָך דער באַפרײַונג אַבאַ קאָוונער — דער געטאָ־קעמפער און פּאַרטיזאַנער־קאָמאַנדיר, הײַנט קיבוצניק און גרויסער העברעיִשער דיכטער — אַז ווען ווילנע איז ענדלעך באַפרייט געוואָרן, יולי 1944, און אַ מאַמע איז אַרויס אין מיטן העלן טאָג מיט איר קליין טעכטערל אויף דער גאַס, האָט זיך דאָס קינד שטילערהייט געווענדט צו איר: מאַמע, מ'מעג שוין וויינען ?!

געוווינט איז דאָס קינד געוואָרן צו לעבן אין אַ באַהעלטעניש, נישט זען פאַר זיך דעם ליכטיקן שײַן, נישט רעדן הויך און אוודאי און אוודאי נישט זינגען, צי הויך אַ לאַך טאָן! אַ יעדער העכערער קלאַנג האָט געקאָנט ברענגען אַן אומגליק נישט נאָר אויפן קינד, נאָר אויף אַלע די, וואָס האָבן זיך מיטן קינד צוזאַמען אויסבאַהאַלטן. ס'האָט געקאָנט פאַרראַטן דאָס באַהעלטעניש!

נאָך מער האָט אָבער געקאָנט פאַרראַטן — אין יענע צייטן — אַ יידן דאָס וויינען. אויב ער האָט געלאַכט, האָט ער געקאָנט אָנגיין פאַר אַ גוי; נאָר אויב ער וויינט, איז עס אַ זיכערער סימן, אַז ער איז אַ ייד — ווייל ווער וויינט אויף דער וועלט? — און אויב אַ ייד, זענען די מינוטן זײַנע געציילטע.

לאַכן איז אַ געזעלשאַפטלעכע דערשײַנונג. — אַ נאָרמאַלער מענטש לאַכט נישט אַליין פון זיך, און צו זיך. און די דערמאַנטע סיטואַציע האָט זיכער נישט געררייצט דעם מענטשן, דעם יידן, דווקא צו לאַכן, הגם אויך אַזעלכע פאַלן זענען געווען!

אַנדערש איז אָבער מיטן וויינען, וואָס ס׳קומט אַליין פון זיך. דאָס אמתע וויינען דאַרף נישט קיין פובליקום; להיפוך, ביחידות ווייַנט זיך בעסער. ועל כולם, אויב אַן אמתדיק וויינען — איז עס אַן אימפּולסיווע, פּיזיאָלאָגישע רעאַקציע, וואָס מ׳דאַרף האָבן אי אַ ווילן, אַ שטאַרקן, אי פּיזישן כוח אויף צו קאָנען באַהערשן, באַצווינגען די אייגענע נערוון. דווקא יענע תקופה האָט געליפערט גענוג שטאָף און סטימולן אויף צו וויינען און דווקא דעמלט האָט מען וויינען נישט געטאָרט! אפילו די קינדער, וואָס האָבן געפילט, וואָס ס׳קומט אַרום זיי פּאַר, וואָס מ׳האָט זיך באַמיט צו פאַררעדן, צו פאַרשפּילן, זענען עלול געווען זיך צו צעוויינען יעדע מינוט, ווייל דער אויסטערלישער אַרום, דאָס נישט קענען באַפרידיקן די נאָרמאַלע מענטשלעכע אינסטינקטן, דאָס נישט קענען אויסלעבן זיך ווי אַ קינד — האָט גערייצט צום אומווילקירלעכן אויסברוך פון געוויין. זיי האָבן זיך אָבער געמוזט באַהערשן, ווי די דערוואַקסענע! ווער קען היינט צו טאָג פאַרשטיין און פילן די ליידן פון קינד, וואָס האָט אַזוי שטאַרק געוואָלט זיך צעוויינען — ווי אַ רעאַקציע אויף דעם גאַנצן אוממענטשלעכן אַרום, ווי אַן אויסדרוק פון הילפלאָזן כעס אויפן שונא, אויף דער וועלט, ווי אַ פּיזיאָלאָגישער טריב פון באַפרייען זיך פון דער אינערלעכער אומבאַהאָלפנקייט, פון נישט קענען רעאַגירן — און אויך דאָס איז אים פאַרווערט געווען. דער איינציקער כלי־זין קעגן דער שלעכטער וועלט, מיט וועלכן ס׳באַנוצט זיך שוין אַ ניי געבוירן קינד — דאָס וויינען, אַן אויסדרוק פון זעלבסט־דערהאַלטונג טריב — איז פון אונדזערע קינדער צוגענומען געוואָרן.

איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז דאָס קינד, וואָס האָט זיך די גאַנצע צייט מיט אַלע כוחות באַמיט איינצוהאַלטן פון וויינען און פון דעם נישט וויינען גליטן, האָט ענדלעך געוואָלט זיך פריי פונאַנדערוויינען און דאָס בקול רם... אומגעשטערט. מיר שטעלן זיך פאָר, ווי די דערוואַקסענע האָבן „געאַרבעט" מיטן קינד, די גאַנצע צייט אַקופּאַציע איינגערעדט, אַז מ׳טאָר נישט וויינען, אַז וויינען איז נישט געזונט, אַז פאַר וויינען קאָן דער דייטש קומען נעמען אין זאַק אַריין — — — האָט מען דעריבער אין קאָנען וויינען פריי, אומגעשטערט און ווען מ׳וויל, געזען דעם בולטסטן אויסדרוק פון גאולה. אויב די מאַמע, וואָס האָט אַזוי די גאַנצע צייט געציטערט, אַז דאָס

קינד זאָל זיך חס וחלילה נישט צעוויינען, וועט געבן די הסכמה, אַז מען מעג שוין וויינען, דעמלט וועט זיך דאָס קינד באמת פילן פריי. ווייל ווייסט דען עמעץ אַזוי גוט ווי די מאַמע, צי מען מעג וויינען, צי נישט, און ווער איז דען אַזוי געטריי דעם קינד, וויל עס ראַטעווען, ווי די מאַמע, וואָס, אויב זי וועט דערפילן די מינדסטע געפאַר פאַרן קינד, וואָס קומט פון וויי־נען, וועט זי דאָס נישט דערלויבן. איז טאַקע, אויב די מוטער וועט דעם קינד ענטפערן: וויין, מיין קינד, מ׳מעג שוין! וועט דאָס קינד זיך דער־פרייען, דערפילן זיך פריי און אפשר... נישט אויסברעכן מיט אַ געוויין. אָבער מיט מער זיכערקייט קאָן מען אָננעמען, אַז דאָס קינד וועט זיך טאַקע צעוויינען מיט אַ שטאַרק קול און מיט אַ לאַנגן געוויין! אי פאַר זיינע ליידן, אי פאַר דעם פאַרבאָט פון נישט קענען וויינען, אַזאַ לאַנגע צייט, אי פאַרן צונעמען ביים קינד אַלע רעכט פון אַ... קינד!

דער געוויין באַפרייט דאָס קינד פון זיין פסיכישער אומגעוויינטלעכ־קייט, ברענגט עס צוריק צו דער רעאַלער, נאָרמאַלער וועלט. אַ מין קאַ־טהאַרסיס!

נאָך אַזאַ געוויין ווערט דאָס קינד פסיכיש „דערוואַקסן“, אומאָפּהענ־גיק פון דעם, וויפל יאָר עס האָט אין דער אמתן! — די ליידן האָבן עס געעלטערט! צום גוטן צי צום שלעכטן — דאָס איז שוין אַן אַנדער פּראָ־בלעם.

ווי קינדער אַזוי אויך עלטערע. נישט איין מאָל דערציילן אונדז די, וואָס זענען דאָרט געוועזן, אַז דאָרט זענען קיין קינדער נישט געווען. זיי זע־נען מיט אַ מאָל דערוואַקסן געוואָרן. אגב, אויך דער שונא האָט נישט מבדיל געווען צווישן קינד און דערוואַקסענעם. — אַלע זענען געווען יידן און אַלע זענען געווען באַשטימט צום טויט. גרויס — קליין, רייך — אָרעם, מאַן — פרוי, קינדער — אוודאי און אוודאי, ווייל פון קינדער קענען אויפשטיין תחית המתים די שוין פאַרשניטענע דערוואַקסענע.

י בני וירצברג: מגיא ההריגה לשער הגיא. תל־אביב, 1967.

עס דערציילט אונדז אין זיין ווונדערלעכן בוך בעני ווירצבערג ז״ל, אין זיין ספר־זכרונות [1], וועגן מאָמענט פון זיין באַפרייט ווערן פון טויטנ־לאַגער מאַוטהאַוזן, אָפּטייל מעלק, נאָכן אַריינקומען פון אַמעריקאַנישן מי־ליטער, מאַי 1945. 16 יאָר איז ער דעמלט אַלט געווען. געבליבן לעבן איז ער בלויז דערפאַר, וואָס ער איז געווען אַ דערוואַקסענער, אַן אַרבעט־פּעי־קער פון מאָמענט אָן, ווען ער איז אַריין אין לאַגער אוישוויץ נאָך מיט אַ דריי יאָר פריער... אַרבעטער האָט די דייטשע קריגס־פּראָדוקציע געדאַרפט האָבן. די פּראָדוקציע האָט געדאַרפט אַנטשיידן דעם גרויסן קריג לטובת דעם דריטן רייך און דערפאַר האָט מען די פּראָדוקציע אויפן אַמטלעכן פיינעם נאַצי־דייטש גערופן „זיגעסענטשיידענד״.

אַ פרייד כאַפּט אַרום אַלעמען: די באַפרייטע לויפן אַרויס פון לאַגער, זיי פאַרפלייצן די וועגן, לאָזן זיך גיין אין דער וועלט, אַהיים, צו דער משפּ־חה, אַלע זענען באַגייסטערט, באַזונדערס די נישט יידן. אָבער אונדזער מחבר, דערפילנדיק זיך פריי און זעענדיק פאַרווירקלעכט דעם חלום זיי־נעם: ער שפּרייזט אַדורך פראַנק און פריי דעם טויער, וואָס האָט אים אַזאַ לאַנגע צייט געהאַלטן פאַרשפּאַרט — ווערט טרויעריק. ער פילט, אַז דאָס מאָל איז עס נישט קיין חלום און ער באַמיט זיך פריילעך צו זיין, אָבער ער קאָן נישט בייקומען דעם טרויער, ער פרעגט נישט זיין טאַטע־מאַמע, צי ער מעג וויינען, ווייל זיי זענען נישטאָ. אומגעקומען אין די לאַגערן און גע־לאָזט אים — דעם בן־יחיד — איינעם אַליין אין אַ דייטשן לאַגער! מיט וואָס זאָל ער זיך פרייען? להיפּוך! ער פילט זיך שולדיק, וואָס ער לעבט אין דעם מאָמענט און איז נישט אומגעקומען אין איינעם מיט זיינע על־טערן. מיט וואָס פאַראַ רעכט האָט מען אים, דאָס קינד, געלאָזט לעבן, בשעת זיינע געליבטע עלטערן האָט מען יאָ אויסגעווילט צום טויט, זיי, די דערוואַקסענע!

ער באַמיט זיך צו זיין פריילעך, ווי אַלע אַנדערע, אָבער... „התאמצתי לשמוח בכל כוחי... אולם הרגשתי בכל זאת עצב עמוק, ללא אפשרות להת־גבר עליו...״ ער קאָן נישט זיין פריילעך! ער קאָן אָבער אויך נישט וויינען.

צו פיל עמפינדלעך איז זיין נשמה, צו פיל שלעכטס האָט דאָס קינד אין זיין יונג לעבן געזען, צו פיל אַדורכגעליטן. אים האָבן זיינע טרערן נישט געראַטעוועט. נישט באַפרייט פון מלחמה־גרויל.

שפּעטער נאָך יאָרן, נאָך דעם, ווי ער האָט זיך באַטייליקט אין מלחמת ששת הימים, באַגייט אונדזער מחבר זעלבסטמאָרד; שיסט זיך אַריין אַ קויל אין די שלייפן פּונקט אַזוי, ווי דאָס האָט געטאָן מיט יאָרן צוריק אַן ס.ס.־מאַן זיין פאָטער. דערמיט קויפט ער אויס דעם חטא כלפּי זיינע עלטערן, דעם חטא פון בלייבן לעבן אָן זיי.

דעם 25.3.1944 ווערט באַפרייט דאָס דערוואַקסענע מיידל מאַרגאַרעטע ה. — ענדלעך פריי. זי קומט אַרויס פון בונקער, וווּ זי איז געווען פאַרשטעקט אַכט לאַנגע, פינצטערע חדשים און געטרוימט וועגן דעם מאָמענט: די פרייהייט איז געקומען. אָבער מיט דער פרייהייט איז דער טרויער נישט אַוועק. אַנשטאָט פרייד — אַ שטאַרק געוויין. ערשט איצט דערפילט זי, וועמען זי האָט פאַרלוירן אין די גרויזאַמע יאָרן. זי קען נישט איינהאַלטן אירע טרערן. „מען איז טרויעריקער, ווי פריער, ווען מען איז געלעגן אין בונקער. דאָרט אין בונקער האָט מען זייער אָפט האַרציק געלאַכט און געטריבן קאַטאָוועס; היינט, אין טאָג פון דער באַפרייונג וויינט מען, ווי נאָך קיין מאָל נישט אין לעבן...״

מ׳קאָן ערשט איצט אויף דער פריי אַרומקוקן זיך, זען דעם גאַנצן אונדזערן בראָך. און מ׳האָט זיך צעוויינט. מיטן געוויין זענען אָפּגעפלאָסן די ווייטיקן. אָפּגעפלאָסן דאָס אומנאַטירלעכע, די נאָענטע פאַרגאַנגענהייט. הגם די וווּנדן וועלן זיך קיין מאָל נישט פאַרהיילן, האָט מען זיך דאָך אין די טרערן און דורך די טרערן צוריקגעקערט צו דער נייער ווירקלעכקייט...

בדמיך חיי! אין דיין בלוט זאָלסטו (און וועסטו) לעבן! — — —

*

נאָר לאָמיר שוין רעדן וועגן פריילעכערע זאַכן! וויפל איז דער שיעור צו וויינען?

אויף איינער פון די גאַסן פון דער נייער שטאָט ירושלים גייען פאַר מיר, אייגנטלעך שלעפּן זיך, צוויי דערוואַקסענע פרויען. אַ יאָר זעכציק־זיבעציק? מ׳מאַכט אַ פּאָר שפּען און מ׳שטעלט זיך אָפּ, מ׳ווישט אַ טרער, מ׳גיט אַ קרעכץ, אַ זיפץ, און מ׳גייט ווייטער. און ווידער אַ מאָל; מ׳שטעלט זיך, מ׳כאַפּט אַ שטילן כליפּ און ווידער געגאַנגען.

אויפן קאָפּ טראָגט איינע אַן אַלט־מאָדיש היטעלע, די צווייטע אַ קופּ־קע, אַ מין שטערנליכט, וואָס מ׳פלעגט זען — אין די לעצטע יאָרן אַלץ זעל־טענער און זעלטענער — אין וואַרשע און אַרום וואַרשע. פון פאָרנט אויפן שטערנטיכל אַן אויסגענייטע, אויסגעשטיקטע, רויז, וואָס איז זיכער אַמאָל געווען העל־רויט, היינט איז זי אַש־גרוי; מיט די יאָרן האָט זיך אויך דאָס שטערנטיכל געעלטערט.

פון צייט צו צייט כאַפּן די צוויי אַ קורצן שטילן שמועס; פון צווישן די זיפצן. פון צווישן די קרעכצן דערגייט צו מיר פון צייט צו צייט אַ וואָרט, אַ שטילס, אַ רויִקס, אין יידיש. מ׳זעט, די פרויען האָבן זיך שוין באַרויִקט, ס׳איז שוין נאָכן שטורעם, נאָכן גרויסן געוויין. דער קאָפּ האָט שוין באַהערשט דאָס האַרץ, וואָס גיט נאָך פון מאָל צו מאָל אַ כליפּע, אָבער רויִק, שטיל, איידל.

ווער זענען די צוויי? איך רוק זיך צו נענטער, איך וויל כאַפּן אַ וואָרט פון זייער שמועס; ערשטנס, איז אַ מענטש — אַ מענטש, אַ נייגע־ריקער, צווייטנס, אפשר קאָן מען מיט עפּעס וואָס העלפן. פאָרט יידן — רחמנים בני רחמנים — צווישן זיך.

איך מאַך אַ פּאָר טריט און שטעל זיך אָפּ, ווייל אויך מיינע צוויי פרויען האָבן זיך אָפּגעשטעלט.

אויסגעווישט די פאַרוויינטע אויגן, אָפּגעזיפּצט אויף אַלע זייטן, רופט זיך אָפּ איינע צו דער צווייטער:

— ווייסט, וואָס איך וועל דיר זאָגן, שרה־לעב? די מויער, די כותל (קויסל) איז ווערט... אַ מיליון. אַ מיליון וואָלט איך פאַר איר געגעבן. אַ גאַנצן מיליון איז זי ווערט!

האָב איך תיכף פאַרשטאַנען, ווער די פרויען זענען און פון וואַנען זיי גייען: זיי זענען געגאַנגען צום קויסל זיך אויסוויינען, אַראָפּרעדן זיך פון האַרצן און — — — איבערגעבעטן זיך מיט דער וועלט. דער קויסל האָט זיי דערצו געהאָלפן!

איך האָב זיך פאַרקלערט, ווו האָט איר אויף דער גאַנצער וועלט אַזאַ מין אָרט, וואָס איז באַשטימט בלויז... אויף אויסוויינען זיך! אַלץ האָט די גרויסע וועלט, נאָר אַן אָרט אויף אויסוויינען זיך — איז אין ערגעץ נישטאָ. וויל זיך עמעץ גוט אויסוויינען, פון האַרצן אַרויס, מוז ער אָנקומען צו אונדז, צו דער מויער, און זי העלפט טאַקע, די מויער. קוקט אָן די צוויי פרויען, ווען איר זיך אין דעם איבערצייגן. אמת, זיך טאַקע גוט אָנגעוויינט, אָבער אויך זיך אויסגעוויינט... ס׳איז זיי לייכטער געוואָרן. נישט אומזיסט ווילן זיי געבן פאַר דער מויער אַ גאַנצן „מיליון".

זי, די מויער, די קויסל, איז ווערט מער, באַדייטנדיק מער, ווייל וויפל טרערן האָט זי שוין אין זיך איינגעזאַפּט, און וויפל טרערן איז זי נאָך מסוגל אין זיך אַריינצונעמען? אַז ס׳איז אַן אייביקע מויער און אַן אייביק פאָלק!

איך האָב זיך געוואָלט אָנרופן צו מיינע גוט־באַקאַנטע, האַרציקע, צוויי פרויען: וואָס זאָגט איר? אַ מיליאָן איז אונדזער קויסל ווערט?! צען מיליאָן! הונדערט מיליאָן!

נאָר כ׳האָב דאָס נישט געזאָגט, כ׳האָב זיך נישט אָנגערופן! ווייל וואָס פאַראַ ווערט האָבן מיליאָנען אין פאַרגלייך מיט דעם בלוט און טרערן, וואָס זענען דאָ פאַרגאָסן געוואָרן!

אַ? — זאָגט אַליין!

איך האָב נישט געעפנט מיין מויל, פאַרשוויגן מיינע רייד, און גע־לאָזט זיך מיטן היימישן וועג צו דער מויער...